

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО
СПРИЯННЯ СОЦІАЛЬНИМ ІННОВАЦІЯМ

Т. В. Новаченко

**АРХЕТИПОВА ПАРАДИГМА
АВТОРИТЕТУ КЕРІВНИКА
В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ**

МОНОГРАФІЯ

Ніжин-Київ
Видавець Лисенко М.М.
2013

УДК 35-027.21 / .22 :35.08 : 159.9
ББК 67.421.21
Н 72

Схвалено Вченою радою Національної академії державного управління
при Президентові України. Протокол № 203/5-12 від 4 липня 2013 р.

Серія «Відкрита дослідницька концепція»
Випуск 13

Рецензенти:

В. Д. Бакуменко, доктор наук з державного управління, професор, заслужений діяч науки і техніки України, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління;

В. М. Козаков, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державної політики та управління політичними процесами Національної Академії державного управління при Президентові України;

Л. В. Сохань, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, президент української наукової школи «Мистецтво життєтворчості»;

А. Ю. Мартинов, доктор історичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу всесвітньої історії та міжнародних відносин Інституту історії України НАН.

За науковою редакцією
доктора соціологічних наук, професора **Е. А. Афоніна**

Новаченко Т. В.

Н 72 Архетипова парадигма керівника в державному управлінні : монографія / Т. В. Новаченко; за наук. ред. Е. А. Афоніна ; Національна академія державного управління при Президентові України ; Українське товариство сприяння соціальним інноваціям. – Ніжин-Київ : Видавець Лисенко М. М., 2013. – 320 с.– (Відкрита дослідницька концепція; вип. 13)

ISBN 978-617-640-098-1

У монографії представлено результати дослідження авторитету керівника в державному управлінні, здійсненого в контексті методології архетипіки. Застосований підхід ґрунтується на ідеях К.Г. Юнга про колективне несвідоме, що забезпечує цілісність психосоціальної реальності як специфічними – внутрішніми за своєю природою патернами, так і звичайними властивостями –універсальністю й типовою регулярністю, що повторюється протягом багатьох сторіч. Проаналізований із застосуванням вітчизняного теоретико-методологічного концепту «універсальний соціальний цикл» генезис авторитету керівника дозволив виділити архетипні особливості розвитку феномену авторитету в реалізованих людством трьох циклах суспільної історії, які попарно складають: Грецька – Римська античність, Відродження – Просвітництво, Модерн – Постмодерн. У роботі визначено також шляхи розвитку авторитету керівника в сучасному українському суспільстві.

Для викладачів, докторантів, аспірантів та слухачів вищих навчальних закладів системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців, політиків, працівників державного апарату й органів місцевого самоврядування.

УДК 35-027.21 / .22 :35.08 : 159.9
ББК 67.421.21

ISBN 978-617-640-098-1

© Т. В. Новаченко, 2013

ЗМІСТ

Передмова	5
ЧАСТИНА ПЕРША. Теоретико-методологічні засади дослідження феномену авторитету як системоутворюючого чинника влади	11
Розділ I. Витоки авторитету і легітимності влади	11
1.1. Поняття «авторитет» в етимологічному, семантичному і філософському дискурсах	11
1.2. Співвідношення понять «легітимність влади» й «авторитет керівника»	19
1.3. Компаративізм дефініції «авторитет»	31
Розділ II. Архетипова методологія дослідження феномену авторитету	48
2.1. Архетипова методологія як імператив сучасності	48
2.2. Колективне несвідоме в діяльності керівника як суб'єкта авторитету	59
2.3. Авторитет як тип цінності та архетип	76
ЧАСТИНА ДРУГА. Генезис авторитету керівника в контексті універсального соціального циклу (національно-державний рівень дослідження)	95
Розділ III. Еволюція феномена авторитету: соціально- історична ретроспектива, сучасність і майбутнє	95
3.1. Авторитет правителя в політичній філософії античності	95
3.2. Теологічна філософія середньовіччя про авторитет	121

3.3. Тенденції розвитку авторитету керівника в епохи Модерну і Постмодерну	145
Розділ IV. Феномен становлення та розвитку авторитету керівника в Україні.	162
4.1. Становлення авторитету правителів Київської Русі	162
4.2. Архетипи й властивості авторитету державця часів Українського відродження й просвітництва	177
4.3. Генезис авторитету керівника в умовах українського Модерну та Постмодерну	193
Розділ V. Шляхи розвитку авторитету керівника в сучасному українському суспільстві	204
5.1. Етос управлінця як єдність етичних традицій та моральності особистості керівника	204
5.2. Соціальний капітал як ціннісний пріоритет керівника в сучасному українському суспільстві	216
5.3. Імперативи і максими легітимності авторитету сучасного українського керівника	230
5.4. Наставництво – важливий чинник формування авторитету молодих керівних кадрів	242
Післямова	253
Список використаної літератури	257
Глосарій	273
Додатки	279

Передмова

Україна, здобувши у 1991 р. ХХ століття незалежність, зіткнулася з цілою низкою проблем, пов'язаних із реформуванням державно-політичного устрою, становленням ринкової економіки, плюралістичної свідомості та постмодерної культури. Значною мірою цьому сприяють глобалізаційні тенденції, що стимулюють утворення єдиного інформаційного простору, розвиток інноваційної активності людей, технологізацію їх життєдіяльності. Все це стверджується в суспільстві на основі гуманістичних ціннісних засад й особистісних інтересів, ширення яких час від часу виявляє схильність до регресії, що її провокують своєрідні відпливи в колективній та індивідуальній свідомості людини. В контексті такої - нелінійної трансформації виникають ризики відтворення авторитаризму, потенційно відкритого в бік диктатури. Але найбільш складних проблем під час інверсії зазнає суспільна свідомість. Її надзвичайна чутливість до нереалізованих очікувань майже автоматично штовхає людей на шлях девіантної поведінки, відтворюючим механізмом якої стають різноманітні прояви психоневрозу.

В умовах нинішнього багато варіативного розвитку суспільства і держави перед системою державного управління постає завдання вибору власного, притаманного національній культурі шляху розвитку, забезпечення суспільства і держави від різного роду соціальних і психосоціальних дисфункцій, досягнення органічності та гармонійності суспільно-владних відносин, оскільки лише так можна побудувати заможне суспільство і сильну державу.

Епоха сучасного – постмодерного суспільства пов'язана з новими соціальними і психосоціальними проявами, що їм притаманна динаміка змін, соціальний релятивізм і світоглядний плюралізм. Механізм суспільної цілісності при цьому забезпечує новий тип – органічної солідарності свідомих і самодостатніх індивідів, які розглядаються як рівноправні суб'єкти єдиного соціокультурного простору, що йому властива когерентність й узгодженість соціальних процесів, а також комплементарність як феномен доповнення одного іншим, що на перший погляд виглядає несутісним.

Дедалі з розвитком сучасного суспільства здійснення глибинного аналізу соціальної реальності стає можливим за допомогою «епохального» – соціально-історичного циклу, який, власне, й становить одиницю (історичні рамки) для авторського аналізу феномена авторитет. В межах саме цих соціальних циклів, в їх цілісному соціально-історичному змісті виникають, становляться, розвиваються і занепадають основні соціальні процеси, а під час перехідних суспільно-історичних епох протидіють різноспрямовані векторні сили суспільного розвитку.

Зрозуміло також і те, що в умовах нової – постмодерної соціальної реальності виникають нові наукові парадигми, що їх продукує дедалі зростаюча міждисциплінарна критика фундаменталізму й панлогізму, об'єктивізму й історизму, які були властиві попередній – модерній західноєвропейській традиції. Відповідно до нових вимог наукова спільнота, переосмислює класичні засади науки, в тому числі науки з державного управління, та шукає адекватні методології, спроможні виявляти нові закономірності соціального розвитку, забезпечувати ефективно вирішення

численних суспільних проблем, що виникають. Адже саме архетипне підґрунтя стає своєрідним зв'язуючим в ціле механізмом, що стверджує новий гуманістичний імператив в суспільстві. Йї цінність людини реалізується не лише у налагодженні взаємодії органів влади з громадськістю, а і в здійсненні кадрової політики, оскільки основою реформування суспільних інституцій є люди, які, змінюючись самі, власне, і створюють результати державно-інституційних змін.

Безсумнівно, авторитет керівників органів державної влади, як і суспільство в цілому, зазнаючи сьогодні природних змін, потребує переосмислення загально-історичних закономірностей його генезису та особливостей розвитку в контексті національної історії України. Наблизитися до вирішення гуманістичних проблем у державному управлінні, зокрема розібратись із психологічними чинниками становлення та розвитку авторитету керівного складу органів державної влади, дозволяє застосування методології архетипіки. Актуальність розвитку цієї методології зумовлюють кардинальні зміни, що їх зазнають у перебігу суспільної трансформації соціальні норми, соціальна ідентичність й соціальні цінності як базові засади самосвідомості людей. Архетипова методологія надає можливість повернутися до першооснов людського буття і культурного поступу, розумної взаємодії людей на основі їх здібностей, творчої співпраці й внутрішньої, детермінованої обов'язком і совістю поваги до закону, порядку, свободи і справедливості, що є фундаментом для формування сучасної теорії та практики управління. Застосування архетипової методології у дослідженні, що презентується, дозволило визначити, що авторитет керівника як персоналізованого суб'єкта постмодерного суспільства є ціннісним комплексом системи домінуючих соцієтальних властивостей, які конкретизує архетип, відповідно до чого встановлюються пріоритети у виборі імперативів, принципів досягнення легітимності та методів управління, що використовуються для досягнення поставлених управлінських цілей.

Авторка монографії щиро вдячна науковому консультанту, доктору соціологічних наук, професору Афоніну Едуарду Андрійовичу за щедрість, яку він проявляє у створенні умов для осмислення і відкриття безмежного світу архетипів. Це створило умови для проведення дослідження і викладення його результатів у цій монографії.

Авторка висловлює щире подяку рецензентам: Валерію Даниловичу Бакуменку, доктору наук з державного управління, професору, заслуженому діячу науки і техніки України, проректору з наукової роботи Академії муніципального управління; Валерію Миколайовичу Козакову, доктору наук з державного управління, професору; Лідії Василівні Сохань, доктору філософських наук, професору, члену-кореспонденту НАН України, заслуженому діячеві науки і техніки України, президенту української наукової школи «Мистецтво життєтворчості» й Андрію Юрійовичу Мартинову, доктору історичних наук, старшому науковому співробітнику за розуміння й підтримку виконаної роботи.

ЧАСТИНА ПЕРША

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ
ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ФЕНОМЕНУ АВТОРИТЕТУ
ЯК СИСТЕМОУТВОРЮЮЧОГО
ЧИННИКА ВЛАДИ

Розділ I

ВИТОКИ АВТОРИТЕТУ І ЛЕГІТИМНОСТІ ВЛАДИ

1.1. Поняття «авторитет» в етимологічному, семантичному і філософському дискурсах

Етимологія слова «авторитет» виводиться від латинського «auctoritas», нім. «Autoritet» та франц. «Autorite» — «влада, вплив, воля», утворених від «auctor» — «творець, винахідник, захисник, радник». Існують дві гіпотези стосовно первісного походження слова «auctor». Перша — що воно було утворене від дієслова «augeo» — «збільшую, наділяю, сприяю, завдаю»; друга — що від грецького «сам», «само». Водночас поняття авторитет як влада («володіти, правити, керувати») й авторитет як воля походять від давньоіндійського «varah» — «бажання, вибір», «авторитет» як вплив — «в-плив» (російською — «в-лияние»), тобто перенесення чогось, «лиття в інше».

Авторитет визначають як загальноновизнаний вплив, який чинять на переконання й поведінку людей певні особи, організації чи вчення завдяки притаманним або приписуваним їм властивостям чи заслугам або особа, що користується загальним визнанням, впливом [82, с. 44].

У Тлумачному словнику російської мови поняття «авторитет» трактується як у сенсі загальноновизнаного значення впливу, загальної пошани, так і конкретного: «авторитет ученого», «мати авторитет», «завоювати авторитет», «довіра авторитетам», «втратити авторитет» [31]. В. Даль звертається спочатку до трактування поняття «автор» (лат. «auctor») — «творець, винахідник, письменник». Авторитет, зокрема, визначається як «думка або свідчення відомої людини у справі науки, що приймається сліпо, на віру, без перевірки і роздумів» [200]. Таке розуміння авторитету дозволяє говорити про пріоритетність особи і сили чи впливу особистої влади. «Auctor» — ім'я діяча, яке походить від «augto» й розуміється як «збільшувати, примножувати», що викликає асоціації з матеріальною дією. Однак римляни у своїх стародавніх молитвах промовляли слово «augege», сенс якого означає дію — «благодіяти»; тобто, «здійснювати благо» — це «творити добро», хоча

ще Платон та Аристотель пояснювали, що благо у широкому сенсі є задоволення людської потреби або прагнення. Тож, розуміння блага є суб'єктивним. Однак прагнення людей є дуже різними, й кожне благо є метою, для досягнення якої потрібне людське прагнення, винахідлива діяльність людини.

Таким чином, незважаючи на суб'єктивне розуміння, людські блага поділяються на три категорії, а саме на матеріальні блага, досягнення яких приносить людині чуттєву насолоду, задоволення; духовні блага — розуміння краси й істини, що приносить духовну насолоду, задоволення розумним прагненням людини; спокій духу, який народжується від усвідомлення виконання обов'язку, — моральне благо, чеснота; найвище благо — благополуччя — досягнення всіх благ, до яких прагне людина. Благополуччя є найважливішою метою людського життя, якій відповідає і політична діяльність, що є можливою тільки в державі, яка давніми мислителями розглядалася як засіб для досягнення благополуччя.

Як перевагу особистості, яка в усіх формах діяльності бере на себе ініціативу й перетворює ідею, визначає авторитет с. І. Ожегов. Так, авторитет — «загальновизнане значення, вплив, загальна пошана; авторитет ученого; завоювати авторитет; втратити свій авторитет. Особа, що користується впливом, визнанням; великий авторитет у науці; вірити авторитетам» [139]. Отже, «auctoritas» — це акт творення або якість людини з високою посадою чи будь-яка ініціатива

особистості, що сприяє досягненню поставленої мети.

У філософському розумінні поняття «авторитет» (від лат. «auctoritas») — це влада або вплив, які можуть мати люди чи речі, яким не потрібно постійно підтверджувати це значення справами. Узвичасно говорити про можливість мати моральний, політичний, релігійний авторитет тощо [137, с. 6]. Зазначене знаходить підтвердження у «Філософському енциклопедичному словнику», де авторитет визначається знову ж таки, як форма влади. При цьому авторитет виражається у здатності особистості або групи осіб спрямовувати, не вдаючись до примусу, вчинки і думки іншої людини або групи людей [209, с. 12]. Існують визначення, де поняття «авторитет» розглядають у двох значеннях — вузькому і широкому. У широкому розумінні це «загально-визнаний вплив особи або організації у різноманітних сферах суспільного життя, заснований на знаннях, моральних чеснотах, досвіді»; у вузькому — це одна з форм здійснення влади [183, с. 18]. Наведене визначення є подібним до того, що дається у «Енциклопедичному словнику», виданому у 1890 р. Там поняття «авторитет» трактується в найширшому сенсі, а саме «як роль і влада, що базується на значущості або з нею поєднується», й у вузькому — як «розумовий вплив, який викликає повагу, що формується завдяки чудовій і визнаній владі, яка є мудрою, компетентною і добросчесною». Характеризується тут і авторитет в науці — це «люди, популярність яких є дуже міцною і слугує

запорукою істини і непохитності думки, яка була висловлена, а віра в авторитет засновується на довірі до думки або знань іншої особистості» [237, с. 126]. В «Енциклопедичному словнику «Гранат» авторитет трактується як «вплив або значення, що засновується на силі або моральній і розумовій перевазі» [238, с. 334]. Цей контекст розширюється визначенням, в якому авторитет охарактеризовано пошаною, достоїнством, соціальним впливом, яким користуються могутність, видатна мудрість, знання, добробочинність. Авторитети в науках — це такі вчені, слава яких є міцною і виступає основою спеціальності, що «істина, яка ними проголошується, не потребує доказів» [135, с. 32].

Ще однією гранню, яка визначає поняття «авторитет», є його близькість до категорій «влада» — сила, міць, вплив, однак не тотожність з ними.

У грецькій мові для визначення поняття «влада» застосовуються слова «kratos» — сила, влада, могутність, а також «archi» — початок, керівництво, уряд, влада, держава. У латинській мові для визначення поняття «влада» вживали такі слова, як «potestas», «auctoritas», «imperium», що означає можливість, здібність, володіння силою задля здійснення будь-якої діяльності. У такому ж значенні поняття «влада» міцно ввійшло у романо-германську групу мов, а саме: «power» (англ.) — влада, здібність, можливість, право, сила, енергія, міць; «macht» (нім.) — влада, сила, міць, могутність; «poder» (іспан.) — влада, вплив, авторитет, сила;

«pouvoir» (фр.) — влада, властивість, вплив, сила; «domino» (іт.) — влада, сила, вплив.

Отже, етимологія поняття «влада» є багатозначною і має широкий спектр тлумачень. Так, в англійській мові виділяють до 20 смислових значень, наприклад: спосіб зробити щось або діяти; визначення здатності або властивості тіла або розуму; правління, вплив, авторитет, а також політичне або соціальне панування. При цьому англійське «power» і французьке «pouvoir» відтворюються від латинських слів «potestas» і «potential», що визначаються як «здібність» і беруть свої початки від дієслова «potere» — «бути здатним зробити щось». Для римлян «potestas» — можливість або здібність людини або речі впливати на іншу людину або річ. У давньогрецькій мові поняття «влада» мало два основних значення — «начало» і «суверенітет». Тож, дієслово «владарювати» (archein) застосовується у двох значеннях, а саме як «правити» і «започатковувати» [268, с. 158].

У словнику з російської мови наводяться наступні визначення поняття «влада»: право управління державою, політичний провід, права і повноваження державних органів; органи державного правління, уряд, посадові особи, керівництво; право і можливість розпоряджатися, управляти ким-небудь або чим-небудь; могутність, панування, сила [181 с. 183–184]. Згідно з «Етимологічним словником української мови» слово «влада» та похідні від нього «володар», «владний» тощо є запозиченими з польської («wladza») або з чеської

мов («vlada» — влада, керівництво, уряд) [82, с. 409]. Таким чином, поняття «влада» в першу чергу співвідноситься з управлінням державою, що викликає асоціації з силою, повноваженнями, міццю.

Поняття політичного авторитету (від нім. «Autoritat» і лат. «auctoritas» — влада, вплив) визначається як необхідна, одна з найважливіших якостей суб'єкта політики, передусім політичного діяча, лідера, а також органу влади, закладу чи організації, що ефективно сприяє досягненню поставлених соціально-економічних і політичних цілей, а також вирішенню конкретних завдань. Політичний авторитет тієї або іншої особистості формується й закріплюється як освіченістю, вихованістю, інтелектом, компетентністю та культурою людини, так і рисами її характеру та властивостями її натури — ставленням до людей, розумінням їх запитів, потреб та інтересів, відповідальністю за їх долі, особистісною порядністю, зразковим способом життя, розкутістю поведінки, вчинками і діями, що характеризуються здоровим глуздом. Міцність та ефективність політичного авторитету залежать і від того, наскільки повно, глибоко і правильно усвідомлюють особи, наділені довірою людей, свою політичну, правову і громадянську відповідальність перед ними, чи є вони насправді прикладом порядності, чесного дотримання Конституції, законів, демократичних норм і моральних принципів. Авторитет підтримують, нарощують або розвінчують ЗМІ, навколишнє середовище й обстановка.

Разом із тим зміст поняття «авторитет» далеко не обмежується суто особистісним аспектом окремих суб'єктів, а охоплює і комбінації людей та явища широкої політичної й соціальної значущості, наприклад авторитет уряду, парламенту, органів влади, партій, об'єднань, рухів і навіть законів тощо. На практиці політичний авторитет може по-різному сприйматися людьми різної політичної орієнтації, може мати і негативний характер, проявлятися в перекручених, уявних формах, наприклад «авторитет» лідерів екстремістських чи націоналістичних сил, ватажків злочинних політичних угруповань, мафії, тіншового бізнесу тощо. У цьому разі він складається на підґрунті жорсткої залежності людей від фінансових ділків, корупції, кругової поруки, беззаконня, злочинності. Зрозуміло, такий «авторитет» позбавлений творчого, гуманного потенціалу й моральних засад, є негативним явищем і вимагає викорінювання, оздоровлення суспільно-політичної обстановки [225].

В енциклопедичному словнику з державного управління поняття «авторитет» не визначається, при цьому увага авторів зосереджується на трактуванні таких категорій, як «авторитаризм», «авторитарне лідерство», «авторитарний стиль керівництва» [79].

Таким чином, у визначенні поняття «авторитет» спостерігається його полісемантичність як сукупність лексико-семантичних варіантів, які в системі пов'язуються один з іншим як окремі словникові значення,

а в мовленні виступають як їх конкретні реалізації. Тож, наявність різних сенсів і значень поняття «авторитет» зумовлює його цілісне наповнення.

З урахуванням полісемантичності значення слово «авторитет» визначається як соціальна категорія, що пов'язується з поняттям «влада» як з правом і здатністю управляти, впливати й давати розпорядження, а також з особою, яка володіє цими правом і здатністю. Тож, слово «влада» у значенні суб'єкта влади є тотожним поняттям «правитель», «держава», «посадова особа», «бюрократія» тощо.

Однак співставлення понять «влада — вплив» та «авторитет — вплив» дозволили дійти наступних висновків. Поняття «вплив» є формою іменника, а «впливати» — формою дієслова, тоді як поняття «влада» — це лише іменник. Оскільки дієслова означають дію, подію, поняття «влада» не вписується за своєю логікою у сенс поняття «вплив». Крім того, етимологічно «влада» походить від лат. «potere» — «бути здатним», а вплив — від лат. «influence» — «вливати», тобто перебувати під впливом.

Очевидно, що за змістом цих понять стоять різні ідеї, чого не можна сказати про категорії «авторитет» і «вплив». В інтерпретації поняття «вплив» інколи робиться акцент на загальному визнанні впливу, що співвідносить його з поняттям «авторитет». Так, у «Філософській енциклопедії» «авторитет» — це поняття етики, що означає загальновизнаний вплив тієї чи іншої особи або організації у різноманітних сферах

суспільного життя. Авторитет — це форма покори дії людей, засіб підтримання суспільної дисципліни, що історично змінюється [211, с. 21]. Схоже визначення дається в «Російському енциклопедичному словнику». Так, у широкому сенсі авторитет — це загально визнаний вплив особистості або організації у різноманітних галузях суспільного життя, що заснований на знаннях, досвіді, а в вузькому сенсі — це одна із форм здійснення влади» [166, с. 17].

Як бачимо, у зазначених визначеннях увага зосереджується на впливі особистості або інституції у різноманітних сферах суспільного життя. Цікавим є визначення, наведене у Великій радянській енциклопедії, де говориться про те, що «авторитет» у широкому сенсі — загальновизнаний неформальний вплив тієї чи іншої особи або організації у різноманітних сферах суспільного життя (виховання, наука), заснований на знаннях, моральних чеснотах, досвіді (батьків, лікарів); у більш вузькому значенні — це одна з форм здійснення влади. Часто говорять про авторитет закону, якихось правил чи соціальних норм, що означає визнання їх необхідності більшістю людей, на яких розповсюджується їх вплив» [29, с. 167]. Вочевидь, у цій інтерпретації авторитету з'являється словосполучення «неформальний вплив» — те, що відбувається без установлених норм, тобто не зовнішньо, показово, а те, що можна визначити як внутрішнє, духовне.

Більш глибоко й інтенсивно проникнути у сутність досліджуваного

поняття дозволить застосування міждисциплінарного підходу. Так, у соціологічній науці авторитет визначається як форма влади, що спирається на престиж та інші позитивні цінності суб'єкта, який здійснює владу, що трактується як природна й законна. У широкому сенсі — це форма влади, яка засновується на системі правових норм і суспільно економічних інституцій, прийнятих членами суспільства [187]. М. Вебер визначав поняття «авторитет» як тип влади, за якого люди з готовністю підкоряються керівникові, оскільки вважають його легітимним (від лат. «legitimus, legitima, legitimum» — законний, правомірний, юридичний, правовий, слухний, відповідний, потрібний, обов'язковий, належний, пристойний, правильний, справжній; у специфічно соціологічному сенсі термін введено М. Вебером). Учений розрізняє три типи авторитету, що забезпечується у різні способи:

1. легально-раціональний авторитет, заснований на підпорядкуванні формальним правилам, носієм яких є керівник, вірі в їх законність;

2. традиційний авторитет, заснований на вірі у святість традицій і сприйнятті тих, хто управляє, як носіїв цієї традиції (королі й королеви);

3. харизматичний авторитет, заснований на вірі в екстраординарні якості лідера, на винятковій відданості лідерові і безумовному дотриманні його наказів і введених ним правил.

Авторитет може шукати собі опору в примусі, винагороді тощо [44].

Водночас авторитет — це встановлене у суспільстві чи державі

політичне правління, засноване на одній або декількох можливих формах політичної легітимації; це спосіб або процес, за допомогою якого держава або політична система виправдовується [32, с. 15]. Легітимний авторитет, або політична легітимність визначається як форма політичного правління, за допомогою якого керівники успішно зберігають претензію на те, що вони управляють по праву, відповідно до закону, традиції або чогось подібного [33, с. 367–368]. Авторитет (від лат. «auctoritas» — повага, повноваження, положення, гідність, звання, авторство) — соціальні відносини, де перевага влади або перевага особистості, інституту, норми чи компетенції як особисте визнання перетворюється на вільне рішення або розуміння легітимності [251, с. 416–418]. У Православній енциклопедії поняття авторитет визначається в контексті питань віри. За своєю суттю воно є співзвучним з уже наведеними визначеннями. Так, авторитет (лат. «auctoritas» — влада, вплив) — це добровільне і безумовне прийняття документу або тексту з питань віри, а також суджень і способу життя особи, засноване на визнанні його моральних чеснот, духовного досвіду, святості. Водночас зауважується, що ця дефініція не має аналогів у давньогрецькій мові, вона історично сформувалася в латинській патристиці та середньовічній і західноєвропейській науці, основу якої склала римська правова традиція.

У політичній психології увага акцентується на особистості. Тож, авторитет визначається як популярна,

така, що користується повагою в якій-небудь сфері діяльності, особа. Розрізняють авторитет абсолютний, або, так би мовити, заслужений, і відносний, «не заслужений». Поняття абсолютного і відносного авторитету є суб'єктивними в тому плані, що відбивають головним чином уявлення людей. Тобто, якщо хтось збирається довести, що така-то людина є абсолютним авторитетом сама по собі, то це навряд чи буде розумно. Має сенс говорити про абсолютність або відносність авторитету тільки в очах мас. Наприклад, у разі ангажування під час передвиборної кампанії якої-небудь особи необхідно враховувати, що агітаційна могутність абсолютного авторитету, як правило, є вищою за могутність відносного. Вага ж абсолютного авторитету — письменника, музиканта — компенсує цей недолік і надає політикові деяку абсолютну ауру. Очевидно, що у зазначеному тлумаченні, з точки зору більшості, політик — це відносний авторитет, можна було б обійтися і без нього, але його відносний авторитет має доповнюватися абсолютним.

У психологічній науці авторитет (лат. «*autoritas*» — вплив, влада) — це вплив індивіда, що базується на положенні, посаді чи статусі, які він має; визнання за індивідом права на ухвалення відповідального рішення в умовах сумісної діяльності [180]. Це переплітається з визначенням, що дається у словнику психологічного лексикону, де авторитет визначається з двох позицій: по-перше, як вплив індивіда, заснований на положенні,

посаді, статусі, які той має, і, по-друге, як внутрішнє визнання оточенням за індивідом права на ухвалення відповідального рішення в умовах значимої спільної діяльності.

У першому значенні поняття «авторитет» у соціальній психології нерідко співвідноситься з уявленням про владу і з роллю керівника. У цьому сенсі певним авторитетом володіє будь-який індивід, який легко досягає від партнерів по взаємодії і спілкуванню підпорядкування, і думка якого сприймається ними як варта негайного і беззаперечного виконання. Але сам по собі факт слухняності в умовах ролевого тиску не гарантує того, що в ситуації послабленого контролю поведінка індивіда якісно не зміниться. При цьому падіння ролевого статусу носія владного авторитету часто-густо призводить до принципового зниження міри його впливу, оскільки основою останнього є сама і лише його формально-статусна позиція. Такий тип впливу в соціальній психології визначається як «авторитет — влада».

У другому значенні авторитет може і не співпадати з владою — ним може володіти індивід, не наділений відповідними офіційними повноваженнями, але такий, який володіє, незважаючи на це, справжньою «владою авторитету». Обов'язковою складовою такого власне особистісного авторитету є висока оцінка індивіда оточенням і як джерела значимої для них інформації, і як позитивно референтної особи, чия думка розглядається як важливий орієнтир, необхідний для обґрунтованого ухвалення

рішення. При цьому стосунки авторитетності — якісно вищий ступінь розвитку міжособистісної значущості, ніж власне референтні стосунки. Авторитетній особі авансується довіра, її думка визнається правильною і сприймається як пряме керівництво до дії, а успіх очікується і передбачається. Такі стосунки є прикладом яскраво вираженої особистісної переваги і мають глибоко емоційне забарвлення. Авторитет такого індивіда обумовлюється увлеченнями у свідомості інших про ідеальні й значущі перетворення, які він здійснив своєю діяльністю в інтелектуальній і емоційних сферах його оточення.

Авторитет тієї або іншої особистості може визнаватися не лише в тій галузі, в якій він був спочатку завойований. Можливим є процес «іррадіації авторитету», тобто перенесення його на ті сфери життєдіяльності, де право цієї особи на авторитетний вплив не перевірялося. У тому ж випадку, коли індивід визнається авторитетним лише в одній із сфер життєдіяльності і не виступає таким в інших, у соціальній психології узвичаєно говорити про «специфікацію авторитету». При цьому специфікація авторитету у реально функціонуючих малих групах найяскравіше проявляється в умовах багатопланової групової діяльності, тоді як іррадіація авторитету — в умовах жорстко структурованої групової монодіяльності, що нерідко призводить до високої міри персоналізованості еліти у свідомості деперсоналізованої основної частини членів спільноти. Авторитет є одним з трьох чинників (разом з

атракцією і владними повноваженнями), що характеризують «значущість іншого» [182].

Проведений аналіз інтерпретації категорії «авторитет» у різних галузях науки дозволяє окреслити наступні його грані:

- соціальну — вплив індивіда, заснований на положенні, посаді чи статусі, однак це — внутрішнє визнання оточенням за керівником права на ухвалення відповідального рішення в умовах значимої спільної діяльності;
- політичну — здійснення формального впливу і примусу відповідно до фактичного балансу сил у суспільстві;
- організаційну — порядок, який вбудовується на основі здійснення неформального впливу, що пов'язується з ініціативою і творчістю;
- психологічну — авторитет-лідерство, що встановлюється у міжособистісних стосунках і взаємодії, де окреслюються провідник і той, хто добровільно за ним слідує.

Таким чином, у визначенні поняття «авторитет» очевидним є його співвідношення з поняттями «влада», «вплив» та «особистість». У М. Вебера також спостерігається таке співвідношення, хоча це не зовсім точно, оскільки влада може володіти авторитетом, якісно виконуючи службові та професійні обов'язки, що підсилюються позитивними особистісними якостями і компетентністю. Проте влада може і позбутися авторитету, якщо виконуватиме свої функції безвідповідально. Специфікою і цінністю цього поняття є те, що воно

поєднує в собі і особу, і владу, оскільки знеособленої влади чи впливу не буває — вони належать конкретним особистостям, Творцю і визначаються їх буттям як буттям осіб, до яких ця влада спрямована. Тож, не може йтися про знеособлену владу, вплив суспільного інституту — держави, органу, групи, спільноти чи, зрештою, тексту — без відповідних застережень, оскільки конкретна особа контактує не з чимось аморфним, а з конкретним державним службовцем, що здійснює цей вплив через свою діяльність. Отже, авторитет може бути тільки особистісним. Доцільно нагадати, що етимологія поняття «авторитет» показує, що влада, походючи від латинського «auctoritas», є не просто владою як силою, це влада (auctor) конкретної особи, творця цієї сили чи впливу. Проте особа має значення лише у взаємодії з іншими особистостями. Так вималюється ще одна перевага авторитету — органічне поєднання зв'язку між потестарними (влада, могутність, вплив) та персоналістичними концептами. Отже, авторитет визначається як особисте, вольове «влиття» у щось та

окреслюється у двох аспектах, а саме в активному як вольовий процес впливу, творення, (спрямування енергії) й пасивному — як особистісне суще, тобто проявляються два аспекти авторитету — як впливу, так і особистості. Певно, що згадані наукові тлумачення можна визначити як загально виявлені сенси авторитету. Таким чином, очевидно є відсутність ціннісного виміру авторитету, що призводить до розмивання рамок цієї категорії і відсутності його глибинного сенсу. Інакше кажучи, йдеться про глибокий абсолютний ціннісний вимір, бо коли людина піддається впливу авторитету, то вважає його цінності своїми. Це авторитетно підтверджується перефразованою думкою М. Хайдеггера, що усереднена, мутна зрозумілість авторитету може бути (та і є) просякнута традиційними теоріями і думками про авторитет, а саме так, що ці теорії як джерела панівного розуміння лишуються прихованими. Шукане в запитанні про сенс авторитету жодним чином не є цілком невідомим, хоча найближчим чином є зовсім невловимим [223, с. 6].

1.2. Співвідношення понять «легітимність влади» й «авторитет керівника»

Як було доведено у попередньому підрозділі, поняття «авторитет» походить від латинського «auctoritas» — «влада», однак у значенні не просто влади як впливу, могутності, сили, а влади (auctor) особи керівника, який застосовує той чи інший тип владарування у своїй діяльності. Отже,

специфікою поняття «авторитет» є те, що воно поєднує в собі посаду й особу, оскільки знеособленої влади не буває — вона належить конкретним людям.

Проблема влади є стійкою, глибинною і вічною в суспільному житті. У загальному сенсі поняття «влада»

розуміється як здатність і можливість здійснювати свою волю, чинити певний вплив на діяльність людей за допомогою того чи іншого засобу — авторитету, права чи насилля.

На перший погляд, у визначенні поняття «влада» спостерігається точність. Проте згадка про засоби її застосування — право, сила, насилля, вплив, авторитет — вносить деякі складнощі в осмислення цього поняття взагалі та такої її сутнісної ознаки, як легітимність, зокрема.

В енциклопедичному словнику з державного управління влада — це «здатність і можливість особи, соціальної групи, інституту, організації провадити свою волю через певні засоби та канали впливу на діяльність і поведінку людей, їх спільності. Сутнісно владою є відносини управління (керівництва), панування, підпорядкування, покори» [79].

Отже, визначальним у розумінні поняття «влада» є відносини — зв'язки, що виникають між людьми, суспільствами чи державами, оскільки саме відносини є фактором взаємозв'язку всіх явищ, де залежність одного від одного є такою, що зміна одного створює умови для зміни іншого. Як відомо, головною функцією будь-якої влади є регуляція (від лат. «regulo» — влаштовувати, приводжу до ладу) відносин у різноманітних сферах життєдіяльності людей. Проте, якщо з будь-якої причини влада не в змозі виконувати регулятивну функцію, то зазвичай йдеться про те, що реальної влади не існує, є тільки зовнішні її атрибути і право видавати розпорядження та закони, що

не виконуються. Інакше кажучи, така влада не є легітимною, і в арсеналі її засобів відсутній такий регулятор соціальних відносин, як авторитет.

У науковій літературі однозначного визначення поняття «влада» не існує. Так, за М. Вебером (1922 р.) влада — це ймовірність того, що один актор у рамках соціальних відносин буде спроможним реалізувати власну волю, незважаючи на спротив. Для Т. Парсонса (1963 р.) влада — це можливість досягнення соціальних і суспільних цілей, і в цій якості вона є аналогічною грошам, слугуючи основою узагальненої здатності досягати цілей. У соціологічному аналізі влада повинна визнаватися первинним поняттям. Вона потенційно визначає всі відносини, але це поняття слід розбити на різні компоненти, перш ніж ефективно його використовувати. М. Фуко визначає владу як продуктивну або перетворювальну здатність соціальних структур, що існує незалежно від волі індивідуальних акторів (наприклад, влада ринкових сил за капіталізму, знання-влада). Як бачимо, у змісті наведених визначень присутнє деяке розуміння влади з негативної точки зору, зокрема, там згадуються примус, воля, конфлікти інтересів тощо, але вони можуть мати і позитивне значення як «надання можливості». Окреслюючи значущість феномену влади, Е. Гідденс наголошує, що в соціологічному аналізі влада має визнаватися первинним поняттям, оскільки це — перетворювальна здатність людини або здатність втручатися в низку подій задля їх зміни. Проте, хоча влада

потенційно визначає всі відносини, однак це поняття слід розбити на різні компоненти, перш ніж ефективно використовувати. Головну відмінність Е. Гідденс бачить між двома типами ресурсів влади, зокрема матеріальними (економічні або ті, що розподіляються) й авторитетними, включно з легітимним авторитетом, а також багатьма іншими аспектами авторитетної влади, акцентуючи, що жоден з них не має переваги.

Природу державної влади нерідко визначають і через категорію волі, тобто через дієву свідомість суб'єктів, носіїв політичної волі, що прагнуть оволодіти реальністю, підпорядкувати собі об'єктивне буття, активно формувати життєдіяльність суспільства. Вольове трактування є, по суті, додатковим до розуміння влади як прояву сили. Але історія державного управління багатьох країн надає немало прикладів для уточнення вольового трактування державної влади. Наприклад, звернемося до моделі абсолютистського режиму монархічної форми правління. Здавалося б, тут влада — це дійсно воля монарха. Проте владарювання полягає не лише в ухваленні рішень, але і в їх реалізації, яка не є механічним та абсолютним втіленням волі монарха, оскільки виконавці привносять своє розуміння й уподобання. Не випадково Микола I вимушений був визнати, що Російською імперією править не монарх, а столоначальники. А якщо державна влада — це втілення загальної волі народу, то як пояснити ту обставину, що веління держави можуть знаходити різноманітні прояви у поведінці

підвладних? Те ж саме розпорядження може здійснюватися з очевидним завзяттям або навпаки, внаслідок чого ефект може бути більшим чи меншим, ніж вимагає «владна воля». Як бачимо, може відбутися відділення авторитета від державної влади без жодних змін у державному ладі, за повного збереження формальної державної влади. Таке становище, коли носій верховної влади має право наказувати і видавати укази, але його накази або укази не мають чинності, може виникнути в будь-якій державі незалежно від типу, характеру держави і режиму. Це — право без влади, або відсутність авторитету державної влади.

Як бачимо, первинним у понятті «влада» визнається здатність особистості до управління. Водночас це поняття тією чи іншою мірою корелює з такими категоріями, як вплив, сила, могутність, авторитет. Як було встановлено в першому параграфі, авторитет — це форма здійснення влади, її джерело і ресурс; керівництво, що визнається підвладними, яке не передбачає примусу і насилля. Особистість, що бере на себе ініціативу в будь-якій сфері діяльності, зокрема і в державному управлінні, визначається як «auctor» — назва діяча, що походить від «augeo» — «збільшую, примножую». Проте у давніх джерелах «augeo» — це творча дія в позитивному середовищі, яка є правом і перевагою природних сил і Богів. «Будь-яке слово, вимовлене владою (авторитетом), зумовлює деяку зміну в світі, створює щось. Це прихована якість, що висловлює *augeo* — сила,

яка змушує рости все живе і надає життя закону. В *auctoritas* закладено нечіткі, але могутні сенси. Це властивий дар породження для обраних, що в буквальному розумінні створює буття» [25, с. 188].

Таким чином, «auctor» — це той, хто щось започатковує, здійснює вплив, виступаючи в ролі автора.

Як уже визначалося, вплив — це одна з форм реалізації влади, де об'єктивними критеріями її корисності слугують загальнолюдські цінності й інтереси суспільства. За своїми сучасними значеннями поняття «влада» і «вплив» хоча і перетинаються, проте відрізняються, оскільки в них закладено різні сенси, зокрема, «влада» — це потенціал, а «вплив» — сила авторитету. Інакше кажучи, вплив — це зміна уявлень, думок чи поведінки особи або групи, що відбулася стихійно під впливом інших людей через механізми наслідування, психічного зараження, дифузії культурних зразків.

Отже, вплив — це одна з форм здійснення влади, сутністю якої є процес і результат істотної зміни смислових утворень, установок і систем цінностей, а також поведінкової активності людини при взаємодії в умовах спільної діяльності тощо. Вважаю, що і вплив і авторитет мають проявлятися тією мірою, якою одна сторона, мобілізуючи свої можливості, намагається змінити поведінку іншої. Відповідно до цього значущим стає факт розуміння представниками влади мінливості міри для кожного відповідного випадку, а не єдина міра і спільний масштаб для всіх випадків.

Тобто, міра — це не найбільш розповсюджене, а найбільш цінне, таке, що відповідним чином спрямовує і регулює поведінку людей. Інакше кажучи, вплив — це реальна сила легітимного авторитету влади.

Таким чином, поняття «влада» характеризується полісемантичністю й розгалуженістю, має багато відтінків і нюансів та отожднюється з пануванням, силою, можливістю, впливом, володінням, розпорядженням, підкоренням тощо. Очевидно, що влада за своєю суттю є людським феноменом — складним і винятковим, який важко з чимось порівняти. Тож, влада — це особливі стосунки між людьми, право і можливість одних повелівати, розпоряджатися й управляти іншими; здатність і можливість одних здійснювати свою волю стосовно інших. Інакше кажучи, влада — це можливість спрямування діяльності і поведінки людей за допомогою різноманітних засобів, зокрема авторитету, впливу, сили.

Макс Вебер аналізував феномен влади в різних аспектах, а саме в соціологічному, економічному, психологічному, політичному й етичному. Водночас його позиції не обмежували типи прояву влади примусом і насиллям. Учений позитивно розцінював переваги переконання, впливу, авторитету і легітимності. Нагадаю, що поняття «легітимний тип влади» у специфічно соціологічному сенсі було введено саме М. Вебером. Водночас першими «теоретиками легітимності» влади, які передбачили веберівську методологію типів легітимності і влади, були Платон та

Аристотель. Парадоксальним є той факт, що когнітивний прорив, що здійснила інтелектуальна еліта грецьких полісів, набув характеру соціальних практик у структурах управління Риму та в імперіях-республіках феодальної Європи. Так, римський сенат та імператор, щоб здобути владний авторитет, змушені були виступати свого роду «інституційною рамкою» народної згоди, являючи зачатки відмінності та єдності державності і громадянського суспільства. Авторитет у християнській Європі визначався як серце влади в двоєдності її концентрації і зворотного розподілу. Схоже розуміння фундаментального співвідношення між владою й авторитетом знайшло яскраве вираження в афористичній формі у Цицерона: «Влада в народі, авторитет в сенаті» [95, с. 110–111].

Отже, легітимний (від лат. «legitimus», «legitima», «legitimum») — законний, правомірний, юридичний, правовий. У такому трактування цей термін може застосовуватись як синонім поняття «легальний» — власне законний. Проте це поняття є опозиційним положенням про легітимність за моральними категоріями виправдання влади. Інакше кажучи, легітимність не зводиться до визнання права, а є процесом із застосуванням способу, завдяки якому влада отримує виправдання.

М. Вебер у праці «Господарство і суспільство» (опублікована у 1922 р.), визначає три «ідеальні типи» легітимності влади, наголошуючи, що поняття «легітимна влада» й «авторитет» — синоніми, про

що йшлося у 1.1. Учений вводить у соціологію поняття «визнання» і перетворює його на категорію «орієнтація на іншого», що виявилось визначальним моментом соціальної дії. Сучасне суспільство, приймаючи правила легітимації влади, передбачає можливість різного розуміння її сенсів, де кожен з них може бути соціально визнаним, що означає — цінним та авторитетним. Тому, легітимація — це не властивість соціального ладу, а властивість певного уявлення та визнання влади. Інакше кажучи, легітимна влада — це така, яка визнається тими, хто їй підкорюється, за рахунок надання їй бонусу, винагороди у формі довіри.

Таким чином, легітимність є одним із показників ефективності політичної влади, що відображає ставлення громади до неї, коли більшість народу визнає владу законною і справедливою. Інакше кажучи, легітимність означає згоду народу з владою, коли він добровільно визнає її право ухвалювати рішення, які повинні виконуватись. Отже, будь-яка легітимна влада — форма політичного правління, за допомогою якої керівники успішно зберігають претензію на те, що вони управляють по праву відповідно до закону чи традиції, підтверджують свій авторитет, доводячи населенню, що саме вона найбільшою мірою відповідає його інтересам. Специфікою легітимного авторитету є те, що цей феномен забезпечує особливу конфіденційність — довірливість владних відносин, їх визнання й узгодженість.

Звернуся до характеристик поняття «довіра» в контексті його релятивних категорій — віра, впевненість. У довідковій літературі поняття «віра» визначається як переконаність, глибока впевненість у комусь або у чомусь чи переконаність в існуванні вищих сил, божества [139]; упевненість, переконання, поняття про щось, особливо про вищі категорії — нематеріальні, духовні; відсутність будь-якого сумніву або вагань щодо буття й сутності Бога; безумовне визнання відкритих істин [200]. У Філософському енциклопедичному словнику віра визначається в контексті гносеології та методології науки — «прийняття будь-якого знання без безпосередніх емпіричних і раціональних обґрунтувань» [209, с. 85]. І. Кант стверджує, що це відсутність об'єктивної достатності суджень [93, с. 673].

Віра (від лат. «verias» — істина, «verus» — справжній) — особливий стан психіки, що полягає в повному і беззастережному прийнятті людиною, її розумом і душею фактів внутрішнього існування живого, істинного одкровення, що фіксуються в ідеях і образах так, що ці фактори можуть стимулювати і спрямовувати подальші дії людини; визнання чогось істинним з такою рішучістю, яка перевищує силу зовнішніх фактичних і формально-логічних доказів. Це не означає, що сила віри залежить від особливого самостійного психологічного акту, не обумовленого емпіричними і логічними підставами (В. Соловйов). Наведене визначення поняття «віра» співвідноситься з

трактуванням, яке дає йому А. Лосев. У психологічному плані віра — це стан суб'єкта який полягає у повному та беззастережному прийнятті людиною будь-яких відомостей, текстів, явищ, подій або власних уявлень і умовиводів, які можуть виступити надалі основою його «Я» і визначати деякі з його вчинків, суджень, норм поведінки і відносин [119, с. 103–104]. На думку Е. Фромма, парадокс «віри» полягає у визначенні поняття «визначеності невизначеного» [220].

Узявши до уваги наявні визначення, можна зауважити, що феномен віри є ціннісно-оцінним психічний станом суб'єкта, спільним для всіх підходів є зосередженість на неповноті, відсутності, неможливості обґрунтування тощо істинності чого-небудь. Водночас Г.Г. Шпет, погоджуючись з думками багатьох авторів стосовно того, що віра полягає ні в чому іншому, як у прийнятті ймовірності за дійсність, наголошує на тому, що вірі завжди протистоїть сумнів — скептицизм. Проте і віра, і скептицизм підлягають не спростуванню, а відображенню. Ми маємо справу з однією палицею: схопишся за віру, на іншому кінці — скептицизм, схопишся за скептицизм, на іншому кінці — неодмінно віра. На відміну від принципового сумніву, зведеного в принцип, є цілком доцільним сумнів як суб'єктивне відчуття, що означає мінімальну ступінь впевненості [231].

Отже, сумнів перестерігає від поспішних висновків, необдуманих вчинків, від маніпулювання іншими чи нав'язування пропозицій. Інакше кажучи, сумнів надає можливість і

допомагає зробити впевнений вибір авторитетного керівника. Однак ціною за цей вибір стає його відповідальність за результати своїх дій. Відповідно до цього важливим є зауваження К. Г. Юнга про те, що доросла людина має бути твердо впевненою у своїй компетентності, щоб зуміти вистояти у боротьбі за своє існування. Сумніви і почуття невпевненості чинили б паралізуючий вплив, вони поховали б таку необхідну людині віру у своєму особистісному авторитеті й зробили б її нездатною до професійного життя [228].

Постає питання, яких підстав потребує віра? Очевидно, що відповідь на нього необхідно шукати в контексті релігійної віри. Пошлюся на думку німецького історика Адольфа Гарнака про те, що у світі не було ще ніколи такої міцної релігійної віри, яка в головному, вирішальному моменті не посилалася на зовнішній авторитет, яка б черпала свою міць виключно у власних внутрішніх переживаннях. Так, у Старому Заповіті відображається цілісність людського буття, що забезпечується сумісним існуванням Бога і людини. Інакше кажучи, старозавітна віра — це сумісне існування Бога й людини, де Бог довіряє людині, а людина Богу. Августин проводить демаркаційну лінію між релігійною вірою, вірою як довірою і впевненістю. Відповідно до особистісного життєвого досвіду, зазнаючи в емоційно-психологічному стані гострого відчуття невпевненості у своїх силах, відчуття гріховності й розгубленості перед подвійністю своєї природи, Августин прийшов до розуміння і дав

високу оцінку значення довіри для авторитету. Водночас досвід великого релігійного реформатора Лютера зачепив гостру проблему недовіри, що іманентно охоплює ідею авторитету церкви. Розрив з авторитетом церкви означав для нього відмову від авторитету взагалі як опори віри. Увесь сенс віри для Лютера складається з того, що вона пориває не з чимось іншим авторитетом, а із самою ідеєю про авторитет. Вочевидь екзистенційна потреба у такій вірі складається з того, що лише тоді людина наслідуються перейти за межу, яку визначив для неї авторитет, коли вона відмовляється від готових постулатів, що нав'язуються авторитетом і переходить до рефлексії особистісної віри.

Отже, віра утворює фундаментальний реєстр усього душевного і духовного життя людини, пронизуючи всі структури її психіки, віра виступає як фактор суб'єктивного прийняття істинного, правильного сенсу в умовах відсутності або неможливості достатнього обґрунтування. Проте віра, навіть віра релігійна, не може бути впливовою і плідною, якщо вона не підсилюється авторитетом, без якого важко обійтися екзистенційно. Тож, віра, впевненість, довіра й авторитет є нерозривно і діалектично взаємозалежними. Якщо віра (довіра) часто шукає свого обґрунтування в думці загальноєвропейських авторитетів, то і авторитет не може існувати без віри в нього. Схиляюся до думки науковців (Н. Луман, А. Гідденс), які вважають недоцільним розмежування понять «віра», «довіра» та «впевненість». Аргументую цю тезу.

У сучасному Оксфордському словнику як значення понять «віра» (belief, faith) і «довіра» (trust) наводяться такі: віра у щось чи у когось — це відчуття того, що хтось або щось є реальним, справжнім, абсолютна впевненість, глибока релігійна віра; довіра до когось або до чогось — це віра або бажання вірити у можливість спертися на чесноти, силу, здібності когось або чогось, відповідальність, турбота; договір [273].

Довіра (англ. trust) — це психічний стан, за якого ми покладаємося на будь-яку думку, що здається нам авторитетною, і тому відмовляємося від самостійного дослідження питання, яке може бути нами вивчено [251]. «Довіра» — це впевненість у чийсь сумлінності, ширості, в правильності чого-небудь [139]. Виявляти довіру, вірити — означає віддавати свою довіру в заставу, але з подальшим поверненням. Відносини, які встановлюються між людиною, наділеною владою, і тим, хто їй підпорядковується за своєю волею, фіксуються в понятті «особистої відданості». Головним же сенсом поняття «відданість» є латинське слово «fides» (первинне значення — довіра, авторитет), що пов'язує його зі значенням «кредит довіри». Це явище належить до сфери відносин у владі, реалізуючись як протекція, що надається тому, хто підкоряється владі, замість покори того, хто підкоряється. Феномен довіри означає впевненість у тому, що об'єкт довіри буде саме таким, яким ми його собі уявляємо відповідно до певних норм і вимог. Довіра передбачає формування установки

на те, що об'єкт довірчих стосунків відповідатиме нашим очікуванням щодо певних дій, їх якості, результативності та передбачуваності, проявляючи взаємність і відповідальність. Незважаючи на той факт, що довіра має специфічні риси, зокрема неможливість або відсутність достатнього підтвердження гарантій, довіра — це душевний стан, що виражає суб'єктивну оцінку вірогідності та передбачає формування певної емоційної установки на здійснення очікуваного. Вирішальним тут стає необхідність перетворення душевного стану на стан життя. У визначенні Н. Лумана у понятті «довіра» акцентується увага на тому, що вона є життєво важливою у міжособистісних стосунках. Проте участь у таких функціональних системах як економіка чи політика — це вже не питання особистісних стосунків, тому воно вимагає впевненості, а не довіри. Учений наголошує на характері взаємозв'язку понять «довіра» і «впевненість», де кожне з них може виступати підвалиною для формування іншого [267, с. 101].

Е. Гідденс також вважає недоцільним розмежування цих понять і розглядає довіру скоріше як прояв упевненості. Довіра — кредит довіри агентам або абстрактним системам, що базується на своєрідному «зануренні у віру», яка виносить за дужки ігнорування або брак інформації [258].

Отже, феномен довіри є основоположним у понятті «легітимність», в якому злилися елементи релігійного, магічного, політичного й утилітарного. Тривалий час у поняття

«віра» вкладався лише релігійний сенс. Наразі це поняття характеризується тим, що приймає ті чи інші положення, які не потребують доказу, оскільки далеко не всі переконання людини можуть бути обґрунтованими та перевіреними. Частина з них приймається без доказів, з вірою в те, що ті чи інші переконання є правдивими, корисними, позитивними. У цьому розумінні віра є протилежною знанням, з якими асоціюється все те, що може бути перевірено, підтверджено, обґрунтовано, доведено.

Аналізуючи специфічність понять «віра», «довіра», «впевненість» констатую той факт, що це доволі складні процесуальні стани, які поєднують в собі раціональне та ірраціональне, знання і незнання, початок якого в часі визначити досить складно. Тож, віра, довіра, впевненість — це фундаментальний психологічний стан людини як гносеологічна установка ціннісного ставлення до іншого, що означає можливість довіряти комусь себе, самому віддаватися на віру. Отже, довіра є однією з форм віри. Водночас довіра торкається питань, що перебувають в компетенції людського пізнання; довіряється той, хто не хоче чи не може вирішити або зробити щось самостійно, покладаючись на суспільну думку або на авторитетну особу. Тож, довіра може ще виникати із усвідомлення слабкості, невпевненості у собі, відповідно, виникає необхідність визнання авторитету. Інакше кажучи, довіра, позиціонується стосовно когось, на перший погляд, може створити ситуацію невпевненості у своїх силах. Однак

ідея Н. Лумана про те, що кожне з цих понять може виступати основою для формування іншого, дозволяє не сумніватися у взаємозв'язку і взаємозалежності цих понять як безсумнівно-го усвідомлення особистісної сили.

Таким чином, довіра і впевненість володіють великою силою актуалізації та життєвого творення і є позитивною умовою внутрішнього розвитку людини. Це — одне з положень для встановлення легітимної влади й авторитету. Інакше кажучи, це — той ресурс влади, за якого люди з готовністю підкоряються наказам, оскільки вважають владу легітимною.

Безсумнівно, протистояти світовим кризам і захищати інтереси громадян може лише сильна, системно функціональна влада. Інакше кажучи, немає влади без сили, оскільки безсильна влада — це не влада. Однак поняття «сила» також асоціюється з директивним моментом — насиллям, примусом, тобто нав'язуванням своєї волі у формі наказу, що супроводжується загрозою покарання. Тож, влада, що засновується на примусовому її елементі, може характеризуватися як прямолінійна і примітивна, але навіть така влада не може бути зведена тільки до примусу, оскільки вона не зможе згуртувати націю, побудувати державну самостійність, забезпечити свободу і безпеку народу. «Силою можна звалили трон, однак зasnувати республіку можна тільки мудрістю» [164, с. 68]. Водночас В. Парето зауважує, що від часів повалення Римської імперії і аж до занепаду французької монархії — завжди у тієї правлячої верстви, яка не вмiла або

не могла застосувати силу, відбирала-ся влада іншою верствою, яка вмiла і могла ту силу використати. Людо-вік XVI зазнав поразки через те, що не хотів, не вмів або не міг скориста-тися силою, а перемогли його рево-люціонери тому, що хотіли, вмiли і могли скористатися силою.

У довідковій літературі поняття «сила» визначається як джерело по-чаток, головна (невiдома) причина будь-якої дії, руху, прагнення, спону-кання, будь-яких речових змін у про-сторі або як початок змін у світових явищах. Сила — абстрактне поняття загальної властивості речовини чи тіла, що нічого не пояснює, а тільки збирає всі явища під одне загальне поняття й назву. У контексті влади і владарювання поняття «сила» висту-пає як суто моральний або такий, що підтримується страхом покарання, феномен [3]. Сила — здатність про-яву якої-небудь діяльності, що має характерний ступінь, спрямованість, напруженість прояву цієї діяльності [29]. Сила — матеріальне або духовне начало як джерело енергії, дії [139].

Отже, сила є джерелом енер-гії у будь-якій діяльності. Зокрема, сильна легітимна влада засновується на таких її формах, як вплив і автори-тет. Водночас влада може застосову-вати примус і насилля — антипод гу-манізму і моральності. Інакше кажучи, це — дії влади, спрямовані проти людини та її гідності, що дозволяють констатувати факт відсутності її легітимності. Застосування насилля руйнує моральні засади суспільства, спільного життя людей, солідарність, довіру, правові відносини тощо.

У суспільній і політичній думці склалося декілька типів теорій, що пояснюють джерела насилля. Так, одну з груп об'єднує концепція, що виводить насилля з природи лю-дини — її вроджених схильностей та інстинктів, що підштовхують люди-ну до насилля, зокрема її прагнення до влади й панування.

У довідковій літературі поняття «насилля» визначається з двох по-зицій, а саме як державна влада, що спирається на право, і як влада, обме-жена правом. Друге тлумачення охо-плює модус дії, спрямований на нав-мисне нанесення шкоди суб'єктам дії чи речам або на знищення останніх [155, с. 191].

М. Бакунін вважав, що державна влада є насиллям над людиною, завж-ди аморальною, несправедливою; що державна мораль цілком суперечить загальнолюдській тощо. «Влада од-наково розбещує як тих, хто наділе-ний нею, так і тих, хто змушений їй підкорятися» [16, с. 437]. Зазначене переплітається з роздумами Нікко-ло Макіавеллі, який висловив думку про те, що лише за допомогою на-силля можна створити, зміцнити та зберегти державну владу [123, с. 26]. Як свідчить історія, такий принцип нерідко стає керівництвом до дії в по-літичній боротьбі за здобуття держав-ної влади та її утримання. Відповідно до цього постає необхідність зверну-тися до пояснень феномену насилля.

Так, сучасними дослідниками насилля пов'язується не лише з пря-мими фізичними та матеріальними збитками, а і з тим, що воно прони-зує психологічну й інтелектуальну

сфери і проявляється опосередковано — у вигляді нав'язування опонентові власних переконань, спотвореної інформації тощо. Насилля — це «руйнівна сила, точніше саморуйнівна, оскільки в своєму абсолютному здійсненні як абсолютне зло воно обертається проти самого себе» [63]. Водночас В. Губін вважає, що насилля — це природний стан людини, природний спосіб спілкування одного індивіда з іншим, і він лишатиметься таким доти, доки суспільство перебуватиме на стадії свого «тваринного» розвитку [62].

Доцільним вбачаю звернення до сутності біологічної і психологічної інтерпретації джерела влади, що складає механізм приборкання людської агресивності, закладеної в інстинктах біосоціальної істоти. Тож, актуальною для пояснення природи влади є психоаналітична традиція, яка базується на тому, що виводить прагнення до влади з несвідомих імпульсів, які формуються під впливом соціальних умов, пов'язаних із раннім дитинством, сексуальним приборканням (придушенням) освітою, що культивують страх, прислужливість, покору, потребу приєднання до більш сильної волі. Інакше кажучи, влада виступає засобом компенсації відчуття власної неповноцінності — фізичної, сексуальної чи інтелектуальної [216].

Отже, схильність до насильства може мати біологічні причини, що зумовлює певні психічні та фізичні зміни, які готують людину до боротьби. Разом з тим добре відомо, що розпочати насильство значно простіше, ніж

зупинити насильницькі дії, що вже почалися, оскільки насильство підкоряється глибинним інстинктам — ірраціонально і сліпо.

Крім того, насильство має властивість взаємності, тобто будь-яке насильство викликає відповідне насильство як форму наслідування. Тож, перехід від тваринного до людського стану пов'язується саме з подоланням «природних» форм насильства.

Вочевидь, сутність поняття «насилля» виражається у самому слові, що означає примушування до чогось силою. Проте останнє не гарантує процес владарювання, бо доки об'єкт чинить опір, не підкоряється, він — не підвладна, а протиборча сторона. Насилля, яке може застосовувати влада, можна коротко визначити як узурпацію свободи волі.

Таким чином, оскільки у динамічній сутності життя закладено природне прагнення до змагальності й владарювання, вважаю за потрібне в розумінні поняття «сила» розрізняти її руйнівну складову (насилля) й продуктивну. Остання криється в могутності влади та її «м'якій силі».

Відомо, що у 1980-х роках Р.С. Клайн (Ray S. Cline), директор Центру досліджень стратегії і міжнародних відносин університету Джорджтауна в Америці, запропонував формулу, що призначалася для оцінки сукупної державної сили. Ця формула ділить елементи, що визначають сукупну державну міць, на дві частини — матеріальну та духовну. У 90-х роках ХХ ст. з цієї ж підстави Джозеф Най (Joseph S. Nye, Jr.)

розділив державну силу на «тверду» (hard power) — матеріальні елементи сукупної державної сили та «м'яку силу» (soft power) — як духовні елементи [270, с. 46]. Так, тверда сила — це набір інструментів тиску економічного, політичного, військового чи дипломатичного, тобто застосування примусових заходів, які змушують інші країни діяти певним чином. М'яка сила, м'яка влада, м'яка міць — концепція, що була розвинена Джозефом Найем для опису можливості отримати бажане через кооптацію і співробітництво. До «м'якої сили» він відносить стратегію розвитку держави, ідентифікаційну міць її ідеології й ціннісних орієнтацій, позитивність соціального ладу, здатність проведення основної лінії і стратегії розвитку, солідарність народу, творчу силу нації, атрактивність культури і силу впливу в міжнародних справах. Усі ці духовні елементи, на думку вченого, є «м'якою силою», що має великий вплив. Цей термін міжнародної політики має глибоке філософське коріння, що походить від стародавніх китайських філософів. Вода — найм'якша і найслабша річ у світі, але в подоланні твердого та міцного вона є непереможною, і в світі їй немає рівного. З погляду символізму, вода розчиняє, знищує, очищає, змиває і відновлює. Отже, те, що м'яке, є сильним. Очевидно, що м'яка сила з'явилась як альтернатива твердій силовій політиці. Як і будь-яка форма сили, вона може використовуватись з недобрими намірами, але, на відміну від твердої, м'яка сила відрізняється своїми засобами. Отже,

дієздатність та ефективність влади багато в чому залежать від її могутності, що акумулюється в «м'якій силі» — продуктивній силі — нематеріальній цінності, що сприяє досягненню легітимності влади й авторитету, оскільки владарювати — це давати людям заняття, поставити їх на своє місце, відповідно до свого призначення, покласти край їхнім химерам, які призводять до байдикування, порожнього життя та відчаю (Ортега-і-Гассет).

Таким чином, поняття «влада» як соціальна категорія характеризує політичне панування, керівні державні органи, уряд чи осіб, що мають урядові повноваження, а також стосунки поміж людьми, зокрема як взаємодію індивідів, за якої одні володарюють, а інші підпорядковуються. У такий спосіб сутність влади, що зумовлюється глибинними, внутрішніми зв'язками й тенденціями розвитку, укорінюється в природі людини — в її біологічних і психологічних особливостях. Тож, влада за своєю суттю є людським феноменом, що визначається як здібність особистості та її здатність до управління. Феномен влади пов'язується із природними схильностями, бажаннями, пристрастями людини, які залежать від характеру, особистих якостей тощо. Поняття «влада», як уже згадувалося, є полісемантичним, розгалуженим, воно має багато відтінків та нюансів і ототожнюється з пануванням, впливом, силою, авторитетом, легітимністю. Авторитет — тип влади, за якого люди з готовністю підкоряються керівникові, оскільки вважають його легітимним.

Проблема співвідношення легітимності влади й авторитету є однією з найважливіших, оскільки способи її досягнення можуть бути дуже різноманітними. Специфікою легітимного авторитету є те, що цей феномен забезпечує особливу довірчість у владних відносинах. Поняття «довіра» — це ціннісно-оцінний психічний стан суб'єкта, що корелює з категоріями «віра» і «впевненість». Тож, віра, довіра, впевненість — це фундаментальний психологічний стан людини як гносеологічна установка ціннісного ставлення до іншого. Можливість довіряти комусь себе, самому віддаватися на віру і є основоположним у встановленні легітимної влади й авторитету.

Підсумовуючи викладене, можемо зробити такі висновки. Протистояти світовим кризам і захистити інтереси громадян може лише сильна влада, що засновується на таких формах, як вплив, авторитет і легітимність. Проте поняття «сила» асоціюється з примусом і насиллям, що, як відомо, є антиподом гуманізму і моральності. Застосування насилля руйнує моральні основи суспільства, взаємодію, солідарність, довіру, правові відносини тощо. Відповіддю на питання щодо джерел насилля є концепція, яка виводить їх з її вроджених схильностей

та інстинктів — прагнення до володарювання. Способом подолання негативних наслідків насильства може стати зміна його напрямку та якості, що акумулюється в продуктивній силі влади, її легітимності й авторитеті.

Легітимність влади та її авторитет — це певною мірою схожі феномени. У них відображається ставлення громади до влади: коли вона визнається більшістю народу законною і справедливою, коли народ погоджується з владою, коли він добровільно визнає її право ухвалювати рішення, які повинні виконуватися. Чим нижчим є рівень легітимності, тим частіше влада спиратиметься на силовий примус, тому легітимність влади та її авторитет — показники ефективності політичної влади. Нездатність влади забезпечити згоду без використання насильства означає те, що у влади низька легітимність. При цьому легітимації підлягають всі основні елементи механізму утворення авторитету: інституції, через які він здійснюється, авторитетні ролі носія авторитету, спосіб проголошення і структура самих авторитетних вимог і розпоряджень. Отже, авторитет — це той ресурс влади, за якого люди з готовністю підкоряються наказам, оскільки вважають здійснення влади легітимним.

1.3. Компаративізм дефініції «авторитет»

Джерела та різні форми компаративізму (від лат. «comparativus» — порівняльний) виводяться з лінгвістичної сфери (початок XIX ст.) та

літературознавства (друга половина XIX — початок XX ст.) з подальшим розвитком у сфері міждисциплінарних досліджень, а також у просторах

інших форм пізнання — релігійного, міфологічного, емпіричного тощо. Тож, завдяки компаративізму з'явилася можливість застосування всіляких форм пізнання, розуміння і перетворення різноманітного світу.

Отже, компаративізм — це світогляд, що заперечує будь-яку абсолютизацію, розбудовує свої ідеї шляхом порівняння загального й окремого, одиничного і множинного, монологічного і діалогічного, окреслюючи спорідненні, суміжні, а також відмінні, контрастні явища і поняття. Зіставлення їх горизонтів через безпосередні й опосередковані зв'язки та взаємовпливи дозволяє змодювати поліцентричне, міжпонятійне явище, той чи інший феномен повсякденного життя. Останнє є однією з характеристик компаративізму, під яким розуміють «сферу прояву тілесного і духовного людини». Почотне, повсякденне життя, як відомо, Е. Гурсель визнав фундаментом теоретичного пізнання. Очевидно, що політичні, соціальні, психологічні й інші явища беруть свій початок у реальній життєдіяльності, проте, проникаючи в незалежні від неї форми існування, зокрема в дефініції, впливають на повсякденність і певним чином змінюють її.

Дефініція (лат. «definitio» — визначення, точна вказівка, вимога, припис; від «finitio» — обмеження, завершення) — коротке визначення будь-якого явища шляхом перерахування його головних, найбільш істотних ознак, якостей та властивостей з метою уточнення меж і звуження змісту поняття, що означає це явище.

Залежно від точності понять розрізняють суворі дефініції, які є можливими лише в математиці, та дефініції-описи, що складаються з простого переліку ознак і понять-вказівок. Визначення можуть мати аналітичний або узагальнюючий, синтетичний характер; вони можуть пояснювати одне поняття через інше шляхом порівняння, позначати явище за допомогою символу, заміщати його умовним знаком [200].

Проведення етимологічного аналізу поняття «авторитет» надає можливість стверджувати, що походження і сенс цієї категорії розглядаються з різноманітними змістовими відтінками, які дозволяють відображати його інваріантну складову. Разом з тим застосування методу синтезу дозволяє отримати уявлення про сутність і зв'язок суміжних понять, зокрема таких, як «статус», «роль», «імідж», «успіх», «мода», «парадигма», «лідер», «престиж» тощо, осмислення сутності яких дозволить доповнити і розширити дефініцію поняття «авторитет» і таким чином сконструювати реальний образ авторитетного керівника.

Оскільки приналежність членів суспільства до тих чи інших соціальних інституцій або організацій закріплюється у вигляді соціального статусу групи та її представників, логічним убачається звернення до визначення сенсів понять «статус» і «соціальний статус».

Термін «статус» утворюється від латинського дієслова «statuer», що означає «розташувати», «встановити». Латинське слово «statutum»

означає також «встановлені правила поведінки», «статут і регламентацію». З часів античності «статус» — це «поза борця, що приготувався до бою», тобто попередня готовність до дії. Уже в I ст. н. е. цей спортивний термін потрапляє в риторичку і використовується для позначення чотирьох типів запитань, що іменувалися статусами та ставилися під час судового розгляду з метою уточнення суті справи. У такий спосіб формуються два значення поняття статусу, а саме етимологічне — поза, позиція як схильність до дії і термінологічне — сукупність чогось однотипного. Ці значення збереглися в соціології, однак частіше в ній апелюють до значення статусу як положення в суспільстві.

У соціологічному словнику статус визначається як стійке положення в суспільстві, пов'язане з тими чи іншими очікуваннями, правами та обов'язками. У цьому сенсі поняття «статус» є еквівалентним поняттям «роль» (хоча саме останній термін є більш поширеним), «позитивна або негативна репутація», «престиж», «авторитет особистості в рамках системи соціальної стратифікації». Ці концепції походять від форм суспільства, в яких індивідуальне соціальне становище було відносно усталеним, наприклад відповідно до релігії або закону. У сучасних суспільствах статусні позиції є більш рухомими [33, с. 294.].

Поняття «соціальний статус» у сучасній соціологічній і соціально-психологічній літературі охоплює вже зазначені аспекти, а саме: займане

становище і права та обов'язки, що надаються суб'єкту. Актуальною є думка Б. Г. Ананьєва, який наголошує на тому, що «значущим моментом структурно-динамічних властивостей особистості є її статус у суспільстві... так само як статус спільноти, в якій складалася і формувалася особистість» [3, с. 210].

В енциклопедичному словнику з державного управління соціальний статус визначається як сукупність прав, привілеїв, моральних норм і обов'язків індивіда або соціальної групи, що пов'язаний з виконанням первинної соціальної ролі, яка проявляється у формі поведінки, очікуваної відповідно до становища у суспільстві. Соціальний статус відрізняється від особистого статусу — становища, яке займає людина в первинній групі залежно від того, як вона нею оцінюється. У значенні загальносоціологічної категорії поняття «соціальний статус» уперше було вжито Г. Мейном і конкретизовано в працях Р. Лінтона, Ф. Мерю та М. Вебера. Розробка і використання поняття соціального статусу дозволяє краще зрозуміти життєвий шлях людини і соціальної структури суспільства, сприяє ефективності соціального управління, виховних та освітніх процесів [79, с. 675]. У дослідженні Р. Лінтона окреслюється зв'язок між соціальною роллю, статусом та особистістю, де статус представлено як статичним аспектом — сукупністю пратаї обов'язків особистості, так і динамічною його стороною. Інакше кажучи, здійснюючи права і виконуючи обов'язки, що складають її

статус, особистість відіграє певну роль [195, с. 228].

У Великому тлумачному психологічному словнику під редакцією А. Ребера ця дефініція визначається наступним чином: «статус — досить чітка визначена позиція в соціальній ієрархії групи або суспільства. Статус тут може характеризуватися у будь-який із двох способів: у термінах прав, престижу, привілеїв, влади, щодо інших в соціальній ієрархії; у термінах ролей, соціально прийнятих та очікуваних патернів поведінки» [30]. Як бачимо, перший підкреслює позицію або розташування в соціальній структурі і називається соціальним статусом, другий підкреслює обов'язкові моделі поведінки людини з певним статусом (роль, соціальний клас).

Отже, соціальний статус особи — це «місце», яке вона посідає в складній мережі взаємозв'язків соціальних відносин. У змістовному плані статус складається зі взаємних прав та обов'язків, які мають особи, що обіймають певні посади, зокрема керівник в органах державної влади, який водночас структурно визначається як культурно-поведінковий взірець. Інакше кажучи, соціальний статус особи співвідноситься з особистісною визначеністю, що в процесі соціальної взаємодії формується самим соціумом та обумовлюється статусною приналежністю, оскільки без особистої визначеності окремих індивідів система соціальних відносин не може себе підтримувати. Тому прагнення людини зберегти або підвищити свій статус є зрозумілою

і водночас нагальною необхідною. Водночас соціальний статус керівника передбачає не тільки владу, а і обов'язки. Інакше кажучи, офіційна посада, надаючи владу, зобов'язує керівника виконувати не тільки посадові функції, а і певні моральні обов'язки, несучи за них відповідальність, наприклад обов'язок посадовця ставитися до всіх людей однаково, безсторонньо, не надаючи переваг друзям, родині тощо. І саме така поведінка керівника є взірцем для наслідування, що підсилюється реальним авторитетом. В ієрархії соціальних статусів керівник, що досяг авторитету, сприймається без найменшого сумніву, його рекомендації та вказівки мають велику переконливу силу, вона навіває впевненість у діях, їй довіряють. Інакше кажучи, керівник — це особа з певним соціальним статусом, проте така, яка, володіючи авторитетом, може бути лідером.

Доведу останню тезу, звернувшись до трактувань сутності понять «керівник» і «лідер», оскільки в вітчизняних дослідженнях за походженням та соціальним статусом ці категорії осіб суттєво відрізняються.

У довідковій літературі поняття «керівник» має декілька визначень, а саме: той, хто спрямовує чинить діяльність; наставник, вихователь; той, хто очолює установу, організацію тощо; посада особистості, яка завідує чимось, або особа, що обіймає таку посаду [84]; особа, яка керує чим-небудь [139].

У словнику з державного управління поняття «керівник»

визначається як особа, на яку офіційно шляхом призначення (обрання, затвердження) покладено функції керівництва державною або будь-якою іншою організацією, наділена формально регламентованими правами і обов'язками, зокрема правом висувати юридично владні вимоги і застосовувати засоби дисциплінарного впливу до органів та осіб, які перебувають у його підпорядкуванні по службі. Він представляє організацію у взаємовідносинах з іншими організаціями. Головне призначення керівника в органах державної влади — забезпечення їх ефективного функціонування. Реальний його вплив на діяльність організації базується на офіційних повноваженнях організаторських здібностях й особистому авторитеті. Керівник у державному управлінні — посадова особа державного органу або його апарату та інші державні службовці, на яких законами або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих функцій. Функції, які виконують керівники у державному управлінні, зумовлюють виділення основних їх категорій, зокрема керівників низової, середньої та вищої ланок. Категорії керівників на державній службі в Україні визначаються відповідно до Закону України «Про державну службу» шляхом класифікації посад. Головним критерієм класифікації посад державних службовців є організаційно-правовий рівень органу, який приймає їх на роботу, обсяг і характер компетенції на конкретній

посаді, роль і місце посади в структурі державного органу [79, с. 315].

У сучасній науковій літературі «керівник» здебільшого визначається як особа, наділена повноваженнями ухвалювати управлінські рішення та здійснювати організацію їх виконання, створюючи для цього належні умови (О. М. Бандурка, В. М. Бевзенко, В. М. Василенко [142], В. Б. Авер'янов [70], Н. О. Армаш [8]).

Водночас, характеризуючи керівника, О. М. Омаров значну увагу приділяє його особистісним якостям, наголошуючи, що керівник — це та особистість, яка має організаторський талант і наділена суто людськими душевними якостями [141].

Як бачимо, здебільшого керівник — це посадова особа, наділена адміністративною владою. Інакше кажучи, увага в першу чергу зосереджується на статусі керівника, що визначається сукупністю прав та обов'язків посадової особи з акцентуацією уваги і на значущості того, що пов'язується з внутрішнім світом людини, її почуттями та переживаннями.

На перший погляд, все зрозуміло, але серед синонімів поняття «керівник» є слово «лідер», що начебто дозволяє поставити знак тотожності між цими поняттями. Проте добре відомо, що у вітчизняній науці ці поняття розрізняються, хоча в американській поняттям «leadership» позначається і керівництво, і лідерство. Інакше кажучи, це лідерство формальне і неформальне. Очевидно,

що виникає необхідність наблизитися до визначення суті і природи цих понять.

Лідер (англ. «leader» — керівник, вождь) — авторитетний член організації або малої групи, особливий вплив якого дає йому змогу відігравати істотну роль у соціальних процесах чи ситуаціях. Лідер — особа, здатна впливати на інших з метою інтеграції спільної діяльності, спрямованої на задоволення інтересів того чи іншого суспільства.

Відомо, що проблему лідерства досліджували Платон та Аристотель. Пізніше Н. Макіавеллі описав образ лідера-государя, який різними засобами досягає політичних цілей. Ф. Ніцше, солідаризуючись з Н. Макіавеллі, стверджує, що лідер має право ігнорувати мораль, а прагнення людини до лідерства — це прояв її «творчого інстинкту». Здебільшого обґрунтування лідерства в західних дослідженнях ґрунтуються на його психологічних інтерпретаціях. Так, народні маси потребують авторитетного лідера так само, як сім'я потребує авторитетного батька (З. Фройд); розвиток суспільства відбувається хаотично, «від ситуації до ситуації» на підставі імпульсів, що надходять від лідерів (Дж. Дьюї); лише лідери можуть впливати на розвиток людства, яке здебільшого не звільняється від залежності батьків, а потім учителів, тому натовп шукає вождя, котрий виконав би в суспільстві роль, яку виконує батько в сім'ї (С. Хук). Очевидно, що думки С. Хука співпадають з уявленнями З. Фройда.

Отже, підґрунтям суспільного життя є людська психіка, охоплена волею до влади. Водночас лідерство визначається як здатність керувати і заохочувати членів тих чи інших соціальних груп діяти для досягнення цілей. Лідер може спиратися на силу, але в демократичному суспільстві лідерство пов'язується із законною владою.

Існує кілька теорій лідерства. У теорії характерних рис наголошується на визначенні характеристик, що роблять людину ефективним лідером. За цільовою теорією ефективні лідери посилюють мотивацію та задоволення, допомагаючи підлеглим бачити мету та шляхи її досягнення й ефективно рухатися цими шляхами.

Вирізняють чотири стадії лідерства: директивну, коли лідер дає конкретні вказівки й висловлює сподівання; допоміжну, що полягає в заохоченнях, співчутливому ставленні до підлеглих; зорієнтовану на досягнення, коли лідер визначає високі цілі й високі сподівання щодо успіхів і відповідальності підлеглих, та колективну, коли лідер заохочує підлеглих висловлювати думки й пропозиції.

У теорії атрибутивних моделей досліджується, як лідери формують свої висновки, тлумачать очевидні причини поведінки й праці підлеглих, вирішуючи, як реагувати. За теорією життєвого циклу лідерство має відповідати рівню зрілості підпорядкованої групи. Лідерство є важливим чинником мотивації працівників [79, с. 370]

Звернуся до результатів порівняння сенсів понять «керівник» і «лідер», що вже стало класичним

(табл. 1). Так, Б. Д. Паригін вважає сім наступних відмінностей цих феноменів [148].

Таблиця 1.

Змістовні відмінності понять «керівник» і «лідер»

№	КЕРІВНИК	ЛІДЕР
1.	Здійснює регуляцію офіційних відносин групи як деякої соціальної організації	Покликаний здійснювати регуляцію міжособистісних стосунків у групі
2.	Керівництво – елемент макросередовища, тобто воно пов’язується з усією системою суспільних відносин	Лідерство виникає за умов мікросередовища, яким і є мала група
3.	Керівник будь-якої реальної соціальної групи призначається або обирається, проте цей процес є не стихійним, а цілеспрямованим, що здійснюється під контролем різних елементів соціальної структури	Лідерство виникає стихійно
4.	Керівництво – явище стабільне	Лідерство – явище менш стабільне, висування лідера залежить від настрою групи
5.	Керівництво підлеглими має чітку систему санкцій	Системи санкцій у лідера відсутні
6.	Процес ухвалення рішення керівником (і взагалі в системі керівництва) є значно складнішим; він опосередковується багатьма обставинами, що не обов’язково мають витоки в цій групі	Лідер здебільшого ухвалює безпосередні рішення, які стосуються групової діяльності
7.	Сфера дії керівника є ширшою, оскільки він репрезентує малу групу в ширшій соціальній системі	Сфера діяльності лідера – мала група, де він і є лідером

Як видно з таблиці, лідерство є психологічною характеристикою поведінки окремих членів групи, а керівництво здебільшого є соціальною характеристикою відносин у групі, насамперед з погляду розподілу ролей керівництва та підпорядкування. Очевидно, що керівництво виступає як регламентований суспільством процес. Отже, лідерство — це досить різнопланове, складне й багатовимірне явище, проте таке, що часто-густо ототожнюється з поняттям «авторитет», хоча не кожний авторитет володіє лідерськими можливостями, оскільки саме лідер є організатором та очільником у вирішенні того чи іншого завдання. Водночас авторитет може виступати прикладом, взірцем, ідеалом і саме у такий спосіб допомагати у вирішенні і досягненні поставлених завдань. Лідер користується владою завдяки підтримці своїх послідовників і прихильників (неформальне лідерство), тоді як керівник отримує владу завдяки своєму соціальному статусу (формальне лідерство).

Проте влада — не єдина основа керівництва, і такий підхід є притаманним здебільшого авторитаризму. У стосунках між керівником і підлеглими в процесі використання влади існує пряма пропорційна залежність, тобто баланс влади: влада керівника над підлеглими є тим більшою, ніж вищою є залежність підлеглих від керівника, і навпаки. Ця залежність може набувати різних форм прояву — прямо чи опосередковано підлеглі залежать від

управлінських рішень керівника. У свою чергу, підлеглі можуть тією чи іншою мірою впливати на керівника, адже це вони реалізують на практиці всі його рішення, вказівки, накази та розпорядження, і власне виконання дорученої роботи залежить від них. Отже, для того щоб керувати, необхідно мати для цього достатньо підстав, тобто володіти інструментами впливу, а щоб впливати — слід мати основу влади, аби змусити підлеглих підкорятись розпорядженням. Тому здоровий глузд підказує, що для реалізації влади у XXI ст., де реаліями є постійні динамічні зміни, завдяки яким підвищуються ризики, проте і виникають нові можливості, керівникові необхідно мати деякий ресурс, який повинен бути суттєвим для виконавця. Таким ресурсом є авторитет керівника і лідера в одній особі.

Структуру авторитету керівника-лідера можна уявити з такими складовими елементами, як посадовий та особистісний, де останній поділяється на професійний і моральний. Задля аргументації звернення саме до цих елементів, а також їх внутрішньої наповненості, вдався до наступних умовиводів. Відомо, що посада — це формально, адміністративно закріплене місце працівника, яке передбачає виконання посадових обов'язків. Отже, посада — це право керівника управляти колективом, санкціоноване вищими інстанціями і зафіксоване юридично. Тож, одержуючи посаду, людина формально є авторитетною. Інакше

кажучи, людина, що одержує посаду, фактично винагороджується авторитетом — бонусом, володіння яким підвищує право і здатність його власника впливати на підлеглих і водночас діяти на свій розсуд. Напевно, після призначення спрацьовує психологічний ефект посади, коли підлегли, зазвичай засліплені повагою, визнають посадовий елемент авторитету керівника. Однак ця пора швидко минає, «авторитет крісла» перестає спрацьовувати, і підлегли дедалі прискіпливіше придивляються до носія посади. Очевидно, що цілісність образу керівника-лідера має завершити професійна та моральна складові авторитету.

Зрозуміло, що професійний авторитет має формуватися на підґрунті високого рівня компетентності керівника — його особистісної здатності вирішувати означений клас професійних завдань, тобто сукупності компетенцій, необхідних для ефективної діяльності керівника-лідера. Тож, задля того щоб суспільні зміни були успішними, потрібні особистості, які зможуть змінити підходи і в органах державного управління, зокрема перейти від контролю за людьми до віри в людей, від орієнтації на короткострокове перспективу — на стратегічне мислення, від реагування — до активності, самостійності, відповідальності тощо. Інакше кажучи, професійний авторитет керівника-лідера базується на тому, що він організовує свою діяльність відповідно до інтересів і потреб

населення через процес сприйняття результатів своїх дій і відповідальність за них на основі людської етики, компетентності й особистісно-індивідуальних властивостей.

Моральний авторитет — це світогляд керівника-лідера, його цінності, етичні, вольові й емоційні якості, котрі проявляються у ставленні до себе та оточуючих; здатність випромінювати енергію та заряджати інших, привабливість і незалежність, здатність до міжособистісного спілкування, впевненість.

Таким чином, поряд з об'єктивною складовою (посадовий авторитет) існують його суб'єктивні складові — професійний і моральний елементи, витоки яких криються в особистості керівника. Однак навіть якщо він сам не прагне до завоювання авторитету, не думає про нього, то все одно той у нього чи є, чи ні. Ця обставина обумовлюється тим, що авторитет — це невід'ємний атрибут, символ спільності кожного колективу, обов'язкова умова його соціально-психологічної характеристики. Отже, авторитет — соціально-психологічний феномен рухливий, динамічний, який може розвиватися, підсилюватися і навпаки — знижуватися, втрачати силу. Очевидним є і те, що посада керівника в органах державної влади — це певний соціальний статус особистості, який, надаючи владу, зобов'язує його виконувати не лише посадові функції, а і певні моральні обов'язки, несучи за них відповідальність і в такий спосіб утверджуючи

авторитет керівника-лідера. Нижче, психологічну сутність авторитетного керівника-лідера.

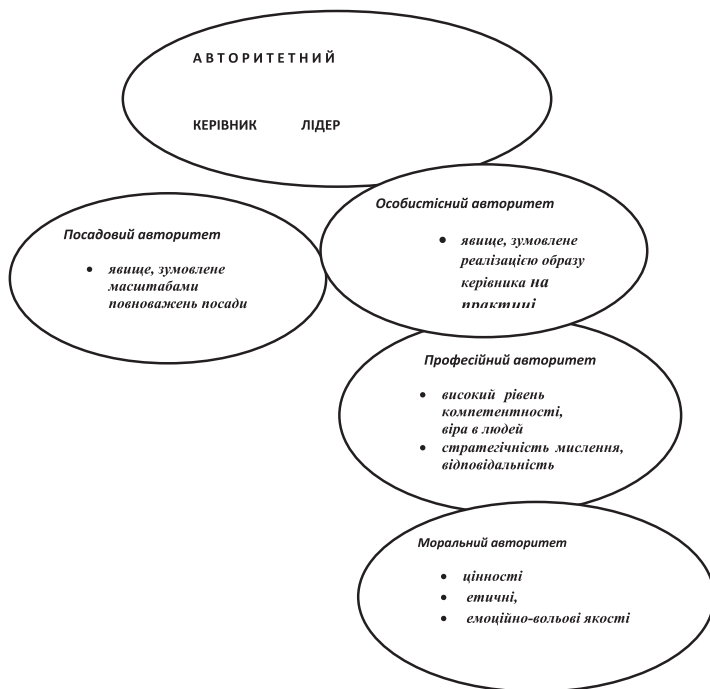

Рис. 1. Соціально-психологічна сутність авторитетного керівника-лідера

Соціальний статус — авторитет посади — зазвичай асоціюється з поняттям престижу. Слово «престиж» (від фр. «prestige» — авторитет, повага) вживається переважно у соціальному аспекті і розуміється як співвідносна оцінка соціальної значущості різних об'єктів, явищ, яку поділяють члени певного суспільства чи групи відповідно до прийнятої системи цінностей.

У довідковій психологічній літературі поняття «престиж» визначається як особливе становище людини

серед людей, підвищена увага і повага до неї, пов'язані з високою оцінкою заслуг людини і того внеску, який вона внесла у благополуччя інших людей. Престиж — це також вага, значущість, які людина набуває завдяки думкам оточуючих людей про неї, а також ступінь її психологічного впливу на них (престиж вченого, письменника, політичного діяча) [182]. Престиж (лат. «praestigium» — ілюзія, обман почуттів) — міра визнання суспільством заслуг індивіда, результат співставлення соціально

значущих характеристик суб'єкта зі шкалою цінностей, що склалася в тій чи іншій спільноті [140]. Престиж — авторитет, яким людина користується у своїх товаришів. Люди, що його мають, зазвичай є впливовими в своїй групі або суспільстві, хоча, оскільки престиж може обмежуватися певною галуззю або сферою докладання зусиль, їх вплив може стримуватися обмеженою довірою [159].

Очевидно, що у визначенні поняття «престиж» спостерігається оціночна амбівалентність. Оскільки престиж — це функція оціночних ставлень суб'єкта, що посідає певну позицію в суспільній та міжособистісній соціальній структурі, тому він змінюється залежно від зміни характеру і спрямованості цієї структури. Інакше кажучи, це — відповідність найвищим вимогам суспільства. Престижним визнається те, що свідчить про успішність людини підкреслюючи її соціальний статус. Проте, виступаючи важливим показником таких недоступних прямому спостереженню явищ, як система цінностей суспільства, ступінь соціальної диференціації і зміна соціального престижу, престиж дозволяє робити висновки про соціальні зміни, що відбуваються, а вони, як відомо, не завжди є позитивними.

Прагнення людей до престижу пояснюється різними науковими напрямками неоднозначно, проте загально визнаним є той факт, що обумовленість цієї тенденції спричинюється соціальними чинниками (від соціальної системи суспільства до взаємин у родині), культурними

і соціальними традиціями. Так, відповідно до неофрейдизму, чим гострішими в індивіда є внутрішня занепокоєність і тривога з приводу ставлення до нього оточуючих, чим більше в ньому несвідомої невпевненості у власній цінності і безпеці, тим сильнішим, як противага, є прагнення до престижу. «Бажання престижу і престижних речей є наслідком прагнення людей зайняти позицію, яка надає формальну владу і є показником потреби у владі» (Д. Вінтер, А. Стюарт) [1, с. 36]. Престиж є тією мірою, що визначає положення статусів на соціальних східцях [37]. Отже, прагнення до престижу, так само як і до влади, є притаманним людині від природи і багато в чому є двигуном прогресу, оскільки дає до нього мотивацію.

Про престиж політичного керівництва заговорили в кінці XIX ст., його вплив базувався на повазі і захоплені співгромадян. Французький соціолог Г. Тард пояснював це явище рухом моди як результату наслідування джерелу. Згодом дослідження показали, що людина дійсно є схильною ідентифікувати себе з тим, хто має соціальний престиж, що спричиняло прагнення до одержання престижної професії й запозичення смаків і думок його носіїв. Узагальнений, ідеалізований образ представників керівництва в органах державної влади, який з власного досвіду і досвіду минулих поколінь створюється і передається через жанри мистецтва, історію та ЗМІ, є джерелом престижу. Закріплюючись у стереотипі, він переноситься спочатку на всю професійну

діяльність, а потім на її типових представників, формуючи престижні оцінки. Процес формування престижних оцінок є результатом складної взаємодії двох факторів — оцінок професійної діяльності суспільством і групами й оцінок діяльності окремими індивідами. Якщо образ керівника має виражене негативне забарвлення, то підвищення престижу діяльності керівника нерозривно пов'язується з руйнуванням сформованого стереотипу, якщо ж позитивне, — то з необхідністю його підтримування. Проте і перше, і друге можуть бути нестабільними і тимчасовими, що є характеристиками престижу й авторитету.

Отже, прагнення до престижу тісно пов'язується з потребою у владі, оскільки, як визначалося раніше, вона є інструментом для різних типів впливу й авторитету. Тож, маючи престиж, керівник може впливати не лише на поведінку, але і на думки інших людей, оскільки престиж — це відповідність шкалі цінностей, що склалася в тій чи іншій спільноті. Значну роль у формуванні престижних оцінок відіграє колишній і сучасний досвід керівництва.

Як зазначалося вище, феномен престижу пояснюється рухом моди як результатом наслідування його джерела, в чому вбачається співвідносність цих понять. Тож, в сучасній українській мові поняття «мода» (фр. «mode», від лат. «modus» — міра, образ, спосіб, правило, розпорядження) визначається з декількох позицій:

1. Як недовготривале панування в суспільстві певних смаків: «Це в них по-модному, по-теперішньому.

Як світ міняється та й мода міняється» (І. Нечуй-Левицький).

2. Як загальне визнання, популярність, у певний час. «Була (пішла мода), — «була тут [у селі] у жіноцтва своя давня мода вишивати рукава сорочок пишними червоними квітами» (Олександр Довженко). «Виходити (вийти) з моди. Іти за модою» — дотримуватися чого-небудь популярного у певний час; «піти в моду» — стати предметом загальної уваги, захоплення тощо. «Мотив другої пісні... зовсім подібний... до солдатських пісень, які пішли в моду скрізь по селах після турецької війни (Леся Українка). «Пішла мода на кого-що; пішов у моду хто, що» — став хтось (стало щось) предметом загальної уваги, захоплення тощо. «Пішла оце в вас ніби пошесна мода на мужиків, а панам ніби на світі й місця вже нема!» (Нечуй-Левицький). «Сьогодні пішли в моду „громадські діячки”» (Ірина Вільде). «А треба ж щось знати з неї [книги], хоча б тому, що на це зараз всюди пішла мода» (Михайло Стельмах). «Пройшла мода на кого, що» — перестав хтось (перестало щось) бути предметом загальної уваги, захоплення тощо. «У нас пройшла мода на цитатників» (Михайло Чабанівський). «У моді що» — що-небудь має загальне визнання, популярність. «Ганчарівка через своїх дівчат у великій моді» (Квітка-Основ'яненко); «Видно, справді, у вас в Галичині «жіноче питання» дуже в моді тепер (Леся Українка).

3. Як зразки предметів одягу чи взуття, що відповідають таким смакам.

4. Як манера поведінки, звичка. «У мене нема тієї моди, щоб по обіді спати лягати» (Словник Грінченка).

5. Як засвоєння певної манери поведінки, звички. «Дивись, яку моду вигадав [Чіпка]... мов з'їсти хоче...» (Панас Мирний) [26].

Отже, мода — це сукупність смаків, поглядів чи цінностей, що панує у тому чи іншому суспільстві у певний час, зазвичай у короткий період. Мода є оцінним явищем, що забезпечує регуляцію поведінки і діяльності людини шляхом наслідування.

Очевидно, що поняття «мода» й «авторитет» ріднить етимологія й функція оціночних ставлень у суспільстві. Водночас головна відмінність понять «авторитет» і «мода» полягає в тому, що авторитет як вид влади є обов'язковим регулятивом, а мода виступає необов'язковим соціальним регулятивом. Хоча здобути авторитет доволі не просто, все ж таки його дія є тривалішою у часі, ніж дія моди.

Відповідно, вислів «немодна людина» має позитивний відтінок, оскільки така особистість характеризується постійністю, яка не схильна до швидкої зміни смаків. Вважаю, що це — людина, яка бережно ставиться до традицій.

Репутація (франц. «reputation», від лат. «reputatio» — роздум, міркування) визначається як усталена думка про окрему особу, групу чи колектив. Репутація людини складається на підґрунті її ділових і професійних якостей, моральних і психологічних рис, що найповніше проявляються у спілкуванні з іншими людьми. Репутація

має безпосередній зв'язок і з функціонуванням громадської думки.

Як уже зазначалося, авторитет — це загально визнана значущість, вплив або «вага», якою наділяється людина, група, громадська організація чи соціальний інститут; система поглядів людини, що завдячує тим чи іншим своїм якостям, чеснотам і заслугам. Очевидно, що у поняттях «авторитет» і «репутація» закладено спільний сенс. Репутація й авторитет як суспільні явища є функціонально пов'язаними з таким поняттям, як довіра, що допомагає особам скорочувати у часі процеси їх формування. Отже, людині з позитивною репутацією довіряють, оскільки за цим стоїть запорука минувшини.

Існує думка науковців, що простежує прямий зв'язок між такими поняттями, як репутація і честь. Репутація — термін, що відображає стан індивіда в суспільстві, а також позначає суб'єктивне відчуття пошани, що виникає у зв'язку з таким становищем. Соціальна репутація є важливою характеристикою у багатьох суспільствах, оскільки пов'язується з уявленнями про відповідну поведінку та повагою групи до її власника (Т. Лоусон і Д. Геррод).

Таким чином, влада може мати переваги, якщо вона є авторитетною і характеризується позитивною репутацією як реальним образом влади, особливо в ситуації тієї чи іншої невизначеності, бо остання вимагає реальних дій і застосування адекватних методів щодо її подолання.

Водночас, на відміну від репутації, існує її нереальний образ — імідж.

Імідж (англ. «image», від лат. «imago, imitari» — імітувати) — це штучна імітація або відтворення зовнішньої форми будь-якого об'єкта, особливо особи. Імідж людини — це думка про неї у людей в результаті сформованого в їхній психіці образу цієї людини, що виникла внаслідок прямого їх контакту з цією людиною або внаслідок отриманої про неї інформації від інших людей. Імідж — уявний образ дійсності, що стійко відтворюється в індивідуальній або масовій свідомості — подоба, копія, символ, зразок; характеристика об'єкта, представлена в рекламі і здатна програмувати певну поведінку людей [106].

Отже, відповідно до цих визначень, поняття «імідж» асоціюється з таким засобом комунікації, як маніпуляція — спосіб впливу на людей через програмування їх поведінки. Цей вплив здійснюється приховано і має за мету змінити думки, мотиви та цілі людей і їх поведінку у потрібному напрямку. Маніпулятивний характер іміджу визначається тим, що в деяких випадках треба змінювати не характер людини або її погляди, а враження, яке вона створює, а це часто-густо залежить від ЗМІ.

Як відомо, одним із перших теоретиків іміджу вважається Н. Макіавеллі, який визначав його сенс як уміння вибудовувати міжособистісні комунікації, прогнозуючи реакції з боку інших людей і співвідносячи свої дії з цими реакціями. Таким чином встановлюються позитивна інтеракція.

Оскільки авторитет можна визначити як здатність переконувати або ефективно впливати, аналіз і корекція

авторитету можуть здійснюватися в рамках процесу іміджування. «Іміджування — низка навмисно побудованих моделей поведінки. З психологічної точки зору ця діяльність спирається на ряд механізмів: фасилітація, пов'язана з мовним впливом, атракція — візуально фіксоване емоційне ставлення людини до чого-або у вигляді прояву до нього симпатії і готовності до спілкування» [229, с. 53]. Штучним шляхом образ може змінюватися як на рівні свідомого (методами переконання), так і на рівні несвідомого (методами навіювання).

Досвід свідчить, що, наприклад, у процесі іміджування образу методи навіювання нерідко виявляються більш ефективними, ніж методи переконання. Нагадаємо, що навіювання відбувається «без участі волі й уваги того, хто сприймає... і нерідко навіть без ясної з його боку свідомості» [139, с. 13].

Таким чином, словесне переконання зазвичай впливає на іншу особу силою своєї логіки і вагомністю доказів, тоді як навіювання, як і наслідування, безпосередньо створює психічні стани, обходячись без логіки. Однак навіювання і переконання завжди діють сумісно, доповнюють або підміняють одне одного. Отже, стосовно іміджу керівника в органах державної влади слід сказати наступне: це — образ, який спеціально формується, виникає не спонтанно, а завдяки цілеспрямованим зусиллям самого керівника та професійного оточення і результатам діяльності конкурентів за допомогою ЗМІ тощо.

Отже, поняття «імідж» як нереальний образ влади та «репутація» як її реальний образ є нематеріальними ресурсами керівництва, що споріднює їх з дефініцією «авторитет». Інакше кажучи, репутацію й авторитет керівника формують його реальні досягнення, тоді як імідж створює віртуальний авторитет, що не пов'язаний безпосередньо з його носієм, тобто це нереальний образ, проте такий, що, орієнтуючись на масову аудиторію, може закріпитися як колективне несвідоме в позитивному або негативному його образі. Однак практика показує, що віртуальний авторитет не може замінити людині значущість реального, персоніфікованого авторитету, що базується в першу чергу на почутті довіри.

У довідковій літературі поняття «успіх» визначається як «значущі результати в роботі; везіння в досягненні чогось; суспільне визнання» [139, с. 840].

Очевидно, що поняття «успіх» може мати щонайменше два значення, які передбачають різні життєві цінності і визначають різні типи світогляду, а отже і життєдіяльності. У наведеному визначенні поняття «успіх» розуміється двояко: це результат реалізації цілей, що підтверджується суспільним визнанням, проте за певних обставин воно може ототожнюватися з таланом. Інакше кажучи, талан — це позитивний збіг обставин, що не потребує жодних зусиль, оскільки необхідно дочекатися моменту, коли він трапиться, а успіх — це явище, що обумовлюється наполегливою працею.

Феномен успіху активно осмислювали філософи епохи Відродження, коли головною рисою часу стало звернення до людини, закладення основ розуміння її діяльнісної суті. У такий спосіб були визначені засади, необхідні для конструювання успіху як сенсу та мети життя в різних сферах діяльності. Так, Н. Макіавеллі наголошував, що успіх людської діяльності залежить не скільки від долі й талану, але, в першу чергу, від того, як людина, зокрема політик, зуміє зрозуміти долю, щоб їй протистояти. У наступні епохи успіх власної діяльності людини виражався в індивідуальній боротьбі, ризику та змагальності. Найбільш поширені на рівні буденної свідомості критерії успіху пов'язуються із соціальною, економічною та кар'єрно-статусною репутабельністю. Отже, йдеться про посадовий авторитет, який накладає на людську діяльність принцип відповідності соціальному статусу. Як відомо, у «піраміді потреб» А. Маслоу прагнення до успіху пов'язується із здобуттям соціального визнання, основою якого є потреба в любові та приналежності, а також з потребою в самоповазі, що спрямовує особистість на досягнення відчуття значущості й компетентності. Разом з тим, компетентність та ефективність, що підтримують самоповагу, забезпечуються дією постійно функціонуючого оцінювання власних досягнень. Отже, прагнення людини до успіху передбачає формування специфічних особистісних її рис. Так, здатність керівника висувати конкретні цілі й прагнення одержати бажаний

результат означають досягти успіху за рахунок свого особистісного потенціалу, реалізація якого є неможливою без вольових зусиль. «Успішним є той, чия воля і вчинки узгоджені з нормою Божественного закону і відповідають моральній світобудові» [92, с. 269–270].

Проте відомо, що моральність — це синтез доволі складних почуттів, бути моральним означає мати тверді правила поведінки і не відходити від них, нести відповідальність за результати своїх дій. Отже, відповідальність є найбільш значимим критерієм, на підставі якого суспільство визначає рівень успішності політичного керівництва. Для останнього наявність почуття відповідальності є своєрідним засобом самоствердження в політиці як професіонала, котрий за будь-яких життєвих ситуацій здійснює свідомий вибір альтернатив, урахуовуючи можливі наслідки своєї діяльності.

Таким чином, керівник винагороджується не лише визнанням або оцінкою свого успіху, а і внутрішнім задоволенням — досвідом пошуку і відкриття, знаходженням сенсів, реалізацією своїх потенціалів і цінностей, що визначає унікальний для людини особистісний сенс власного успіху. Поєднання зовнішнього і внутрішнього визнання призводить до створення образу, ідеалу керівника, здатного реалізовувати свою життєдіяльність на рівні високих досягнень і стандартів. Отже, послідовна реалізація домінантних цілей і цінностей керівника, які він бере за основу своєї життєдіяльності, та оцінка

її результатів перетворюють його життєвий процес на вчинок, транслюючи взіреть для наслідування в суспільстві, що дозволяє говорити про авторитет особистості керівника і про близькість цього поняття з поняттям «геніальність».

Геніальність (від лат. «genius» — дух) визначається як найвища ступінь прояву творчих сил людини, що пов'язується зі створенням якісно нових, унікальних творів, відкриттям раніше невідомих шляхів творчості, що є значущими для розвитку суспільства. Особистість генія характеризують такі риси: творча продуктивність, володіння тією чи іншою методологією, готовність до подолання стереотипів і конвенційних установок. В епоху античності вважалось, що геніальність — це ірраціональне натхнення, «божественне натхнення» (Платон, неоплатонізм). В епоху Відродження поширюється культ генія як творчої індивідуальності (Леонардо да Вінчі, Дж. Вазарі), який досягає своєї вершини в період романтизму (Ф. Ніцше, Т. Карлейль) із зіставленням генія і маси. У XVIII ст. утверджується поняття генія як такого, що творить відповідно до сил природи, тобто його здібність до оригінального, неупередженого розуміння світу. Так, Ф. Шиллер розкриває природу геніальності через поняття «найвності» як відповідності природності. Водночас К. Гельвецій стверджував, що геніальність проростає із навчання і виховання. І. Ньютон вважав, що геніальність — це терплячість думки, що зосереджується у певному напрямі. Співзвучним є визначення

геніальності Т. Едісона — «один відсоток терпіння і дев'яносто дев'ять — потіння». На думку Й. Гете, відмінною рисою геніальності є уміння духу розпізнавати те, що йому на користь. І. Кант стверджує, що геній — це талант винаходу того, чого і чому не можна навчити або навчитися. Отже, геній покликаний відкривати щось таке, що до нього було невідомим. Крім цього, у змісті поняття «геній» завжди присутнє щось виключне, «над-», тобто унікальне й індивідуальне, неповторне в принципі. Це дає право стверджувати про співвідносність понять «геній» і «харизма».

Остання (від грц. «charisma» — дар, милість; від «charisomai» — догоджати, дарувати; «charis») — «неповторність», «радість»; у творчості — неабиякі здібності, виключна обдарованість, яка розцінюється як Божя милість, натхнення, покликання, талант, геніальність.

Так, на довгому шляху до незалежності Україна мала кілька типів геніальних з харизматичним типом авторитету керівників: Богдан Хмельницький з рисами вождя, що став засновником нації і держави, Тарас Шевченко — пророк, керівник у царині духу, який розбудив народ,

Михайло Грушевський, який повернув українцям історичну пам'ять, відокремивши її від брехні, що століттями накопичувалася істориками, які працювали на угоду владі [85].

Таким чином, пояснень джерел геніальності безліч, проте очевидно, що без терплячої і завзятої праці не може бути справжньої геніальності. Геній — поняття значною мірою загадкове і частково суб'єктивне, проте геніальних людей мало, тому їх знають усі. Водночас визнання заслуг геніальної людини перед людством і робить її відомою, оскільки геній здатен започаткувати створення нової епохи в тій сфері, в якій він працює. Отже, можна впевнено говорити про спорідненість значень поняття «авторитет», зокрема його харизматичного типу, з поняттям «геніальність».

Таким чином, поняття «авторитет» належить до дефініції-опису. Контекст соціально-психологічних перетворень постмодерного українського суспільства спонукає до оновлення і розширення його змісту за допомогою споріднених понять, які підсилюють відтінки сенсу й обумовлюють зовнішні зв'язки, множаючи нюанси й алюзії (натяк, підказка) думки.

Розділ II

АРХЕТИПОВА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ АВТОРИТЕТУ

2.1. Архетипова методологія як імператив сучасності

Ученими доведено, що сприйняття і поведінка людей регулюються двома основними сферами психіки, а саме свідомим і несвідомим, де остання сфера визначається як найбільш складна і таємнича. До ролі психологічного фактора і проблеми несвідомого зверталися Спіноза, Г.В. Лейбніц, Д. Гартлі, І. Кант, Г. Гельмгольц, І. Сеченов, Дж. Морено, М. Вебер, З. Фройд, К.Г. Юнг, Е. Фромм, С. Московічі. Дослідженням колективного несвідомого займалися Е. Дюркгейм, Л. Леві-Брюль, К. Леві-Стросс, К.Г. Юнг, В. Пропп, Е. Тайлор, Дж. Фрезер і М. Еліаде. Дослідженню архетипів у вітчизняному науковому дискурсі приділяють значну увагу Е. Афонін, Л. Бурлачук, О. Донченко, С. Кримський, А. Мартинов, Ю. Романенко та ін. Тож, урахування архетипічності соціального життя дозволяє сформулювати обґрунтовані прогнози і надає можливість адекватної оцінки визначних подій у житті суспільства та поведінки людини.

За З. Фройдом, несвідоме — це психічні процеси, «що активно проявляються і водночас не доходять до свідомості особистості, яка їх переживає; несвідоме — це основна і найбільш змістовна система психіки людини; несвідоме регулюється принципом задоволення і містить у собі різні природжені і набуті елементи, ваблення, імпульси, бажання, мотиви, установки, прагнення, комплекси і характеризуються сексуальністю, асоціальністю тощо». На думку Джекоба Морено, важливою підставою і механізмом спілкування та взаємодії людей є спільне несвідоме, що виникає під час тривалого контакту між партнерами і сприяє зняттю інтерперсональних рольових конфліктів. За Е. Фроммом, значну роль в організації людської життєдіяльності відіграє «соціальне несвідоме», що є «витісненою сферою, властивою більшості членів суспільства» і містить те, що «суспільство не може дозволити своїм членам усвідомити». К.Г. Юнг визначив, що несвідоме

складається з трьох шарів: особистісного несвідомого як поверхневого його шару, який охоплює переважно емоційно забарвлені уявлення і комплекси, створює інтимне духовне життя особи; колективного несвідомого — природженого глибокого шару несвідомого — загального центру і ядра психіки, що має не індивідуальну, а спільну природу, яка репрезентує досвід попередніх поколінь людства й охоплює надособистісний універсальний зміст і зразки, виступаючи спільним підґрунтям духовного життя людини. Змістом колективного несвідомого є головним чином архетипи — успадковані загальні зразки, символи і стереотипи психічної діяльності і поведінки, «психічного несвідомого» — найбільш фундаментального рівня несвідомого, що є відносно нейтральним до органічного світу, але володіє загальними його властивостями, через що воно не є повністю ані психічним, ані фізіологічним і практично повністю недоступне свідомості [137, с. 76].

Як бачимо, визначення вченими несвідомого не було однозначним, проте вони досягли однотайності у тому, що безпосередній й опосередковані дії індивідуального, колективного і соціального несвідомого виявляються у діапазоні від елементарних психічних актів до творчості й активно впливають на життя та поведінку кожної людини. Отже, несвідоме — це сукупність психічних процесів, актів і станів, обумовлених явищами дійсності, вплив яких суб'єкт не усвідомлює.

Як зазначалося вище, К. Юнг відкрив існування архетипів, проте не дав однозначно пояснення цьому феномену. Зміст колективного несвідомого не отримується у прижиттєвому досвіді суб'єкта, а існує в його душі вже у мить народження у вигляді архетипів, що успадковуються від предків. Тож, архетипи — первинні природні образи, ідеї, переживання, властиві людині як суб'єктові колективного несвідомого. Однак, наголошуючи на їх «єдиноподібності» і «регулярній повторюваності», К. Юнг зазначає, що «архетипів рівно стільки, скільки є типових життєвих ситуацій... коли зустрічається ситуація, що відповідає тому чи іншому архетипу, то архетип активізується і... досягає свого усупереч розуму і волі». Важливим є зауваження про можливість усвідомлення особистістю несвідомого, яке вчений називає індивідуалізацією: досягаючи цілісності, людина досягає самості, що означає результат процесу індивідуалізації. Проте, за К. Юнгом, самість — це потенційна цілісність, що існує априорі і є універсальним архетипом, крім якого, вчений визначив ще й такі, як Тінь, Дитя, Старий, Мати, Аніма-Анімус [241, с. 453].

С. Гроф вважає, що універсальні архетипи — це біологічні, психологічні, соціальні або професійні ролі, серед яких він виділяє такі: Жінка, Чоловік, Батько, Мати, Дитина, Єврей, представник білої, чорної чи жовтої раси. При цьому додаткові психологічні характеристики визначають Добру і Жакливу Мати, Батька-тирана, Мучителя, Утікача тощо.

Учений, погоджуючись з К. Юнгом, вважає, що у найширшому сенсі архетип можна розуміти як будь-яку статичну конфігурацію або динамічну подію в психіці, що має трансіндивідуальний характер і якості універсальності [61, с. 148–149].

Таким чином, можна пояснити аналогічність різноманітних міфів і символів, що взагалі надає можливість взаєморозуміння поміж людьми. Різноманітні напрями духовного розвитку мають один спільний стрижень, коріння якого ховаються у далекому минулому. Психологічно це означає, що ми маємо спільні інстинкти щодо утворення уявлень, ідей і моделей поведінки. Будь-яке свідоме уявлення й дія випливають з несвідомих прототипів, залишаючись пов'язаними з ними. Відповідно до вищевказаного актуального є теорія компліментарності Н. Бора, оскільки, як зауважував К. Юнг, свідоме і несвідоме є парою протилежностей, що доповнюють одна одну.

Як зазначалося, К. Юнг відкрив існування архетипів, проте не дав однозначного пояснення цьому феномену. Учений вважав, що міфи і казки в усьому світі містять мотиви, які характеризуються повторюваністю, і цей факт підтверджує існування феномена архетипу. Ті ж самі мотиви зустрічаються у фантазіях, снах, маренні та галюцинаціях сучасних людей. Тож, ці типові образи й асоціації Юнг називав архетипічними ідеями, що мають своє джерело в архетипі, який сам по собі є неуявною, несвідомою формою, що передусь успадкованій структурі психічної

субстанції і є, вочевидь, її частиною і тому здатна до спонтанного самопрояву де завгодно і коли завгодно. Юнг наголошував, що тлумачення архетипів має бути дуже тонким і диференційованим, щоб воно не зменшувало специфіки індивідуальних та культурних цінностей архетипічних ідей і символів, надаючи їм стереотипне, суто інтелектуальне значення. Так, учений заперечував твердження про те, що архетип визначається згідно з його змістом, тобто, що він начебто є несвідомою думкою. Архетипи можуть визначатися не за своїм змістом, а за своєю формою, але дуже обмежено. «Первинний образ» визначається відповідно до його змісту лише тоді, коли він усвідомлюється, тобто успадковуються не конкретні прояви архетипу, а тільки форми, що в окресленому контексті не відрізняються від інстинктів, які також детермінуються лише формально. Існування інстинктів, так само як і існування архетипів, не може бути доведено доти, доки вони не проявлять себе [241, с. 95]. Тож, К. Г. Юнг указував на те, що архетип — це образ, що є людиною, явищем, яке у процесі історії повторюється там, де вільно проявляється творча фантазія.

Отже, архетипи — загальні апріорні схеми поведінки, які, успадковуючись, містять у собі продукти архетипічної природи. Тож, архетипи стають своєрідним зразком інстинктивної поведінки, спільного підґрунтя духовного життя кожного з нас, вони мають міфологічний за своїм характером зміст, складаються з образів, що не мають кровної або расової

природи спадковості, а належать усьому людству в цілому, є сховищем реліктових залишків і спогадів про минуле, є об'єднуючою для всіх основою, завдяки якій зберігається нерозривна цілісність і відтворювана ідентичність, містять у собі такий зміст, який не може виступати об'єктом довільного наміру чи бути підвладним контролю з боку волі, можуть активізуватися у великій соціальній групі, внаслідок чого виникає «колективне божевілля» — своєрідна духовна епідемія, здатна призвести до революції, війни чи катастрофи. Інакше кажучи, архетипи є «психічним конденсатом», що став невід'ємною спадщиною, яка з кожним поколінням потребує тільки пробудження, а не набуття. Проте ступінь і механізми впливу на людину архетипу в тих чи інших суспільно-історичних умовах є різними.

Нинішній поворот від модерного до постмодерного суспільств, який переживали під час «великої депресії» 30–40-х рр. ХХ ст. країни євроатлантичного ареалу, а нині зазнають у процесах архетипів Трансформації та Модернізації країни світу, зокрема й Україна, наповнився складними, суперечливими й різними за своєю сутністю явищами, що пов'язуються з епохальною заміною європоцентричності на глобальну поліцентричність і соціоцентричності — на антропоцентричність. Особливістю нової епохи Постмодернізму є проповідування творчого хаосу, динамізму, плюралізму, релятивізму й розуміння цілісності як поєднання частини і цілого, що розглядаються

як рівноправні сутності, когерентності як узгодженості подій і процесів і компліментарності як доповнення одного іншим того, що, на перший погляд, виглядає несумісними.

Новітні тенденції суспільного розвитку безпосередньо відзначаються сутнісними змінами, які зазнають теорія держави і практика державного управління. Дедалі сильніше утверджується раціональність у суспільстві, твердішими стають гуманістичні мотиви державно-управлінської діяльності. Зокрема, легітимація влади й державної політики переводить проблему авторитету й довіри до керівників органів державної влади у практичну площину. Водночас цей тренд переплітається з антисциєнтистськими мотивами щодо перегляду цінностей та ідеалів соціального пізнання, що сформувалися ще за умов класичної науки, які бачаться не в площині відмови від науково-технічного розвитку в сфері державного управління, а у наданні останньому гуманістичного виміру, гуманістичних орієнтирів і цінностей. Відповідно, в просторі нової соціальної реальності виникають і нові наукові парадигми, які продукує міждисциплінарна критика фундаменталізму й панлогізму, об'єктивізму й історизму. Задля того щоб спробувати розібратися з тенденціями, які характеризують епоху Постмодерну, зокрема з колом питань, що обертаються навколо змін соціопсихологічних процесів, і в цьому контексті визначити особливості становлення і розвитку авторитету керівників органів державної влади варто коротко

звернутися до засад епохи Модерну (зауважу, що Модернізм і Постмодернізм — два абсолютно різні культурно-історичні типи, але такі, що взаємодіють один з одним).

У результаті прискорення іманентного розвитку в період Нового часу в Західній Європі склалася особлива цивілізація модерності (від англ. «modernity» — сучасність, «modern» — сучасність). Макропроцес модернізації — переходу від традиційного доіндустріального суспільства до суспільства модерності — зайняв декілька сторіч унаслідок нідерландської 1568–1648 рр., англійської 1640–1642 рр., американської 1776 р. і Великої Французької 1789 р. революцій. Ю. Хабермас вважає, що слово «modern» уперше почало використовуватися в Європі з кінця V ст. з метою розмежування християнства, що одержало офіційний статус, і язичницького римського минулого. Модерним, тобто сучасним, відтоді вважається те, що сприяє об'єктивному виразу актуальності духу часу, який спонтанно оновлюється. Генеалогічно модерність належить до західної цивілізації Нового часу, в різних регіонах світу розповсюджуються властиве їй інституційне середовище й елементи ціннісно-нормативної системи. Модернізація як процес і модерність як її наслідок, виникнувши в західному світі, в XX ст. розповсюдилися в глобальному масштабі [222].

Е. Гідденс вважає, що «Жодні інші, більш традиційні, суспільні форми не можуть протистояти їй, зберігаючи повну ізольованість від глобальних тенденцій. Чи є модерніті

виключно західним феноменом з огляду на спосіб життя, розвитку якого сприяють ці дві великі сили, що перетворюють? Пряма відповідь на це питання повинна бути ствердною» [55, с. 119]. В іншому значенні під модернізацією розуміють різноманітні процеси наздоганяльного розвитку в менш розвинених суспільствах або таких, що розвиваються, модернізації як реакції на виклик західної цивілізації модерності, на який кожне суспільство дає або не дає відповідь відповідно до своїх принципів, структур і символів, закладених у результаті тривалого розвитку. У цьому значенні термін «модернізація» стосується слаборозвинених суспільств і описує їх зусилля, спрямовані на те, щоб наздогнати передові, найбільш розвинені країни, які співіснують з ними в одному історичному часі в рамках єдиного глобального суспільства.

Третє значення поняття «модернізація» трактується як процес інноваційних трансформацій найбільш розвинених країн Європи і Північної Америки, які першими починали цей процес і давно укорінилися в модерності.

Вагомий доробок у формування наукових концепцій, що пояснюють перехід від традиційного до сучасного суспільства, внесли О. Конт, Ч. Спенсер, К. Маркс, М. Вебер, Е. Дюркгейм, Ф. Тенніс, Ч. Кулі й Г. Мейн.

Г. Спенсер і його послідовники звертали особливу увагу на поступальність соціальних змін, прогресивно-позитивні результати еволюційного процесу й на еволюційний

характер модернізаційних процесів. Вони вважали, що модернізаційні трансформації є однолінійними: менш розвинені країни повинні пройти тим самим шляхом, яким уже пройшли розвинені країни модерності, зміни мають поступовий, накопичувальний і мирний характер. Вони підкреслювали важливість екзогенних, іманентних причин та описували рушійні сили змін термінами «структурна» і «функціональна диференціація», «адаптивне вдосконалення» й аналогічними еволюціоністськими поняттями.

Теорії модернізації в їх класичній формі одержали наукове і суспільне визнання у 50-і — в середині 60-х рр. ХХ ст. Широку популярність отримали роботи М. Леві, Е. Хагена, Т. Парсонса, Н. Смілзера, Д. Лернера, Д. Аптера, Ш. Айзенштадта, П. Бергера й У. Ростоу. Так, Т. Парсонс вважає, що в постійних спробах поділити досвід інших культур, що імпортуються, на прийнятний і неприйнятний, проявляється тенденція до збереження цінностей культури «вищого рівня, відкриваючи водночас дорогу радикальним змінам на наступному рівні ціннісної специфікації, тобто на рівні основних функціональних підсистем» [147]. Згідно з думкою відомого ізраїльського соціолога Ш. Айзенштадта, «Історично модернізація є процесом змін, що призводять до двох типів соціальних, економічних і політичних систем, які склалися в Західній Європі і Північній Америці в період між XVII і XIX століттями і розповсюдилися на інші країни і континенти» [232, с. 173].

Таким чином, Модерне суспільство складається з чотирьох базових інституцій: конкурентної демократії, ринкової економіки, держави спільного добробуту і масової комунікації. Завдяки ринковій економіці — основі автономного громадянського суспільства — створюється відкрите суспільство. Принципами модерного суспільства є такі: виборче право, законність, універсалізація прав громадян — інституалізація соціальних змін, світська культура і секуляризація суспільства, урбанізація, автономія підсистем, раціоналізація, домінування ринкової економіки, бюрократизація, професіоналізація, масова розповсюдженість писемності і засобів масової інформації, зростання соціальної і професійної мобільності. Можна виділити наступні риси, що характеризують модерність: у політичній сфері це демократична конституційна держава, у сфері державного будівництва — перехід до національних держав, у сферах науки та освіти — формування автономної науки, в економічній сфері — перехід до капіталізму.

Згідно з визначенням відомого англійського фахівця у галузі модернізаційних трансформацій В. Мура модернізація «є тотальною трансформацією традиційного домодерного суспільства в таку соціальну організацію, яка є характерною для „просунутих“, економічно процвітаючих і в політичному плані стабільних націй Заходу» [232].

Професор соціології Мюнхенського університету У. Бек вважає, що «модернізація призводить

не тільки до утворення централізованої державної влади, до концентрації капіталу і все більш витонченого переплетення розподілу в праці і ринкових відносин, до мобільності, масового споживання тощо, але і тут ми підходимо до узагальненої моделі — до потрібної «індивідуалізації» — звільнення від історично заданих соціальних форм і зв'язків у сенсі традиційних обставин панування і забезпечення («аспект звільнення»), втрати традиційної стабільності з погляду дієвого знання, віри і узвичаєних норм («аспект зняття зачарованості») і — що ніби інвертує сенс поняття — до нового вигляду соціокультурної інтеграції («аспект контролю і реінтеграції») [20, с. 189].

Професор Ягеллонського університету в Кракові П. Штомпка відзначає, що, з погляду еволюціоністів — прихильників теорії модернізації, вона повинна була б принести загальне поліпшення соціального життя й умов людського існування. Модернізація і конвергенція розглядалися як необхідні, незворотні, ендегенні і благодіючі процеси. Шлях модернізаційних трансформацій складається з послідовних етапів-відрізків, або стадій, наприклад «традиційна — перехідна — сучасна», «традиційна — стадія досягнення попередньої умови для початку змін — початок безперервного зростання — дозрівання — досягнення рівня масового споживання» [232, с. 172].

Таким чином, у другій половині минулого століття процеси модернізації набули глобального характеру, тобто модернізація породила

глобалізацію. Це — тривалий, історичний процес, що містить у собі низку визначальних елементів соціопсихологічної, соціокультурної і загальнолюдської емансипації (звільнення від залежності). Сьогодні можна стверджувати, що глобалізація є сучасним етапом розгортання єдиного й універсального «проекту Модерна». Глобалізація, що проявляється в русі до інтегрованого економічного, правового, інформаційного, освітнього і, зрештою, культурного простору, є сучасним етапом модернізації. Йдеться про цілісний векторний потік модернізаційних/глобалізаційних змін, що є рухом до взаємозв'язаного, взаємодоповнюючого світу. Глобалізація є продуктом прискорення соціокультурної та соціопсихологічної динаміки в масштабі всього світу, що призвело до розхитування географічно, соціально та культурно віддалених локальностей у єдиний просторово-часовий континуум, в єдиний простір причинно-наслідкових зв'язків. Глобалізація є макропроцесом розповсюдження інституційного і ціннісно-нормативного середовища Західної цивілізації модерності у всесвітньому масштабі, що призводить до більшої проникності кордонів національних держав і значного ослаблення національного суверенітету, коли низка державних функцій передається на транснаціональний рівень.

Проте з кінця ХХ ст. концепція прогресу взагалі і теорії модернізації, зокрема, були піддані істотній переоцінці. У рамках наукового дискурсу і суспільної свідомості під сумнів була

поставлена як модель еволюційного устрою світу і його модернізація, так і сама концепція прогресу. Критики теорії модернізації вказали на низьку ефективність модернізаційних трансформацій у країнах третього світу, на їх часткове або повне відторгнення. Було визнано, що зберігається і, ймовірно, надалі зберігатиметься значна різноманітність держав модерності. Так, європоцентричній концепції модерності протиставляється концепція «амбівалентної часовості» Н. Бгабги. Особливо гострій критиці вчений піддає «європоцентричну» обмеженість просторової віхи модерності у М. Фуко, яка стає безпосередньо очевидною, якщо брати за оглядову позицію не Париж одразу після революції, а Сан-Домінго з його «чорними яacobінцями». Цим указується на різку розбіжність між так званим модерним станом людства, що спирається на ідеї Просвітництва, та суперечливими і для зручності забутими історіями колоніалізму та работоргівлі [248, с. 176].

Концептуалізація «модерності» Марка Елвіна визначається як «комплекс більш-менш ефективно реалізованих владних інтересів». Цей комплекс містить три елементи, як-от: «владу над іншими людьми — хай то будуть держави, групи або індивіди, відповідно до системи, про яку йдеться; практичну владу над природою, в сенсі спроможності здійснювати економічне виробництво; інтелектуальну владу над природою у формі здатності прогнозувати» [254, с. 210]. Суперечливий характер Модерності підкреслюють і інші дослідники.

Таким чином, уявлення про «модерне» твердо закріпилося за «Заходом», а тоді було перенесене на інші частини світу через нерівноправні стосунки колоніалізму та глобального капіталізму. Після настання модерності структурування людства зробилося значно більш нерівним, а саме економічний прогрес зачепив лише обмежене коло багатих країн, технічний прогрес породив екологічну небезпеку та загрозу ядерної війни, і кожна з них або вони обидві разом здатні покласти край цивілізації і, можливо, всьому живому на Землі. Задоволення бажань не призвело до добробуту і щастя. Усвідомлення того, що всі ми стали гвинтиками бюрократичної машини, об'єктами маніпуляції урядовців і засобів масової інформації також не дає наснаги. Отже, очевидною є постійна присутність конфлікту в модерності, тобто, це — крах багатьох гасел миру, порядку і прогресу, що призвело до тотальної кризи, яка триває і нині.

Характеризуючи модерне людське суспільство, Е. Фромм зауважує, що «авторитарний, одержимий, накопичуваний характер, розвиток якого почався в XVI ст. і який переважав у структурі характеру принаймні середніх класів суспільства протягом наступних століть до кінця XIX включно, — неухильно поступається місцем перед ринковим характером... — коли людина відчуває себе, мов товар, а свою вартість не як споживчу, а як мінову. Жива істота стає товаром на ринку особистостей». Учений, наголошуючи на важливості у досягненні успіху на таких

його передумовах, як майстерність та людські здібності з одного боку, й особистість — з іншого, наголошує, що вирішальну роль у досягненні успіху завжди відіграє «особистісний чинник». Успіх залежить переважно від того, наскільки люди вміють вигідно подати себе як «особистість», наскільки гарною є їхня «упаковка», наскільки вони «життєрадісні», «здорові», «агресивні», «надійні». Окрім цього, успіх залежить від походження, приналежності до того чи іншого клубу, знайомства з «потрібними людьми». Люди з ринковим характером не мають власного «Я» (на відміну, скажімо, від людей XIX століття), на яке можна було б спертися і яке б їм належало. Їхнє «Я» постійно змінюється за принципом «я такий, яким я вам потрібен», але, маючи гіпертрофоване, постійно мінливе «Я», кожному ж бракує «самості», стрижня, почуття ідентичності [203, с. 159–161].

Термін «ідентичність» походить від лат. «idem» — «той самий», нім. «Identität», англ. «identity», фр. «l'identité» — «тотожність, подібність, повний збіг чого-небудь із чим-небудь». Так, «А» є ідентичним, якщо воно у будь-яких найрізноманітніших ситуаціях та обставинах завжди залишається самим собою, тобто таким, що може ідентифікуватися як те ж саме. Ідентичність вживається для опису індивідів і груп як відносно стійких, «тотожних самим собі» цілісностей. Отже, ідентичність індивіда — це його здатність зберігати постійність, тотожність і спадкоємність. Доречно пригадати

вислів Е. Фромма, який зауважує, що в природі людини закладено прагнення шукати коріння в цьому світі і що найбільше задоволення тут може принести коріння, засноване на відчутті братерства з іншими людьми. Проблема ідентичності актуалізувалася з настанням епохи Модерну, оскільки в досучасних суспільствах ідентичність індивідів визначалася їх походженням і приналежністю до певного соціального прошарку. Проте ідентичність не є властивою індивіду від народження. Вона формується, закріплюється або трансформується під час соціальної взаємодії і може бути атрибутована тільки індивідами, бо лише вони, володіючи суб'єктністю, здатні відносити або не відносити до себе певні значення.

Поняття «ідентичність» як ознака особистості вперше виникло у XVII ст., однак своє тлумачення воно отримало постфактум від Генрі Мейна та наступних поколінь суспільствознавців. Дослідники Оксфордського енциклопедичного довідника відшукали перше в історії словника застосування терміна «ідентичність» стосовно людського індивіда [17, с. 208]. Водночас у сучасній довідковій літературі міститься інформація, що антропологи, психологи та соціологи не застосовують термін «ідентичність», задовольняючись традиційною понятійністю, а саме: «самість» «самосвідомість», «Я», «особистісне самовизначення» тощо і наголошують, що особистісна ідентифікація не є притаманною апріорі людській поведінці, але що вона складається з якостей, які продукуються під

час соціальної інтеракції. Зокрема З. Фройд та Дж. Г. Мід обходилися без терміна «ідентичність», хоча проблематика, яка визначається сьогодні як проблеми ідентичності, посідала значуще місце у їх творчості [207]. Елі Зарецькі також вважає дивним, що Фройд з огляду на його «теорію розпаду зовнішніх соціальних кодів та їхнього переформулювання у внутрішні, або психічні не використовував термін „ідентичність”» [87, с. 345]. Однак З. Фройд застосовував термін, «ідентифікація» (лат. *Identifico* — ототожнювати) — ототожнення, прирівнювання, уподібнення — як процес розпізнавання системою або людиною іншої системи або об'єкта. На думку вченого, завдяки ідентифікації з батьками виникають як самоповага, так і центр его-ідеалу, з якого розвивається супер-его. Отже, ідентифікація — це головний засіб формування груп. Учений визначав групу як сукупність індивідів, які поставили той самий об'єкт на місце свого его-ідеалу й у такий спосіб ідентифікували себе один з одним. Зазначене означає, що кожний індивід відчуває в собі силу цілої групи. Отже, авторитет керівника виникає на підґрунті того, що його вказівки начебто виходять від кожного члена групи. З. Фройд зауважував, що завжди можна «пов'язати людей любов'ю, доки є інші люди, які існують і для того, щоб стримувати прояви їхньої агресивності». Водночас обмеження агресії всередині таких груп, як нації, конфесії чи політичні рухи підвищує самооцінку їх членів. Отже, як особистісна так і групова

ідентифікація, за Фройдом, має суттєве значення, оскільки містить захисний мотив.

У психоаналізі термін «ідентичність» першим використав Ерік Еріксон під час його перебування у Сполучених Штатах у сорокових роках ХХ ст.

Учений поставив собі за мету піти далі від внутрішнього психічного життя, яке описував З. Фройд. Еріксон визначив «ідентичність» як «здатність особистості зберігати внутрішню рівновагу», «безперервність самопереживання» особистості та як продукт взаємодії між особистістю та суспільством. При цьому вчений наголошує, що суспільство впливає на індивідів тим, що надає їм ресурси, якими є релігія, економіка і політика, за допомогою яких вони можуть вирішувати проблеми свого внутрішнього розвитку [255, с. 57]. Отже, можна констатувати, той факт, що Е. Еріксон ввів у міждисциплінарний науковий обіг термін «ідентичність».

Таким чином, «криза ідентичності» у модерному суспільстві дійсно є кризою, і вона спричиняється тим фактом, що кожен його член став уніфікованим інструментом, чие почуття ідентичності зумовлюється лише участю в діяльності корпорації чи іншої велетенської бюрократичної організації, оскільки ідентичність примітивних осіб базується на членстві в якомусь клані. Люди з ринковим характером не вміють ні любити, ні ненавидіти. Ці «старомодні» емоції не вписуються в структуру характеру, що функціонує повністю на раціональному рівні. Модерн — це прояв

передусім небувалої своєкорисної, раціональної, обачливої мотивації у поведінці людей, це розпад світоглядних основ, які дозволяли не задаватися неприємним питанням, яким є суспільство.

Однак, хоча модуси ідентичності супроводжують будь-яку суспільно-історичну епоху, саме домінуючий з них визначає характер епохи суспільства. Так, у модерному суспільстві домінує модус соціальної ідентичності, де людина настільки ототожнює себе з групою, що бачить, усвідомлює себе здебільшого через поняття «Ми» й усі свої дії та вчинки вважає діями та вчинками цілої групи.

Американський психолог Джей Джексон вважає, що більшість індивідуально-психологічних явищ, характерних для соціальної ідентифікації, слід розглядати в контексті наступних координат: зростання привабливості групи для її члена, що виражається в його позитивних почуттях щодо перебування у групі; деперсоналізація — роздуми про себе більше в термінах невідомого члена групи («Ми») і менше — в термінах унікального індивіда («Я»); сприйняття залежно від групи — віра в те, що власний добробут і благополуччя групи пов'язані між собою, а також виникнення почуття власного обов'язку щодо побудови позитивних стосунків із членами групи; відчуття міжгрупової конкуренції — сприйняття індивідуальної групи як такої, що конкурує з власною групою.

Таким чином, огляд основних смислових значень поняття «Модерн» показує, що не існує єдиного

розуміння цього явища, і воно залишається предметом дискусій. Початок епохи Модерну бере відлік від Великої французької революції 1789 р., характерними рисами якої можна визначити наступні: створення універсальної картини світу, що зводить все його різноманіття до єдиних засад; переконання в доступності людському розуму абсолютного знання про ці засади; прагнення до повного втілення цих знань у дійсність; абсолютне переконання у тому, що така реалізація сприятиме повному людському щастю; впевненість у поступальному розвитку людства та перевазі сучасного перед минулим, а майбутнього — перед сьогоденням; пріоритет соціальної ідентичності з поняттям «Ми».

Сучасний цивілізаційний злам науковці позначають поняттям «постмодернізм», який розуміють як гіперреакцію на крайнощі модернізму, зауважуючи, що він не є новою історичною епохою, а є часом інтенсивного прояву суспільних та природних проблем нової якості. Поняття «Постмодерн» уперше було вжито у 1917 році німецьким філософом Рудольфом Панвіцем [274, с. 64], однак тільки у 1946 році А. Тойнбі визначив Постмодернізм як якісно новий етап розвитку західноєвропейської культури. На думку вченого, цей період розпочався наприкінці XIX ст. і ознаменувався «переходом від політики, що ґрунтується на мисленні в категоріях національних держав, до політики, що враховує глобальний характер міжнародних відносин» [199]. У 1960-і роки висловлена

А. Тойнбі думка матеріалізувалась у суспільно-політичній реальності як виникнення нових явищ, які раніше передбачити було просто неможливо. Починаючи з 1979 р., після виходу роботи Ж.Ф. Ліотара «Стан постмодернізму», Постмодернізм затверджується у статусі філософської теорії, що фіксує специфіку сучасної епохи в цілому, розвиваючись як нова стадія Модернізму. Зокрема, вчений одним із перших відзначив проблему кореляції культури постмодернізму і постнекласичної науки. Він висунув гіпотезу про зміну статусу пізнання в контексті постмодерністської культури і постіндустріального суспільства. Ліотар вважає, що в другій половині ХХ ст. через низку обставин, а саме завдяки широкому розповсюдженню інформаційних технологій, виник новий тип культури — постмодерний [112, с. 10].

Латинське «modo» перекладається як «недавно», тобто термін «постмодерн» можна перекласти як «те, що настало услід за недавнім». Тож, на відміну від епохи Модерну, що трималася на ідеях прогресу, послідовного розвитку свободи, емансипації особистості, великої мети і великого героя, універсальності знань, індустріально-технічного розвитку та звільнення людства від тягара буденної праці, Постмодерн — це нова тенденція в культурному і психосоціальному самоусвідомленні розвинених західних суспільств. Перспективи соціальної трансформації постмодерного суспільства пов'язують з «тріумфом особистісної індивідуальності», оскільки одним із важливих критеріїв

переходу до постмодерного суспільства є роль і місце особистості в суспільстві. У постмодерному суспільстві системоутворюючим стає модус соціальної ідентичності, де поняття «Ми» перестає існувати, виникає поняття «Я».

Термін «соціетальний» походить від латинського слова «societas» — «спільний». Уперше він був використаний у роботах першого соціолога Йельського університету професор В.Г. Самнера. Лише через декілька років по тому редактор робіт ученого, його учень і колега, американський соціолог німецького походження А. Келлер дав дещо модифіковане трактування терміна «соціетальний». Нині цей термін використовується для опису організаційних аспектів життя суспільства, останнім часом — для інтерпретації соціальних відносин і процесів, притаманних не штучно утвореним спільнотам, а таким, що історично сформувалися, — нації, етносу, класу, соціальної груп та суспільству в цілому.

Синонімом терміна «соціетальний» є поняття «загальносистемний». Соціетальна ідентичність — новий різновид ідентичності, притаманний індивіду постмодерного суспільства, що характеризує під кутом зору його ототожнення із самим собою в контексті безперервності власної зміни. Цей різновид ідентичності постає як інтегральний образ усієї сукупності ролей, доступних індивіду в його особистісному досвіді. Соціетальна ідентичність приходить на заміну соціальної, притаманній модерному суспільству з домінуючою в ньому

матеріалістичною картиною світу. Вирішальну роль у формуванні нової соціетальної ідентичності відіграють нематеріальні культурні цінності.

Більш продуктивним є підхід, який діалектично враховує взаємовпливи буття на свідомість та свідомості на буття, оскільки для нової соціальної реальності культурний сенс цінностей перетворюється на соціальні норми як основу суспільної свідомості. Соціетальна ідентичність характеризується неподільністю і спадковістю соціального (соціально-матеріального) та психологічного (соціально-ідеального, символічного), що зумовлює соціальну поведінку людей. Соціетальна ідентичність — багатовимірна психосоціальна реальність, що визнається багатьма вченими як надійний засіб гармонізації внутрішнього життя соціуму, запорука його самоприйняття й подальшого розвитку, оскільки більш сталого і відносно незмінного, аніж психіка соціального суб'єкта — особистості, суспільства, цивілізації, не існує. Ані політика, ані економіка, ані технологія чи будь-який технологічний бік цивілізації чи її культури не можуть змагатися з рівнем фундаментальності і відносною сталості, якими характеризуються психіка і психологія соціального суб'єкта. Інакше кажучи, успіх нинішніх суспільних реформ лежить у площині відносин, що складаються між матеріальним та ідеальним, зовнішнім і внутрішнім, психічним і соціальним у людській природі, а конфлікти, що супроводжують суспільні перетворення та реалізацію державно-політичних рішень,

зосереджуються переважно у психокulturі політико-управлінської еліти та українського загалу [12].

Таким чином, кардинальні зміни, яких зазнають у перебігу суспільної трансформації соціальні цінності, норми й ідентичність як базовий конструкт самосвідомості людей, сприяють і динамічності психічних процесів у людині. Безсумнівно, вони істотно впливають на сприйняття та розуміння людиною суспільно-політичної реальності й мотивують її поведінку в сфері публічної діяльності. Цей висновок зумовлює необхідність розробки архетипової методології.

Задля вивчення вищезазначеної психосоціальної реальності професором Е. Афоніним в кінці 80-х років була розроблена проєктивна тестова методика «колірних переваг», що базується на емоційному ставленні до елементів природної системи кольорів (веселки) [10]. Серед можливих емоційних ставлень методика виділяє два пріоритетні кольорні уподобання, що умовно належать до «холодного» і «теплого» кольорів цілісної системи (веселки). Наступний аналіз 49 комбінацій можливих кольорних преференцій дозволяє з достатньо високим ступенем вірогідності (близько 80%) ідентифікувати гендерну типологію людини, притаманні їй канали модальності, рівень адаптивних можливостей, професійні орієнтації тощо. Уперше адаптований до технології масових опитувань варіант методики був використаний 1992 р. у військово-соціальних дослідженнях, здійснених на замовлення Міністерства оборони України.

У подальшому з її використанням був започаткований моніторинг загальносистемних змін в українському суспільстві (1992–2010 рр.), який дозволив провести 52 моніторингових загальноукраїнських дослідження, встановити нормативні межі вікових когорт, виміряти коди української (62:38), російської (56:44) й білоруської (37:63) культур, зафіксувати початок загальносистемної трансформації українського суспільства (1994 р.) та її циклічний характер, вирішити окремі прикладні завдання в галузі соціального прогнозування й прогностичні завдання, зокрема передбачити результати «Співіради-1998», тощо.

У 2000–2001 роках на основі теоретичних розробок професора О. Донченко та її колеги [73] було розроблено якісну психодіагностичну методiku БАД (Л. Бурлачук, Е. Афонін, О. Донченко) [74], а згодом проведено дев'ять моніторингових досліджень процесу ідентифікації в Україні (2002–2012 рр.) [122], у т. ч. дослідження стану цього процесу в середовищі політико-управлінської еліти України (2005, 2009 рр.) та порівняльний аналіз процесів ідентифікації в Україні, Росії та Білорусі. У період з 1992 по 2012 рр. авторами методик здійснювався моніторинг соціетальних змін українського суспільства. Загальна тенденція становлення «соціетальної ідентичності» від 2002 р. до 2012 р. є прогресуючою і визначальною для тієї частини суспільного загалу, який сформував свою ідентичність. При цьому у керівників (голів районних державних адміністрацій) цей показник становив

37,1%, а у загалу державних службовців — 28,1%. Водночас суттєвою залишається частка збереження традиційного модусу — «соціетальної ідентичності», що виражається такими цифрами: 23,3% — у голів районних державних адміністрацій і 22,8% — у державних службовців. Таким чином, загальний показник складає відповідно 60,4% і 50,9%, що дозволяє констатувати факт наявності великої частки державних управлінців, котрі не сформували своєї ідентичності.

Спеціальний метод опису міфологічних і соціетальних структур у термінах бінарних опозицій був розроблений французькими етнологами П. Ерцем і М. Грансем, що розвивалися у радянський період О. Золотарьовим і М. Бахтіним. Застосування цього методу асоціюється з ім'ям французького соціолога К. Леві-Строса, у роботах якого були представлені люди «зими» й «літа» та «холодні» і «гарячі» суспільства. Дослідження психосоціетальних змін за допомогою шкал-опозицій дозволяють представити архетипи авторитету керівника (правителя), притаманні інволюційному й еволюційному періодам трьох суспільно-історичних циклів: античної Греції та античного Риму, Відродження-Просвітництва та Модерну-Постмодерну.

Відповідно до того, що ключовим фактором методик дослідження психосоціетальних змін суспільства або особистості є застосування шести бінарних шкал-опозицій, а саме: екстраверсія/інтроверсія, емоційність/прагматичність, ірраціональність/раціональність, інтуїтивність/сенсорність,

екстернальність/інтернальність та екзекутивність/інтенціональність, адаптація вищезгаданих методик до завдань цього дослідження дозволяє представити характеристики соціетальних властивостей авторитету керівника у таблиці (табл. 2).

Таблиця 2.

Характеристики соціетальних властивостей авторитету керівників

Екстраверсія	Інтроверсія
<p>Орієнтація на цінності навколишнього світу, що утворюють норми поведінки та життєву позицію. Характеризує налаштованість керівника (правителя) на традиційні, стереотипні (матеріальні) ресурси, відкидаючи інноваційність. У творенні державної політики суб'єкт з цією якістю діє тільки відповідно до своєї думки, що може проявлятися в агресивному ставленні до інакомислення та намаганні розповсюдити свою владу на всіх чи більшу частину підлеглих</p>	<p>Характеризує керівника (правителя) як людину з активною, послідовною та соціально відповідальною поведінкою. Усе те, чим займається така людина, потрібно їй самій, в усьому вбачається «сєнс для себе». Відповідно до значущості мети визначаються особистісні цілі, а саме задоволення інтересів, самореалізація, самоповага, почуття людської гідності, віра у справедливість, раціональність, високий рівень компетентності, задоволеність від цікавої роботи, кар'єрне зростання. У складних обставинах такий керівник шукає об'єктивні причини тих чи інших невдач</p>
Емоційність	Прагматичність
<p>Здатність впливати на інших своїми емоціями, ухвалення рішень залежно від симпатії до людей, почуття образи, що виливається на інших. Емоційність керівника у сучасному суспільстві переростає в оціночний простір, де він, оберігаючи мораль, виявляє й оцінює поведінку кожного в категоріях «добре-погано», «гуманно-негуманно, «чесно-нечесно»</p>	<p>Дотримання закону системи чи структури, орієнтація на схильність до аналізу і встановлення логічного порядку. Такий керівник (правитель) є вимогливим і дотримується принципу справедливості, для вироблення остаточного рішення ретельно обмірковує кожен крок своїх дій, до спілкування ставиться як до інформаційного процесу, абстрагуючись від емоційної оцінки, в діловому спілкуванні орієнтується на загальну інтелектуальну предметну діяльність. Для такого керівника завжди важливо знати, правильно чи не правильно, розумно чи нерозумно, справедливо чи несправедливо, правдиво чи неправдиво, логічно чи нелогічно.</p>

	Свою правоту він підтверджує реальними справами, а не розмовами про них. Прагматичні керівники (правителі) налаштовані на прийняття корисних (утилітарних) цінностей, що призводить до добробуту суспільства
Ірраціональність	Раціональність
Характерною є візуальна система сприйняття інформації з наголосом на кінетичну (те, що відчуваемо на дотик, нюх і смак), що виражається характерним для українця: «Не потримаю – не повірю», однак супроводжується нездатністю до організації, структурування й аналізу та доведення певної мети до наміченого результату. Ірраціональність сприяє здатності гнучко змінювати рішення і поведінку, що залежать від поточної ситуації, однак і схильності, започаткувавши багато справ, не всі їх завершувати; працездатність такого керівника залежить від настрою з імпульсивністю відповідно до емоцій	Установка на детальне, точне, послідовне і завершене сприйняття будь-яких явищ, процесів, ідей тощо. Раціональний керівник все піддає ретельному аналізу – проблему, явище чи процес, ділить їх на складові, наділяючи їх чіткими характеристиками, забезпечує чітке, послідовне, планомірне й поступове втілення цілей у життя. Він є стійким до дистресових ситуацій, стабільно працездатним, однак, поважаючи традиції та звичаї, характеризується консерватизмом
Інтуїтивність	Сенсорність
Притаманними є життя минулим і майбутнім, а не теперішнім; схильність до всього нового, навіть якщо це не дає практичних переваг; бажання вирішувати нові завдання, а не займатися тим ж самими; таким керівникам властиві нерішучість і сумніви, більша схильність до теоретичної, ніж до практичної діяльності. Через це такі керівники (правителі) віддають перевагу глобальним, універсальним та абстрактним способам мислення і дії, що віддаляє їх від пріоритету практичної повсякденної роботи. Тим самим продовжується міфологічний стан свідомості, що призводить до запізнення реформ	Характерними є налаштованість на теперішнє життя, добре відчуття навколишнього світу, практичність та активність, реалізм в оцінюванні фактів і подій, підвищення рефлексивності, що обумовлює розвиток духовної культури, прагнення до нових досягнень, що домінують над спокоєм. Інколи це спонукає до нововведень, що не завжди призводить до очікуваних результатів. Однак такий керівник налаштований на реальні справи, які відчайдушно захищатиме

Екстернальність	Інтернальність
<p>Характеризується схильністю до інтерпретації всіх подій, що відбуваються, залежністю від якихось зовнішніх сил (Бога, інших людей, долі тощо), відсутністю здатності впливати на своє життя або контролювати розвиток подій, зняттям із себе будь-якої відповідальності за все, що відбувається, а також конформністю, нетолерантністю, чутливістю до думки й оцінок інших. Необхідно зауважити, що радянського соціуму були притаманні саме такі практики, коли у невдачах і кризах звинувачувався хтось інший, але не «Я», відповідно, спостерігалася тенденція спиратися на якийсь зовнішній авторитет</p>	<p>В оцінюванні всіх значимих подій переважає результат власної діяльності; характерною є активність у пошуку інформації; більша продуктивність спостерігається під час роботи на самоті. Водночас у процесі роботи проявляються ініціативність, рішучість, впевненість у собі, принциповість у міжособистісних відносинах; відсутнє побоювання ризикувати. Керівники, що характеризуються інтернальністю, здатні також успішно здійснювати директивне керівництво. Отже, такий керівник є неконформним, рішучим, емоційно стабільним, з високим рівнем самоконтролю і відповідальності за результати своїх дій</p>
Екзекутивність	Інтенціональність
<p>Визначається комплексом таких ознак: поміркованість у дії, реальне переважання споживання над творенням, рефлексивне мислення, уява і враження як головний інструмент пізнання дійсності, соціальна привабливість, незахищеність, апатичність, наївність, потреба в сильному та вольовому союзникові. Характеризується переважанням репродуктивних і збережувальних форм над творчими та продуктивними. Керівник із цією рисою проявляє себе через виконавську, обслуговчу активність, центруючись на поточних інтересах і потребах, на деталізації. Норми його поведінки формуються під впливом материнських цінностей, що виражається в архетипах «доброї землі», «матері-природи». Екзекутивне мислення уникає проблемності та поліконцептуальності, інновацій і вчинків, а екзекутивна воля уникає спрямованості в майбутнє. Для керівника з екзекутивною рисою характерними є поміркованість у діях, загадковість, непередбачуваність і ліричність</p>	<p>Сильна, активна, ініціативна, рішуча, принципова, впевнена в собі особистість, толерантна, з високим інтелектом, задоволена роботою і життям. Такий керівник є неконформним, рішучим, емоційно стабільним, з високим рівнем самоконтролю і відповідальності за результати своїх дій. Це вольові, цілеспрямовані суб'єкти, що реалізують поставлені цілі</p>

Таким чином, наблизитися до вирішення гуманістичних проблем державного управління, зокрема розібратися з психосоціальними змінами у становленні та розвитку авторитету керівників органів державної влади, допоможе застосування методології архетипіки як ефективного способу пізнання суб'єктивної реальності. До того ж актуальність розробки цієї методології зумовлюють кардинальні

зміни, яких зазнають під час суспільних потрясінь соціальні цінності, норми й ідентичність як базовий конструкт самосвідомості людей. Ці зміни доводять динамічність психічних процесів у людини, які істотно впливають на сприйняття та розуміння нею суспільно-політичної реальності й мотивують її поведінку у сфері публічної діяльності.

2.2. Колективне несвідоме в діяльності керівника як суб'єкта авторитету

Як було визначено у першому параграфі, більш комплексно і системно дослідити розуміння феномен авторитету влади дозволяє архетипова методологія. Архетипи є узагальненням рівнодіючого, численного типового досвіду низки поколінь. Інакше кажучи, це картина психічних «осколків» людини, її переживань з усередненням її індивідуального досвіду. Це надає можливість побачити картину психічного життя, розподіленого і спроектованого на численні образи міфологічного Пандемоніума. На думку К.Г. Юнга, об'єктивно психічне означає ту ж саму психічну передумову для всіх людей, але воно все ж таки має індивідуалізуватися, тому що у психічного немає іншого вибору, крім можливості виразити себе через окремого індивіда, інакше воно охопить групу, а потім у природний спосіб призведе до катастрофи — лише з простої причини, що діє тільки несвідомо, не асимілюючись свідомістю. Лише той, хто свідомо

може сказати «так» силі внутрішнього призначення, що являється перед ним, стає особистістю [243, с. 385].

У визначення поняття «особистість» К.Г. Юнг вкладає наступний зміст: це конкретна, здатна до спротиву та наділена силою душевна цілісність. Особистість — результат найвищої життєвої стійкості, абсолютного прийняття індивідуального суцього й максимального вирішення проблеми успішного пристосування до загальнозначимого в умовах величезної свободи вибору. Особистість розвивається протягом усього життя, проте вона ніколи не зможе розвернутися, якщо людина свідомо не вибере особистісний шлях. При цьому вчений наголошував, що без потреби ніщо не змінюється, і менш за все — людська особистість. Вона є жадливо консервативною, щоб не сказати «інертною», і лише гостра потреба може її «сполохати». Слова «багато покликаних, але небагато обраних» стосуються понад усе саме цього, бо

розвиток особистості від первісних завдатків до повної свідомості — це харизма і водночас прокляття: результатом цього розвитку є свідоме і неминуче виокремлення окремої істоти з невиразного і несвідомого стада. Від цього не позбавить жодне успішне пристосування і жодне безперешкодне прилаштування до існуючого оточення, а також ні сім'я, ні суспільство, ні положення. Розвиток особи — це таке щастя, за яке можна дорого заплатити. Учений вважає, що стати особистістю — це зовсім не прерогатива геніальної людини. Так, людина може бути геніальною, проте вона не обов'язково буде особистістю, оскільки кожний індивід має свою особистість, яку дає йому від народження закон життя, і в кожного є теоретична можливість слідувати, насамперед, цьому закону і таким чином стати особистістю, тобто досягти цілісності.

Поняття «особистість» у перекладі з грецької мови означає «маска» (*persona*) — мається на увазі маска, через яку можна побачити те «інше», що перебуває на задньому плані свідомості, тобто існує незалежно від неї, але як таке, що і робить особистісну свідомість можливою. Без цього «іншого» не може бути ні індивідуалізованої особистості, ні суб'єктивного центру, з яким пов'язуються події і переживання. Таке внутрішнє переконання у собі як в особистості К.Г. Юнг називає «покликанням» або «призначенням». Будь-яка особистість є потенційною Самістю, яка уособлює і віддзеркалює щось більше, ніж вона сама, перебуваючи

у взаємозв'язку з іншими людьми й «іншим», що не є особистісним. Отже, архетип Самість є цілісним і регулюючим центром особистості, що охоплює не лише свідоме, а і несвідоме психічне буття. Самість — це центр сумативної особистості, на кшталт того, як Его є центром свідомого розуму. «Самість є нашою життєвою метою, оскільки вона є завершенням тієї фатальної комбінації, яку ми називаємо індивідуальністю» [243, с. 453]

Таким чином, архетип Самість проявляється в конкретних людях, а отже і в типах суспільства, структурі та змісті стосунків між владою і населенням.

Зважитися на особистісний шлях, пише К.Г. Юнг, можна лише тоді, якщо він є найкращим виходом. Якщо б найкращим вважався б якийсь інший шлях, то замість такого, що належить особистості, проживався б і розвивався б інший шлях, який є суттю конвенції моральної, соціальної, політичної, філософської та релігійної природи. Той факт, що процвітають договори будь-якого виду, доводить, що більшість людей вибирає не особистісний їх шлях, внаслідок чого кожна людина розвиває не саму себе, а якийсь метод, а це означає, що вона розвиває щось колективне за рахунок особистісної цілісності. Конвенції ж самі по собі — бездушні механізми, здатні лише на те, щоб охопити рутину життя. Проте творче життя завжди лежить по той бік конвенцій. Отже, якщо гола рутинна життя панує у формі стародавніх конвенцій, то має відбутися руйнівний

прорив творчих сил. Механізми угоди тримають людей несвідомими, тому що тоді вони можуть іти за звичаєм, не відчуваючи необхідності ухвалювати свідомі рішення. Такий несподіваний вплив є неминучим навіть для найкращої конвенції, проте і вона є страшною загрозою, тому що, як і у тварини, так і в людини настає паніка, коли виникають нові обставини, не визначені старими угодами. Особистість, проте, може не піддатися паніці тих, хто вже заходився тікати, тому що вона вже пережила жах, дійшовши до розуміння нового і мимоволі стала лідером [243; 386].

Наприклад, для політичного лідера, головною психологічною характеристикою якого є авторитет, найбільш характерною є наявність надзвичайно яскравого і деталізованого образу світу поряд із сильним прагненням здійснити, утвердити, реалізувати його. Останнє прагнення є найбільш сильним мотивом участі людини з лідерськими якостями у керівництві органів державної влади. У цій ситуації важливим є той факт, що керівник має володіти як досить високими діловими якостями, що забезпечують інструментальний, зазвичай формалізований вплив, так і людськими, що забезпечують емоційний, зазвичай неофіційний вплив. Людина, що сподівається стати досить авторитетним керівником, повинна до цього прагнути.

Щодо вищезазначеного важливим є зауваження К.Г. Юнга, який вважав, що доросла людина має бути твердо впевненою у своїй компетентності, щоб зуміти вистояти у боротьбі

за своє існування. Таким чином, кожна людина через свої унікальні біологічні здібності та індивідуальний життєвий досвід засвоює форму архетипу та його енергію по-своєму, не замислюючись ні про структуру, ні про не свідомий його зміст. Проте багато чого особистість відчуває завдяки тому, що в її психіці закладено пласт особистісного індивідуального несвідомого.

При цьому архетипи мають великий вплив на індивіда, формуючи його емоції, етичні уявлення та світогляд, впливаючи водночас на взаємовідносини індивіда з іншими людьми, і тим самим можуть визначати його долю. Важливо зауважити, що архетипи можуть впливати на дію як творчих, так і руйнівних сил людської психіки, оскільки вони створюють, надихають нові ідеї, однак вони ж і руйнують, коли ті самі ідеї стають сталими і робляться забобонами свідомості, що перешкоджає подальшому розвитку.

Проте «архетип» не є магічним словом, одного звучання якого достатньо, необхідно розкривати зміст, джерела, основні риси і його функції. В окремих культурах функціонують головні архетипи. Так, у західній культурі це спаситель, месія. У радянську епоху такими були пролетаріат, який, незважаючи на ідеологічну брехню, ніколи не мав влади, а месіями виступала всім відома трійця — Маркс, Енгельс і Ленін. Деякий час до них примавав і Сталін, але з відомих причин не зміг утримати месіанський статус.

Для розуміння архетипів, зокрема архетипу Самість, важливим є

той факт, що завдяки однаковості люди за основними проблемами свого буття переживають схожі стани, що відображаються в їх творчості та стандартах моралі і регулюють поведінку. Так, Юнг писав про те, що як анатомія людського тіла не залежить від будь-яких расових різновидів, так і душа людини має єдиний субстрат — колективне несвідоме. Це — загальнолюдська спадщина, яка не залежить від культури чи свідомості і складається не лише із змістів, що можуть стати свідомими, але і з латентних схильностей до тотожних реакцій. Колективне несвідоме — це психічний вираз тотожних структур мозку незалежно від расових відмінностей. Цим можна пояснити аналогічність різноманітних міфів і символів, що створюють можливість взаєморозуміння між людьми. Різноманітні напрями духовного розвитку мають один спільний стрижень, коріння якого ховається в далекому минулому. Це психологічно означає, що люди мають спільні інстинкти щодо утворення ідей (уявлень) і моделей поведінки. Будь-яке свідоме уявлення і дія впливають із цих несвідомих прототипів, залишаючись пов'язаними з ними. Однак прояви колективного несвідомого з усіма різноманітними його видами і формами не можна вважати довільними, вони закономірно свідчать про соціальну природу людини та її суспільні взаємодії. Колективне несвідоме формує також установки суспільства, держави, окремих людей і соціальних груп, їх готовність діяти і реагувати у певному напрямі.

Установка — це стан внутрішньої готовності (налаштованості) людей до специфічного для них прояву почуттів, інтелектуально-пізнавальної і вольової активності, динаміки і характеру спілкування, начочно-практичної діяльності тощо. Виникненню установки зазвичай передують усвідомлення людьми певної потреби й тих умов, в яких ця потреба може бути задоволена. Однак як в одних, так і в інших основою можуть бути архетипи, що дозволяють розкривати своєрідність складних станів народів і відповідних психологічних станів конкретної людини під час аналізу їх індивідуальної установки. Важливе місце в цьому посідає приналежність людини до того чи іншого типу особистості — екстравертного чи інтровертного.

Поняття локус-контролю є психологічним фактором, що характеризує перший або другий тип особистості. Отже, схильність людини приписувати відповідальність за події, що відбуваються в житті результати своєї діяльності зовнішнім силам — це екстернальний, зовнішній локус-контроль, а власним здібностям і зусиллям — інтернальний, внутрішній локус-контроль. У першому разі людина переконана, що її успіхи і невдачі визначаються передусім впливом зовнішніх обставин, таланом, випадковістю чи діями інших людей. У другому випадку людина вважає, що події, які відбулися, залежать насамперед від її компетентності, цілеспрямованості та здібностей і детермінуються її власною активністю й зусиллям.

Нагадаю деякі особливості, притаманні екстравертам, а саме: об'єктивне оцінювання фактів і подій, орієнтація на навколишній світ, взаємодія з ним, впевненість у своїх силах, ініціативність, схильність до ризику тощо. Інтровертам притаманні наступні особливості: суб'єктивність у визначенні та оцінюванні фактів і подій, деяка невпевненість, недооцінювання своїх сил, стриманість у розмові, орієнтація на свої відчуття, думки, враження тощо. Проте у групах екстравертів та інтровертів є значні відмінності щодо соціальної активності, які К. Г. Юнг пов'язував з різним рівнем розвиненості психічних функцій — мислення й емоцій (логіки-етики), інтуїції та відчуттів (інтуїтики-сенсорики). Емоційному типу людей притаманне наступне: здатність впливати на інших своїми емоціями, ухвалення рішень залежно від симпатії до людей, орієнтація на спілкування з людьми, почуття вини, яке виливається на інших, тощо, тоді як мисленнєвому типу людей — логікам — притаманна орієнтація на систему, структуру, закон і порядок, схильність до аналізу й установлення логічного порядку; переконати їх у правоті можна лише логічними аргументами. Інтуїтивні люди живуть у минулому і майбутньому, тому під час бесіди можуть бути поряд, але думати про щось інше, їм притаманні нерішучість і сумніви, вони схильні більше до теорії, ніж до практики, тоді як сенсорики «живуть тут і зараз», вони є практичними, реально оцінюють факти і події, не поспішають починати нову

справу, полюбляють робити щось своїми руками. Як бачимо, сенсорики є тактиками, а інтуїтивні люди — стратегами.

Юнг поділяв людей на раціональних та ірраціональних. Раціональні люди за своєю природою є дещо консервативними, їм імпонують сталі системи, необхідність змін порушує їх рівновагу. Ірраціональні ж люди навпаки, бажають змін і спокійно їх сприймають. Раціональність та ірраціональність є складними якістьми особистості, які характеризують засоби обробки інформації і взаємодії людини зі світом.

Таким чином, мати установку означає бути готовим до чогось певного стосовно того чи іншого архетипу й у такий спосіб розуміти природу і причини різноманітних явищ. Тому особливе місце в структурі індивідуальної особистості авторитетного управлінця мають посідати індивідуальні норми і цінності, які зазвичай не до кінця відповідають стереотипам, тому такий керівник зобов'язаний внутрішньо бути новатором — людиною, що переступає через старі, звичні норми, цінності тощо, хоча зовні він має бути традиціоналістом. Як бачимо, такий керівник зобов'язаний сполучати те, що важко суміщається. З погляду емоційного схвалення людей, він не повинен ламати нічого звичного, оскільки будь-які зміни обертаються втратою чогось, а люди ніколи не люблять втрат, але, з іншого боку, для розвитку того ж суспільства, для досягнення нового рівня життя він зобов'язаний бути новатором, повинен уміти ставити нові цілі

та їх досягати, що означає неминуче руйнування чогось звичного. Отже, авторитетний керівник має розглядати світ як контекст власної діяльності і бути атрактором для багатьох людей, гармонізуючи взаємодію протилежностей, позбавляючи зовнішнє і внутрішнє життя руйнівної подвійності. Водночас авторитет керівника співвідноситься з властивостями людей, які складають та оточують владу, властивістю людей, на яких впливає влада під час виконання своїх функцій, властивостями навколишнього середовища та обставинами, під час яких відбувається управління країною, а також архетипами, вплив яких існує на всіх згаданих вище рівнях.

Отже, можна говорити про особистісний світ людини, який існує у вигляді образів, ідей, абстрактних думок і ціннісних переваг, що дозволяє вивчити результати діяльності керівника, які створюють передумови його авторитету. Так, можна почути думки про того чи іншого чиновника, спостерігати поведінку індивіда у конкретній ситуації, стежити за його реакцією на події, контролювати інформацію, що може бути отримана, однак процеси всередині системи «особистісного світу» як суб'єкта авторитету, так і оточуючих людей залишаються загадкою і можуть визначатися лише припущеннями.

Коли йдеться про пам'ять людини, можна виділити основні види знань, що в ній зберігаються: образи, узагальнені образи, сценарії і концепти. К. Г. Юнг зауважує, що образи — це єдина реальність, яку ми досягаємо безпосередньо, вони являють собою

первинний вираз розуму та його енергетичної роботи, про яку ми не знаємо нічого, за винятком тих образів, які він поставляє [226, с. 25].

Таким, чином, образи — це «зліпки» зовнішніх об'єктів, зроблені за допомогою органів сприйняття, що дозволяє відтворювати стан навколишнього світу, фіксувати переміщення об'єктів та їх прояви. Конкретна людина здатна запам'ятовувати образи вербально разом з поняттями, узвичаєними в культурі того чи іншого суспільства, що згодом спрощує процес повернення інформації з пам'яті шляхом пред'явлення відповідного слова. Такі образи завжди є конкретними, зокрема політичне забарвлення їм надають ті смислові значення, що запам'ятовуються людиною відповідно до певних об'єктів реальності. Якщо смислові значення відсутні або не актуалізуються у пам'яті, то образи не стають складовими особистісного політичного світу. Так, чиновник може сприйматися пересічним громадянином як такий, що працює у сфері управління суспільством, але не як представник влади. Часто-густо образ керівників владних структур у пересічній людини формується під впливом ЗМІ. Такі образи можуть бути неповними і навіть хибними. Проте, проводячи пікетування, відвідуючи мітинги або інші політичні зібрання (прикладом можуть слугувати події Помаранчевої революції 2004 р.), де кожна людина мала можливість реально запам'ятати образ політика і пов'язані з цим політичні смислові значення, так чи інакше вплинули на її ставлення до нього.

Вербальний вираз образу неминуче підштовхує особистість до розкриття його смислового значення, тобто, якщо людину просять дати словесний опис або портрет керівника, то в описі обов'язково будуть слова, що позначають його статус, ділові якості, роль у суспільстві тощо.

Таким чином, особистість відтворює не просто фізичний образ об'єкту, який характеризується, а його місце у символічному політичному світі. Такі слова-символи або наповнені нейтральним сенсом — «видає закони», «здійснює правосуддя», «задовольняє потреби регіону», «управляє справами», або часто-густо уявляються у вигляді оцінних характеристик на кшталт «ефективна виконавча влада», «справедливе правосуддя», «корумповані органи влади», «справжній господарник» тощо.

Отже, образ, який зберігається в пам'яті, є цілісним, навіть якщо людина неоднозначно ставиться до політика. Він дозволяє зосереджувати знання про діяльність політиків, апарату або гілок влади, а також містить у собі почуті раніше думки. Останні стають підставою для висловлювання суджень про того чи іншого політика, наприклад: «хоча і „бойовий“, але політик поганій», «має стосунок до партії, яка багато обіцяє, але мало робить», «ухвалюють хороші закони, та їх погано виконують», «виконавча влада займається беззаконням», «не залишилося вже справедливості в наших судах». Окремі епізоди, що запам'яталися людям із життя конкретних політиків, можуть органічно вписуватися ними у цілісний образ і

бути додатковим критерієм, який визначає відповідність політика інтеріоризованому образу («запам'яталося його чотиригодинне інтерв'ю», «зім ним місто стало красивішим і доглянутим» тощо).

Як уже згадувалося, кожна людина відповідно до своїх унікальних біологічних здібностей та індивідуального життєвого досвіду засвоює форми архетипу та його енергію по-своєму, не замислюючись ані про структуру, ані про несвідомий його зміст.

Ще одним видом знань, що зберігаються в пам'яті людини, є узагальнений образ — ідеал (франц. «*ideal*», від грецького «*idea*» — ідея, прототип), ідеальний образ, що визначає спосіб мислення і діяльності людини або суспільного класу. Формування природи згідно з ідеалом є специфічно людською формою життєдіяльності, бо передбачає спеціальне створення образу мети діяльності для її фактичного здійснення. Так, Ф. Брессон установив, що людина утримує у пам'яті не все різноманіття інформації про об'єкт, а лише те, що для неї є найбільш важливими характеристиками об'єкту, які і складають якийсь «завершений» образ. Такий відносно стійкий образ може втрачати зв'язок із конкретним об'єктом, але зберігати при цьому його типові риси [250].

Процес формування прототипу відштовхується від цілком конкретного образу (наприклад, для школярів президент — це цілком певна людина) до схематичного (наприклад, дорослі люди акценти оцінювання переносять вже на виконувани президентом функції, при цьому слабшає зв'язок

із конкретною людиною і виділяється набір якостей президента). Політичні образи-прототипи, що зберігаються в пам'яті людини, — це, перш за все, уявлення про політичні статуси і ролі, а саме: «громадянин», «політик», «прем'єр-міністр», «політичний лідер» тощо. Спостерігаючи за діяльністю конкретних політичних діячів, засвоюючи у ході дискурсу смислові значення їх дій, кожна людина неминуче архівує у своїй пам'яті характерні образи всіх відомих йому дійових осіб на політичній сцені.

Наступними видами когнітивних особистісних структур є сценарії і концепти. Сценарії — знання про процесуальний бік політики, про те, як можуть розвиватися події, якою має бути послідовність дій їх учасників. У сценаріях «оживають» образи-прототипи, вони взаємодіють відповідно до тих правил і норм, що відклалися в пам'яті людини. Саме здатність людини у конкретній ситуації виокремлювати типове робить можливим застосування одержаного досвіду взаємодії у кожній новій ситуації. Ці когнітивні структури можуть формувати уявлення людей про моделі поведінки як у локальних ситуаціях (безпосередній контакт з керівниками владних структур, мітинги), так і в масштабніших процесах (політичний конфлікт, державне управління, регіональні відносини тощо). Концепти, або знання про складні взаємозв'язки, відносини чи стани політичної реальності, не можуть бути однозначно зведені до споглядання подій, що повторюються. Концепти є продуктом складної розумової

роботи, результатом здатності людини конструювати абстрактно-логічні схеми, об'єднувати явища, не пов'язані у повсякденному досвіді простими причинно-наслідковими зв'язками. «Політична система», «легітимність політичної влади», «політична культура», «правова держава», «демократія» — ось приклади словосполучень, що позначають деякі з концептів. Концепти не обов'язково є результатом індивідуальної творчої роботи, частіше вони привносяться з колективного несвідомого в готовому вигляді й пригадуються людиною як готові формули.

Отже, колективне несвідоме формує установки, сценарії та концепти суспільства, держави, окремих людей і соціальних груп, що визначає їх готовність діяти в тому чи іншому напрямі.

Звернення до архетипу «Мати» переконливо доводять той факт, що колективний несвідомий загальнолюдський досвід (в цьому випадку негативний) може повертатися.

Як відомо, для людства дуже значущим був той час, коли воно змогло зіставити й отождити жінку з матір'ю-землею, оскільки сам акт народження дитини прирівнювався до народження плодів землі. У такий спосіб уявлявся певний образ світу, який його пояснював і водночас свідчив про те, що людина ще не змогла відокремитися від нього. Тож, безсмертя Матері забезпечується не лише тією жінкою, яка народила, викормила і вигодувала, а і з усіма контактами людини з природою та суспільством. К. Юнг наголошував,

що множинність варіантів архетипу «Мати» надає міфологія, де цей архетип часто-густо асоціюється з місцями або речами, що символізують родючість землі та достаток [240, с. 217–218].

Отже, архетип «Мати» необхідно розглядати у його множинних проявах — від рідної Матері до Матері природи і Матері-богині; останній дуже зміцнив архетип «Мати» і зробив його вічним. Образ жінки-матері є настільки великим, що важко відразу виділити якісь його найважливіші риси, проте любов і турбота, безумовне в цілому прийняття нею свого сина або дочки запрограмовано в її психіці і психології. Так і дитина від самого початку прив'язана до матері як до «основи усього сущого», оскільки відчувається немічною і потребує покровительства материнської любові. У подальшому житті дитина прив'язується і до батька, але в період повної зрілості вона отримує свободу від особистостей батька й матері як покровительської й спрямовуючої сили, оскільки вона сама для себе стала і батьком, і матір'ю. Згодом для людини «матерями» як гарантими захисту і любові стають нація, народ, релігія або політична партія. На думку Ю. Антоняна, саме архетип «Мати» активно формує тип, що є змістом відносин між владою і суспільством, державою і населенням. Тип таких відносин суспільства вчений називає фемінним, де держава неподільно і деспотично володарює над суспільством, і зауважує, що всі терористичні режими ХХ ст. — фашизм, нацизм і більшовизм — вирощувалися

на основі колективістської моралі й психології, опираючись знову ж таки на колективістську мораль і психологію, пов'язані з архетипом «Мати» [5, с. 258–261]. Як відомо, суспільства Італії, Німеччини, Китаю, Північної Кореї та Російської імперії породили терористичні режими, а в СРСР тоталітарне вчення марксизму-ленінізму проіснувало з 1917 по 1991 рр.

Проблематика «авторитарної особистості» виникла в контексті осмислення феномену масового прийняття ідеології в Німеччині. Так, концепція авторитарної особистості отримала найбільш повне і закінчене втілення у наукових працях представників Франкфуртської школи Е. Фромма, Т. Адорно, Е. Френкель-Брунсвік, Д. Левінсона та Р. Сенфорда. Саме Е. Фромм, зайнявшись проблемою авторитарності ще у 1931 р. у межах свого вчення про соціальні характери, запропонував термін «авторитаризм особистості». У результаті проведеного ним у Німеччині дослідження було виявлено, що німецькі робітники і службовці, які належать до середнього класу, незважаючи на негативне ставлення до націонал-соціалізму, мали у структурі характеру глибоко вкорінену установку, що визначала їх готовність до прийняття авторитарного режиму і навіть потребу в ньому. Пізніше Е. Фромм у праці «Втеча від свободи» визначив авторитарний характер як особливий тип соціального характеру, що становить психологічну базу нацизму, і детально проаналізував його структуру. Авторитарним був названий такий тип характеру, в якому переважають

садомазохістські спонукання. Ці спонукання не обов'язково отримують зовнішній прояв у патологічних формах поведінки, але, будучи за своєю природою несвідомими мотивами людської самореалізації у світі, визначають життєві орієнтації індивідів, їх ставлення до світу і можуть вилитися у масові патології. Найважливішим елементом у структурі авторитарного характеру є «особливе ставлення до влади» — любов до сили, презирливе ставлення до безсилих людей та організацій. Амбівалентність, закладена в «ядрі» авторитарного характеру (садомазохізм), виражається в зовнішньо різних, але таких, що виникають з тієї ж самої глибинної установки, моделях політичної поведінки, а саме як у беззаперечному підпорядкуванні сильній деспотичній владі, так і в такій само сильній тенденції чинити опір владі та відкидати будь-який вплив «зверху», якщо влада сприймається як слабка. Авторитарному характеру притаманні як «жадоба до влади», так і «прагнення до підпорядкування». В умовах недостатньо сильної влади авторитарний характер знаходить самовираження в анархічному бунтарстві. Така людина постійно бунтує проти будь-якої влади, навіть проти тієї, яка діє в її інтересах і зовсім не застосовує репресивних заходів. «Мазохістські» тенденції авторитарного характеру проявляються у прагненні до утвердження сильної авторитарної влади.

Найбільш сприятливі умови для прояву цієї тенденції створює ситуація соціально-економічної кризи.

Зокрема, як вважав Е. Фромм, саме економічна криза стала поштовхом до утвердження нацистського режиму в Німеччині. Падіння рівня життя особливо сильно позначилося на добробуті нижчих прошарків середнього класу, в якому домінувала авторитарна структура характеру, і зробило ці прошарки соціальною базою нацизму, яка забезпечила йому масову підтримку. У прагненні до утвердження сильної влади, на думку вченого, проявилася спроба цих верств населення психологічно компенсувати свою убогість, беспорядність і «соціальну неповноцінність» тощо, даючи їй відчуття сили і власної величч [219 с. 134–147].

Таким чином, одним із джерел виникнення «авторитарної особистості» є архетип «Маті», бо якщо актуальна потреба дитини у любові матері не задовольняється або якщо цю роль не бере на себе хтось інший, то скоріше за все для того чи іншого індивіда ймовірно є життя катастрофа. Таку людину зазвичай відрізняє підвищена тривожність, що може доходити до страху смерті. Таке очікування людини того, що вона може бути знищена у будь-яку мить, є несвідомим, і вона, щоб забезпечити своє право на життя, може бурно протестувати, застосовуючи навіть смертельне насилля. Останнє можна розцінювати як відповідь на її нехтування матір'ю у дитинстві. Як бачимо, саме від матері залежить найголовніше світовідчуття людини — відчувати себе прийнятим або знехтуваним. Звідси і ставлення до інших людей, до суспільства, його

цінностей, норм життя і смерті, а також і поведінки.

Учасники дослідницького проекту «Вивчення забобонів», що проходив у Каліфорнійському університеті, Т. Адорно, Е. Френкель-Брунsvік, Д. Левінсон, Р. Сенфорд і М. Хоркхаймер виявили елементи особистості сучасної людини, що спонукають її до расової та релігійної ворожості, й оприлюднили їх у науковому доробку «Авторитарна особистість» [197, с. 75–85]. Так, під час дослідження була продемонстрована стійка кореляція між расовими й етнічними забобонами і певними глибинними рисами особистості, що утворюють, за висловом М. Хоркхаймера, «новий антропологічний тип» людини, який виник у ХХ ст. — це авторитарний тип особистості. На думку авторів дослідження, головними рисами авторитарного типу особистості є такі: консерватизм — суворість у прихильності до традиційних цінностей середнього класу, авторитарне підпорядкування (мазохістський елемент) — перебільшена, всепоглинаюча емоційна пристрасть і потреба у сильному лідері, некритичне ставлення до влади та підвладність зовнішньому маніпулюванню. Авторитарна агресія (садистський компонент) — схильність до засудження, неприйняття і покарання людей, які не дотримуються традицій, потреба в зовнішньому об'єкті для розрядки і стримування в «ми-група» агресивних імпульсів, антиінтрацепція (термін Г. Мюррея для позначення точки зору на життя, яка є суб'єктивною, внутрішньо мотивованою,

образною) — протидія суб'єктивності, творчості, придушення фантазії й уяви, боязнь роздумів про людину, боязнь проявів почуттів і страх втрати самоконтролю, знецінення людини, переоцінка значущості об'єктивної фізичної реальності, упередженість і стереотип — віра у зовнішні (містичні та фантастичні) детермінанти індивідуальної долі, ригідність (у психології — ускладненість аж до певної нездатності змінити окреслену суб'єктом програму діяльності відповідно до невизначеності), схильність до примітивних і спрощених інтерпретацій людського світу, схильність до перенесення відповідальності за свої вчинки на зовнішні невідконтрольні людині інстанції, нездатність до свободи і самовизначення, «комплекс влади» — особлива схильність до мислення в категоріях «владарювання-підпорядкування», «сила-слабкість», «вождь-прибічники», схильність до ідентифікації з наділеними владою постатями, орієнтація на конвенціональні атрибути «Его», перебільшення значимості сили і «твердості характеру», деструктивність і цинізм — загальна дифузна ворожість, схильність до «очорнення людської природи» і раціонально-емоційно-нейтрального обґрунтування «природної» ворожості проти «чужинців», проєктивність — схильність вірити в те, що світ злий і небезпечний (проєкція пригніченої агресивності ззовні).

Таким чином, архетип «Мати» належить до первообразів, оскільки він притаманний людству з початку його існування. Він передається кожному

новому поколінню у вигляді соціального досвіду і несвідомих психологічних установок і схильностей. Архетип «Мати» породжує як тоталітарне суспільство, що підкоряється брутальному, цинічному насиллю, прославляючи своїх катів, так і авторитарну особистість, яка виступає хоча і грізною, але такою, що дбає про своїх підданих.

Зауважу, що і в нинішні часи самостійності України у суспільстві подекуди можна простежити бажання «сильної» руки, що синдром авторитарності жодною мірою не є винятковою відмінністю певного ідеологічного напрямку, соціальної або професійної групи. Особи авторитарного типу можуть бути знайдені де завгодно як у державному управлінні, так і серед профспілкових активістів та активістів підприємств, в громадських організаціях і серед педагогічної

бюрократії і навіть серед учителів і священників.

Таким чином, архетипи формують когнітивні структури людей — установки, сценарії, концепти, образи та прототипи, що зумовлює їх готовність до дій у тому чи іншому напрямі. Суб'єктами авторитету можуть бути як особистість, так і будь-який колектив — громадський або професійний. Однак прояви колективного несвідомого з усіма його різноманітними видами і формами не можна вважати довільними, що закономірно свідчить про соціальну природу людини та її суспільні взаємодії. Один із негативних проявів (авторитарний суб'єкт) розглянуто в контексті архетипу «Мати». Позитивний вид архетипу можна уявити як ідеал — еталон досконалості, приклад для наслідування, який репрезентує авторитетний керівник — лідер.

2.3. Авторитет як тип цінності й архетип

Вище зазначалося, що у феномені авторитету існує зв'язок між потестарними (влада, могутність, вплив) та персоналістичними концептами.

У М. Вебера також розглядається співвідношення категорії «авторитет» з поняттями влада, вплив, особистість. Тут суворість і практичність природничої методології поєднуються зі специфікою гуманітарної, яка апелює до переконань і винятковості кожної людської істоти, проте на основі чіткого раціонального аналізу окремих взірцевих дій і переконань

індивідів. Такий підхід не може охопити всі боки суспільного життя, тож усі інші його боки залишаються неврахованими. Цю прогалину М. Вебер закриває шляхом застосування принципу історизму, за яким соціальні проблеми змінюються і, відповідно, змінюються взірцеві дії. Тому є шанс, що всі боки соціального життя колись виступали в ролі провідних або виступатимуть у цій ролі, якщо не виступають у ній зараз. Інакше кажучи, вчений абстрагується від їх множинності, надаючи перевагу тим чи іншим бокам соціального

життя. Очевидним є лінійний підхід до осмислення соціального процесу. Проте в сучасному світі інтегральне відображення цілісності суспільства і розуміння державного управління є неможливим без поступового засвоєння нових соцієтальних характеристик з урахуванням значущості нематеріальних цінностей.

На початку XXI ст. ця загальносоціопсихологічна тенденція виступає як визначальна, її розширення здатне допомогти гідно подолати кризу, що спостерігається в усіх напрямках суспільного життя України, і забезпечити сталий розвиток держави. Розширення меж цієї тенденції пов'язується зі зростанням ролі людського фактора у вирішенні проблем світової спільноти, зростанням творчих можливостей кожної особистості, її відповідальності за все, що відбувається в світі. Штучне стримування цієї установки або відсутність реакції на її вимоги, спроба вирішувати проблеми, що виникають, тільки у силові способи — це безвихідний шлях у державному управлінні.

Отже, ефективність управлінської діяльності обумовлюється суб'єктивним фактором, значущість якого зростає і зростатиме. Це пов'язано зі збільшенням обсягу інтелектуальної власності, підвищенням значущості інформаційного ресурсу в управлінні, з появою інтелектуальних систем управління тощо. Водночас будь-який суб'єкт управління, зокрема керівник в органах державної влади, діє не тільки в певному соціально-економічному й політичному, а і в духовному середовищі, що

відрізняється великою самостійністю і багато в чому визначає його аналітичні, інформаційні, організаційні та інші можливості. Тому сьогодні ступінь керованості державними справами багато в чому залежить від дієвості таких регуляторів, як цінності, традиції, норми моралі тощо. Роль і значення цих регуляторів не лише постійно зростають, але і змінюють сам характер управлінських відносин, які здебільшого звільняються від жорсткого впливу і регулювання — правового, адміністративно-командного, фінансово-економічного, фіскального й інформаційно-маніпулятивного, обумовлюючись ціннісними регуляторами, одним з яких стає авторитет.

Однак влада може мати авторитет, якісно виконуючи службові та професійні обов'язки, що підсилюються позитивними особистісними якостями і високим рівнем компетентності. Водночас влада може і втратити авторитет, якщо виконуватиме свої функції безвідповідально. Тож, авторитет має розглядатися як легітимна форма влади — або як відмінне, проте близьке до влади етичне поняття її «легітиматора», або в широкому розумінні як визначення будь-якого ненасильницького впливу. Вважаю, що відсутність ціннісного виміру авторитету призводить до розмивання рамок цієї категорії і втрати його глибинного сенсу. Інакше кажучи, йдеться про авторитет як про абсолютний ціннісний вимір.

Кожне суспільство має дбати про задоволення різноманітних потреб своїх членів, тому воно зацікавлене, щоб усі явища повсякденного життя

були певним чином захищені від стихійності й випадковості Тож, той чи інший соціальний інститут окремо виконує певну функцію, але внаслідок синергетичного ефекту набуває нових властивостей, таких як цілісність, збалансована рівновага, розподіл сфер і способів діяльності, єдність підходів до рішення завдань певного рівня, формування і застосування, норм, правил, стандартів і нових цінностей. Отже, за допомогою системи соціальних зв'язків — сплетіння ролей і соціальних статусів — поведінка людей реалізується й утримується в певних суспільних нормах, тобто люди відтворюють типові зразки.

У демократичних суспільствах соціальні інститути діють на засадах сталої системи суспільних цінностей, що часто закріплюються в конституціях, де визначаються повноваження основних інститутів політичної системи суспільства, установ соціального контролю й управління [80, с. 263].

Серед науковців дотепер точаться дискусії щодо визначення поняття «соціальний інститут». При цьому категорія соціального інституту є дуже об'ємною й такою, що характеризується множинністю цінностей, норм, звичаїв, традицій і правил. На думку Герберта Спенсера, інститути — це «регулярні форми взаємодії індивідів, які роблять можливим і продуктивним їх спільне життя» [169, с. 140]. Макс Вебер вважає, що інститут — це «раціонально впорядкований союз», якщо під останнім мати на увазі об'єднання, в якому «кожен індивід буде орієнтувати свої дії на раціональний порядок» [44, с. 536]. Для

існування й нормального функціонування соціальних інститутів потрібна легітимність, що досягається через максимально генералізовані цінності та сенси, через правові норми, що конкретизують найважливіші цінності, та через спільноти, до яких належить або прагне належати індивід.

На думку П. Бергера і Т. Лукмана, соціальний інститут — це типові реакції індивідів на типові ситуації, інстанції соціалізації, кінцева мета яких — «виробництво» індивідів, адекватних вимогам того чи іншого суспільства [23].

Е. Дюркгейм розумів під інститутами «всі вірування, всі способи поведінки, встановлені групою» [76, с. 405]. Учений зауважував, що соціальні інститути мають практично необмежену владу над окремими індивідами в плані нав'язування обов'язкових способів дії (стандарту та зразки поведінки), проте влада проявляється лише тоді, коли індивід вступає у конфлікт із способами дії, й інститут змушений застосовувати до індивіда санкції.

М. Дюверже називав інститутами «моделі людських відносин, з яких копіюються конкретні відносини, набуваючи... характеру стабільних, стійких і згуртованих», до складу яких входять «колективні уявлення, що мають більший або менший зв'язок із цінностями» [253, с. 103–104].

Соціальні інститути досліджував П. Сорокін, здійснивши аналіз їх функцій у системі соціальної взаємодії суспільства та класифікацію й визнавши соціальні інститути механізмами соціального тестування,

селекції розподілу індивідів у суспільстві. Ця класифікація є важливою з огляду на роль державної служби й авторитету їх керівників як нової нематеріальної цінності, що поділяються членами групи та роблять можливою її співпрацю. Безперечно, в інституті державного управління такі поняття, як закон, договір і доцільність — ціннісні категорії, проте в сучасну епоху вони не є достатньо міцною опорою стабільності і добробуту суспільства. «Запрацювати» на повну силу вони зможуть, спираючись на такі істотні цінності, як взаємодія, моральні зобов'язання, відповідальність перед суспільством, довіра й авторитет.

Безсумнівно, що підлеглі, спостерігаючи діяльність керівника, схвально сприймають його успіхи, однак можуть і негативно реагувати на його промахи. Бажаний результат — це сприятлива громадська думка, яка допомагає керівникові органів державної влади впливати на інших людей. Важко не погодитися з тим, що для формування сильного авторитету управлінців необхідними є як продуктивний діалог з населенням, так і їх зразкова поведінка. Співвідношення ідеального і реального образів визначає дійсну соціальну цінність керівництва органами державної влади і згодом позначається на рівні довіри до органів влади в цілому. Рівень довіри до влади є показником її продуктивного діалогу з населенням. Інакше кажучи, звичаї, традиції, норми моралі і моральності визначають «правила гри» в широкому колі суспільних відносин, проте їх вимоги

не є обов'язковими до виконання. Водночас передбачувана поведінка, в них закріплена, визнається соціально корисною, ціннісною і відіграє значущу роль у формуванні авторитету керівництва органів влади. Таким чином, феномен авторитету виступає регулятором, що забезпечує ефективність життєдіяльності соціального організму, оскільки люди підсвідомо віддадуть перевагу керівникові, який з більшою ефективністю для всіх організовує дії задля реалізації соціальних інтересів.

Як визначалося вище, у системі влади очевидною є переважаюча роль особистості як суб'єкта державної влади та волі цього суб'єкта, де фіксуються і виконують мотивуючу роль його суспільно-політичні та моральні цінності. Тож, однією з рис людини є здатність давати речам і явищам дійсності ціннісні оцінки, що перетворюються на чинники її дій, визначають їх зміст і спрямованість. Інакше кажучи, специфіка людини полягає в ціннісному ставленні до світу. Цінністю є для людини все, що має для неї певну вагу — від індивідуальних сенсів як мети саморозвитку до утвердження універсальних цінностей.

Отже, два взаємопов'язані виміри життєдіяльності людини як інтегральної суб'єктності складають її перехід від біологічних до універсальних цінностей. Так, перша функціональна перспектива презентує зовнішній, предметний бік життєдіяльності людини, тоді як друга — внутрішній, що відображає інтегральну цілісність її усвідомлюваного і неусвідомлюваного соціально-психологічного життя,

що містить у собі безліч оцінних елементів. Тож, створення й закріплення цінностей системно відбувається за умов взаємодії індивіда, суспільства і влади з виконанням таких функцій, як соціалізація, інтеграція, оцінювання, прогноз, контроль, регулювання, зразок тощо. Отже, сутність авторитету сучасного суспільства необхідно шукати у ціннісному вимірі.

Цінність — позитивна або негативна значимість об'єктів навколишнього світу для людини, соціальної групи чи суспільства в цілому, що визначається не їх властивостями, а їх залученістю в сферу людської життєдіяльності, інтересів, потреб і соціальних відносин; критерії й способи оцінки цієї значущості, виражені в моральних принципах і нормах, ідеалах, установках і цілях. Розрізняють матеріальні, суспільно-політичні і духовні цінності, позитивні й негативні цінності.

У соціологічному словнику (Colins) цінності (анг. «values») визначаються як етичні ідеали і переконання. Термін часто використовується, щоб відмежувати наукове знання від «цінностей», особливо там, де «етичні «ідеали», «обов'язок» не сприймаються як «наукові» або здатні колись такими стати. Це — основні переконання і цілі особи або суспільства.

У структурному функціоналізмі Толкотта Парсонса інтеріоризовані «спільні цінності» відіграють вирішальну роль у соціальній інтеграції будь-якого суспільства. Це визначення заслуговує на критику, оскільки воно перебільшує ступінь залежності

соціальної інтеграції від спільних цінностей і применшує значення політичної або економічної влади. Більшість соціологів визнає можливість існування суспільства навіть розколотого ціннісними розбіжностями, причому сувора відданість переважаючим переконанням і цінностям часто є швидше доцільною або прагматичною, ніж такою, що розділяє. Однак багато хто підтверджує, що суто економічна або політична сила рідко становить єдину основу соціальної інтеграції (вона служить ненадійною основою політичної влади), тож цінності зазвичай відіграють важливу роль [33, с. 431–432].

Сучасна політична філософія визначає політичні цінності як «об'єкти, явища, ідеї, процеси політичного життя та їх властивості, до яких людина ставить як до таких, що задовольняють її соціальні потреби, інтереси і які вона залучає до сфери своєї життєдіяльності» [212, с. 644].

У словнику з державного управління політичні цінності визначаються як «орієнтири й регулятори політичної свідомості, політичних відносин і політичної практики. У цілому політичні цінності мають подвійний буттєвий фундамент: з одного боку, вони виробляються в історичному досвіді людей, а з другого — втілюються й мають вияв як у позасуб'єктно існуючих станах політичної реальності (політичні явища, структури, процеси), так і в суб'єктних її формах (політичні орієнтації, ідентифікації, практики). У широкому розумінні політичні цінності можуть бути предметними (влада, безпека, демократія,

справедливість тощо) і суб'єктивними (демократичні, ліберальні, консервативні, монархічні, патерналістські, революційні, реформаторські, соціалістичні, традиціоналістські, утопічні уявлення, орієнтації, ідентифікації, практики тощо). Таким чином, будь-який феномен суспільної дійсності, що має значущість для сфери політики, може розглядатись як політичні цінності» [79, с. 752].

Із зазначених визначень можна зробити висновок, що цінності — це все те, що є значущим для людини чи суспільства; це ті ціннісні уявлення, що соціально схвалюються більшістю людей. Природним є те, що сучасне суспільство може сповідувати різні, навіть протилежні цінності, а політична й економічна сила не становлять основу соціальної інтеграції. Сучасному суспільству потрібна «третя сила», що акумулюється в цінність, а нею може бути будь-який феномен суспільної діяльності, зокрема — авторитет.

Вважаю за доцільне лаконічно звернутися до процесу формування цінностей в історичній ретроспективі. Визнано, що категорія цінностей була добре відома давнім грекам. Так, Сократ вважав їх центральним пунктом своєї філософії, сформулювавши питання про те, що таке благо. Відповідь на це питання є такою: благо — це реалізована корисність. Отже, цінність і корисність мають одну суть. Так уперше в філософії заявила про себе ціннісна проблематика, а її вихідним принципом стало співвідношення належного і наявного. Світ людської свідомості розколовся

на дві частини — матеріальну та ідеальну, де з останньою і поєдналася проблема цінностей. Тож, основною формою, в якій функціонують цінності, є ідеал, який завжди є мисленням запереченням існуючого недосконалого етапу дійсності. Інакше кажучи, проблема цінностей назавжди поєдналась із світом духовності його ідеальним виміром.

У працях Платона й Аристотеля найвищою цінністю проголошуються знання. Держава розглядалася як щось органічне, те що є невід'ємною частиною буття людини, але політичні цінності серед інших не виокремлювалися. Занепад громадянських чеснот, які століттями виховувалися в античному суспільстві, та зневіра в авторитеті земної влади породили тяжіння до небесного захисника і покровителя, тобто до ідеалу, який запропонувала християнсько-іудейська філософія. Тож, моральний ідеал був перенесений у трансцендентальну сферу, де християнська релігія примусила людину напружувати всі свої душевні сили в духовному єднанні з Богом. Фактично, християнство створило прецедент появи феномену політичних цінностей, указавши на межі політичного поля буття в житті людини. На початку XVI ст. церковній монополії в Західній Європі було покладено край, оскільки багато чинників — ідеологічних і політичних — вимагали реформи релігійного життя. Так, суспільство розкололося на релігійні табори: католиків, протестантів, лютеран, кальвіністів тощо. Поділ населення не за національною й не за становою ознакою призвів

до того, що мільйони людей, на думку яких до цих пір ніхто з політиків не зважав, мусили замислитись: хто вони, до якого табору належать, чи істинною є їхня віра, і що таке істина взагалі. Тривалі релігійні і громадянські війни зруйнували звичний порядок життя, що спонукало людей з усіх верств удатися до самовизначення ціннісних основ свого світогляду та вироблення нової ціннісної парадигми. Отже, від лютеранської революції 1517 р. бере свій початок не лише новий релігійний символ віри, з цього часу почалося формування нової світоглядної парадигми — раціоналізму. Засадничою основою нового світогляду став етичний вибір природної парадигми і протиставлення її закону. Людство опинилось у ситуації вибору між законом і природою, проте ця проблема поставала щоразу, коли духовна еволюція заходила в глухий кут і коли потрібно було визначати нові ціннісні координати.

Колискою зародження нових цінностей, зокрема і політичних, вважається епоха Відродження. Так, Н. Макіавеллі відкинув ідею існування якихось внутрішніх, сталих цінностей, на які може орієнтуватись політик. Людина стає актором політичної драми, де її головною цінністю виступає мета щодо досягнення й утримання влади, на що спрямовуються усі її енергії та засоби. «Які б засоби для цього не використовувались, їх завжди сприймуть як гідні і схвалять» [123, с. 54], «Володар, якщо він хоче зберегти владу, мусить навчитись відступати від добра» [123, с. 46]. Отже, влада стає однією з переважаючих

цінностей у бутті людини, оскільки лише влада надає можливість індивіду максимально реалізуватись у цьому світі.

Якісно новий етап розуміння проблеми політичних цінностей був започаткований Ф. Беконом. Він спробував відділити політичні цінності на основі принципу «воля — закон», за допомогою якого вони отримують своє функціональне визначення в політичних відносинах. Безсумнівно, головною причиною кардинальної зміни уявлень про цінності в історії політичної думки став бурхливий розвиток буржуазних відносин. Формувалося суспільство товаровиробників, яке в подальшому почало вимагати певної рівності в можливостях, а це мав забезпечити закон. «Богові віддай боже, Цезарю — цезарево, а підлеглим — те, що їм належить» [21, с. 15]. Виникає новоєвропейська раціоналістична лінія політичної думки, в якій людський розум (а не воля, а якщо і воля, то лише така, що спирається на розум) стає відліком системи цінностей, що свідчить про те, що політичні цінності остаточно виокремлюються.

Значущим є той факт, що Р. Декарт змусив по-новому подивитися на місце людини в суспільстві та політичній системі взагалі, зробивши наголос на формуванні й зміні внутрішнього світу індивіда, а не зовнішніх обставин. Починаючи із себе, ми можемо змінити оточуюче нас суспільство на краще. «Завжди намагатися перемогти себе, а не долю (fortune), змінювати свої бажання, а не устрій світу і взагалі звикнути до думки, що

у нашій цілковитій владі перебувають тільки наші думки, і лише тоді, коли ми зробимо все можливе з предметами, що нас оточують, те, що нам не вдалося, треба розглядати як таке, що є абсолютно неможливим» [67, с. 264–265]. Продовжуючи вже розпочату роботу над проблемою людини як головної детермінанти суспільних відносин, Томас Гоббс дійшов висновку, що егоїстичний стан буття людини як «війни всіх проти всіх» призвів до укладання суспільного договору й створення держави. Таким чином, учений раціонально обґрунтував появу певних політичних цінностей, адже його правитель залишається як за межами угоди, так і за межами громадянських законів. Він уособлює іншу систему цінностей, відмінну від тієї, якою намагаються керуватись громадяни для збереження мирного співіснування. Образ його правителя доходить навіть до певного парадоксу, адже якщо на початку створення системи політичних цінностей мало місце суто раціоналістичне начало, то згодом, після завершення процесу творення влади, починається втрата будь-яких моральних принципів і правових регуляторів, на яких повинні будуватися відносини, і головним стає лише принцип примусу.

Ш. Л. Монтеск'є досліджував, за яких умов політична система забезпечує необхідний мінімум людських свобод, декларуючи справедливість як найвищу цінність у політиці. Втрата цієї цінності в політиці зумовлює втрату людини як цінності, втрачається політичне поле буття як щось окреме, визначне. «Цим пояснюється

та особлива сила, яку у цих державах зазвичай отримує релігія — вона замінює безперервно діючі охоронні інституції; інколи ж місце релігії посідають звичаї, які там панують замість законів» [131, с. 177]. Відповідно до цього твердження вчений визначає форми правління через міру моральності, яку містить у собі політична діяльність. Наприклад, монархії притаманна домінація такого морального принципу, як честь, республіці — добродійність, деспотичним формам правління — страх. Для підтвердження визначального статусу політичних цінностей у суспільстві філософ наголошує на тому, що закони одного народу в більшості випадків не «переносяться» в систему, створену іншим народом, оскільки вони мусять відповідати його особливостям.

Отже, очевидною є множинність підходів до розуміння феномену цінностей, які можуть базуватися на міфологічній, релігійній та ідеологічній світоглядних позиціях, проте досвід конкретного суспільства створює цінності як свій унікальний продукт. Формування категорії «цінність» пройшло складний історичний шлях. Фокусом цього поняття є твердження давньогрецьких філософів про те, що людина є мірою всіх речей (Протагор), а отже — найвищим мірилом цінності та найвищою цінністю.

Вирішальний крок до розуміння сутності цінностей зробив І. Кант. Учений невпинно проводить межу між цілями, які мають джерело в почуттєвому світі схильностей і потреб, і цілями, значущими «самі по собі», що відповідає об'єктивним законам

розуму і волі. Саме ці цілі мають власну значимість, цінність. «Усі бажані предмети мають лише обумовлену цінність, оскільки якщо б не було вподобаних предметів та заснованих на них потреб, то і їх предмет не мав би жодної цінності. Самі ж схильності як джерело потреб мають настільки мало абсолютної цінності, заради якої варто було б бажати їх самих, що загальне бажання, яке повинна мати кожна розумна істота, — це бути абсолютно вільною від них. Таким чином, цінність усіх набутих завдяки нашим вчинкам предметів завжди є умовною. Предмети, навіть якщо їх існування залежить не від нашої волі, а від природи, мають, тим не менш, якщо вони не наділені розумом, тільки відносну цінність, як кошти, і називаються тому речами, тоді як розумні істоти називаються особами, оскільки їх природа вже наділяє цілями самими по собі, тобто як щось таке, що не слід застосовувати тільки як засіб, обмежуючи всяке свавілля — становить предмет поваги» [165, с. 39–40]. Очевидно, що акцент з політичних цінностей переноситься на людину. У системі, що була вбудована І. Кантом, вона виступає найвищою цінністю, а політичні цінності покликані забезпечити дотримання в суспільстві цього основного принципу, адже такий підхід не дозволяє владі переміститися в ранг найвищої цінності, оскільки вона може бути тільки необхідним засобом організації людського життя, а якщо влада стає головною метою, це означає, що людину елементарно обдурили щодо свого призначення. Отже, вчення

І. Канта про регулятивні принципи практичного розуму, за яким вищі цінності буття мають не онтологічні, а виключно регулятивні підстави для існування, стало зламом щодо визначення феномену цінностей. Цим самим учений першим протиставив сферу моральності як свободи сфері природи, яка має підкорятися закону, необхідності.

Подальший розвиток категорії цінності пов'язується з неокантіанством. Р. Лотце висловлює думку про те, що треба чітко розмежовувати світ явищ і світ внутрішніх цінностей, однак останні є найбільш справжніми з усього на світі, що уловлюється людською здатністю відчувати. За В. Віндельбантом, цінність передбачає обов'язкове визнання, яке надає їй її надприродна основа: «Вищі цінності емпіричного життя — знання, моральність і мистецтво — стають живими діяннями Божества в людині і набувають в трансцендентальній свідомості більш високого та глибокого значення» [47, с. 298]. Цінність не є дійсністю — ні фізичною, ні психологічною. Її сутність складається зі значущості, а не її фактичності [162, с. 128–129].

Отже, цінність — це ідеальне буття, норми, що співвідносяться не з емпіричною, а з трансцендентальною свідомістю. Цінності як ідеальні предмети не залежать від людських потреб і бажань.

Тож, ідеальне буття має спиратися на реальність, але тут можливі два варіанти: або повернутися до суб'єктивної емпіричної свідомості, ідеалізуючою абстракцією якої і виступає

чиста нормативність, або встати на позиції чистого спиритуалізму, що постулював надлюдський «логос». Останнє характеризує концепцію персоналітичного онтологізму (М. Шелер).

Як відомо, в історичному матеріалізмі, якого дотримуються марксистки, цінності розглядаються в їх соціально-історичній, економічній і класовій обумовленості, з акцентуацією на тому, що цінностями можуть бути лише матеріальні об'єкти та їх властивості. Сутністю натуралістично-психологічної концепції цінностей є твердження про те, що джерело цінностей — у біопсихологічно інтерпретованих потребах людини, а самі цінності можуть емпірично фіксуватися як специфічні факти реальності, що спостерігається (А. Мейнонг, Р. Перрі, Дж. Дьюї і К. Люїс).

М. Вебер перейняв у неокантіанців уявлення про цінність як норму, способом буття якої є значущість для суб'єкта, і застосував його до інтерпретації соціальної дії і соціального знання. Кожний людський акт стає осмисленим лише у взаємодії з цінностями, у світлі яких визначаються норми поведінки людей та їх мета. Отже, за М. Вебером, цінності — це те, що для нас є значущим, на що ми орієнтуємося в своєму житті і що ми беремо до уваги.

Для концепції культурно-історичного релятивізму, біля витоків якого стояв В. Дільтей, характерною є ідея множинності рівноправних ціннісних систем., а його послідовники (О. Шпенглер, А. Тойнбі, П. Сорокін) для тлумачення ціннісного

сенсу культур застосовують персоніфікований (інтуїтивістський) підхід. Так, П. Сорокін в єдності ціннісного спілкування розглядав будь-які взаємодії, по-перше, особи як суб'єкта взаємодії, по-друге, суспільства як сукупності індивідів, що взаємодіють, по-третє, культури як сукупності значень, цінностей і норм, якими володіють взаємодіючі особи, що об'єктивують, соціалізують і розкривають ці значення [185, с. 429]. У концепції структурно-функціонального аналізу Т. Парсонса «цінності — це складові частини соціальної системи, загальноприйняті уявлення про бажаний тип соціальної системи» [146, с. 368]. Американською школою соціальної біології запропоновано два різновиди людських цінностей — «первинні» та «вторинні». Відповідно, перші цінності — це ті, що сформувалися генетично, тобто природжені, а другі — «продукти раціонального мислення», тобто, первинні цінності зумовлюють мотивацію засвоєння людиною тих чи інших типів вторинних критеріїв. Ця позиція отримала подальшу розробку у Ф. Хайєка, який зазначає, що «ці два різновиди цінностей є єдиними різновидами людських цінностей» [224, с. 183]. Також існує думка про те, що цінності — це не лише матеріальні об'єкти та їх властивості, а і духовні утворення [230, с. 116].

Цінності також визначаються в трьох формах існування:

а) цінності — ідеал або мрія, що виражаються суспільною психологією та свідомістю і містять у собі уявлення про необхідне та про благо;

- б) цінності проявляються в об'єктивованій формі — у вигляді витворів матеріальної та духовної культури, людських вчинків і громадських рухів, що є втіленням певних ціннісних ідеалів — політичних, економічних, етичних тощо;
- в) соціальні цінності, переломлюючись через призму індивідуальної життєдіяльності та досвіду, входять до психологічної структури особистості як персоніфіковані цінності, які виступають важливим джерелом мотивації поведінки індивідів [156, с. 4].

Цінності завжди є елементом соціальної взаємодії, медіатором у складних ритуальних взаємодіях індивідів і груп. Це символи консолідації смислової платформи для переговорів, ідейної опори для висунення вимог. На роль провідної форми світогляду нової історичної епохи, що настає з найбільшою ймовірністю, претендує ціннісна свідомість. Цінності в рамках ціннісної свідомості як нової форми світогляду, по-перше, виходять з підлеглого положення, по-друге, вбирають у себе і переосмислюють усе розмаїття наявних світоглядів, оскільки стають уже конче необхідними комунікація і пошук продуктивних компромісів між представниками цих різних світоглядів... Поняття ціннісної свідомості не зводиться до поєднання значень двох слів, що складають цю назву. Це поняття будується насамперед нормативно: ціннісна свідомість — заснована на цінностях форми світогляду, яка відповідає встановленим вище вимогам [165].

Проблема цінностей є об'єктом наукового аналізу в працях вітчизняних учених (Г.В. Атаманчук, Ю. Борисов, Г.П. Дашутін, О. Донченко, В.М. Козаков, В.М. Князєв, М.І. Михальченко, О.В. Радченко, В.А. Ребкало, А.А. Ручка, Ю.П. Сурмін та ін.). Хоча в державному управлінні ця проблема є найбільш недослідженою, науковці наголошують на тому, що спостерігається стійке посилення різноманіття цінностей і ціннісних систем у державному управлінні й посилення значущості у державному управлінні цінностей, які виконують функції соціалізації, оцінювання, контролю, взірця, цілепокладання, регулювання, комунікації, інтеграції, прогнозу і конфлікту. Тож, цінність — це форма суспільного буття, що позначає належне й бажане, на відміну від реального [79, с. 707].

Цінності виконують найважливіші регулятивні функції в суспільстві. Важливість цих функцій важко переоцінити, оскільки ціннісна предметність є засобом існування людини, адже вона живе в середовищі, яке ми своєю практичною діяльністю наділяємо властивістю бути цінністю, і лише в цьому середовищі людина здатна жити саме як людина. Проте істотною проблемою залишається оздоровлення ціннісних аспектів державного управління, боротьби з корупцією, а також розробки і реалізації технологій ціннісних змін державного управління в аспекті європейської інтеграції.

Таким чином, у науковому світі поняття «цінності» визначається неоднозначно і різноманітно. У згаданих

вище інтерпретаціях поняття «цінність» визначається їх загальна значущість, але така, що протистойть реальності. Отже, сфера панування цінностей протиставляється світу природи, де існують закони, які свідчать про те, що є і мусить неминуче бути, цінності ж говорять про те, як має бути правильно, тобто цінності становлять інший модус буття, від якого віє ілюзорністю. Але ж відомо, що цивілізація живе, доки є непорушними моральні закони. Тож, визначаючи цінності як феномен, що передбачає визнання, можна стверджувати, що цінності розглядаються як закони і норми. Соціальна система будь-якого масштабу передбачає існування певних спільних цінностей, що розділяються всім суспільством. Усі можливі системи цінностей базуються на тому ж самому фундаменті. У них містяться відповіді, які дає певне суспільство на фундаментальні світоглядні проблеми: ким є людина, відносини між нею і природою, визначення як вищої цінності певного виміру часу (минуле, сучасне і майбутнє), якими є ієрархізація видів людської діяльності, сприйняття та оцінка існуючих суспільних відносин і соціального ладу.

З поняттям цінності пов'язується такий тип сучасного світогляду, як ціннісна свідомість. Однак слід пам'ятати про те, що цінності Постмодерну надають пріоритет самореалізації особистості, розширенню сфери індивідуального вибору, а також масовій участі, тому суспільство не бажає приймати бюрократію і жорсткі соціальні норми, що

призвело до зниженню значущості державної влади та її авторитету. Проте в умовах нестабільності люди активно шукають сильних, харизматичних авторитетних осіб, здатних їх захистити. Очевидно, що в сучасному державному управлінні авторитет керівника є визначальним ціннісним виміром, що сприймається як імператив, норма й ідеал. Отанній є центром світогляду і вказує людині норми поведінки і діяльності, що спрямовується нею на реалізацію намічених планів.

Поняття «ідеал» походить від лат. «idealis», от грец. «ἰδέα» — образ, ідея, вища цінність. Добре відомо, що ідеалом ми називаємо уявлення про найдосконаліші предмети та явища; ідеал — це найвища мета, до якої прагнуть люди. Усім нам доводиться чути й самим уживати словосполучення «ідеальна дружба», «ідеальний захід», «ідеально виконане завдання», «ідеальне вбрання» тощо. Очевидно, що у наведених прикладах слово «ідеальний» означає «найкращий», «найдосконаліший». У цьому сенсі поняття «ідеал» є близьким до поняття «моральні цінності», бо добро, правда, любов, щастя, справедливість є тим ідеалом, до якого ми прагнемо в стосунках один з одним.

Утіленням наших уявлень про досконалу людину є моральний ідеал, тобто людина, якій притаманні найкращі моральні якості. В усі часи люди прагнули визначитися, яким є ідеальний набір чеснот. Безсумнівними моральними ідеалами для багатьох людей є Ісус Христос, Будда чи Мухаммед, яким притаманні найкращі

моральні якості: жертвовність, милосердя, мужність, сміливість, всепрощення, мудрість і безкорислива любов, що є символами духовності та гуманізму, який ґрунтується на визнанні людини найвищою цінністю. У цих постатях риси ідеальної людини поєднуються з божественністю, до якої так прагнуть люди у своєму намаганні бути кращими. Ідеальними посталями людства є також святі, пророки, провідники і подвижники. На чотиристорічному шляху до незалежності Україна мала кілька типів яскравих особистостей. Це Богдан Хмельницький з усіма рисами вождя, що став засновником нації і держави, Тарас Шевченко — пророк і провідник у царині духу, Іван Франко — подвижник, який підніс українське. Добре відомо, що у колективному досвіді українців є і інші приклади ідеальних постатей — носіїв кращих моральних якостей, високих взірців певної чесноти чи здібностей: це козак Мамай, Байда, Самійла Кішка та ін. Однак у поглядах на ідеали немає однастайності — одні вважають ідеальним таке суспільство, де всі забезпечені матеріально, інші обстоюють думку, що в ідеальному суспільстві кожен має можливість розвинути свої здібності, творчо працювати й бути щасливим. Та попри неоднакові уявлення люди завжди мріяли про ідеальне суспільство, ідеальну державу та її керівництво.

Важливим є зауваження Е. Фромма, який указує на необхідність відрізнити справжні ідеали від підроблених. Усі справжні ідеали мають одну спільну рису — вони прагнуть

до чогось такого, що ще не досягнуто, але є необхідним для розвитку і безпримусового співіснування індивідів. Таким чином, цінності створюються під час суспільної практики й у такій палітрі можливостей, що відкриваються, вибирають і фіксуються як ідеал, як синтез бажань і потреб, того, що слід здійснити і що відповідає індивідуальним та колективним інтересам. Отже, сукупність цінностей, відображаючись у психосоціальної діяльності людини, формує архетип.

Детально про цей феномен йшлося у попередніх параграфах, однак нагадаю, що архетип — це сукупність первісних вроджених мотивів, що складають зміст «колективного несвідомого», ціннісна природа якого «завжди втілює в собі певний особливий „вплив” або силу, завдяки якій дія його має нумінозний характер, тобто архетип зачаровує або спонукає до дій» [242, с. 27].

Тож, архетип розуміється як надособистісна цілісність, прояв колективного несвідомого, що взаємодіє із свідомістю як певна форма закритого для розвитку світогляду, нелінійного, циклічного погляду на життя.

Різний базовий «комплект цінностей» формує різні архетипи. Так, у державно-управлінський та політичній сфері, за О. Радченко, заведено вирізати чотири найбільш узагальнені архетипи: тоталітарний (в якому превалює традиція, єдина надособистісна норма), авторитарний (в якому функції традиції перебирає на себе воля вождя, а сила та енергія соціального інтелекту спрямовуються

на реалізацію цієї волі), ліберальний (в якому домінують гуманістичні цінності свободи особистості) та демократичний (інтегральний, в якому всі попередні включено на якісно новому рівні).

Отже, там, де здійснюються стосунки влади і підкорення, присутні архетипи. У цьому дискурсі постає питання, в яких умовах і чому люди підкоряються владі. М. Вебер таким умовами вважає силу, економічну зацікавленість та авторитет [283]. Перші дві умови, на думку С. Московічі, означають пряме чи опосередковане насилля, що породжує апатію, байдужість і ворожість. Безсумнівно, системи, засновані на насильстві, не можуть бути стабільними. Вони руйнуються або внаслідок власної неефективності, або шляхом іншого насильства, коли у підлеглого суб'єкта зникають страх і переконання в правильності існуючого ладу [133, с. 284]. Тож, влада може бути стабільною лише тоді, коли підлеглий суб'єкт не має сумніву щодо легітимності носія влади, довіряє йому, коли у цього носія є авторитет. Отже, для представників влади авторитет — це тип цінності, що забезпечує її легітимність. Однак легітимна влада — це та влада, якій довіряють, а отже, визнають і готові підкорятися. Визначення причини та умов цієї покори владі повертає до колективного несвідомого, що складається із сильних первинних психічних образів — архетипів, форми без змісту, первісних форм. За висловом К. Юнга, «первинні образи — це найбільш давні і найбільш загальні форми

уявлень людства. Вони рівною мірою являють собою як почуття, так і думки, вони навіть мають щось схоже на самостійне життя, неначе життя часткових душ, які можна побачити у тих філософських або гностичних системах, що мають своїми джерелами пізнання несвідомого. Ці первинні образи, або архетипи — психічне відображення постійного повторювання досвіду людства, повторюванні відбитки суб'єктивних реакцій» [243, с. 72–75].

Найбільш універсальним і таким, що постійно повторюється, генетично обумовленим досвідом людства є досвід ієрархічних стосунків, досвід «володарювання — підкорення», що є досвідом не лише людських стосунків, але і більш давніх. Так, Лауреат Нобелівської премії К. Лоренц вважає, що створення соціальних ієрархій є однією з функцій інстинкту внутрішньої агресії, притаманного не тільки стадним тваринам, а і предкам людей [117]. Цей факт дозволяє стверджувати, що досвід ієрархічних стосунків укорінився у колективному несвідомому кожної людини, оскільки в процесі людського досвіду у колективному несвідомому з досвіду викристалізуються тільки ті чи інші властивості — архетипи, які втілюють найбільш закономірні тенденції цього досвіду, однак архетип — не пасивне психологічне утворення, що змушує діяти людину відповідно до схеми, яку сам і пропонує. Архетип проявляє свій вплив постійно і скрізь, саме тому існують архетипи позиції владарювання й архетипи

підкорення, об'єктивно присутні у досвіді будь-якого покоління кожного народу. К. Юнг розрізняв безліч архетипів, зокрема «Персона» або «Маска» — публічна особистість, що відповідає за зв'язок із суспільством, оскільки налаштована справляти враження на інших людей. Ще один архетип — «Мана-особистість» як домінанта колективного несвідомого, також є відомим архетип сильного чоловіка, у вигляді героя, вождя, колдуна, знахаря й святого, володаря людей і духів, друга Божого [243, с. 228]. На сучасну мову зміст архетипу «Мана-особистість» можна перекласти як образ ефективного й авторитетного керівника, бо саме цей архетип є джерелом постійного прагнення людини досягти «акме» в соціальній ієрархії. Таке прагнення можна побачити у героїчних міфах, казках, легендах та ідеях усіх народів. «Мана-особистість» — це основа всіх вчень про надлюдину: це і «воля до влади» у Ф. Ніцше, і «воля до влади або прагнення до зверхності» в А. Адлера. Однак найважливіший архетип в теорії К. Юнга — «Самість» як серцевина особистості, яка досягається інтеграцією всіх аспектів душі. Але архетип Самості не реалізується доти, доки не настануть інтеграція і гармонія всіх аспектів душі, свідомих і несвідомих. Тому досягнення зрілого «Я» й утвердження архетипу «Авторитет» вимагає постійності, наполегливості, інтелекту та великого життєвого досвіду. Водночас постулати, що декларуються носієм авторитету, визначають загальні

цілі, які пояснюють і виправдовують існуючий устрій, повинні вписуватися у повсякденне існування людей, які орієнтуються на той чи інший авторитет. Відповідно до цього актуалізуються наступні складні соціально-психологічні механізми соціалізації:

- ідентифікація — ототожнення індивіда з авторитетними постатями або групами, що дозволяє засвоювати взірцеві норми стосунків і форм поведінки;
- наслідування — свідоме або несвідоме відтворення індивідом моделі поведінки, досвіду авторитетних людей;
- навіювання — процес несвідомого відтворення індивідом внутрішнього досвіду, думок, почуттів і психологічних станів авторитетних людей, з якими він спілкується;
- соціальна фасилітація — стимулюючий вплив авторитетних людей на діяльність інших, унаслідок чого діяльність останніх відбувається вільно та інтенсивно;
- конформність — усвідомлення розходження в думках з думками авторитетної людини, що окреслює два шляхи реалізації цього механізму: зовнішню згоду з думками авторитетної людини та пошук компромісів, що реалізується в поведінці людини.

Таким чином, авторитетна людина стає референтною особистістю — взірцем дій, думок, почуттів і поведінки. Чим ширшим є масштаб авторитетної особистості, тим складнішою і різноманітнішою буде

соціальна поведінка тих, хто орієнтується на цю людину.

Найважливіша функція референтної особи — організація соціального простору, створення референтних груп, де остання, зорієнтована на авторитет референтної особи, не обов'язково є контактною групою «своїх». Наприклад, людина може не належати до якоїсь партії, але схвалювати дії її керівників, переймати їх оцінки та зразки поведінки, симпатизувати їм, голосувати за цю партію на виборах. Авторитетний керівник не повинен повсякчас бути присутнім. Він безпосередньо або через своїх послідовників, «уповноважених осіб» транслює своє бачення світу: уявлення про загальні, привабливі для більшості цілі, про способи їх досягнення, про «правила життя» — норми, що існують у референтному співтоваристві, про те, з яких груп складається суспільство, які з них «свої», а які — «чужі». Індивід, співвідносячи себе з референтною групою, орієнтується на норми, думки, цінності в своїй поведінці і самооцінці, підтверджуючи тим самим власну ідентичність.

Наступний ступінь засвоєння світогляду, що транслюється авторитетом, — це рішення сприяти йому в реалізації його цілей, формування солідарних спільнот. Авторитет є носієм соціальної відповідальності та служіння спільній справі, спільним інтересам, оскільки на авторитет працює, перш за все, його безкорисливість. Авторитет уміє орієнтуватися в житті й тому здатен допомогти вибрати лінію поведінки між абсурдними або жорстокими вимогами «сильних світу

цього» і моральними імперативами. Розмова з таким радником є прогнозом стратегії поведінки. Тож, і в особистому спілкуванні, і на відстані він служить взірцем вчинків, оцінок і думок. До авторитетних людей «притягає магнітом», вони спроможні створювати й утримувати соціальні зв'язки. Оскільки керівник є членом колективу, то від нього чекають турботи про професійне зростання, підвищення зарплати, психологічне самопочуття підлеглих. Особлива функція керівника — захист «своїх» перед зовнішнім світом, що, з одного боку, посилює відчуття захищеності підлеглих, але з іншого — робить їх більш залежними від начальника. Очевидно, що емоційні персоніфіковані стосунки є характерними для ієрархічної взаємодії між керівником і підлеглими.

Таким чином, авторитет — це принципово інший ресурс, ніж влада чи гроші. Авторитет — це тип цінності й архетип, де природно узагальнюється різноманіття людських відносин відповідно не до посади, а до особистості — відповідальній, якій довіряють, якій хочуть наслідувати. Така особистість має місію — високе призначення і відповідальну роль, оскільки живе певною ідеєю, несе цінне, важливе для людей. Отже, форма, в якій функціонують цінності, — це ідеал як особистісно інтероризована ідея, що має надособистісний характер. Відповідно до зазначеного актуалізується висловлювання Ральфа Уолдо Емерсона, американського філософа і суспільного діяча, про те, що видимі речі є дочасними, а невидимі — вічними.

Отже, так само як анатомія людського тіла не залежить від будь-яких расових різновидів, так і душа людини має єдиний субстрат — колективне несвідоме. Тож, така цінність сучасного суспільства, як авторитет керівника закріплюється у колективному несвідомому як пам'ять про теперішнє, минуле та майбутнє.

Вважаю доречним навести невеликий уривок з відомої казки-міфу Льюїса Керола «Аліса у Задзеркаллі». Біла Королева пропонує Алісі скуштувати варення, на що Аліса відповідає:

— Дякую, але сьогодні мені якось не хочеться.

— Сьогодні ти б його однак не одержала, навіть коли б дуже захотіла, — відповіла Королева. — Правильно в мене тверде: варення на завтра! І лише на завтра.

— Але ж завтра коли-небудь буде сьогодні?

— Ні, ніколи! Завтра ніколи не буває сьогодні! Хіба можна прокинутися вранці і сказати: «Ну, ось зараз нарешті завтра!»

— Нічого не розумію, — сказала Аліса. — Усе таке заплутане.

— Просто ти не звикла жити в зворотному напрямку.

— У зворотному напрямку, — проговорила Аліса здивовано. — Ніколи такого не чула!

— Одно добре, — вела далі Королева, — пам'ятаєш при цьому і минуле, і майбутнє.

— У мене пам'ять не така. Я не можу згадати того, що ще не сталося, — сказала Аліса.

— Отже, у тебе пам'ять поганенька, — заявила Королева.

Таким чином, можна стверджувати, що авторитет, який є цінністю у теперішньому, втілюється у форму архетипу, повертатиметься і повторюватиметься.

ЧАСТИНА ДРУГА

**ГЕНЕЗИС АВТОРИТЕТУ
КЕРІВНИКА В КОНТЕКСТІ
УНІВЕРСАЛЬНОГО
СОЦІАЛЬНОГО ЦИКЛУ
(НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНИЙ
РІВЕНЬ)**

Розділ III

ЕВОЛЮЦІЯ АВТОРИТЕТУ КЕРІВНИКА: СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА, СУЧАСНІСТЬ І МАЙБУТНЄ

3.1. Авторитет керівника в політичній філософії античності

Смисловим контекстом поняття «генезис, генеза» (грец. «γένεσις», лат. «genesis» — породжую, створю) є опис процесу виникнення, становлення і розвитку, що призвів до певного стану, вигляду предмета чи явища і пов'язується з перериванням у наступності, нерівномірним (неритмічним) переходом у нову якість чи стан. Так, попервах поняття «генеза» застосовувалося стосовно походження природи та буття, що знайшло відображення спочатку у міфології, а потім у філософії та предметних галузях знань, зокрема у теорії походження Ч. Дарвіна та в космогонічній гіпотезі І. Канта — П. Лапласа. Згодом поняття «генезис» закладається в основу феноменологічного аналізу свідомості і проникає в науки, що досліджують процеси розвитку. Це призвело до утвердження генетичного методу як особливого способу пізнання. Проте з кінця XIX ст. генетичному методу протиставляється структурно-функціональне

вивчення об'єкта (ідея швейцарського мовознавця Ф. де Соссюра про синхронічне та діахронічне вивчення мови, функціоналізм і структуралізм в антропології та соціології — Б. Малиновський у Великій Британії, К. Леві-Стросс у Франції, Т. Парсонс в США та ін.).

У філософії XIX ст. важливу роль відіграє проблема генезису форм свідомості. Неокантіанство кладе в підгрунтя теорії пізнання принцип творчої генези, а у феноменології розрізняють статичний і генетичний генезис. Так, фрейдизм обстоює ідею виведення різних форм свідомості з первісних архетипів, наголошуючи на інстинктивній, психологічній природі прагнення до влади, підкорення й авторитету. К.Г. Юнг знаходить їх джерела в архетипах — первинних, природних образах, ідеях, переживаннях та уявленнях, властивих людині як суб'єкту колективного несвідомого, і є динамічним ядром психіки людини в усіх її проявах.

Відповідно до авторської концепції осмислення генезису феномена авторитету розгортатиметься в контексті універсального соціального циклу як міри соціально-історичного аналізу і теорії М. Вебера про «ідеальні типи» легітимної влади, а саме легально-раціональний, традиційний і харизматичний.

«Цикл» (від давньогрецького «κύκλος» — коло, окружність) — це сукупність соціальних процесів, що складає кругообіг протягом певного проміжку часу, де послідовність подій супроводжується схожою послідовністю по завершенню [33]. Циклічний характер соціальних змін згадується ще у Гесіода в його циклічній зміні «золотого», «бронзового» та «залізних» століть. За Платоном зміни також мають циклічний характер: суспільство проходить різні стадії, згодом повертаючись до вихідного стану.

Як відомо, творцем теорії історичного кругообігу є італійський філософ епохи Просвітництва Джамбатіста Віко (1668–1744 рр.). Суб'єктом історичного процесу філософ вважав окремі народи, які проходять цикл у своєму розвитку, що охоплює три епохи: дитинство, юність і зрілість людського роду. Основою циклічності розвитку народів Віко визначив форму правління в суспільстві — монархія або демократична республіка. Досягнувши вищого ступеня розвитку, людство знову падає на нижній. Отже, дитинство — бездержавний період з традиційним авторитетом жерців, для юності є характерним формування держави і підкорення

харизматичності героїв, в епоху зрілості людського роду відносини між людьми регулюються совістю та усвідомленням свого обов'язку, тобто нематеріальними цінностями.

Концепція циклічності дістала подальший розвиток у працях М. Данилевського (1882–1885 рр.), О. Шпенглера (1880–1936 рр.), А. Тойнбі (1889–1975 рр.) та інших учених. М. Я. Данилевський, відомий російський природознавець, визначає наступні культурно-історичні типи (цивілізації): єгипетський, китайський, асирійсько-вавилонсько-фінікійський, іранський, єврейський, грецький, римський, ново-семітичний та європейський. Цивілізації розвиваються автономно, визначаючи пріоритети тих чи інших галузей; зокрема, для грецької цивілізації це краса, для семітської — релігія, для римської — закон тощо. М. Данилевський наголошує на ролі особистості у творенні історії цивілізацій, однак її роль у цьому творенні може бути різною. Так, існують позитивні особистості в історії — люди, племена чи народи, що створили світові цивілізації, негативні особистості в історії — гуни, монголи, тюрки тощо, що відіграли руйнівну роль стосовно інших цивілізацій, а також пасивні особистості в історії, що є етнографічним матеріалом для інших осіб в історії. Кожен народ проходить у своєму розвитку три етапи: етнічний (племінний), державний (політичний) і цивілізаційний (культурний). Становлення цивілізації — найтриваліший період, коли народ утверджує основні риси своєї цивілізації: мову, традиції, політичну

самостійність. Процвітання — найкоротший період у розвитку цивілізації (400–600 років), коли творчі сили народу перебувають у розквіті. Занепад цивілізації має своєю причиною послаблення творчих сил народу, застій в формах його життя, розвиток цинізму, послаблення і розпад.

О. Шпенглер, обґрунтовуючи теорію рівноцінного циклічного розвитку культур, акцентує увагу на тому, що кожна культура є «живим організмом» і має свою історію. Культура кожного народу проходить чотири стадії: дитинство, юність, зрілість і старість. Стадія занепаду, агонії і старості культури народу проявляється в таких її рисах, як космополітизм замість кровних уз, науковий підхід замість релігійного, масові цінності замість традиційних, секс замість материнства, гроші замість справжніх цінностей, насильство замість згоди тощо.

Відомий англійський історик і соціолог А. Тойнбі, також прихильник концепції «історичного кругообігу», поділив історію людського суспільства на окремі цивілізації (його теорія цивілізацій була викладена в 20-томному дослідженні «Досягнення історії» 1934–1961 рр.). Одиницею вивчення і суб'єктом людської історії у А. Тойнбі є не народи, не культури, не національні держави і не людство, а цивілізація. Остання являє собою щось проміжне між окремою країною і людством, включаючи декілька народів (країн), що мають культурно-духовну спільність. Цивілізації виникають унаслідок взаємодії двох чинників — появи творчої меншості

(еліти) і не зовсім сприятливих умов, що «кидають виклик» творчій меншості. Цивілізація — це відповідь творчої меншості на цей історичний виклик у формі релігії, мистецтва, науки і техніки, економіки тощо. Стрижнем цивілізацій є завжди та або інша релігія, носієм якої спочатку виступає творча меншість, а потім і народ. Цивілізації проходять стадії становлення, розквіту і занепаду, в основі яких лежить відповідний стан її еліти, справжнього духовного й організаційного стрижня цивілізації. А. Тойнбі визначає п'ять наявних цивілізацій: християнську (західне суспільство), православно-християнську (Росія, Україна, Білорусія й інші країни православ'я), ісламську (країни Північної Африки і Середнього Сходу), індуїстську (Індія) та буддистську (Китай та інші країни буддизму).

Українські вчені (Е. А. Афонін, Л. Ф. Бурлачук, А. Ю. Мартинов) стверджують, що історичний розвиток суспільства як суб'єкта цивілізації здійснюється через реалізацію епохальних циклів, які і є одиницею соціально-історичного аналізу. У межах саме цих циклів в їх цілісному природному змісті постають, розвиваються і занепадають основні соціальні процеси, а під час перехідних суспільно-історичних епох протидіють різноспрямовані векторні сили суспільного розвитку.

Циклічна періодизація суспільно-історичного розвитку базується на основі двоєдиного соціально-психологічному процесі розвитку суспільства й особистості. Кожен з

епохальних циклів поділяється на два сталі періоди, інволюцію — еволюцію, які перемежаються двома перехідними, динамічними фазами — революцією та коеволюцією, для яких характерними є суспільні зміни.

Інволюції притаманне згортання соціальних процесів у просторі, спрощення соціальної структури та традиціоналізм. Історичним призначенням інволюційного періоду є засвоєння якостей, що були набуті суспільством у попередній період розвитку. Таке суспільство має «закритий» характер і завдяки цьому підтримує соціальну стабільність, солідарність та єдність. Ступінь свободи індивіда в такому суспільстві обмежується впливом колективу. Визначальною є морально-етична складова розвитку. Суспільство на цьому етапі намагається зміцнити власні традиційні засади, а особистість, навпаки, готується протипоставити себе суспільству. Посилення колективістської моралі висуває на перший план суспільно важливі цілі та інтереси. Переважає емоційно-чуттєва поведінка людини, більше орієнтована не на самоконтроль, а на соціальний контроль ззовні. У соціопсихологічній сфері спостерігається поступове засвоєння та використання нових соціальних символів (влади, багатства — матеріальних символів), утверджується новий кодекс поведінки, який стає «класикою». Для інволюційного періоду циклу зазвичай властиво є діяльність вождів і геніїв.

Історичною ознакою еволюційного періоду є набуття суспільством нових соціальних характеристик,

у тому числі актуалізація ознак власного попереднього періоду розвитку або атрибутів, властивих суспільствам, які перебувають в історичному розвитку на вищому щаблі. Суспільна рівновага підтримується інноваційними надбаннями. Умовою інноваційної активності в еволюційний період є розкрячення індивіда і посилення предметно-когнітивного компонента в психологічній структурі особистості. Головною характеристикою еволюції стає стабільність змін. Плюралістичними стають норми соціального життя та ієрархія символів. Для еволюційного періоду властивою є діяльність лише талантів [13].

Отже, одним із нормативних періодів епохального циклу суспільства є інволюція — «повернення до природного стану». Цей період пов'язується із засвоєнням соціально-психологічних характеристик, набутих суспільством у попередній період розвитку. Домінантними стають цінності цілісності, загально-єдиного, універсального. Відповідно, актуалізується такий феномен, як «соціальна ідентичність», що означає приналежність суб'єктів до певних соціальних груп чи спільнот та ідентифікацію з ними. Отже, реалізується феномен розчинення особистості у групі, домінування цілого над одиничним аж до повного заперечення цінності окремої людини. Період інволюції був характерним для античної Греції, середньовічного Відродження та Модерну, період еволюції — для античного Риму, середньовічного Провісвітництва і Постмодерну.

Вважаю доцільним коротко звернутися до природи первісного суспільства, яке, відповідаючи інволюційному періоду, є часом розгортання соціальних процесів і поступового засвоєння нових. Підтвердженням останньої тези є відомий факт про існування двох періодів первісного суспільства — матріархату і патріархату. Ця гендерна типологія була віднесена Йоганном Якобом Бахофеном та Лео Фробеніусом до циклічної. Так, на думку Лео Фробеніуса в історії поперемінно домінують або одні, або інші. Цей процес зміни лідерства виступає джерелом розвитку людства. Домінування чоловічого періоду характеризується пріоритетом влади, цінністю речей, суверенності, незалежності, амбітності. Жіноче начало забезпечує цінності іншого порядку: якість життя, піклування, взаємозв'язок і людяність [18].

Історичний досвід показує, що там, де виикає необхідність в узгоджених діях людей — чи то окрема сім'я, група, соціальний прошарок, нація або суспільство в цілому, там відбувається підпорядкування їх діяльності задля досягнення певної мети. Існування категорії «авторитет» як соціального феномену не викликає сумнівів і заперечень, оскільки разом з утворенням перших груп людей виникає потреба в їх організаційному оформленні. Тому вже в часи існування первісного стада, коли ще тільки формувалася цілеспрямована діяльність з використанням відповідних засобів праці, завершувався біологічний розвиток людини, виникали перші примітивні житла та знаряддя

праці, люди об'єднувалися в досить сталі колективи. Незначним за своєю чисельністю — 20–30 дорослих та декілька десятків дітей і підлітків — праобщинам була властива наявність основ соціальної організованості, яка базувалася на владі вожака, мала безпосередній характер, існувала у вигляді візуального чи звукового спілкування й відображувала спільність інтересів первісних людей. Історично першою більш-менш упорядкованою формою організації прадержавного суспільства була родова община. Особисті родові зв'язки об'єднували в єдине ціле всіх членів роду. Цю єдність зміцнювала також колективна праця, спільне виробництво й зрівняний розподіл. Ф. Енгельс висловлювався про родовий період наступним чином: «І що за чудова організація цей родовий устрій у всій його наївності і простоті! Без солдатів, жандармів і поліцейських, без дворян, королів, намісників, префектів або суддів, без в'язниць, без судових процесів — все йде своїм встановленим порядком» [236, с. 132]. Отже, рід був водночас найдавнішим соціальним інститутом і найпершою формою організації додержавного суспільства. У тих умовах, коли єдиною формою усвідомлення соціальних зв'язків було відображення у свідомості людей спільності інтересів у вигляді спорідненості, провідну роль у піклуванні про сім'ю та веденні господарства відігравали жінки. Оскільки в умовах безладдя статевого спілкування відносини спорідненості достовірно могли бути відомі лише за кожною жіночою лінією, родова

община існувала як материнський рід, пов'язаний спільним походженням за матір'ю. Спільною власністю роду була земля — головний засіб для полювання, збирання врожаю, виготовлення примітивних знарядь праці тощо, низька ефективність виробництва забезпечувала лише необхідні життєві потреби на основі зрівняльного розподілу в інтересах усіх членів роду незалежно від участі у спільній трудовій діяльності, але за індивідуальними потребами.

У первіснообщинному суспільстві уособленням сили і волі роду або союзу роду була влада, а її джерелом і носієм влади (владним суб'єктом) був рід. Влада була спрямована на управління спільними справами роду, підвладними (об'єктом влади) були всі його члени. Оскільки суб'єкт та об'єкт влади повністю співпадали, вона за своєю природою була суспільною, тобто невід'ємною від суспільства і неполітичною. Єдиним способом її реалізації було суспільне самоуправління. Ні професійних управлінців, ні особливих органів примусу тоді не існувало. Роди очолювали старійшини — найбільш авторитетні та досвідчені люди. Усі були рівними, ніхто не мав привілеїв — старійшини поряд з іншими членами роду брали участь у спільній трудовій діяльності, а їх влада засновувалася на особистому авторитеті, інтелектуальних, моральних та емоційних чеснотах і добровільному виконанні їх рішень іншими членами роду. Важливим є і те, що влада старійшин спрямовувалася на забезпечення інтересів роду, була конкретним і повсякденним

втіленням його волі і тому могла бути підтримана реальними діями членів роду. Ця влада поєднувалася з родовою общиною, не відокремлювалася від неї, уособлювала господарську, військову і наглядову (за виконанням звичаїв) функції.

Нескладні відносини первісного суспільства регулювалися звичаями — правилами поведінки, які історично склалися, ввійшли у звичку шляхом багатократного повторення тих самих дій і вчинків. Це означає, що між членами общини не існувало помітних розбіжностей стосовно мислення, поведінки та емоцій, і коли виявлялося, що хтось мислить або відчуває інакше, ніж усі, то це викликало неспокій і страх, і це вище людина мала пережити, оскільки все, що розщеплює божественну єдність свідомості, здавалося їй гріхом.

Уже на ранньому етапі розвитку суспільства набувають значення звичаї та навички колективної трудової діяльності. У найважливіших випадках трудовий процес супроводжувався ритуальними діями. Так, наприклад, тренування мисливців наповнювалося містичним змістом, супроводжувалося тасмничими обрядами, магією і символізмом на чолі з особистістю вождя, який виділяється неповторністю вбрання й способом життя, а також знанням лише йому відомих знаків і ритуалів. Проте таке виокремлення особистості було фрагментальним, і коли вона скидала «маску», то знову ставала такою ж, як усі. Це відіграло значущу роль у розвитку індивідуальної свідомості особистості, тому на наступному

шаблі розвитку свідомості як сама особистість так і група починає відрізняти її як таку, що володіє рідким даром, і закріплює посаду за нею довічно, часто-густо та передавалась у спадок. Звичай додержавного суспільства мали характер узагальнених «мононорм», що були водночас і нормами організації суспільного життя, і нормами первісної моралі, і ритуальними й обрядовими правилами. Так, звичайний розподіл функцій у трудовому процесі між чоловіками і жінками, дорослими і дітьми розглядався водночас і як виробничий звичай, і як норма моралі, і як воля релігії. Мононорми спочатку були продиктовані «природною» основою первісного суспільства, де людина була частиною природи. Особливе місце посідав такий засіб забезпечення звичаїв, як архетип заборони — табу, що виник на початку історії людського суспільства. Інакше кажучи, архетип заборони є першим законом, що існував у формі табу, виконуючи роль колективної волі, тобто це є першими паростками моралі заради самозбереження і самозахисту суспільства. Так, першим таким законом була заборона на позбавлення кого-небудь з одноплемінників шматка м'яса. Якщо біологічний інстинкт вимагав схопити шматок самому і не дати іншим, то табу забороняло будь-кому з праобщини відстороняти когось від м'яса. По введенню цієї заборони почали виживати всі члени суспільства і ті слабкі, які не полювали, але мали час на інші заняття, і тому виявлялися найбільш творчими людьми. Тож, у такий спосіб первісне

суспільство обмежувало біологічний індивідуалізм і перетворювало природні інстинкти на соціальні потреби. Другий закон архетипу табу відіграв значущу роль у впорядкуванні статевих відносин, що суворо забороняв шлюб із кровними родичами.

Отже, табу є дуже давньою заборонаю, колись накладеною ззовні на покоління примітивних людей, тобто насильно нав'язаними цьому поколінню попередніми заборонами на вчинки, до яких була велика схильність. Завдяки табу первісне суспільство підтримувало необхідну дисципліну, яка забезпечувала умови колективного існування людей. Так, архетип заборони зберігався від покоління до покоління лише внаслідок традиції, завдяки батьківському і суспільному авторитету, але, можливо, у наступних поколіннях він уже став частиною успадкованої психічної організації, чимось на зразок природжених ідей. Проте, оскільки табу утримувалося, очевидним є факт того, що первинна насолода від здійснення забороненої дії існує у людей, як і раніше. «У них є амбівалентна спрямованість стосовно заборон табу; у несвідомому їм понад усе хочеться порушити їх, але водночас вони бояться цього, тому що бажають цього, і страх у них сильніший за насолоду. Бажання ж у кожного... є несвідомим» [215, с. 226].

У первісному суспільстві звичаїв дотримувалися завдяки правилам, але коли останні вимагали підкріплення шляхом прямого примусу, суспільство виступало в ролі колективного носія сили, який зобов'язував,

виганяв і навіть призводив до смерті порушника. Міра покарання визначалася авторитетом старійшин, і виконувалося воно ними чи родичами. Вищим органом суспільної влади роду було зібрання всіх дорослих членів суспільства — чоловіків і жінок. Зібрання — настільки ж давне поняття, як і сам рід. Воно вирішувало всі головні питання його життєдіяльності. Тут вибиралися провідники (старійшини, вожді) на строк чи для виконання певних справ, дозволялись суперечки між окремими особами тощо. Рішення зібрання були обов'язковими для всіх так само, як і вказівки вождя. Хоча суспільна влада не мала спеціальних примусових установ, вона була досить авторитетною, здатною до ефективного притягнення до відповідальності за порушення існуючих правил поведінки. Покарання неблаганно наставало за здійсненням проступку, і воно могло бути досить жорстоким — смертна кара, вигнання з роду і племені, але в більшості випадків було достатньо звичайного докору чи зауваження. Оскільки ніхто не мав привілеїв, то нікому не вдавалося уникнути покарання, проте весь рід як один ставав на захист родича, і ніхто не міг уникнути кровної помсти — ні винуватець, ні його родичі.

Таким чином, первісне інволюційне суспільство проходить два етапи свого розвитку. Матріархальний його етап існував у ті часи, коли кровну спорідненість можна було відстежити лише за материнською лінією. Головними цінностями вважалися зв'язок із землею, кровні зв'язки,

материнська любов, що не виділяє серед дітей нікого за певні досягнення або невдачі. Важливою характеристикою матріархального періоду є пасивне сприйняття дійсності з пріоритетом емоційності та відкритості.

З розвитком родових общин і встановленням патріархату змінювалася і організація влади, переважно в напрямку ієрархізації органів влади. Замість зібрань усіх членів роду дедалі частіше проводилися збори тільки чоловіків. Велике значення надавалося єдності суджень, а не рішенням більшості. Запроваджується принцип представництва: голови господарств входять у родові общинні ради, а їх голови — в ради фратрій і племен. Кожному рівню влади була властива своя сфера компетенції, коло питань, що ним вирішується. Орган вищого рівня мав певні повноваження щодо нижчого. Відбувався поділ влади на світську, військову та релігійну. Поряд зі старійшинами, військовими вождями та жерцями з'являються інші керівники — так звані «великі люди». Це чоловіки, які за рахунок своїх особистих якостей та багатства, що почало з'являтися внаслідок виникнення надлишкового продукту, набували авторитету серед родичів, користувалися їх підтримкою. Багатство, знання та вміння передавалися прямим нащадкам, які також здебільшого ставали багатими.

Отже, виникає така спеціалізація, як управління, і завдяки підвищенню її ролі поступово збільшується частка родоплемінної знаті під час розподілу суспільного продукту, тобто управління стає вигідним. Поряд із

залежністю всіх вождів і старійшин «від посади» з'являється і економічна залежність, але все ж таки продовжує існувати «виборність» осіб, яка згодом стає більш формальною, що призводить до подальшого закріплення посад за певними особами, а потім і до їх успадкування. Отже, організація влади в первісному суспільстві характеризується пануванням авторитету звичаїв, традицій та поваги, спираючись на свідомість усіх членів роду і моральний авторитет старійшин, що дозволяло їй бути здебільшого ефективною. Однак, хоча інтереси верховного вождя та його оточення головним чином збігаються з інтересами всього суспільства, поступово виникає соціальна нерівність, що призводить до більшої розбіжності інтересів керуючих і керованих.

Таким чином, життя в первісному суспільстві не було хаотичним, воно підпорядковувалося певним звичаям і традиціям, в яких закріплювалися ритуали, обряди, табу та інші правила поведінки людей у певних життєвих ситуаціях. Ці норми зазвичай виконувалися добровільно, в межах наслідування іншими членами товариства або через їх корисність. Відомо, що для цього періоду існування людства була характерною відсутність політичної влади та державних інститутів. Члени первісного суспільства були рівними, вони не ділилися на керівників і керованих. Однак владні інститути все-таки існували — члени первісного суспільства підпорядковувалися старійшинам і вождям. Це підпорядкування засновувалося на авторитеті цих людей, що зміцнювалося

можливістю силового впливу на тих, хто відмовлявся підкорятися. Тим не менше, порушення цих норм могло потягти покарання, аж до вигнання з общини, яке практично неминуче призводило до смерті вигнаного.

Природний поступ розвитку первісного суспільства призводить до того, що зміни настають і починають відбуватися в період неолітичної (неоліт — новий кам'яний вік) революції (лат. «*revolutio*» — поворот, переверот, перетворення поведінки, радикальні, докорінні, глибокі зміни; скачок у розвитку будь-чого). Отже, неолітична революція є фазовим переходом первісного суспільства, що призвів до якісних змін у всіх сферах життя людства. Цей перехід зайняв кілька тисячоліть, що зумовило виникнення в деяких регіонах земної кулі ранніх землеробських суспільств. На їх основі виникають перші цивілізації й відбувається становлення ранньокласових суспільств.

Вирішальним державотворчим фактором на території Європи був класовий поділ суспільства. Тут на стадії протодержави, формою якої була «військова демократія», відбувалося інтенсивне формування приватної власності на землю, а також на інші засоби виробництва. Уже на ранньому етапі розпаду общинного ладу спостерігається економічна нерівність, поряд з рабством з'являються наймана праця, батрацтво. З розвитком приватної власності росте вплив економічно сильної групи, що прагне послабити авторитет народних зборів і базилевса, який був воєначальником, верховним жерцем

і верховним суддею, що намагався передати владу своїм представникам. Поступово приватна власність, що сформувалася, стала базою, фундаментом для затвердження економічного панування імущих класів. У свою чергу, це дозволило їм заволодіти інституціями публічної влади і використовувати їх для захисту своїх інтересів.

Таким чином, патріархальний етап виникає у результаті зміни ціннісної парадигми, для якого були характерними моногамна сім'я (головним чином для жінок), безумовна влада батька, заміна богині-матері богами, що втілюють чоловіче начало, діяльнісна активність, перетворення природного середовища та раціональність. Рівність поступається принципу улюбленого або старшого сина в ієрархії. Найважливіша цінність — підкорення владі.

Отже, інволюційний період первісного суспільства складається з материнського етапу (матріархат) і патріархального (патріархат); останній можна визначити як такий, що еволюціонує. Звернення до характеристик цього періоду дозволило встановити, що основи генезису феномену «авторитет» були закладені саме тут.

Ускладнення соціальної структури й накопичення суспільством нових соціальних ознак заклали основи епохи Античності (від лат. «Antiquus» — давній). Сам факт виникнення держави та владних стосунків і на цьому тлі — традиційного типу авторитету визначається тими численними змінами, що відбуваються в людському суспільстві й обумовлюються

відповідними потребами щодо зміни його стану, тобто ускладненням власне соціального життя — від додержавних племінних форм організації суспільства до державних.

Античність — це особливий час розвитку Давньої Греції та Риму, а також тих земель і народів, які перебували під їх впливом. Хронологічні рамки цієї епохи збігаються з часом існування самих античних держав з XIII–IX ст.ст. до нашої ери і до V ст. нашої ери — з часу становлення античного суспільства в Греції до загибелі Римської імперії.

Для становлення і розвитку феномену «авторитет» епохи античності є характерними специфічні риси. Так, давньогрецькі філософи припускали, що нескінченна безліч речей походить із першопричини, яку вони назвали «arche» (першообраз, принцип), і таким чином не усвідомлено передбачили один з аспектів наукової методології. Ще однією рисою стає факт «занурення» людей у природу (від давньогрецького «φύσις», «physis» — природа), де гармонійно поєднується одиничне і загальне, статичність і рух, де природа є стабільною, а її кроки — ритмічними, закони — стійкими, а винятки — рідкісними. Вочевидь у понятті «physis» яскраво виражаються момент упорядкованості життя, уявлення про становлення і розвиток. Інакше кажучи, у цьому понятті закладено уявлення про органічний розвиток паростків, спонтанної, внутрішньої норми на противагу екстернальному прояву, вторгненню ззовні.

Наприклад, в аристократичному характері влади античних полісів з авторитетом божества, демона й батьків підкоряються за переконаннями — внутрішньо, а не ззовні, удавано. Правителі складають групу людей, яка вигідно відрізняється від інших і є кращою не лише тим, що вона має аристократичне походження, але, в першу чергу, характеризується моральними та інтелектуальними якостями. Тож, той правитель, який хоче завоювати авторитет, мусить постійно тренувати свою волю й інтелект, бути доблесним, благородним, справедливим, відважним, уміти приборкувати свої пристрасті. Вочевидь окреслюються питання моральності та визначається важливість присутності емоційного компоненту в характеристиці особистості правителя.

Мета управління полягає в налагодженні індивідуальних і спільних справ, в гармонізації людських відносин. Ілюстрацією цієї тези слугує вчення піфагорійців про числа як начало і сутність світу. Так, поняття «рівність» — це міра, і належне — не середнє арифметичне і не найбільш поширене, а найбільш цінне, традиційне, що відповідним чином коригує поведінку людей. Тому той правитель, який досягає успіху нечесними шляхами, повинен знати, що рано чи пізно цей факт буде виявлено, і спрацює авторитет права чи моралі. Вочевидь, дії кожної людини обумовлюються не лише її незмінною природою — «*physis*», а і мінливим етосом (грец. «*ἦθος*» — вдача, характер, місцеперебування). Динаміка характеристик цього феномену

тільки підкреслює його значущість, бо етос — це і житло, і місцезнаходження, це джерело життя, спосіб зображення характеру людини через стиль її мови і через цілеспрямованість як головну ознаку людської діяльності. Отже, етос — явище для людини, яке проявляється в її свободі і постійності, що забезпечує можливість екзистенції, проживання життя й означає властивий кожній людині природжений характер як сукупність психічних якостей, де розум і удача утворюють Дух, душу у вищому її значенні.

Водночас душа людини має єдиний субстрат — колективне несвідоме. Архетип як квінтесенція колективного досвіду починається з «вертикалі», тобто того архетипового, що пізнається інтуїтивно й поза будь-якими нашаруваннями часу, оскільки належить не минулому, а вічності, виступаючи водночас духом радикального оновлення й утвердженням абсолютної досконалості як постійного повернення. Повторення пояснюється тим, що вони наслідують архетип — взірцеву подію, прообраз, праформу, прототип. Інакше кажучи, архетипове виражається передусім у тому, що події, піднесені в ранг взірця, повторюються. Тож, чим частіше повторюється будь-що, тим краще воно засвоюється без подальших роздумів. Так, Греція мала значний економічний і соціальний досвід, оскільки на ті часи вона пройшла декілька форм державності, а саме аристократію, олігархію і демократію, яким було властиво особливе розуміння суті держави та

основ авторитету її правителів. Демократія відкрила значні гуманістичні можливості вільного волевиявлення повноправних громадян, поєднуючи свободу й організоване політичне дійство. Сформувався певний зв'язок між людиною, державними інституціями, їх правителями та суспільством. Важливим чинником було і те, що мислителі Давньої Греції того періоду почали аналізувати конкретні державно-правові вчення своїх попередників, розвиваючи їх далі.

Так, герої творів Гомера виражають колективістське начало — вони належать своєму народу, і боротьба за його благо є реальним змістом їх життєдіяльності. Ахілл, ідучи на бій з Гектором, знає, що услід за ним загине сам, але це не зупиняє його. «Добре я знаю і сам, що долею судилося мені загинути тут, далеко від батька і від матері. Але не зійду я з бою, доки троянців не втоплю у крові» — так відповідає Ахілл коню, який напроорокував йому загибель, що була визначена йому долею [59, с. 379], а Гектор бачить своє призначення у тому, щоб розділити долю свого народу, загинувши за нього і разом з ним. Таким чином, доля племені, військова доблесть і помста за загиблого друга для гомерівського героя є незмірно вищими за його власну долю. Батьківщина, слава воїна складають живу основу його поведінки, що існує без будь-якого страху і духовного примусу. Інакше кажучи, така поведінка виступає як вільне розгортання фізичних сил і природно сформованих людських обов'язків, настроїв, симпатій та антипатій. Пояснення

цього феномену полягає в тому, що індивід не протистоїть колективу, де переважання спільного над особистим реалізується у свідомо-вольових діях поступу індивідуальностей. «Особистість тут стає героєм, який беззавітно відданий своєму народові і є його постійним захисником і організатором» [118, с. 342].

Ця безпосередня єдність особистості і колективу добре простежується на прикладі ставлення гомерівських героїв до богів. У Гомера Боги живуть на Олімпі і вкрай рідко з'являються перед людьми, а Зевс їм взагалі не показується. Однак герої, походючи від богів прямо або через декілька поколінь, зберігають за своєю суттю з ними живий зв'язок. Типовими епітетами для характеристики Агамемнона, Ахілла, Одиссея та інших героїв є слова «божественний», «богоподібний», «вигодуваний Зевсом» тощо. Божество є вираженням спільного, колективного начала, проте кожен герой є божественним, тобто це спільне ще не відчужено, не протиставлено окремим особистостям. Єдність богів і героїв, колективного та індивідуального, мабуть, найбільш наочно розкривається в подвійній зумовленості людських вчинків — збігу конкретної мотивації і безпосередніх вказівок богів. З одного боку, боги є «винуватцями» майже всіх людських вчинків, з іншого — ці ж самі вчинки цілком природно керуються конкретними людськими ситуаціями, природними пристрастями і громадськими зв'язками індивідів. Отже, людина хоче того, що вимагають Боги, а ім'я божества об'єднує й впорядковує різноманітні

одиночні явища, надаючи роду ідентичності. Чому не сприяє Бог або Герой, то не супроводжується успіхом.

Головним героєм «Іліади» Гомера є непереможний воїн, що ставить честь і славу вище за життя. Однак в його «Одіссеї» ідеал принципово змінюється. Її героя, Одиссея, відрізняють насамперед спритність, уміння знайти вихід з будь-якої ситуації. Водночас спільною рисою для героїв епопей Гомера є гуманізм (лат. «humanism» — людський, людський) — зосередженість на значущості переживань окремої людини, збудженні співчуття до страждань, пробудження поваги до праці, відмова від жорстокості та мстивості, звеличення життя тощо. Тож, образи гомерівських героїв «селяться» в сімейство, визначаючи поведінку, ім'я та сутність діяльності індивіда й передаючись (від лат. «traditio» — передавати) від покоління до покоління, набуваючи символічного значення.

Відомо, що спочатку поняття «традиція» використовувалося в буквальному значенні, позначаючи матеріальну дію, коли йшлося про необхідність вручити комусь якийсь предмет і навіть віддати свою дочку заміж. Але ж те, що передається, може бути нематеріальним, зокрема певні вміння, навички й авторитет, який відповідає уявленню про нього як про священний і незмінний. Такі дії в фігуральному сенсі також є «traditio». Авторитет цього зразка встановлюється відповідно до традицій і звичаїв і ними ж обмежується.

Наочним прикладом традиційного авторитету є влада спадкоємця

престолу. Так, ідея сакральності монарших родів мала яскраво виражений характер. Практично в усіх давньогрецьких полісах, що мали монархічну форму правління, монархи вважалися родичами богів не в символічному, а в прямому розумінні цього слова. Божественне походження представників монарших родів не ставилося під сумнів навіть у полісах, жителі яких віддавали перевагу демократичній формі правління. Однак це був образ ідеального правителя, який розглядався як носій вищого знання, і такий тип був далеким від реального.

Дидактизм творів Гесіода (VII–VIII ст. до нашої ери) був викликаний потребами часу кінця епічної пори, коли визрівання торгово-промислових відносин перепліталось з ще не відмерлими старими — домашньо-родинними, коли героїчні ідеали, вичерпуючись, перетворювалися на повчання. У його дидактичній поемі «Праці і дні» немає і сліду героїки, сама мораль — це істинний герой, де справедливість і праця постають як самостійні цінності. Отже, автор презентує новий ступінь у розвитку моралі й сприяє її оформленню як сукупності значущих норм у суспільстві. Однак згідно з його уявленнями розвитку суспільств властивий регрес. Від вищого ступеню до нижчого воно послідовно проходить п'ять епох. Так, у далекому минулому люди були зроблені із золота, вони не знали ні життєвих турбот, ні морального псування, на зміну їм прийшло покоління зі срібла, яке було набагато гіршим, третім було покоління мідне,

четвертим — покоління божественних героїв, а потім настане вік залізних людей, в якому правду замінить залізний кулак, міста будуть розграбовані, і не матиме ніхто ні в кого поваги — ні клятвоохоронець, ні справедливий, ні добрий. Скоріше нахабі і лиходієві буде віддано шану. Де сила, там буде і право.

Причиною деградації суспільства Гесіод називає моральний занепад людей, що настав услід за «недостойною» поведінкою Прометея, який украв вогонь у богів. Тож, засобом подолання існуючих відносин філософ вважає утилітарне розуміння необхідності слідувати моральним нормам, однак з авторитарним доповненням. «Вартує справедливості верховний бог Зевс і віддає по заслугі тим, хто у пихатості злий і у справах нечестивих косіє» [59, с. 45–46]. Очевидно, що гесіодівський Зевс наділяється моральними функціями, він покликаний карати людей за їх несправедливі дії.

Указані процеси спостерігаються і в творчості «семи мудреців» — Фалеса, Піттака, Періандра, Біанта, Солона, Клеобула і Хілона. Їх життя і творчість датуються кінцем VII — початком VI ст. до н. е. Деякі з мудреців були активними й авторитетними учасниками політичних подій, правителями і законодавцями. Вони сформували цілком раціональні і світські за духом етичні та політичні сентенції, максими світської практичної мудрості, зокрема щодо полісного життя, його законів і порядків, прославлення державного життя, наприклад: «Державі поради давай найкращі»

(Клеобул), «Богам — шана, батькам — честь» (Солон), «Шануй старість», «Законам корися» (Хілон), «Не багатій поганими засобами» (Фалес), «Влада народна міцніше тиранії» (Періандр), «Не роби сам того, що ти засуджуєш в інших» (Фалес) та ін. [109]. Очевидно, що у цих заповідях задається екстернальний тип поведінки людини, безумовно орієнтований на благо цілого, на шанування загальних законів, звичаїв, богів і предків. Висловлені в цих висловах істини мають загальнозначущу форму, яка претендує на абсолютність. Приписи Семи мудреців вимагають від індивідів самообмеження, жертвності. Найбільш типовим у цьому сенсі є вимога поміркованості, спрямована передусім на стримування пристрастей, свідоме обмеження потреб і домагань в ім'я гармонії соціального цілого.

Вимога міри в задоволеннях і поведінці в цілому стала однією з головних нормативних установок грецької античної суспільної свідомості. Морального сенсу ця установка набуває у зв'язку з ідеєю рівності людей, громадян держави в їх праві на щастя: людина повинна знати міру, обмежувати свої бажання для того, щоб відкрити дорогу бажанням інших. Так, Фалесу приписується формулювання «золотого правила моральності», яке збереглося до сьогодні і формулює ідею рівності людей як суб'єктів моральної вимоги. Наприклад, на питання, коли життя найкраще, Фалес відповів: «Коли ми не робимо того, що засуджуємо в інших».

З правління Солона, знаменитого афінського державного діяча, як писав Аристотель, «почалася демократія». Він був першим, хто зрозумів, що демократія — це відповідальність усіх громадян за стан подій у державі.

Таким чином, людина античності здебільшого є людиною політичною, а її психологія розглядалася з погляду опису схильностей до справедливості чи несправедливості, розумного і нерозумного тощо. При цьому героїка Гомера зображує живих людей, Гесіод формулює ідеали дрібних власників, Сім мудреців вимовляють істину саму по собі, маючи справу не з реальними людьми, а тільки з моральними нормами, що існують самі по собі. Інакше кажучи, в грецькій античній словесній творчості інволюційного етапу відсутні такі поняття, як воля й особистість, тобто відсутні описи внутрішнього духу людини, а норми поведінки можуть реалізуватися лише у боротьбі з безпосередніми схильностями індивідів.

Отже, дотримання загального, універсального пов'язується з обмеженням індивідуального. В устрої грецького суспільства спостерігається його спадкоємність і стійкість, що зумовлювалося ідеалами давньогрецького полісу, де поняття «людина» прирівнюється до поняття «громадянин», з античним типом свободи, який полягав у діяльній, постійній участі в колективній реалізації влади, де соціальне збігалось з політичним, що призводило до відсутності опозиції між державною владою і соціальною організацією громадян. Тож, античне грецьке суспільство орієнтується як

на універсальні ідеї, так і на елементи доцільності, оскільки люди не можуть жити, коли вони певним чином не організовані і коли відсутній авторитетний правитель, який бере на себе відповідальність за управління суспільством і його структурами. Усе це визначало характер політики і становлення традиційного типу авторитету, набуваючи космологічного значення, презентуючи зразковий універсум, урівноважений порядок якого передбачає поєднання природного і надприродного.

Акцентуючи увагу на тому, що люди не можуть жити без управління, Піфагор (580–500 до н. е.) та його послідовники висловлювалися проти демократичного устрою полісів, а кращою формою правління вважали аристократію, яка здійснює свою владу на підставі авторитету законів. Визначну роль у світогляді піфагорійців відіграло їх вчення про числа, де саме числа — це начало і сутність світу. Прагнучи виявити цифрові (математичні) характеристики, властиві етичним і політичним явищам, піфагорійці першими почали теоретично розробляти поняття «рівність». Так, на їх думку, справедливість виражається у цифрі чотири, оскільки чотири — це перший квадрат (результат множення цифри два на саму себе), а суть справедливості полягає у відплаті рівним за рівне. Під рівністю вони розуміли змінну мірку для кожного відповідного випадку, а не єдину мірку і загальний масштаб для всіх випадків. Міра і належне — не середнє арифметичне і не найбільш поширене і типове, а найбільш цінне.

Тобто, міра має ціннісну природу, відповідаючи найціннішому в ієрархії цінностей, і відповідним чином орієнтує поведінку людей, регулює й оцінює їх відносини. На думку Піфагора, після авторитету божества і демона слід більше поважати батьків і закони, підкоряючись їм за переконаннями, тобто внутрішньо, а не зовні й удавано. Найбільшим злом піфагорійці називали анархію (беззладдя), відзначаючи, що людина за своєю природою не може обійтися без керівництва, начальства і належного виховання. «Правителі, — підкреслював Піфагор, — повинні бути людьми не тільки знаючими, але і гуманними, оскільки вони складають групу людей, яка вигідно відрізняється від інших і є кращою не лише тим, що вона має аристократичне походження, але моральними та інтелектуальними якостями». Тож, той, хто хоче працювати з людьми, мусить постійно тренувати свою волю й інтелект, бути доблесним, благородним. Як зазначалося вище, метою управління є гармонізація людських відносин, оскільки порядок і симетрія є прекрасними і корисними, а беззладдя й асиметрія — жахливими і шкідливими. Піфагорійці були прихильниками правління аристократії як правління «кращих», освічених. Безглуздо звертати увагу на будь-яку думку кого-небудь і, особливо, на думку наговпу, бо небагатом властиво чудово міркувати і мислити, оскільки це притаманно лише освіченим, а їх небагато.

Отже, Піфагор наголошував, що в людських стосунках, завжди існує панування і підкорення. Це явище

може мати зовнішній характер, коли воно сформувалося у вигляді діючого, і внутрішній — на рівні відчуття зверхності і підкорення. Проте і в першому, і в другому випадку, як зазначав мислитель, люди, покликані до управління, відчувають необхідність підкорення своєї волі авторитету космічного порядку, чітко не визначеному, але поза всяким сумнівом існуючому, що дозволяє зауважити про орієнтацію на інтуїтивність як на спосіб міфологічного світосприйняття.

Геракліт (544 або 540–483 рр. до н. е.), погоджуючись із Піфагором у тому, що управління людьми передбачає наявність у правителя високих моральних якостей, таких як доблесть, інтелект і благородство, заявляв, що управляти суспільством повинні аристократи, оскільки вони — це високоякісна верства суспільства, якій з дитинства закладають почуття шляхетності, гідності, орієнтації в суспільних ситуаціях. Отже, аристократи краще від представників інших верств населення підготовлені до управління.

Сократ (470/469–399 рр. до н. е) настійно пропагував необхідність дотримання полісних законів, Сократ пов'язував з цим і однозначність громадян, без чого, на його думку, ні будинок не може добре стояти, ні держава управлятися. Під «однотимністю» він мав на увазі відданість авторитету правителя і підкорення йому членів поліса. Принцип законності Сократ використовував як базисний критерій для класифікації і характеристики різних форм державного

устрою і правління. Владу, засновану на волі народу і на державних законах, він називав царством, а владу проти волі народу і таку, яка ґрунтується не на законах, а на свавіллі правителя, — тираніями. Якщо правління здійснюється людьми, які виконують закони, то такий устрій він називав аристократією, якщо влада походить від багатства — плутократією, якщо ж від волі всіх — демократією. Політична свобода людини, на думку Сократа, є можливою лише у разі панування в державі (полісі) законів, що відповідають вимогам розуму і справедливості. Філософ різко критикував тиранів і водночас виступав проти крайнощів демократії, яка робить державу слабкою і дезорганізовує суспільство. Для Сократа важливим було перш за все вивчення поведінки людей у різних ситуаціях, щоб навчити їх жити доброчесно. «Жити по-людському, — вважав він, — це діяти так, щоб не зробити боляче іншому, і, разом з тим, це — цілеспрямованість, уміння не відступати від своєї мети». Людина повинна знати, що мета може бути успішно реалізована тоді, коли вона співпадає із спільною метою, яку поставило перед собою суспільство. Сократ вважав, що корінь зла — у невігластві людей. Він був переконаний, що якби всі були освіченими й вихованими, зла було б значно менше, адже той, хто досягає успіху нечесними шляхами сьогодні, має знати, що це рано чи пізно буде виявлено, і він понесе за це кару в сфері права чи моралі. Свої етичні погляди Сократ сформулював так: благом для людини є чеснота. На відміну від

софістів, які вважали, що розуміння чесноти є одним у жінки й іншим у чоловіка, одним — у літньої людини й іншим — у молодій, він рішуче виступив проти такої релятивістської інтерпретації об'єктивного змісту понять. Філософ вважав, що справедливість, відвага, панування над своїми пристрастями тощо є, безсумнівно, характерними для всіх людей незалежно від віку, статі й освіти. Чеснота тісно пов'язана зі щастям і вигодою, але вигоду Сократ розглядав не в індивідуальному, утилітарному значенні, а як добро, що приносить щастя не лише окремій людині, але і суспільству в цілому. Чеснота є вираженням рівня знання. Будь-яке зло є результатом неусвідомлених дій, незнання суті справи. Отже, неосвічений правитель більше приносить зла, ніж користі. Його дії є непередбачуваними, думки — хаотичними й алогічними, їх важко визначити через зміст спільного. На думку Сократа, управління людьми є «царським мистецтвом». До нього можна допускати лише тих, хто оволодів основами усіх знань, добре вихований, має схильність до керівництва, відрізняється чеснотами. Справжніми царями й іншими правителями є не ті, хто тільки носить ознаки царської влади, був вибраний абиким чи згідно із жеребкуванням або досяг влади насильством, а ті, хто хоче і вміє управляти відповідно до загальноприйнятих норм і принципів в умовах не лише конкретно взятого суспільства, але і людства в цілому. Управлінець може належати до будь-якого рівня — від керівника групи з кількох осіб до управителя

провінцією і навіть царством, але спільною рисою всіх ступенів і рангів має бути добросесність, уміння критично оцінити самого себе та прагнення до здійснення всезагального блага. Сократ був першим, хто відповідно до поняття загального проголосив принцип універсального управління процесу, де правитель має бути компетентним і моральним, хоча мислитель і усвідомлював, що управління й мораль — непроста «пара». Очевидно, що філософ наголошує на значущості особистості правителя та готовності підлеглих приймати й слідувати його рішенням відповідно до традиційного авторитету.

Відомо, що найвидатнішими представниками філософії і політичної думки, які зробили вагомий внесок у розвиток державних концепцій Давньої Греції, були Платон та Аристотель. Справедливе життя поліса, за Платоном (428 або 427–347 рр. до н. е.), полягало в тому, щоб кожен робив свою справу, щоб ніхто не привласнював чужого і не втрачав свого, що частково відповідало принципів Піфагора — «кожному своє». У душі людини, на думку мислителя, повинні поєднуватися три здібності: розумова, вольова і бажання. Залежно від того, яка здібність перемагає, людина тяжіє до виконання тієї або іншої ролі у суспільстві. Якщо перемагає розумова, людина може виконувати в державі функції управління, якщо вольова — бути воїном, якщо третя — ремісником. Аналізуючи форми правління, філософ віддав перевагу аристократії, критикуючи плутократію, олігархію, демократію і тиранію,

які сприяли поступовому псуванню людської душі (природи). За Платоном, держава — це єдність людських істот, які повинні виконувати свої соціальні функції, відмовляючись від особистих потреб та інтересів. У книзі «Держава» філософ стверджує, що «ті, кому довірено управляти країною, повинні любити свою країну більше, ніж будь-що інше, та повинні глибоко пов'язувати свої інтереси з інтересами країни, якій вони служать». За словами Платона, «ми повинні вибирати з-поміж наших правителів тих, хто за нашими спостереженнями виглядає здатним повністю присвятити своє життя справам спільноти, і хто ніколи не діятиме супроти спільного блага» [151]. Але далі він зазначає, що навіть за таких умов, коли інтереси спільноти будуть захищені, то і тоді правителі здатні до обману заради того, щоб закріпитися у владі. Очевидно, що Платон окреслює питання протистояння управління і моралі.

Держава й авторитет її правителів були об'єктами дослідження і іншого видатного філософа грецької античності — Аристотеля (384–322 рр. до н. е.). На відміну від своїх попередників, мислитель вважав, що держава є продуктом природного розвитку і виникає заради потреб життя, але існує вона заради досягнення загального добра. Це така ж само організація, стверджував Аристотель, як і сім'я, сільська спільнота тощо, проте держава як більш загальне стоїть попереду сім'ї чи сільської спільноти. Людина, писав Аристотель, може жити тільки в певній організації і,

зокрема, в такій великій, як держава, де чітко визначено місця кожному. Навіть найменша організація передбачає пана і раба, чоловіка і жінку, батька і дітей, і зрештою — керівника і підлеглого. Як і Сократ, Аристотель вважав, що керування людьми на різних рівнях є мистецтвом, яке набувається роками, але до управління людьми здатні не всі. «Уже з моменту свого народження, деякі... відрізняються тим, що одні з них призначені до підкорення, інші — до керування. Чим вищим є інтелект підлеглих, — зазначав Аристотель, — тим більше вміння вимагається від правителя. Особливо це важливо в управлінні вільними людьми, які певною мірою є одухотвореною частиною власності... як, наприклад, „знаряддя, яке стоїть перед інструментом”. Тож, наука управління вільною людиною є набагато складнішою і багатограннішою, ніж управління роботою рабів оскільки раб є не більше, ніж той самий інструмент чи тварина. Керування інструментом, як і рабом, вимагає тільки зовнішніх навичок, людині тут не потрібно включати психологічні зусилля чи інтелект».

У грецькій мові існує слово «autokratos» (від «αὐτός» — сам + «κράτος» — володарювати) — автократ, «автократорія», самодержець, абсолютист, правитель, тобто автократор, особа, що має необмежену верховну владу. Це поняття пройшло певну еволюцію. Так, у Давній Греції титул автократора мала особа, компетенція якої була нічим не обмежена. Так називали одного з десяти стратегів, який отримував необмежені

повноваження задля організації однієї експедиції або ведення війни, і тоді «повноважний стратег» мав право діяти на власний розсуд, без узгодження з іншими стратегами, незважаючи на раду або народні збори. У Давньому Римі так називали по-грецькому імператора, у Візантії такий титул почали вживати у VII ст. Отже, посідаючи вищу посаду в державній організації суспільства, правитель (автократ) отримував необмежену владу спадково або легітимно.

З грецької історії до нас дійшло і поняття «тиран» — людина, яка захоплює державну владу силою і здійснює управління державою одноособово. У ранній період тиранія була владою представників демосу, які спиралися на збройні сили і проводили реформи в інтересах біднішої, численнішої частини вільного населення. Реформи тиранів були спрямовані проти родової аристократії і поступово сприяли встановленню полісної республіки. Пізніше тиранами почали називати намісників з олігархічних кіл, яких перси ставили в завойованих ними грецьких містах чи місцевостях. Феномен тиранії оцінювався доволі негативно. Усі тирані, які були в еллінських державах, звертали свої зусилля тільки на свої інтереси, на безпеку своєї особи і на возвеличення свого дому. «Сама ж особистість тирана варта жалю, бо душа його переповнена рабством і страхом, влада робить його заздрисним, несправедливим, недружелюбним і лихим; він підтримує і підживлює усіляке зло; він буде нещасливим і такими ж само зробить своїх близьких»

[153]. Тож, під час керівництва державою тирані переважно займалися особистими справами, що не сприяло зміцненню їх авторитету і призвело до того, що Еллада затрималася у своєму розвитку. Однак стосовно цього феномену є відомим факт про те, що грецькі мислителі не завжди були послідовні в оцінці тиранії. Так, Платон у праці «Законои» вивів образ «благопристойного тирана» — молодого, з доброю пам'яттю, здібністю до навчання, мужнього й великодушного, в якого величезна влада неодмінно повинна поєднуватися з розсудливістю та здоровим глуздом, що сприяло його авторитету та створювало передумови для виникнення кращого державного ладу та законів, оскільки «найкраща держава може виникнути з тиранії завдяки видатному законодавцеві і розсудливому тиранові» [153]. Характеризуючи «тиранічну людину», філософ зазначав, що тиран постійно втягуватиме народ у війни, щоб громадяни відчували потребу в керівниках, збільшуватиме податки, щоб люди жили бідно й не мали часу вести інтриги проти нього, тиран заборонятиме свободу думки, а винних у ній знищуватиме за звинуваченням у зраді. Отже, тиран, щоб зберегти владу, повинен «пильно стежити за тим, хто мужній, хто великодушний, хто багатий. Щастя тирана в тому, що він, не бажаючи того, вороже ставиться до всіх цих людей і кує проти них лихо, доки не очистить від них державу. Тому доля тиранів є поганою, вони врешті-решт змушені або жити разом із

натовпом негідників, або попроситися з життям» [152].

Аристотель у праці «Політика» зупинився на тиранії як на формі державного устрою і підкреслив, що це — «деспотична монархія у політичному спілкуванні». Він вирізняв три види тиранії. Найгірший вид — тиранія за перевагою, вона відповідає необмеженій монархії, оскільки «в ній проявляється безавторитетна влада над усіма рівними і кращими для її ж вигоди, а не підлеглих. Тому така тиранія виникає всупереч бажанню підлеглих, ніхто з вільних людей добровільно не перенесе такої влади» [7].

Отже, тиранія в античній Греції це — одноосібне правління, що не спирається на традиційний авторитет — на спадковість влади, а застосовує насильство до народу. Тиран захоплював владу силоміць і був наближений за статусом до диктаторів, в яких влада була необмеженою. Очевидно, що у влади, зосередженої в руках одної особи, є свої переваги. Тому вона так часто виникає чи відроджується в скрутні часи для держави за умов видатної особи-тирана, здатного швидко знаходити відповідні рішення проблем та ефектно втілювати їх в життя. Однак тиранія надзвичайно швидко втрачає позитивні риси в мирні часи чи в разі влади тирана-психопата. З історії відомо, що жоден з грецьких тиранів не створив влади, яка б перейшла у монархію, що є підтвердженням думки Аристотеля про те, що тиранія є однією з неправильних форм правління.

Як відомо, Аристотель визначив правильні (монархічне правління, аристократія, політія) і неправильні (тиранія, олігархія, демократія) форми держави, де перші характеризуються прагненням правителів до спільного блага, а другі — прагненням до особистісної користі. Отже, у такий спосіб Аристотель заклав основи аналізу процесу взаємодії між владою і суспільством, який був розвинений Полібієм (200–120 до н. е.). У творі «Історія у сорок книг» мислитель розмірковував про передумови зміни циклів форм правління демократії, олігархії, аристократії й тиранії до охлократії і дійшов висновку, що вони змінюють одна одну відповідно до природного закону. Демократією він вважав такий устрій, за якого вирішальна роль в ухваленні рішень належить більшості народу, за умов підпорядкування закону, пошани до богів, батьків і старших, тобто традиційного авторитету. Але, поступово відходячи від цих цінностей, люди вибирають собі вождя — відважного лідера, честолюбця (демагога), а самі відсторонюються від державних справ. Тоді демократія вироджується в охлократію, яка є переродженням демократії і найгіршою формою правління. Соціальні проблеми в суспільстві, що супроводжують охлократію, підштовхують людей до пошуку способів удосконалення державності, вони об'єднуються навколо гідної особистості і вибирають її правителем — царем. З цього починається, за вченням філософа, новий цикл розвитку і зміни форм правління.

Як бачимо, значну увагу мислитель приділяв особистості державного діяча, оскільки управляти державою має авторитетна людина, наділена добродійністю, яка повинна бути освіченою, добре вихованою, мати хист до керівництва, здатною оволодівати знаннями, що зміцнюватиме її авторитет. Проте правителі не завжди ставлять інтереси держави понад власні, оскільки, володіючи необмеженою владою, використовують її для власних цілей. Домінуючим методом реалізації влади такого правителя, його стилем є сила або постійна загроза її застосування. Очевидно, що такий правитель характеризується екстравертністю, який, управляючи, діятиме стереотипно, часто-густо директивно-авторитарно, лінійно, а у своїх невдачах звинувачуватиме когось іншого.

Таким чином, держава розвивається по нескінченному колу, яке містить у собі фази зародження, становлення, занепаду і зникнення. Ці фази переходять одна в іншу, і цикл повторюється знову, оскільки це природний процес. Історія підтверджує, що циклічність у розвитку державно-організованого суспільства — закономірний процес. Тим не менш, головним у поглядах Полібія є те, що основою зміни циклів у розвитку держави він вважав зміни у співвідношенні державної влади та людини, що визначає пріоритет аналізу соціопсихологічних передумов у змінах циклів форм правління держави.

У Давній Спарті особливості становлення держави та авторитету її правителів були обумовлені

наступними обставинами: спартанська громада завоювала сусідні території, населення яких перетворювалося на общинних, а не особистих рабів-ілотів, і їх чисельність багаторазово перевищувала кількість спартанців. Необхідність управління і потреба тримати їх у покорі призвела до створення нових органів влади, нового апарату управління. Разом з тим прагнення не допустити майнової нерівності, а, отже і соціальної напруженості серед «корінних» спартанців призвели до того, що Спарта стала аристократичною республікою з авторитарними, навіть терористичними методами управління і збереженими значними пережитками первіснообщинного ладу. Жорстокість режиму, що проводив лінію на зрівняльність, сприяла консервації порядків, що існували, не давала виникнути тій соціальній силі, що могла б прискорити ліквідацію залишків родоплемінної організації.

Таким чином, інволюційний період античної епохи представлено Грецією, де влада ґрунтувалася на духовному авторитеті божественної природи, прихованої під людською зовнішністю. Тому абсолютно неприйнятною була ідея, суттю якої є те, що влада дається володареві тими, ким він керує, а його авторитет є виразом суспільства, що підкоряється його санкції. Цей факт спостерігається у творчості грецьких філософів, де виникають перші спроби філософської й духовної інтерпретації самовдосконалення, завоювання авторитету за допомогою влади, волі і знань з наголосом на значущості інтелекту

і людяності, цінності етичних категорій — справедливості, совісті, честі та гідності. Звісно, що такі спроби можна охарактеризувати як «проформи» людських знань про себе, що містять нечітко сформульовані, проте глибокі за своїм змістом знання.

Вочевидь, існувала проблема ідентичності, проте така, що не отримала свого імені, а тільки заклала передумови становлення цього феномену. Боги, герої — не особистості, а персоніфіковані сили, що, втілюючись у поняття «Ми», намагаються жити заради сім'ї, колективного цілого, а не заради себе. Водночас людина інволюційного періоду грецької античності тією чи іншою мірою є політичною, бо її психологія розглядалася з точки зору схильностей до справедливості чи несправедливості, розумного і нерозумного тощо. Так, в устрої грецького суспільства спостерігаються його спадкоємність і стійкість, що зумовлювалося ідеалами давньогрецького полісу, де поняття «людина» прирівнюється до поняття «громадянин» і відповідає античному типу свободи, який полягав у діяльній, постійній участі в колективній реалізації влади, де соціальне збігалося з політичним, що призводило до відсутності опозиції між державною владою і соціальною організацією громадян. Однак протягом інволюційного етапу античне суспільство орієнтується здебільшого на універсальні ідеї. У цілому в епоху античності абсолютистський характер грецького поліса — як аристократичного так і демократичного — незмінно тяжів до традиції і,

як здавалося, надійного авторитету минулого. Усе це визначало характер політики і становлення традиційного типу авторитету, набуваючи космологічного значення, презентуючи зразковий лінійний всесвіт.

Потрапляння давньогрецької державності під владу Македонії, а згодом і Риму стало революційною перехідною фазою, проте такою, що тривала 200 років. Плебеї виривали у патриціїв одну поступку за іншою, що започаткувало еволюційний етап третього епохального циклу [11, с. 189].

Зміни відбувалися протягом II ст. до н. е. внаслідок завоювань, що не припинялися. У ці часи в містах і сільських місцевостях накопичується така кількість рабів, що римська родина, яка традиційно виконувала децентралізовану функцію придушення, утримання і приборкування невільних, виявилася не в змозі її здійснювати. Отже, необхідність зменшення зіткнення різних соціальних груп неосяжної імперії й утримання в покорі підвладних і залежних народів призвели до утвердження рівноправності всіх вільних громадян. Інакше кажучи, громадська організація Риму характеризувалася значною демократичністю, де царська влада вже не передавалася спадково. Цей факт дозволяє А. О. Степанову говорити про розрив із політичною традицією. Визнану за певними містами владу римляни називали «auctoritas», а віру, засновану на довірі до думки або знань іншої особи, — «зверненням до авторитету» (лат. «Argumentum ad verecundiam»). Тож,

«auctoritas» — це те, що стосовно чогось має властивість «auctor» — володіння за правом давності і відповідно до цього право власності; достовірність, запорука, порука; приклад, зразок; заохочувальне сприяння і вплив, рада; набуття чинності волевиявлення, воля, рішення; влада сенату, а саме висловлена голосуванням воля сенату, сенатське рішення, попередня думка сенату; повновладдя, повноваження, влада, наказ, впливова особа. Владу кожної магістратури і посадової особи в Давньому Римі детально обговорювали, тому реальний спеціальний закон для різних посадових осіб суттєво відрізнявся. Відповідно до цього кожен новий вид влади «дарувався» і затверджувався Сенатом, тому авторитет історично виступав як джерело всіх інших видів влади.

Згідно з римською традицією (Гай Саллюстій Кріспус, Марк Тулій Цицерон) держава є сильною старовинними звичаями і мужами; римська політична думка створила концепцію ідеального правителя, зокрема і правителя авторитарного типу. У відомій праці римського мислителя Саллюстія «Змова Катиліни» надано порівняльну характеристику Цезаря і Катона. Характеризуючи Цезаря ідеальним правителем і видатним державним мужем, Саллюстій наділяв його такими рисами, як доброчинність, бажання захищати інтереси друзів, навіть на шкоду власним, прагнення до влади, керівництва армією, до керівництва у війні тощо, тому такий тип зазвичай не є тираном, але це і не виборний правитель, це — посланець долі, прояв волі богів, майбутній

принцепс (лат. «*princeps*» — перший), перший із списку давньоримських сенаторів [204, с. 209].

Уся подальша історія Риму стала прикладом реалізації ідеї авторитарного правителя в особах її численних імператорів, багато з яких стали синонімами тиранії, зловживання владою, беззаконня (Калігула, Нерон), про що писали Плутарх, Тацит і Светоній, а згодом англійський історик Е. Гіббон у своїй багатотомній праці «Велич і падіння Римської імперії». Саме політична історія Риму створила ореол божественності авторитарним правителям (у 43 р. до н. е. Юлія Цезаря проголошено «божественним Юлієм», пізніше, у 27 р. до н. е. такий титул отримав і Октавіан). Особу володаря було заборонено критикувати, а з часів Андріана (117–138 рр.) встановився звичай, що воля імператора є законом. Відомо також і про спробу теоретичного обґрунтування ідеї необмеженої влади імператора за панування Траяна (98–117 рр.) філософом Діоном Хрїсостом. Через півтисячі років папа Григорій Великий (VI — поч. VII ст.ст.) у трактаті «Правило пастирське» та численних листах продовжив цю думку. Заперечуючи можливість критики правителів підданими, він освячував абсолютну владу імператора, зазначаючи: «Чого б не забажав добродесний імператор, що б він не наказав виконати, — на все його влада. Як він вирішить, так і має бути» [160, с. 401].

Звісно, отримуючи таке благословення, навіть розсудливий авторитарний правитель почував себе всемогутнім і непогрішним. Якщо ж ця

абсолютна влада доповнювалася ще і твердістю його характеру, великою волею, безжалісністю, послідовністю у досягненні мети, виникала особистість, що відчувала права і навіть обов'язок панувати над усім живим у цьому світі.

У Давньому Римі деякі аристократичні роди виводили свій родовід від богів, що логічно продовжує ідею сакральності монарших родів. Так, Юлій Цезар пишався тим, що його рід по батьковій сходиться до царів, а по матері — до богів. Ця обставина дозволяє припустити, що цезаріанська революція, знищивши республіку, заснувала імперію, яка мала більш складний у метафізичному вимірі характер, ніж проста заміна демократії на диктатуру. Так, давні римляни розуміли диктатуру не як «революційний» інститут, але як інститут, передбачений системою чинного законодавства як тимчасовий захід, що існує до закінчення надзвичайної ситуації або вирішення складних завдань, що потребують залучення всіх сил нації (очевидно, що зародження авторитаризму у кризові моменти є позитивним фактом, що історично доведено).

Для римської диктатури традиційним є система діархії — двовладдя на кшталт царь (*rex*) і правитель (*dux, imperator*), де перший втілював сакральний непорушний принцип верховної влади й авторитету, а другий отримував надзвичайні повноваження у тривожні часи або для вирішення конкретних завдань і справ, які не мав виконувати *rex*. На відміну від монарха, який черпав свій авторитет

із суто символічної функції — споглядацької пасивності, дух повинен був відрізнитися особливими особистими якостями чи навіть спиратися на щось незвичайне, що раніше ніколи не признавалося, а це вже харизма, за М. Вебером — велика «революційна сила». Звернення до особистісних характеристик першого імператора Риму — Октавіана Августа, який змінив римську республіку монархією, де впродовж тривалого часу панували мир і стабільність, підтверджує вищенаведене. Саме Август успадкував від Гая Юлія Цезаря закладені ним основи Великої Римської імперії того часу, принципи державного устрою, які дозволили Риму стати центром античної цивілізації. Відомо, що Август переслідував далекосяжну мету щодо зміцнення створеного ним політичного режиму. Так, у своєму історико-політичному документі «Діяння» Август формулює головні принципи політичного режиму, зокрема розширення кордонів імперії для встановлення «римського світу», відродження старих законів і дідівської релігії задля зміцнення сім'ї та влади над рабами, встановлення одностайності між суспільними станами щодо визнання панівного режиму, постійна допомога незаможним громадянам і воїнам по закінченні служби та зміцнення міжнародного авторитету Римської держави [90]. Очевидно, що Август, надаючи особистісну оцінку певним ситуаціям і перспективам розвитку Римської імперії, орієнтується на власні цінності, що надає йому можливість вибору і може характеризувати його як інтровертну

людину. Однак історики наголошують, що імператор Август був людиною із пересічними здібностями, такою, яка не виділялася серед людей так, як Юлій Цезар. Можливо, це було запорукою його успіху? Август забороняв споруджувати собі храми в провінціях, а в Італії допускав будівництво храмів і жертвників, присвячених йому разом із богинею Ромою. Однак така стриманість і скромність призводила до того, що і громадяни Римської імперії, обожнюючи його, піднесли Августа на п'єдестал божественності.

Прагнення уявити себе батьком і благодійником для народу, а своє царювання — зразком, гідним наслідування, була властивою тією чи іншою мірою всім давнім монархам. Але жоден з царів, тиранів і диктаторів Давнього Сходу чи Заходу не зміг зрівнятися з Августом у проведенні цілеспрямованої, глибоко продуманої політичної пропаганди, де Август був генієм. Прикладом може слугувати відомий історичний факт, що коли у 1937 році Беніто Муссоліні, вважаючи Августа «засновником фашистського режиму», влаштував у Римі святкування його ювілею, то йому вистачило статуй, написів, монет, гем, мозаїк і розписної кераміки для експонатів грандіозної виставки, яка зайняла кілька кварталів. Героєм усіх таких пам'яток домонгольської епохи був Август — могутній, мужній, милосердний, справедливий і благочестивий. Отже, ненав'язлива пропаганда впроваджувала у свідомість громадськості ідею божественності та одноосібності верховної влади,

переконаючи підданих у щедрості її носіїв. Август, як більшість освічених людей того часу, скептично ставився до народних вірувань. Проте, прийшовши до влади, він поставив за мету відродити староримську релігію, щоб зміцнити своє становище як правителя. Було відновлено спорожнілі храми та діяльність Давніх жрецьких колегій, авторитет яких був зміцнений саме тому, що Август став їх членом. Це повноваження було використане ним задля встановлення культу особи глави імперії. Очевидною є здібність Августа впливати на інших своїми емоціями, відчувати емоційний стану і настрої інших людей. Правитель віддає перевагу особистісним властивостям людини, її можливостям, застосовуючи дипломатичний підхід. Цей факт підтверджує думки В. Парето та С. Московічі про те, що соціальне і психологічне можна відділяти хіба що умовно.

Підсумовуючи викладене можна зробити наступні висновки. Історія Риму стала прикладом реалізації ідеї авторитарного правителя в особах її численних імператорів, багато з яких стали синонімами тиранії, зловживання владою та беззаконня (Калігула, Нерон). Саме політична історія Риму створила ореол божественності авторитарним правителям. Юлія Цезаря проголошено «божественним Юлієм», а пізніше такий титул отримав і Октавіан. Особу володаря було заборонено критикувати, а з часів Андріана (117–138 рр.) встановився звичай, що воля імператора є законом. Чого б не забажав добродесний імператор, що б він не наказав

виконати, — на все його влада. Як він вирішить, так і має бути. Звісно, за таких умов навіть розсудливий авторитарний правитель почував себе всемогутнім та непогрішним. Якщо ж ця абсолютна влада доповнювалася ще і твердістю його характеру, великою волею, безжалісністю та послідовністю у досягненні мети, перед нами виникала особистість, що відчувала права і навіть обов'язок панувати над усім живим у цьому світі.

Будь-яка антична світська влада ґрунтувалася на духовному авторитеті божественної природи, прихованої під людською зовнішністю. Тому абсолютно неприйнятною була ідея, суть якої полягає в тому, що влада надається володареві тими, ким він керує, а його авторитет є виразом суспільства і підкорється його санкції. Водночас у Давньому Римі категорія «авторитет» доповнюється твердженнями про те, що в її основі лежать сила і примус (авторитаризм) або такі якості, як розум, мудрість, спритність, фізична хоробрість і ретельна турбота про колективний добробут. Увага зосереджується на виявленні індивідуальних рис характеру правителів, їх морального образу. Екстравертність, ірраціональність та інтуїтивність правителів античної Греції доповнюються раціональними та сенсорними характеристиками особистостей правителів античного Риму, що часто-густо вагомо впливає на ухвалення значущих рішень у державній політиці. Отже, авторитет під час циклу «антична Греція — античний Рим» визначається як традиційний, однак такий, що доповнюється

елементами харизматичності й у подальшій історії Риму є прикладом

реалізації ідеї авторитарного правителя.

3.2. Теологічна філософія Середньовіччя про авторитет

Із середини I тисячоліття н. е. теоретичні концепції про державу та керівництво нею набувають нового забарвлення. Виникли нові підходи до з'ясування проблем суті держави і авторитету його ролі в суспільстві, своєрідно вирішувалися проблеми співвідношення людини і держави, свободи і справедливості. Важливим чинником, що вплинув на зміст політико-управлінських поглядів середньовічного суспільства, стало утвердження християнства (друга половина I ст.) і надання йому з 325 р. статусу державної релігії у Римській імперії. Середньовічна церква відіграла провідну роль в усіх сферах тогочасного суспільства. Зasadниче положення про першість релігійних сфер життя відносно світських визначала спрямування духовного життя епохи й захист феодальних суспільних структур, формувала теологічне розуміння місця індивіда в суспільстві та впливала на створення релігійно-філософських основ науки управління. Ранні християнські ідеї були пронизані месіанськими поглядами, згідно з якими краще впорядкування на землі є можливим у майбутньому — після другого пришествя Ісуса Христа. Зло, насильство і беззаконня будуть виключені з життя, і суспільний устрій замінить «Царство Боже», тобто ідеальна держава, де пануватимуть мир,

порядок і справедливість. Ранні християнські пам'ятки, зокрема «Апокаліпсис» Іоанна Богослова, засуджували земні порядки, несправедливість і політичну владу, в них викладалися думки про новий суспільний устрій і управління ним, але згодом почали пропагуватися ідеї про божественне походження влади і беззастережне їй підпорядкування. У Новому Заповіті вказується на те, що будь-яка душа має бути покірною вищій владі, бо немає влади не від Бога, існуюча ж влада від Бога.

Початок переходу від античного циклу до середньовічного датується кризою III–IV ст. («crisis») у перекладі з грецької — рішення, вирок, результат дії, що у суспільних науках означає злам у будь-яких процесах). Злам спостерігався в усіх сферах життя Давнього Риму, але розуміння кризи (зламу) — це ще і шанс, який Давній Рим використав, перетворившись на світову державу.

Отже, відбувається утвердження нових практик, що радикально впливають на повсякденну свідомість, змінюючи мораль і релігійні традиції, відкривають нові можливості, формують різноманітні альтернативи, кидають серйозні виклики, впливаючи на зміст політико-управлінських поглядів середньовічної епохи зі своєрідним вирішенням проблеми

співвідношення держави й авторитету керівника.

Могутність середньовічної церкви зумовлювала залежність від неї в усіх сферах тогочасного суспільства, оскільки, на відміну від «видовищних картин» античної епохи, християнська картина світу переводить увагу на її Творця, базуючись не на очевидності, а на вірі. Відповідно, значущим стає відомий вислів Августина про те, що світ ми бачимо, а у те, що є Бог, ми віримо. Ідея творення доповнюється Августином її безперервністю і безпосереднім впливом на долю людини. При цьому актуалізується положення, згідно з яким людина не може зберегти життя без спільноти людей, а головна ідея політики середньовічної держави виражалася в категоріях общинності, автономності й універсальності. Отже, людство розглядалося як частина одного великого співтовариства і як складова категорії «універсалізм», де остання моделювалася відповідно до принципу ієрархічності та канонічної інтерпретації церкви як общини християн, вища єдність якої уособлювалася Христом.

Як уже згадувалося, вчення Аврелія Августина було однією з перших системних християнських політичних концепцій. Єпископ зробив спробу обстояти ідею про те, що пізнати суть держави, свободи і справедливості, закону і порядку можна тільки за допомогою авторитету Святого Писання. В ученні Августина поняття «пізнання», «провидіння», «авторитет», «віра» і «розум» є нерозривно пов'язаними, однак авторитет і віра є вищими за розум, оскільки авторитет

може існувати лише на основі віри без сприяння розуму, де останній — це дар божий, яким володіють святі, що були не лише еталоном земної досконалості віруючих, а і людьми, причетними до надприродних сил. Тому «творити чудо» означало не тільки засвідчувати могутність Творця, заперечуючи повсякденний досвід людини, а і демонстрацію марності спроб людського розуму своїми силами проникнути в таємниці світобудови. Отже, у середньовічній концепції знання увага акцентувалася не на пізнанні людиною творення, людиною творення, а на духовному залученні її до великого таїнства. Так, переосмислення у християнському дусі однієї з форм управління державою, а саме монархії з традиційною лінією сакралізації, призводить до того, що більша увага зверталася не на походження монарха, а на церемонію його помазання, що надавало особі короля більше святенності, величності, високоповажності.

Згодом у змісті вчень про державу й управління з'явилися деякі зміни. Цьому сприяло те, що в суспільному житті на противагу державі з'явився і посів чільне місце такий соціальний інститут, як церква з її жорсткою централізацією. Між ними почалася боротьба за авторитет у суспільстві, з'ясування питання, яка влада та ті, хто нею управляють, є головними — світські чи церковні. Отже, впродовж багатьох століть служителі церкви обстоюють відому з давніх часів ідею про те, що влада дається Богом, що могутності правителів сприяє

церква, і саме її авторитет встановлено Богом.

У контексті авторського дослідження цікавою є психологічна концепція часу Августина. Він схиляється до того, що минуле і майбутнє все ж таки існують, але існують вони в свідомості людей, і виділяє три модули свідомості, що відповідають трьом модусам існування часу — очікування (майбутнє), споглядання (сьогодення) і спогад (минуле). Скоріш за все, Августин був першим, хто звернув увагу на фундаментальний зв'язок часу з пам'яттю. Насправді здається досить-таки очевидним, що ми знаємо про існування часу лише тому, що маємо пам'ять, якщо б не було у нас пам'яті, ніякі уявлення про час не були б можливими. Цікавою у зв'язку з цим є інтерпретація Августином загадкової здатності деяких людей передбачати майбутнє. Він розглядає її як аналог пам'яті: всі люди так чи інакше пам'ятають минуле, але зустрічаються іноді і такі, які «пам'ятають» майбутнє [193].

Ісидор, Іоанн Скот Еріуген, П'єр Абеляр і Фома Аквінський розглядали Першооснову влади як встановлений Богом порядок відносин панування і підпорядкування, в яких воля й авторитет правителів приводять у рух підданих. Джерелом авторитету визнається розум. Бог — це розум, а розум — це Бог. Водночас правитель усіх рівнів, на думку єпископа із Севільї Ісидора, повинен керуватися системою законів, побудованою на основі суворой ієрархії, як-от: закони божі, загальні закони, людські закони [166, с. 65]. Проте, на відміну

від суті авторитету влади, походження правителя не завжди відповідає приписам Закону Божого, оскільки заволодіти владою люди можуть завдяки помилці, часто-густо має місце зловживання владою, авторитарне її використання, що також порушує Божі заповіді й природний закон. Отанній існує в Богові, а всі інші правила, норми і цінності є похідними від нього і пов'язаними з ним особливо ієрархією, на чому наголошував Ісидор. У своїх працях він синтезував усе, що було йому відоме в царині науки управління античності, для потреб католицизму. Людина, вчив він, є істотою земною, але авторитет керівників має бути беззаперечним, проте і керівник, і підлеглі повинні постійно мати на увазі, що все, що є на землі і на небі, підкоряється волі божих законів. На землі ці закони репрезентують папа римський і духовенство.

Суспільне життя Середньовіччя чітко регламентувалося релігійно-філософськими принципами, сформованими отцями церкви та їх послідовниками. Теолог з Ліону єпископ Асцелін проголошував: «Божий дім є єдиним, водночас поділеним на три частини, де одні моляться, другі воюють, а треті працюють» [166, с. 61]. Єпископ стверджував, що ті, що моляться, це — духовенство, воно перебуває на вершині суспільства, відповідно, його авторитет є беззаперечним.

Однак видатний релігійний філософ XIII століття Фома Аквінський (1224–1274 pp.) у працях «Сума теології» (1256–1274 pp.), «Сума істини католицької віри проти язичників»

(1269–1264 pp.), у незакінченому політичному трактаті «Про владу монарха», а також у коментарях до «Політики» Аристотеля намагався теоретично обґрунтувати те, що папи проголошували в своїх посланнях з Риму. Так, філософ поділяв думку Аристотеля про те, що людина є політичною істотою, і головним в її природі є прагнення жити з іншими людьми для забезпечення своїх потреб, що і призводить до становлення держав. Суть влади, або її першооснову мислитель розглядав як установлення Богом порядку відносин панування і підпорядкування, в яких воля та авторитет правителів приводить у рух підданих. У суспільстві, писав Фома Аквінський, кожен нижчий стан є якісно гіршим за вищий, тому з представників дворянства не можна формувати управління для духовенства, а з купців, торгівців, ремісників тощо — для дворянства. Поділ на вищих і нижчих, стверджував філософ, має всезагальний характер, навіть ангели на небесах не є рівними. Услід за Платоном та Аристотелем, які вважали, що люди фізичної праці не можуть допускатись до управління на всіх рівнях організації суспільства, Фома Аквінський стверджував, що селяни, а також городяни, зайняті в ремісництві, дрібній торгівлі тощо, не мають права на виконання управлінських функцій поза сферою своєї професії. Лише там, де є цеховий поділ, вони можуть обіймати тимчасові управлінські посади. Управління суспільством, вважав Фома Аквінський, це мистецтво, і тому ті, хто легітимно отримує прибутки, мають неабиякий хист у спілкуванні, саме такі люди

якнайкраще годяться на посади управлінців. Філософ був твердо переконаний, що цінність людини визначається не лише її походженням, але і розумом, освітою та вихованням. Найкращою формою управління державою, на думку Фоми Аквінського, є монархія. Щоб монарх не перетворився на тирана, слід перед його сходженням на престол висунути йому дві вимоги, а саме: не порушувати авторитету християнських норм і приписів церкви та дотримуватися чинного законодавства стосовно прав та обов'язків монарха. Якщо він порушить першу вимогу — піддані мають право відмовити йому в покорі, якщо другу — то тут слід звернутися до вердикту церкви. Чому саме до церкви? А тому, пояснював Фома, що тиранія — то є кара божа за гріхи підданих. Лише церква в змозі визначити, наскільки великим є зло тирана. Дисципліна в суспільстві та його структурах повинна триматися на страхові не перед світською владою, а перед Богом. Очевидно, що при владі має перебувати правитель з інтуїтивним способом світосприйняття — нерішучий і такий, що постійно сумнівається, однак керується релігійними нормами і відповідними документами, офіційно ухваленими католицькою церквою.

Починаючи з другої половини XIII папство через численне духовенство та офіційні документи з Риму наполегливо доводило до відома широких мас думку про те, що папа може управляти не тільки релігійним життям, але і світським. Так, згідно з папськими документами світським владикам відводилась

роль адміністраторів, але з милості апостольської столиці [29]. У центральній Італії місцева влада належала головним чином папам. Боротьба папи з імператором за верховний авторитет не виходила дуже далеко за межі доктринальних претензій на феодальні володіння один одного, причому жодна із сторін насправді не контролювала клерикальну аристократію. Папський престол у Римі, в якому зберігалися останки Св. Петра, що служили важливим символом передачі харизматичного авторитету, був не більше ніж центром шанування, але таким, який шанують традиційно або за звичаєм, але папство ще не мало масштабного і всепроникаючого організаційного апарату і було пов'язане з більшою частиною християнського світу перш за все як місце паломництва. Р. Коллінз зауважував, що у цьому плані Рим нагадував Мекку, яка так і не знайшла нічого схожого на «папські» авторитет і керівництво. Папа Бонафатій VIII взагалі оголосив, що імператори і королі є хоч і високопоставленими, але, з висоти папського авторитету, звичайними собі виконавцями влади папи.

Схоластичний метод мав розквітнути у всій його архітектурній пишності, пізніше коментатори від Бонавентури і аж до Оккама вибудовуватимуть авторитетні позиції то на користь однієї точки зору на проблему, то на користь іншої, систематично спростовуючи чи підтверджуючи їх і встановлюючи рівновагу [32, с. 615].

Отже, теоретична апологетика християнства наголошувала на домінуючому становищі церковних

владик, де авторитет папи був беззаперечним, що продовжувало традицію політичних правителів авторитарного типу. Відповідно до такого мислення центром, що об'єднує і «тримає», є Бог, релігійні догми й норми католицької церкви, вищим авторитетом — Священне писання, а священнослужитель як посередник між Богом і людьми володів а рїогї інституційним авторитетом. Але ж існувала і світська влада, представниками якої були імператори й королі. Суперечки про співвідношення церкви і держави супроводжувалися також виявленням відмінностей між власне керівництвом як сферою державної діяльності і законами совісті, віри та моралі, що звергалися до внутрішнього світу людини. Це дозволяє говорити про два образи влади — світської і церковної, де авторитет їх представників був пов'язаний з особистою прихильністю до правителя, який в очах його підлеглих мав якості мудрості та героїзму, проповідника і пророка. На думку В. Бурлачука, саме на перетині цих двох образів влади і виникав харизматичний тип влади-авторитету. На мій погляд, саме на перетині цих двох образів влади авторитет і утверджувався, оскільки становлення харизматичного типу авторитету (авторитарність) було започатковане ще в період римської античної епохи.

Як відомо, починаючи з XII–XIII ст. у Західній Європі виникла значна кількість ремесел, стрімко зростала кількість міського населення, формувалися нові суспільні прошарки, що займалися виготовленням товарів

широкого попиту, торгівлею та лихварством. Інакше кажучи, з'являються нові професії, суть яких погано корелює зі змістом теологічних доктрин, вимагаючи раціональності та знань. Звісно, тут не йдеться про відмову від «неземних» горизонтів життя людини цього періоду, оскільки ритмічність її життя поєднувалася з безкінечною динамікою, зокрема і самої себе. Отже, з розквітом міст і виникненням прошарку інтелігенції визначилася тенденція формування в людини її індивідуальності з її цікавістю до самопізнання і появою нових вимірів, що базувалися на латентних схильностях і намірах — вдачі.

Як уже згадувалося, поняття «особистість» не має чіткого античного аналога. Нагадаю, що, за Платоном, людина — це душа, яка використовує тіло, а тіло — «темний ліс» душі, а за Аристотелем, людина — то мікст душі і тіла, що утворює єдину субстанцію. Очевидно, що дуалізм душі і тіла у першому випадку і монізм у другому ігнорують проблему людської особистості. Однак у середньовічну епоху вже йдеться про «союз душі і тіла», де душа є життєвою його формою, оскільки обіцянка воскресіння в іншому світі мала на увазі не тільки душу, а і цілісну людську особистість. Підтвердженням того є те, що у Святому Писанні і коментарях до нього існує чимало висловлювань щодо стимулів пробудження віруючого як особистості. Так, сам Спаситель, який прийшов на землю, втілюється в людину, що однозначно підкреслює гідність її особистості. Очевидним є факт того, що під

покровом універсальності існує індивідуальне, особистісне. Через це виникли передумови формування епохи Ренесансу. Як відомо, нова епоха утверджує відродження античної культури, способу життя й мислення, звідси і нова назва — «Відродження».

Початок періоду Відродження (Ренесанс) датується кінцем XIII ст. в Італії. У більшості європейських країн він зайняв час з XIV до XVI ст., а в Іспанії та Англії тривав до початку XVII ст. Він був започаткований фундаментальними відкриттями в природничих науках та становленням і розвитком гуманізму в суспільних відносинах. Це був період не простого відродження чогось вже досягнутого античним світом, а період своєрідного способу життя, мислення та світобачення. На відміну від середньовічного релігійного світогляду, в основі якого перебував Бог, у гуманістів провідне місце посідала людина. Заперечуючи релігійно-аскетичні ідеї про гріховність плоті і земного життя, гуманісти розглядали людину як частину природи і проголошували їй право на задоволення «земних» потреб, ідеї свободи особи, справедливого суспільства, а спонукальну причину діяльності людини бачили в її прагненні до насолоди. Мислителі Відродження вважали, що доля людини визначається не її знатним походженням, званням чи конфесійним статусом, а виключно її активністю, благородством і доблестю. Головними чеснотами особи в суспільстві стають безкорисливе служіння спільній справі, громадянському обов'язку, що характеризує інтуїтивний спосіб

світосприйняття людини. Відповідно до вказаного правителя, що мають ці якості, віддають перевагу глобальним, універсальним та абстрактним способам мислення і дії, що віддає їх від пріоритету практичної повсякденної роботи, визначаючи тим самим міфологічний стан світогляду. Водночас як спільне благо трактувалася держава-республіка, в якій панує принцип рівності й справедливості, обмежено чи ліквідовано привілеї, гарантовано рівність та справедливість. Запорука свободи особистості вбачалася у виданні та дотриманні законів, зміст яких відповідає природному єству людини — суспільної істоти, якості якої мають соціально позитивний, а не гріховний від природи характер.

Таким чином, на зміну світоглядним теократичним поглядам прийшла система, в центр якої була поставлена людина з її потребами і прагненнями. Гуманістичне, ренесансне розуміння світу передбачало антимістичне, життєрадісне його сприйняття, визнавало гармонію тілесного і духовного в людині, висувало вимогу повноти чуттєвого і раціонального боків життя, висувало на перший план особистість, її гідність та чесноти. Однак в епоху Відродження соціально-суспільне життя також пов'язувалося з побутовим індивідуалізмом — стихійним, нестримним і нічим не обмеженим, який проявлявся в соціально-психологічних рисах — підступності, віроломстві, мстивості, жорстокості й авантюризмі, що були амбівалентними рисам подвижництва і людськості. Отже, ці положення і створили

ядро ідей гуманізму, які поширилися не лише в Італії, а і по всій Європі, тому буде справедливо говорити про Відродження як про панєвропейське явище.

Гуманізм італійського Відродження виник і розвивався в гуцавині суспільного життя італійського міста і був тісно пов'язаний з інтересами нових суспільних прошарків. Гуманісти як вихідці з різних верств народу поділяли політичні настрої середовища, з якого походили. Тому і погляди гуманістів були дуже різноманітними: одні тяглися до популанської комуні, успадкованої від XIII–XIV ст., інші були цезаристами. Однак незалежно від політичної прихильності погляди гуманістів на простий народ за своєю суттю здебільшого збігалися. Так, П. Мірандола та П. Верджеріо характеризували його доволі негативно і стереотипно, наголошуючи, що народу і натовпу властиво завжди помилятися і нічого не знати. З іншого боку, постійні війни, контрреформація, зміцнення централізованої феодальної влади, експансія іноземного панування та корисливий партикуляризм в італійських містах призвели до того, що у них так і не розвилися передумови для національного об'єднання і створення національної монархії.

У відкриття людини епохи Відродження та її психосоціальної грані найбільший внесок зробили не теологи й філософи, а історики, політичні діячі, письменники й поети, тому логічним є звернення до їх творчості.

Погляди Марселя Падунського й Данте Аліґ'єрі звучали різким

дисонансом стосовно позиції католицької церкви. Так, Данте Аліґ'єрі у своїх творах стверджував, що часто-густо світом керують люди, які не знають, що таке управлінський авторитет, проте добре застосовують лжеавторитет, для того щоб максимально використати керівні посади лише для вирішення особистих справ. Однак люди є найвищою цінністю, тому діяльність керівника повинна бути спрямована на забезпечення потреб людей, незалежно від посади він є слугою тих, ким керує, завдяки чому досягаються мир і спокій у суспільстві. Отже, поява нових управлінських концепцій, внесла значні корективи у суспільний устрій, по-іншому визначаючи роль і призначення державної влади, особистості й авторитету. Так, справжня влада ніколи не стане заперечувати існування правдивого розуму, як і останній не піде проти законної влади, адже обидва вони походять з того ж самого джерела — премудрості всевишнього. Авторитет народжується від щирого розуму, але розум ніколи не народжується з авторитету.

Ймовірно, що виникають перші паростки раціоналізації теології. Марсілій Падуанський, виступаючи проти феодальної роздробленості тодішньої держави, а церкву вважаючи винною у багатьох пороках суспільства, наголошував на авторитеті світської влади й виступав проти поєднання понять «церква» і «суспільство». Хоча концепція неподільності суспільства залишалася панівною, вона вже не мала нічого спільного з

ідеєю універсалізму церкви, оскільки роль «цілого» перейшла до держави, а роль частини — до церкви. Вочевидь, держава і церква помінялися місцями. Отже, там, де йдеться про формування загальних теологічних норм управління й внутрішнього світу людини — це сфера релігії й церкви як її інституції. Інакше кажучи, теологи і церква в цій сфері можуть бути авторитетними, але там, де проявляється вміння людини організувати маси, повести їх за собою під час вирішення господарчих, військових, політичних проблем, останнє слово повинно належати світським установам. Однак взаємовідносини між правителями і підлеглими мають вибудовуватися на взаємних зобов'язаннях і з Божим благословенням.

Франческо Петрарка уславився як філософ, який протиставив середньовічній схоластиці науку про людину. Не пов'язуючи гідність людини з походженням, він наголошував, що в усіх людей кров червоного кольору. Однак, намагаючись іти шляхом, проторованим предками, він не хоче, наче раб, ступати в сліди їхніх ніг, зауважуючи, що йому подобається наслідування, а не копіювання. Водночас, наслідуючи, необхідно уникати крайнощів і намагатися, щоб було видно і зрячий розум наслідувача... «Я хочу мати не такого вождя, який би тягнув мене за собою на аркані, але такого, який, ідучи поперед мене, вказував би шлях. Однак і заради нього я ні за що не погоджуся позбутися своїх очей, свободи та власної думки». Очевидно, що для Петрарки

авторитет правителя і гідність особистості лежать в одній площині.

Отже, синтез античного життєлюбства та середньовічної духовності полягав у відкритті позастанової цінності людини. Почало вважатися, що людина має свою вищу духовну природу, яка є її особистим надбанням незалежно від її місця у суспільній ієрархії.

Італійські гуманісти Джованні Боккаччо та Колюччо Салютаті багато працювали в галузі розробки етичних знань, оскільки нова епоха виробляла нові ціннісні орієнтири. Етика гуманістів відповідала новому розумінню науки не лише як комплексу знань, але і як засобу виховання людини, виховання особистості. Звісно, що на такому тлі формувався новий тип правителя. Наприклад, звернувся до особистості Лоренцо Медичі Прекрасного (1449–1492 рр.). Ім'я «Прекрасний» свідчить, що його авторитет тримався значною мірою на популярності, яку він отримав завдяки широким витратам з власної та громадської кишень на розкішні будівлі, твори мистецтва та блискучі святкування. Очевидно, що цьому правителю були притаманні такі властивості, як емоційність і здатність впливати на інших своїми емоціями, ухвалення рішень залежно від симпатії до людей. Тож, Лоренцо проявив себе як щедрий меценат, підтримуючи людей мистецтва і гуманістів. За сімейною традицією Лоренцо поповнював бібліотеку, шукаючи для неї книги по всій Європі, збирав старовинні і нові скульптури, камеї, монети та картини. Правитель Флоренції

виявив неабиякий дипломатичний талант, став одним із творців італійської рівноваги, вмів використовувати суперечності між Венецією, Міланом, Неаполітанським королівством і своїм батьком. У 1479 році, зробивши сміливий візит до свого ворога Фердинанда Неаполітанського, він досяг припинення війни на вигідних умовах, що різко підвищило його авторитет у державі.

Таким чином, ініціювалися пошук і впровадження нових елементів у практику управління державою, які обґрунтовували авторитет правителя, що сприяло виникненню нових державних концепцій. Одну з перших таких концепцій розробив італійський політичний мислитель Ніколо Макіавеллі (1469–1527 рр.). Зауважу, що творчість Н. Макіавеллі, Галілео Галілея і Томмазо Кампанелли ідентифікується з Високим Відродженням в Італії, що стосовно універсального суспільно-історичного циклу відповідає його еволюційному періоду.

Н. Макіавеллі заперечував теологічний підхід до з'ясування суті держави й управління нею, обґрунтовуючи концепцію фортуни і наголошуючи, що доля визначає тільки половину дій людини, в іншому людина вибирає свій шлях сама, відповідно до власних інтересів і устремлень. «Нам явилися незвичайні Божі знамення: море розступилося, скала виділяла воду, мана небесна випала на землю: все співпало, пророкуючи велич вашому дому. Решту слід зробити вам» [123, с. 78]. Як бачимо, Н. Макіавеллі наголошував на тому, що здобути авторитет правитель може, покладаючись

на свою компетентність і волю. Розмірковуючи про монархію, філософ і політолог віддавав перевагу абсолютній монархії, адже влада, що здійснюється монархом за допомогою магістрату, не може бути надійною, оскільки монарх повністю залежить від волі громадян, що входять у магістрат, оскільки вони можуть будь-коли, а тим більше у важкі часи позбавити його влади або виступити проти нього чи ухилитися від виконання його розпоряджень. Водночас Макіавеллі рекомендував монарху підбирати компетентних і чесних людей для виконавчої влади, бо таким людям надається можливість скоріше завоювати авторитет. Мудрий монарх повинен своєчасно сконцентрувати владу в своїх руках і робити все, щоб народ постійно відчував необхідність у державі та її правителі, наголошуючи, що «ніщо не може викликати до государя таких поваги й авторитету, як воєнні походи та незвичайні вчинки. Підвищенню авторитету государя сприяють також незвичайні розпорядження всередині держави... Государя поважають також, якщо він відверто заявляє себе ворогом або другом, тобто коли він без вагань виступає за одного проти іншого — це завжди краще, ніж стояти осторонь» [123, с. 66–67]. Очевидно, що у творі Н. Макіавеллі «Государ» лейтмотивом проходить образ ідеалізованого правителя, який мав би виконати конкретне завдання — врятувати Італію від загибелі, перебороти згубну політику папства, правителя, який прагне об'єднати Італію, відновити її колишню велич і славу. Відповідно

до цього долю народу, що стрімко наближався до політичного падіння, може врятувати диктатура і сильний володар — геній. Зазначене дозволяє стверджувати прихильність Н. Макіавеллі до авторитарної влади. Однак з огляду на те, що Високе Відродження Італії еволюціонує, зрозумілою стає думка філософа про те, що багато чого людині необхідно зробити самій. Цей факт дозволяє говорити про раціональні характеристики правителя як установки на детальне, точне, послідовне і завершене сприйняття будь-яких явищ та ідей.

Ця теза знаходить послідовний розвиток у Галілео Галілея (1564–1642 рр.) — мислителя епохи Високого Відродження, засновника класичної механіки, фізики, астрономії й математики, поета і літературного критика. Як фундатор експериментальної науки вчений стверджує, що джерелами пізнання природи є досвід і спостереження. Тож, розум у Галілея — сам собі суддя, у разі конфлікту з якимось іншим авторитетом, навіть релігійним, він не повинен поступатися. «Мені здається, що під час обговорення природних проблем ми повинні відштовхуватися не від авторитету текстів Святого Письма, а від чуттєвих досвідів і необхідних доказів <...> Я вважаю, що все, що стосується дій природи, що постають перед нашими очима, або те, що може бути з'ясовано шляхом логічних доказів, не повинно викликати сумнівів, ні, тим більш, піддаватися засудженню на підставі текстів Священного Писання, може бути, навіть перевернуто збагнугтих. Бог не менше

відкривається нам у явищах природи, ніж у реченнях Священного Писання <...> Було б небезпечно приписувати Священному Писанню якість судження, хоча б один раз не підтверджене досвідом. Однак хоча досвід і є вихідним пунктом пізнання, але сам по собі він не надає знанню достовірності. Останнє досягається планомірним реальним або уявним експериментуванням, що спирається на суворий кількісно-математичний опис. Тож, достовірні знання одержуються в разі поєднання синтетичного й аналітичного, почуттєвого й абстрактного» [51]. Очевидно, що вчений заперечує поклоніння сліпій вірі, яка не зміцнює, а лише підриває авторитет.

У період, що розглядається, ідеї утопічного соціалізму розвивав філософ, поет і політичний діяч Томмазо Кампанелла (1568–1639 рр.). У відомій праці «Місто Сонця» він визначає три гілки публічної влади — військовою, науковою та відтворення населення, відповідно до яких здійснює керівництво окремих правитель, а правителів називають «Сила», «Мудрість» та «Любов». Увінчує управлінську піраміду верховний правитель, якого іменують Сонцем. Посаду правителя він обіймає до того часу, доки серед громадян не з'явиться хтось більш авторитетний. Однак Верховний правитель та його найближчі помічники — Сила, Мудрість і Любов — не можуть бути усунуті з посад з волі народу, що визначає традиційний характер політики. Водночас решта посадових осіб обирається громадянами. Останнє характеризує колективістські принципи

організації суспільного життя, що були започатковані ще Т. Мором.

Жан Боден (1530–1596 рр.), французький політик, філософ, економіст, юрист, член Парламенту Парижа і професор права в Тулузі, в дослідженні «Про державу» піддав критиці проекти ідеальної держави Платона і вважав, що держава — це сукупність сімей, але держава відрізняється від сім'ї особливим характером державної влади — її суверенністю, яка і є головною ознакою держави. Тож, найвагоміший внесок Ж. Бодена у розвиток політичної думки — це розробка теорії державного суверенітету як абсолютної, постійної й неподільної влади. Абсолютність — це відсутність обмежень для проявів своєї могутності, постійність — це незмінне існування невизначено тривалий час, неподільність — стан, коли влада ні з ким не ділить своїх прерогатив, і не може бути ніяких органів, які стояли б над або поряд з нею. Водночас Ж. Боден виокремлює п'ять головних ознак суверенітету: видання законів, обов'язкових для всіх, вирішення питань війни і миру, призначення посадових осіб, дія як суду в останній інстанції, помилування. Однак суверенітет не поширюється на відносини, зумовлені Божественними й природними законами, а також приватною власністю [91].

Таким чином, учений обмежувався однією формою держави та її керівництва — абсолютною монархією. Але сам правитель, на його думку, повинен дотримуватись природних і божественних законів, поважати свободу і власність громадян,

забезпечуючи порядок в країні і гарантуючи безпеку громадян. Безмежна влада суверена розповсюджувалася тільки на сферу державних стосунків, тоді як приватна власність та особисте життя громадян перебували поза сферою впливу монарха — вони були недоторканими і священними. Безумовно, згадані положення утверджують актуальність ідеї сильної централізованої влади, що означає пріоритет традиційного авторитету, легітимного за своєю формою і такого, що мав важливе значення для становлення ідеї громадянського суспільства.

Мішель Монтень (1533–1592), філософ, автор знаменитих «Дослідів» — твору про людину своєї епохи, визнаючи недосконалість людського розуму, закликає керуватися його ідеями в житті. Накопичувати багатства та владарювати — це все є не важливим у житті, а лише додатками до нього. «Ми прагнемо бути чимось іншим, не бажаючи вникнути в свою істоту, і виходимо за свої природні межі, не знаючи, на що ми по-справжньому здатні. Не треба нам вставати на ходулі, бо і на ходулях треба пересуватися за допомогою своїх ніг. І навіть на найвищому із земних престолів сидимо ми на своєму заду» [130]. Отже, І. Монтень робить висновок, що жити треба так, як підказує тобі твій розум, не претендуючи ні на що більше: не писати розумні книги, а розумно поводитися в повсякденності, не вигравати битви і завойовувати землі, а надавати ладу звичайним життєвим обставинам.

Водночас Монтень по-новому вирішує і проблему співвідношення віри і розуму, релігії і науки, розділяючи сфери дії цих форм людської свідомості, а саме: компетенцією представників релігії є питання віри, а компетенцією науковців — пізнання природних законів. Як видно, вчений розділяє релігійний і науковий авторитет. Відомо, що вчення Мішеля де Монтеня про мудрість у повсякденному житті стало дуже популярним у XVI–XVII ст., а його «Досліди» — однією з найбільш популярних книг. Вочевидь, твори Монтеня були співзвучними новій соціально-психологічній реальності, в якій почала жити Західна Європа в XVI–XVII століттях. Підбиваючи своєрідний підсумок розвитку гуманістичних вчень, можна стверджувати, що ідеї Монтеня були звернені в майбутнє.

Рене Декарт (1596–1650 рр.), французький філософ, математик і натураліст, прихильник науково-технічного прогресу, родоначальник раціоналізму і вчення про вроджені ідеї, був одним із мислителів, що тісно пов'язували розвиток наукового мислення та загальні філософські принципи. Так, учений стверджував, що людина — це зв'язок безжиттєвого тілесного механізму з душею, що має мислення і волю, проте у цей світ людина приходить неосвіченою, тому попередні її знання ґрунтуються на нерозвиненому почуттєвому сприйнятті й авторитеті її наставників. Майже неможливо, щоб її уява не перебувала в полоні незліченних хибних думок доти, доки її розум не візьме на себе керівну роль. Але

для того щоб позбутися помилкових теорій і закласти першооснови міцного знання і відкрити собі всі шляхи, йдучи якими людина може піднести свої знання на найвищий доступний її щабель, їй потрібні велика сила характеру або ж настанови якогось мудреця, а щоб прожити максимально щасливо необхідно підкорятися законам і звичаям країни, невідступно дотримуючись релігії, керуючись найбільш поміркованими думками, спільно виробленими найбільш авторитетними людьми, у колі яких доводиться жити, стежачи також за їх поведінкою [9]. Учений звертає увагу, що неодмінні ознаки істини — це очевидність і виразність, а також досить здоровий глузд — те, з чим більшість людей погодиться, те, що більшістю людей буде прийнято за істину в повсякденному житті. Інакше кажучи, це звичай, втілений у традицію народу, — довіритися авторитетному наставнику, яким може бути особистість державного правителя.

Як бачимо, визначаючи пріоритет розуму і знань, учений указував і на значущість авторитету наставника — неконформного, рішучого, емоційно стабільного, з високим рівнем самоконтролю і відповідальності за результати своїх дій, а отже такого, що співвідноситься з такою властивістю, як інтенціональність.

Твори Мішеля де Монтеня та Рене Декарта завершують етичні пошуки французьких мислителів епохи Відродження і можуть виступати своєрідним містком між гуманістичними вченнями епохи, що аналізується, та наступної — еволюційної епохи

Просвітництва з її індивідуалістичним характером суспільства та загостреною цікавістю до власного «Я».

Відродження в Англії, зайнявши більш ніж столітній проміжок часу, пройшло кілька етапів у своєму розвитку. Ранній його період збігся з Реформацією, однак хоча він і мав глибокі народні корені, але був довершений тут «зверху», урядовим указом Генріха VIII (1534 р.). Це визначило важливі особливості англійського гуманізму. Перш за все, питання релігії і церковного життя для всіх ранніх англійських гуманістів відігравали незрівнянно більшу роль, ніж для італійських гуманістів. На другій стадії англійського Відродження становище істотно змінюється. Знищуючи політичну й економічну могутність церкви, королівська влада тим самим підриває її авторитет. Найбільший розквіт ідей Відродження припадає в Англії на період царювання королеви Єлизавети (1558–1603 рр.), який був разом з тим часом чудового підйому колоніальної і торгової могутності країни. У ці часи буржуазна і протестантська Англія здобуває перемогу над феодално-католицькою монархією Іспанії і стає найбільшою морською державою, що сприяє зміцненню зв'язків з усіма державами Європи і позитивно впливає на розвиток її гуманістичних ідей. Яскравими представниками англійського Відродження були Томас Мор (1478–1535 рр.), Вільям Шекспір (1564–1616 рр.) і Френсіс Бекон (1561–1626 рр.).

Як відомо, Томас Мор ввів в обіг поняття «утопія», оскільки так в його

творі називався острів, де було створено ідеальне суспільство. У ньому цивілізовані люди підкоряються справедливому закону: своїм правом вибору не порушують чуже право вибору, ці люди не залежать від влади грошей, не підкоряються державі. Єдине, де в них є влада та ієрархія, — це армія, все належить суспільству, будь-хто має право мати будь-яку роботу, котру захоче, безкоштовно навчатися тому, чому схоче, мати ті блага, які він захоче, але блага даються в обмін на роботу, в цьому суспільстві переважає розумова праця, а не фізична. В ідеальному суспільстві постійно проводяться змагання на мудрість та авторитетність, справедливість і хитрість, фізичну силу. Наймудріші стають ученими, фізично сильні — солдатами, авторитетні — командирами армій. Політичний лад Утопії будується на принципах демократизму і засновується на виборності всіх посадових осіб. Так, правитель держави обирається довічно, однак він може бути зміщений, якщо його запідозрять у прагненні до тиранії. Т. Мор висуває новаторські для свого часу ідеї про те, що покарання має перевиховувати, а не залякувати, про пропорційність злочину і покарання, про заміну смертної кари примусовими роботами. Учений піддає різкій критиці правителів, які для утвердження свого авторитету ведуть завойовницьку політику, а не прагнуть закріплювати його успішними справами у громадському благоустрої. Тож, Томас Мор, заснувавши школу утопічного соціалізму, де останній розуміється не просто як

раціональна організацію суспільства, а як засіб вирішення соціальних суперечностей, виступав за скасування суспільної нерівності й експлуатації та за впровадження принципів свободи, рівності й поваги до людської особистості.

Відомо, що творчість Вільяма Шекспіра — це найвище досягнення англійської й усієї європейської літератури доби Відродження, оскільки центральне місце в кожному його творі завжди посідає людина. Він зображував її у стосунках з іншими людьми, розкривав її складне і суперечливе внутрішнє життя, її почуття й думки, показував її високі й ниці вчинки. Характери, створені Шекспіром, відзначаються величезною внутрішньою багатогранністю. У них поєднуються різні душевні якості, органічно зливаються контрасти й суперечності; герої ніколи не застигають в одному стані, вони живуть, розвиваються й змінюються, і кожен характер втілює загальне й типово, однак з індивідуальною неповторністю, оскільки люди, зображені в трагедіях, не скуті традиційною мораллю.

У монархії королеви Єлизавети та держави, очолюваної Клавдієм, зазвичай існував апарат примусу, але це був ще не той абсолютизм, що придушує окрему особистість і до дріб'язків регламентує життя і побут усіх станів. Для частини суспільства зберігалася та індивідуальна воля, що була притаманною дворянській вільності. Разом з тим культура Відродження породила самосвідомість особистості, якої не могло бути в Середні віки. Хоча привілеї ще

зберігалися, гуманізм установив нові критерії оцінки людини, що ґрунтувалися на особистих чеснотах, незалежно від походження індивіда.

Тож, перехідний характер часу позначився і на образі героя трагедії Шекспіра «Гамлет»: у Гамлета є шляхетність, успадкована від старого часу, і відданість принципам гуманізму, що виникли в нову епоху. Отже, образ героя став утіленням високої людяності, прагнення до істини, ненависті до всього, що спотворює життя. Водночас свою спорідненість із Гамлетом відчувало в періоди кризи багато людей, тому в його характері підкреслюються переважання думки над дією, слабкість волі й надмірна схильність до міркування. Гамлет став символом людини хибкої, безвладної і пасивної.

Натомість у «Королі Лірі» змальовано образ правителя, здатного на сильні і благородні почуття, водночас це — самовладний король, розбещений поклонінням перед його високим чином. Інакше кажучи, король є великим тому, що він король, а не завдяки авторитету, який має здобуватися під час його владарювання. Необмежена влада короля Ліри зумовила зарозумілість та однобічний розвиток його особистості, однак його психологія не змінюється, допоки він не перетворюється на бездомного. Останнє є результатом його надмірної зосередженості на своїй персоні, що відповідає принципу гуманістів про те, що людина є мірою всіх речей. Проте цей принцип у короля поширюється лише на власну персону. Таким чином, Король Лір вимагає

беззаперечного визнання своїх достоїнств і чеснот, цілком задовольняючись зовнішнім його виразом і проявляючи крайню нетерпимість до незгоди з його поглядами. Його самозахоплення виходить за будь-які межі здорового глузду: він переносить прямо на свою особистість увесь той блиск, усю ту повагу, якими користувався завдяки своєму сану, він вирішує скинути із себе владу, будучи впевненим, що і після того люди не припинять тріпотіти перед ним, оскільки його авторитет є незаперечним. Однак, втративши вищу посаду, король Лір втрачає і авторитет та опиняється в положенні самих знедолених людей. Очевидно, що формальна влада не гарантує авторитету.

В історії відомі факти заперечення авторитетів взагалі. Так, Ф. Бекон відніс авторитети до розряду «ідолів» або «примар», які розумілися як різні забобони. Віра в авторитети заважає людям самим, без упереджень досліджувати природу. Істину мислитель назвав дочкою часу, а не авторитету [40, с. 26–32]. Рандал Коллінз вважає, що Бекон привертав до себе увагу лютою критикою своїх тодішніх суперників, які, на його думку, мислили в душі варварських марновірств і благоговіння перед авторитетами. Але бачити в ньому лише самотнього бунтівника, що замахнувся на авторитети, означало б залишити поза увагою ту структуру, завдяки якій і виникла оригінальність позиції Бекона, що забезпечила йому славу [101, с. 618].

Практика довела помилковість заперечення ролі авторитету і боязкого ставлення до нього. Хоча абстрактний

підхід до з'ясування ролі авторитету й заперечення його позитивності спостерігалися і пізніше, в русі антиавторитаризму, проте створювалися нові й нові авторитети.

Микола Кузанський (1401–1464 рр.) — кардинал, один із перших німецький гуманістів XV ст., філософ, теолог, учений, математик і церковно-політичний діяч, вважав, що пізнання надається людині Богом, однак Бог — це загальне, «максимум всесвіту», це істина, яка не пізнається, а усвідомлюється людиною. Водночас людина як Боже творіння є «малим світом», що складається з раціональної і почуттєвої природи. Інакше кажучи, людський мікрокосм відображає весь макрокосм, увесь всесвіт. Однак людина завжди є неповторною, індивідуальною й унікальною і тому являє собою особливу цінність. Таким чином, філософ відходить від традиційного християнського розуміння сутності людини, підкреслюючи ідею епохи Відродження про єдність тілесного й духовного начал у людині.

Нідерландський учений Еразм Роттердамський (1466–1536 рр.) обстоював думку про те, що людина має бути щасливою у земному житті, що під кутом зору християнської доктрини перебувало на межі ересі. У своїй «Похвалі» він викривав відсутність будь-якого розумного начала — дурість, заявленість, формалізм і догматизм у всіх сферах життя: політичній, культурній і церковній. Хто взяв у свої руки кермо правління, той зобов'язаний думати лише про громадські, а не про свої приватні справи, не відходячи ні на вершок від законів,

яким він є автор і виконавець. Правитель має постійно стежити за невідкупністю посадових осіб і суддів, оскільки він вічно у всіх перед очима, мов благодатний вогонь, який своєю чистотою і невинністю зберігає від загибелі людський рід, або, як грізна комета, всім несе загибель. Вади всіх інших осіб є згубними для небагатьох і здебільшого залишаються прихованими, але государ поставлений так високо, що, якщо він дозволить собі хоча б найменший відхід від шляхів честі, це негайно ж, немов чума, поширюється серед його підданих. Багатство і могутність государів примножують для них підстави збочити з прямої дороги: чим більше навколо них розгнужданості, насолод, лестоців і розкоші, тим пильніше вони повинні стежити за собою, щоб не помилитися і не схибити в чому-небудь проти обов'язків свого звання [168]. Отже, авторитет правителя формується завдяки його моральній поведінці, яка є прикладом для наслідування його підлеглими.

Таким чином, середньовічне Відродження (Ренесанс) — інволюційний період в суспільно-історичному циклі Західної Європи, який почався в Італії з кінця XIII ст., тривав у більшості європейських країн протягом XIV–XVI ст.ст., а в Іспанії та Англії — до початку XVII ст., за своїм характером є перехідним. З ним пов'язується перелом у політичному, економічному й соціокультурному розвитку, що наповнив суспільство смислами, співзвучними (за висловом О. Шпенглера) з епохою Грецької Античності. В епоху Відродження

спостерігається «непримирима суперечність» поглядів на авторитет влади: від його заперечення (Ф. Бекон, Р. Декарт) до повного виправдання «авторитарного правителя», «харизматичної особистості» й «освіченого тирана» (Н. Макіавеллі). При цьому правитель може здобувати собі авторитет, покладаючись на свою компетентність і волю, підбираючи здібних людей для виконавчої лади тощо. Таким чином, епоха Відродження поряд з Богом та авторитетом Церкви високо ставила авторитет людини-борця, людини-підприємця. І все ж таки ця епоха є перехідною, що пояснює багато її специфічних рис, насамперед гуманізм — рису, що стала синонімом для цієї епохи. Звісно, мислителям Відродження були далекими від думки ігнорувати авторитет Святого Письма, віру в Бога, але якщо у схоластів Середньовіччя вищим авторитетом був Бог, то у гуманістів епохи Відродження — Бог і людина. Отже, найважливішою рисою світогляду епохи Відродження була його орієнтація на свободу індивідуальних здібностей. Тому світобачення цього періоду називають антропоцентристським. Однак епоха Ренесансу, протиставляючи себе середньовічному християнству, виникає все ж таки як інтеграція розвитку Середньовіччя, а тому містить у собі ще і такі риси, які не були притаманними античності.

Водночас розвиток політичної ідеології у Середньовіччі характеризується зміною концептуальних основ, де міфологічне та філософсько-етичне пояснення влади й авторитету, що

панувало в античності, витісняється релігійним, носієм якого виступає католицька церква. Як відомо, релігія є опорою традиції, оскільки до її авторитету завжди можна звернутися, тому в ті часи релігія — самодостатня цінність, що не вимагала суспільного виправдання своєї корисності. Інакше кажучи, католицизм — це суспільно-історична традиція, неосяжне співтовариство, персоніфікований бог, що стало ідеалом середньовічного християнського співтовариства, завдяки якому зберігалася суспільна стабільність. Водночас дуалізм духовної і світської влади зумовив плюралізм у поглядах на державу й авторитет керівництва. По-перше, католицька релігія стала доктринальною основою різноманітних теократичних теорій, які обґрунтовували політичні зазіхання церкви. По-друге, проблема співвідношення авторитету церкви і держави стимулювала аналіз суті держави, її цілей і завдань, які відрізняють її від церкви. Тож, на відміну від ієрархічної структури феодалних зв'язків, середньовічна універсальність бодай формально, але все ж таки зрівнювала своїх членів з утвердженням принципу справедливості у домінуванні зв'язку «індивід — колектив». У такий спосіб готувався ґрунт для формування громадянського суспільства, де центром, що «тримає», мала стати автономна особистість з харизматичним типом авторитету. Разом з тим у дослідженні авторитету влади започатковується становлення раціоналістичної традиції, де розум — це критерій і джерело авторитету.

Просвітництво — еволюційний епохальний період, протягом якого відбулася зміна поглядів щодо феномена авторитету на такий, що ґрунтується на раціональності — детальному, точному, послідовному і завершеному сприйнятті будь-яких явищ, процесів, ідей тощо. Раціональний правитель усе піддає ретельному аналізу — проблему, явище чи процес, розділяє на складові, даючи їм чіткі характеристики, забезпечуючи послідовне, планомірне й поступове втілення у життя. Він є стійким до дистресових ситуацій, стабільно працездатним, однак, поважаючи традиції та звичаї, характеризується консерватизмом. Підвищення рефлексивності обумовлює розвиток духовної культури, прагнення до нових досягнень, що домінують над спокоєм, а інтенціональна властивість характеризує сильну, активну, ініціативну, рішучу, впевнену в собі толерантну особистість.

Поширення ідей Просвітництва охопило низку країн Європи в XVII–XVIII ст.ст. Його поява була підготовлена змінами в умовах життя людей, природничо-науковим переворотом і поширенням раціоналізму — віри в безмежні можливості людського розуму. Отже, доба Просвітництва — це епоха змін та оновлення в усьому спектрі суспільного життя. Ідеалами Просвітництва стали мир, ненасильство, віротерпимість, критичне ставлення до авторитетів, лібералізм, свобода, добробут і щастя людей. Мислителі тієї епохи вірили в «природне світло розуму». На їхню думку, людина як істота розумна покликана

перебудувати суспільство на розумних засадах, варто лише використати закладені в кожному здібності. Для цього людей необхідно виховувати й освічувати, а в суспільстві поширювати корисні знання і наукові відкриття. На переконання просвітителів, лише за допомогою знань можна досягти добробуту й процвітання.

Просвітницькі ідеї поширилися не лише в Європі, а і в Новому Світі і мали інтернаціональний характер. Разом з тим у кожній країні Просвітництво зберігало свої особливості.

Головні ідеї Просвітництва народилися в Англії. У XVII ст. вона помітно випередила більшість європейських країн в історичному розвитку і стала своєрідним зразком суспільного прогресу. Основи англійського Просвітництва були закладені видатним мислителем і філософом, засновником механічного матеріалізму, державним діячем Томасом Гоббсом (1588–1679 рр.). Учений розглядав три моменти становлення політичного організму: природний стан — перехід до держави — державний стан. Людина як істота егоїстична завжди перебуває під страхом смерті, під впливом інстинкту самозбереження, що перемагають решту всіх почуттів. Але розум і здатність людей мислити вказують на умови виходу з цього стану. Ці умови — природні закони. Гоббс назвав до двадцяти таких законів, серед яких прагнення до миру, необхідність виконання укладених угод, відмова кожного від своїх прав відповідно до вимог інтересів миру і самозахисту тощо. Але наявність природних законів — ще не гарантія

миру і безпеки. Закон може виконуватися за допомогою примусу і сили. Такою силою в ученні Гоббса є держава, що утворюється за взаємною угодою людей завдяки злиттю окремих сил і свобод в єдину міць і силу, носієм якої є суверен — одна людина або група людей. Очевидно, що авторитет влади суверена в державі має бути абсолютним. Аналізуючи і конструюючи систему державності та управління нею, Гоббс зупинився на тому, що держава є втіленням небесної могутності, а точніше — Царством Божим на землі, що упорядковується за принципом розуму. При цьому авторитет правителів — це одна з форм здійснення влади, за допомогою якої забезпечується контроль за діями людей та їх узгодження. «Авторитетом я називаю того, чий розпорядження і чий приклад приймаються до дії з довірою до мудрості тієї чи іншої особи» [110, с. 197]. Отже, Томас Гоббс, заперечуючи релігійний авторитет, заснований на сліпій вірі в догми, вказував на авторитарного правителя на кшталт «освіченого тирана» — на харизматичну особистість, яка спирається на традиції.

Джон Локк (1632–1704) — філософ, психолог, педагог, найбільш відомими творами якого є «Досвід про людський розум» та «Два трактати про державне правління», презентував в останньому своє вчення про державу, де він, користуючись теологічною аргументацією, втілює її в канву раціоналістичних висновків. У такий спосіб було підготовлене підґрунтя для деїзму, згідно з яким авторитет Бога є беззаперечним

у створенні світу, але у подальшому його авторитет не «працює». Підґрунтя для створення держави і виникнення державної влади Локк бачив у суспільному договорі. У разі порушення державною владою суспільного договору і зазіхання з її боку на особисту свободу і власність підданих народ має законне право змінити таку владу, розірвавши з нею угоду. Тому для відновлення своєї свободи народ має право на повстання. Отже, виступаючи проти абсолютної монархії, вчений допускав зміну форм держави на основі народної волі, визнаючи такі законні форми держави, як демократію, олігархію та монархію, створені на основі суспільного договору. Д. Локк стоїть біля витоків лібералізму, висловивши ідею поділу влади на законодавчу, виконавчу і федеративну, пов'язавши ідеї природного права і суспільного договору з невідчужуваними правами особистості, свободою і відповідальністю уряду, гарантіями суверенітету народу. Таким чином, вчений доводив протиприродність, недопустимість абсолютизму і відобразив настрої революційної доби, проголошуючи право народу на повстання. Авторитет, наголошував Д. Локк, є властивістю людської природи, що дозволяє говорити про соціально-психологічну його природу. Тому авторитетність ґрунтується водночас на відсутності можливості поставити під сумнів поведінку авторитетної особи [116, с. 126].

Зауважу, що ця властивість психіки дуже часто використовується в процесі цільового спілкування.

Нідерландський мислитель Барух (Бенедикт) Спіноза (1632–1677 рр.) у своєму «Теологічно-політичному трактаті» ототожнював суспільство і державу, яка виникає не внаслідок певних соціально-економічних процесів, а на основі суспільного договору. Він вважав, що і для релігії, і для держави є шкідливим, коли служителі церкви керують справами держави. Так, «народу легко навійється <...> шанувати своїх царів як богів» [22, с. 9]. Б. Спіноза зауважує, що для того, щоб верховна влада краще за все утримувала панування і не була змушена поступатися бунтівникам, необхідно допустити свободу мислення; людьми треба керувати так, щоб вони, відверто сповідуючи різні й протилежні думки, все ж таки жили у злагоді. І ми не можемо сумніватися щодо того, що цей спосіб правління є найкращим і має найменші незручності, бо він найбільше узгоджується з природою людей і базується на авторитеті верховної влади. Очевидно, що авторитет осмислювався в рамках монархічних устроїв або конституційних монархій, де вибір був обмеженим, а особа монарха була значною мірою сакралізованою як традиціями, так і християнством.

Італійський філософ Джамбаттиста Віко (1668–1744) першим у період, що аналізується, почав розглядати політичну державу і владу як природно-історичні явища, що закономірно виникають і розвиваються, але не як історію установ та організацій, а як розвиток самої політичної природи людини, її свідомості і діяльності в політичному житті. При цьому

становлення і розвиток держави Віко розглядав через ідею циклічного розвитку. Так, прогрес людства він ділив на три епохи, що відповідало трьом видам авторитету. Перша епоха — «вік богів» (дитинство), де організація соціальної влади — патріархальна теократія, що базувалася на патріархальній сім'ї і первісній релігії, безпосередніми ж правителями вважалися боги, і визначався перший вид авторитету — Божественний, для якого не потрібно було обґрунтувань. Друга епоха — «вік героїв» (юність). Держава героїчної епохи — це аристократична республіка, що обумовлювало і відповідні її риси. Авторитет цього періоду був традиційним, або героїчним, що виражався у «волі правителя», тобто це — часи панування авторитарних особистостей. Третій період — «вік людей» (зрілість). Природа людини в цей період одержує згідно із світовим розумом можливість повного розвитку. Установлюється людське спілкування у власному сенсі, громадянське суспільство для всіх людей, а не для привілейованих, як у попередню епоху. Тож, третій вид авторитету — це авторитет людяності, що складається з довіри до людей і базується на досвіді розуму високої мудрості і поведінки [46, с. 377–400].

Французьке просвітництво — це ціла плеяда видатних імен і талановитих праць, конструктивних ідей та оригінальних реформаторських проєктів. Мислителі цього періоду здебільшого були однодумцями, однак фундатором і «душею» французького просвітництва вважається Вольтер.

Вольтер (Франсуа-Марі Аруе, 1694–1778 рр.) розглядав людину як істоту суспільну, що живе в оточенні подібних до себе суспільних істот. За природою всі люди є рівними й мають природне право реалізації свободи. Однак для впорядкування та узгодження дій люди за мовчазною згодою передають державі всі загальні керівні функції. Натомість держава зобов'язана забезпечити «природні права» людей, найважливішими з яких є свобода, рівність перед законом і неподільна власність на продукти своєї праці. Вольтер обстоював ідеал «освіченого абсолютизму», що досягається завдяки міцному союзу філософів і володарів, де першим належала законодавча влада, а другим — виконавча [108]. Філософи «просвітлюють» голови володарів істинними принципами суспільного устрою, володарі реалізують ці принципи, втілюючи їх у нових законах та повсякденній практиці керівництва державою. Науку та культуру, освіту й філософію Вольтер розглядав як головний чинник соціально злагодженого життя володарів і підданих. При цьому філософ указував на необхідність постійного реформування суспільства, оскільки будь-який застій чи відмова володаря здійснити ту чи іншу прогресивну реформу загрожують революційним вибухом народних мас. Таким чином, учений схилявся до правління освіченого монарха, авторитет якого є традиційним, однак з елементами раціональності.

Клод Адріан Гельвецій (1715–1771 рр.), літератор і філософ,

матеріаліст утилітарного напрямку, ідеолог французької буржуазії епохи Просвітництва, теж був прихильником освіченого абсолютизму, бо вважав республіканську форму правління непридатною для великих держав. Його головний твір — «Про розум» (1758), за яким одним з основних мірил авторитету керівника є корисність вчинків його носія, де їх змістом може бути і раціональне, й ефективне, але головне — корисне [53, с. 147]. Тим самим учений підкреслює відмінність перцептивних властивостей окремих об'єктів авторитету. Важливим є і те, що авторитет отожднюється з впливом.

Великий внесок у розвиток наукових теорій також вклав Дені Дідро (1713–1784 рр.) — філософ та енциклопедист, який заперечував теологічну концепцію божественного походження держави та влади, обстоюючи теорію суспільного договору. Політичним ідеалом філософа спочатку була конституційна монархія, однак згодом його ідеалом стає республіканська форма правління. Учений наголошував на вирішальній ролі зовнішнього середовища у формуванні людини й особистості. Тому вдосконалення соціальних умов, на його думку, є підґрунтям формування духовного світу особистості, ціннісних орієнтацій і моралі. Це обумовлювало його далекоглядні соціально-політичні наміри, оскільки стало засадами для обґрунтування втілення в життя ідей рівності, гуманізму та справедливості. Однак джерелом авторитету керівництва Д. Дідро вважав законність.

Теорію суспільного договору підтримував і Ж.-Ж. Руссо (1712–1778 рр.), вважаючи, що вона має ґрунтуватися на трьох взаємопов'язаних принципах, а саме: суверен — це народ, суверенітет народу не підлягає відчуженню та поділу, законодавча влада належить народу і лише йому. Ідеалом державного устрою для Ж.-Ж. Руссо була республіка, в якій уряд виконує лише виконавчі функції, однак зобов'язаний дотримуватися законів та охороняти свободи під контролем народу. Водночас народ як суверен має право відсторонити будь-якого представника уряду й відхилити будь-що. Засобом здійснення цього є народні збори, колективна воля громадян. Таким чином, держава має слугувати не привілейованим станам, а всьому суспільству, в якому суверенітет народу є гарантом «розумного авторитету держави», суспільної рівності та свободи, що визначає раціонально-легальний тип авторитету. Відповідно до відомого висловлювання Ж.-Ж. Руссо, країну легше завойовувати, ніж управляти нею. За допомогою тих чи інших важелів можна одним пальцем сколихати світ, але щоб підтримувати його, потрібні плечі Геракла. Виникають асоціації, що «плечі Геракла» — це міцність авторитету того, хто управляє.

Поль Анрі Тірі Гольбах (1723–1789 рр.), французький філософ німецького походження, письменник, енциклопедист, просвітитель та іноземний почесний член Петербурзької академії наук, вважав, що авторитет — це потреба пересічної людини в тому, хто її розуміє і знає більше,

а також рятує від страхів, оскільки керівник, «що винагороджує чесноту і карає злочин здатен вселити пошану до моральності <...>, чим примарний авторитет шанованого всіма бога» [53, с. 366–368].

Інтелектуальне середовище Франції цього періоду було надзвичайно показним і впливовим. Крім мислителів, про ідеї яких йшлося вище, тут жили й працювали такі відомі теоретики, як монах-бенедиктинець, скарбник монастиря Монтрей-Белле Леже Марі Дешан (1716–1774 рр.), абат і філософ Мореллі (дати народження та смерті не збереглися), наставник онука Людовіка XV, герцога Пермського, Етьєн Бонно де Конділяк (1715–1780 рр.). Л. Дешан, зокрема, обґрунтував ідею «ідеального устрою моральності» як системи соціальної рівності та всезагального добробуту, Мореллі розробив проєкт досягнення «комуністичного суспільства» на засадах скасування приватної власності та всезагальної праці громадян, а Е. Конділяк висловив припущення про існуючий тісний взаємозв'язок «позитивного характеру народу» з реформами, які провадить раціональний правитель, і темпами впровадження їх у соціальну практику.

Німецьке просвітництво вело боротьбу за права людини, прагнучи вирішити конфлікт між авторитетом віри і розумом на користь останнього. Підтвердження зазначеної тези можна побачити у філософських творах Годгольда Ефраїма Лессінга (1729–1781 рр.) — письменника, драматурга, критика та філософа. Зокрема,

у філософському творі «Виховання людського роду» вчений обґрунтовує думку, що з часом релігія поступиться місцем авторитету просвітницького розуму. Однак Христіан фон Вольф (1679–1754 рр.) — відомий філософ, фізик і математик, філософська система якого викладалася в підручниках, що замінили схоластичні середньовічні курси в багатьох країнах Європи, зокрема і в Києві, був прихильником телеологічного погляду на світ, наголошуючи на беззаперечному авторитеті й мудрості Бога, який у створенні світу все продумав і передбачив. У Х. Вольфа вчилися М. В. Ломоносов, Ф. Прокопович та деякі інші наші видатні співвітчизники.

Іммануїл Кант (1724–1804), родоначальник німецької класичної філософії, стверджував, що людина живе у двох світах: природному — чуттєвому та тому, що досягається розумом — це світ свободи, в якому діє практичний розум, що керує вчинками людей. Закони практичного розуму — це моральні закони як певні вимоги до людини. Суттю одного з відомих категоричних імперативів є наступне: «Чини так, щоб максимум твоєї волі міг водночас мати силу принципу загального законодавства». Це означає «не перетворюй іншу розумну істоту тільки в засіб для реалізації своїх партикулярних цілей. Поводься з іншими так, як би ти хотів, щоб вони поводилися з тобою, знай, що своїми вчинками ти формуєш передумови потенційного авторитету» [94, с. 260].

Йоганн Вольфганг Гете (1749–1832), визначний німецький поет,

прозаїк, драматург, філософ, натураліст і державний діяч, як великий гуманіст вірив у геніальні творчі можливості людини, що знайшло яскраве відображення у всевітньо відомій драматичній поемі «Фауст», де її головний герой, вже гинучи, робить висновок, що сенс життя полягає у праці і діяльності. Стосовно авторитету Гете висловлював думку про те, що той має велику цінність, але «тільки педант вимагає скрізь авторитету» [187, с. 63].

Німецький філософ Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770–1831 рр.), звертаючи увагу на людську індивідуальність, співвідносив її з неповторністю історичного стану й обставин кожної епохи. За ним, окрема особа черпає уявлення про моральність з життя держави, оскільки саме тут здійснюється поєднання об'єктивної і суб'єктивної влади, що у своїх діях керується законами й моральними положеннями, які мають загальне значення [52, с. 334–335]. Отже, авторитет — це суб'єктивна свобода і водночас інтелектуальна й емоційна потреба підкорятися авторитету. Авторитет — ідеал, який прагнуть пізнати і якому хочуть наслідувати. Інакше кажучи, авторитет — зовнішнє розпорядження, яке згодом отримує схвалення і визнання.

Таким чином, головною ідеєю Просвітництва стають знання та емансипація розуму, однак з множинністю його трактувань. Інтерпретації причин здійснення перетворень були найрізноманітнішими — від вимоги критичного переосмислення кордонів визнання традиції до повного

заперечення будь-якої традиційності як головної перешкоди на шляху сходження особистості до своєї автентичної Самості. Більшість мислителів впевнено стверджувала, що першим і головним обов'язком будь-якого «істинного друга прогресу і людства» є «просвітлення розумів» і розвиток. Першою в цю епоху вступає Англія. Для англійських просвітителів була характерною боротьба з традиційним релігійним світосприйманням, що об'єктивно стримувало вільний розвиток наук про природу, людину і суспільство.

Ідейною формою вільнодумства в Європі з перших десятиліть XVIII ст. стає деїзм. Деїзм ще не відкидає Бога як творця всієї живої і неживої природи, але в його межах жорстоко постулюється, що це творіння світу вже здійснилося, що після цього акта творіння Бог не втручається в природу — тепер природа нічим зовнішнім не визначається, і причини та пояснення всіх подій і процесів у ній тепер варто шукати тільки в ній самій, у її власних закономірностях. Це був істотний крок на шляху до науки, вільної від пут традиційних релігійних забобонів, однак англійське просвітництво було призначене для обраних і мало аристократичний характер. Водночас французьке просвітництво орієнтувалося на широкі кола міського суспільства, а не на аристократичну еліту. Тож, саме у Франції, в руслі демократичного Просвітництва, зароджується ідея створення «Енциклопедії», тексти якої в популярній формі, а не у формі наукових трактатів знайомили читачів з

найважливішими досягненнями наук, мистецтв і ремесел. У Німеччині рух Просвітництва також зосередився на популяризації наук і поширенні знань, однак залишалися вчені, що сповідували деїзм.

Таким чином, в еволюційному періоді циклу Відродження — Просвітництво останній одержує помітний розвиток стосовно глибокої віри в необмежені можливості науки в пізнанні світу. Завдяки інтенсивності розвитку науки, зростанню її ролі у житті людства значущим знову виявляється «ідеальний правитель» з такими якостями, як мудрість, справедливість, поміркованість, передбачуваність і турбота про загальне благо, що визначає ціннісну сутність його авторитету. Архетип перетворень знаходить своє підґрунтя в практичному заклиці «Людина, створи себе» й увяленнях філософів-просвітителів про загальну раціоналізацію і можливість виховання правителя, що в цілому репрезентувало цінності успіху, заповзятість людини, корисну діяльність тощо. Очевидно виникає поняття «Я» як інтернальна, сенсорна, раціональна особистість, схильна всі значимі події оцінювати як результат власної діяльності; вона є рішучою, впевненою в собі, не боїться ризикувати, у разі потреби успішно здійснює директивне управління — досягає Самості. Відповідно до того, що авторитет — це потреба людини в тому, хто її розуміє і знає більше, а також рятує від страхів, він має велику цінність, оскільки проявляється у суб'єктивній свободі та є водночас інтелектуальною й емоційною

потребою особистості. Правителі ж сприймалися в ті часи довіреними особами світового духу, історично відомими особами, героями, які мали своє покликання і вкладали свою енергію у досягнення цілей для блага суспільства. Таким чином, завдяки

знанням та емансипації розуму спостерігалось подолання сили традиції з орієнтацією на раціональний тип авторитету, а також авторитарного правителя на кшталт «освіченого тирана» — на харизматичну особистість.

3.3. Тенденції розвитку авторитету керівника в епохи Модерну і Постмодерну

Епоха Модерну (від англ. «modernity» — сучасність, «modern» — сучасний) — суспільно-історична доба, яка утвердила біполярний світ з його системами капіталізму і соціалізму, дала потужний поштовх індустріалізації, урбанізації, секуляризації та розвитку державних інституцій. Як відомо, термін «модерн» використовується для опису доволі широкого часово-просторового спектру. Модерність виникла в Західній Європі під гаслами протестантської трудової етики, ринкової економіки, бюрократії та становлення правової системи. Як макросоціальний процес модернізація стала своєрідним переходом від традиційного до індустріального (модерного) суспільства, поширившись у часі на декілька століть — від Нідерландської (1568–1648 рр.), Англійської (1640–1642 рр.) та Великої Французької (1789–1794 рр.) революцій до революцій XIX–XX ст.

Дев'ятнадцяте століття — це століття природознавства, його ідеалом є дослідне, позитивне знання; наука не знає кордонів, природничому методу підвладне все, зокрема мораль, право та суспільний устрій — усе,

що раніше було предметом метафізики і спекулятивних домислів. Водночас світ швидко змінювався — це і боротьба за незалежність в Європі й Америці, відродження й падіння Наполеона, розквіт Британської імперії. Очевидними були драматизм і суперечності перехідного періоду, які стали предметом досліджень багатьох учених, зокрема Фрідріха Вільгельма Ніцше (1844–1900). Так, учений наголосив на необхідності переоцінки всіх здебільшого християнських цінностей. Найгостріший критиці піддаються такі поняття, як «любов до ближнього», співчуття, рівність усіх перед Богом тощо. Ніцше критикує всю попередню філософію, починаючи з Сократа, за властивий їй раціоналізм або ідеалізм, моральне походження філософських суджень, вводячи в європейську філософію категорію «цінність». Водночас саму філософію він вважає ціннісним мисленням, а питання про цінності для нього є важливішим за питання про істинність пізнання. Відомо, що філософські розвідки Ніцше — це пошуки моралі для вільної людини, оскільки мораль, що існує, була започаткована

християнством, вона є корисливою, антигуманною, спрямованою на володіння. Демократичні рухи перейняли цю стадність, яку треба зруйнувати в ім'я прогресу людства через проголошення принципу «волі до влади». Останнє — це фундаментальне онтологічне поняття, розроблене Ніцше на основі вчення А. Шопенгауера, однак наповнене новим сенсом. «Воля» — це індивідуальна конкретна воля людини: «Я маю волю і дію, відповідно, я живу». Воля до влади — це не звичайне прагнення до панування сильного над слабким, але і прагнення зробити слабкого сильним. Слабкість є відносною і визначається, з одного боку, положенням людини серед інших людей, а з іншого — ступенем самопізнання особистості. Особистість є вільною і сильною, якщо вона усвідомлює себе особистістю. Свобода розуміється не в християнському сенсі, а в сенсі відродження ідеалу вільної сильної людської особистості. Ніцше був глибоко переконаний, що воля до влади — це універсальний принцип, дію якого тією чи іншою мірою можна виявити на кожному щаблі існування. «Життя не має інших цінностей, ніж ступінь влади, якщо ми припустимо, що саме життя є волею до влади» [136, с. 353]. Він звертає увагу на той факт, що «воля до накопичення сили є специфічною властивістю явищ життя, харчування, народження, спадковості, суспільства, держави, звичаю, авторитету».

Таким чином, воля до влади — це рушійний імпульс світової історії, однак в розумінні вченого воля до влади

позбавлена благородства, що призводить до охлократії, яка рекрутується з так званих «загадкових натур» — людей, які оточують себе ореолом значущості, тайни й у такий спосіб намагаються повернути до себе увагу. Воля до влади цих «загадкових» не лише проявляється потворно, а і є принципово несумісною з творчою, життєвою силою і характеризується філософом як «повільне самогубство». Деформація волі до влади у «загадкових» відбувається через те, що насправді вони розглядають владу переважно як головний засіб для особистого збагачення. Очевидно, що авторитет — це інстинкт, а не цінність.

Макс Штірнер (псевдонім Шмідта Каспари; 1806–1856 рр.), німецький філософ-ідеаліст, наголошував на авторитеті Святого Письма. Для протестанта залишається святим те, що «наказано» в Писанні, встановлено Богом, зокрема і влада. Ці речі залишаються для нього нерозривними, недоторканими, «вищими за будь-який сумнів». І оскільки сумнів, що на практиці переходить в вагання, є характерною особливістю людини, то ці речі стають «вищими» за її саму. Хто не зможе вирватися з цього, той буде вірити, а вірити означає мати авторитет. Оскільки віра та сумніви є психологічними категоріями, то цей факт дозволяє пов'язувати розуміння авторитету саме з психологією.

П'єр-Жозеф Прудон (1809–1865 рр.), французький політик, публіцист, економіст, філософ і теоретик анархізму, вважав, що у людини завжди є авторитет. Спочатку він є видимим і відчутним, бо ним є її батько,

пан чи король. Однак чим більшим невігласом є людина, тим безмовнішою буде її слухняність перед поводитирем. Коли людина підкоряється не тому, що король велить, а тому, що король мотивував своє веління, тоді з упевненістю можна сказати, що вона не визнає більше ніякого авторитету, бо створила собі свого власного короля. Отже, необхідність постійного авторитету для людини є очевидною, однак авторитет правителя залежить від якості його діяльності, того, наскільки вона співвідноситься з бажаною для підлеглих.

М. О. Бакунін (1814–1876 рр.), російський мислитель, революціонер, панславист, анархіст, один із ідеологів народництва, акцентував увагу на існуванні авторитету фахівців, однак, на його думку, авторитет — категорія не постійна, оскільки кожна людина управляє і водночас підкоряється [210, с. 55].

В. С. Соловйов (1853–1900 рр.) російський філософ, поет, публіцист і літературний критик, визнавав факт існування внутрішнього («серцевий взаємозв'язок») і зовнішнього («у перехідний момент») авторитету як гармонію індивідуального і суспільного [210, с. 639]. Отже, авторитет — це соціальне явище, необхідне для людини.

У творах класиків марксизму Карла Маркса (1818–1883 рр.) і Фрідріха Енгельса (1820–1895 рр.) розкрито об'єктивну матеріальну необхідність авторитету, його зв'язок з проблемою влади й управління, з наголосом на те, що це — загально визнаний неформальний вплив. Аналізуючи

проблему авторитету, погляди анархістів і антиавторитаристів, учені називали його «антисоціальними», вважаючи, що «безглуздо <...> зображати принцип авторитету абсолютно поганим, а принцип автономії — абсолютно хорошим... Відомий авторитет, яким би чином він не був створений, <...> відоме підпорядкування, незалежно від якої б то не було громадської організації, обов'язкові для нас, за тих матеріальних умов, в яких відбуваються виробництво й обіг продуктів» [124, с. 304–305]. Учені зауважували, що промисловість, транспорт і будь-яка організація є немислимими без авторитету, пануючої волі, представленої або однією особою, або тим чи іншим органом, наголошуючи, що дія авторитету має бути обмежена лише тими сферами життя суспільства, для яких він необхідний. Водночас К. Маркс і Ф. Енгельс рішуче виступали проти «надмірної віри» перед авторитетом, проти культу особи.

Їх ідейний послідовник В. І. Ленін акцентував увагу на необхідності авторитету дисципліни під час роботи. При цьому він зауважував, що робочому класу потрібні авторитетні керівники, авторитет яких повинен ґрунтуватися на великому знанні і досвіді, широкому політичному і науковому кругозорі. При цьому основою авторитета є довіра [111, с. 226].

Отже, класики марксизму наголошували на обов'язковості авторитету, однак вони зосереджуються на формальному авторитеті, виступаючи проти надмірної віри в нього. Можливо, останнє є позитивним, оскільки

має спонукати людей до пошуку істин за допомогою дії, наполегливості та пізнання. Очевидним є матеріальний (зовнішній) підхід до розуміння цього феномену. Однак В.І. Ленін звертає увагу на психологічну грань створення авторитету — довіру, яка визначається фундаментом легітимності влади. Очевидно, що для пізнання суспільства в усій його множинності існуючих наук було вже недостатньо. Тому виокремлення соціології в окрему самостійну науку, яку започаткував О. Конт, сприяло появі в ній психологічних шкіл, які заклали фундамент соціально-психологічних досліджень, зокрема і в сфері управління.

Е. Дюркгейм (1858–1917 рр.), французький соціолог та етнолог, визначив проблему авторитету відповідно до «механічної» й «органічної» солідарності суспільств. Так, у суспільствах з «механічною» солідарністю авторитети, будучи найважливішим атрибутом влади, задаються зверху і підтримуються авторитарними засобами. Будь-які замах на авторитети з боку інших осіб суворо караються, щоб репресивними засобами забезпечити авторитети колективних уявлень. У суспільствах з «органічною» солідарністю неможливо підтримувати єдині цінності і спільні колективні уявлення, що призводить до плюралізму авторитетів, їх трансформації і навіть зміни. Якщо ж суспільство перебуває у патологічному стані, в ньому спостерігаються аномальний поділ праці та функціональна неузгодженість елементів соціальної структури, виникає небезпека

розвитку в суспільстві аномії. У цих умовах одночасно можуть існувати взаємовиключні авторитети й ідеали, що неминуче призводить до конфлікту між поколіннями. Коли суспільство зводиться до неорганізованого натовпу, колективні відчуття, що виникають у нього, можуть не тільки не співпадати, але і бути протилежними індивідуальним почуттям. При цьому індивід постійно зазнає тиску суспільства, де до безпосередніх дій сучасників приєднується дія попередніх поколінь і традицій. Це не заважає розвитку суспільства, коли його структури функціонують нормально. Ліквідувати таку ситуацію можна шляхом поглиблення структурного поділу праці, яке дозволить соціальним структурам злагоджено і гармонійно функціонувати, а індивіду — реалізуватися як особистості, наділеної реальними правами і свободами. У статті «Реальні й ціннісні думки» вчений висловлює бачення того, як умоглядні цінності перетворюються на «авторитетні» норми, що регулюють поведінку індивідів і груп [77].

Таким чином, учений характеризує авторитет як амбівалентну сутність.

З. Фройд (1856–1939 рр.), австрійський психіатр, психолог і невролог, засновник психоаналізу, який суттєво вплинув на соціологічну науку, вважав, що матеріалістичні погляди на історію і соціальні дії індивідів недооцінюють психологічні мотиви в поведінці людей. Людство ніколи не живе повністю в сьогоденні, в «Над-Я» будь-якої особистості продовжує жити минуле з його

традиціями, цінностями й авторитетами, які дуже повільно піддаються впливу сучасності і продовжують відігравати важливу і незалежну від економічних відносин роль у житті людини. Це відбувається тому, що на формування «Над-Я» дитини впливають настанови і заборони, втілені як у батьківському «Над-Я», так і в «Над-Я» вихователів, вчителів і вождів, що заміщують авторитет батьків. Ідеал, втілений в образі вождя, стає ідеалом людей з маси, в душевному житті яких переважає колективне несвідоме, націлене на пошук авторитету героя, батька, керівника. На думку З. Фрейда, перехід до колективного свідомого здійснюється через розвиток культури, під якою вчений розумів усе те, чим людське життя і відрізняється від життя тварин.

Як уже зазначалося, базовими закладами генезису авторитету керівника є відома теорія М. Вебера про «ідеальні типи» легітимної влади, до характеристики яких звернуся детальніше. Так, М. Вебер (1864–1920 рр.), німецький соціолог, економіст і правознавець, у своїй теорії про «ідеальні типи» легітимної влади, висвітлений у праці «Господарство і суспільство» (опубліковано у 1922 р.), визначає такі її типи, як легально-раціональний, традиційний і харизматичний.

Перший тип авторитету — легально-раціональний — як «мотив поступливості» базується на основі цілеспрямованої дії індивідів. До такого типу належать сучасні європейські держави, де, за М. Вебером, підкоряються не особі, а законам. Апарат

управління складається із спеціально навчених чиновників, до яких висувається вимога діяти за суворими формальними і раціональними правилами. Бюрократія, стверджує М. Вебер, технічно є найчистішим типом легальної влади. Проте жодна влада не може бути тільки бюрократичною, оскільки на «вершині сходів» стоять або спадкові монархи, або вибрані народом президенти, або ліберали, вибрані парламентською аристократією, де повсякденна безперервна робота ведеться фахівцями-чиновниками. Крім спеціальної професійної освіти, чиновник, що відповідає раціональному типу держави, повинен мати спеціальну управлінську освіту, оскільки від нього вимагаються професійна й управлінська компетентність. Тож, авторитет може ґрунтуватися на раціональних установах — на формально визначеній системі правил, що стосуються способів отримання влади і меж її застосування.

Традиційний авторитет засновується на вірі не тільки у законність, але навіть у святість здавна існуючих порядків. За Вебером, це — патріархальна влада. Союз владарюючих є спільнотою: тип начальника — «пан», штаб управління — «слуги», підлеглі — «піддані», слухняні «пану» через пієтет. Патріархальний тип влади структурно багато в чому подібний до сім'ї, що робить цей тип легітимності особливо міцним і стійким. Тут не стільки службова дисципліна або ділова компетентність, скільки особиста відданість слугує підставою для призначення на посаду і просування ієрархічними сходами.

Оскільки ніщо не обмежує свавілля «пана», ієрархічне розчленовування часто порушується привілеями. Отже, авторитет влади ґрунтується на традиціях, коли законність порядку випливає з уявлення про нього як про священний і незмінний.

Третім чистим типом є харизматична авторитет (від грец. «charisma» — божий дар). Харизма — якась екстраординарна здібність, що виділяє індивіда серед інших, не стільки набута ним, скільки дарована йому природою, Богом, долею. До харизматичних якостей М. Вебер відносить магичні здібності, пророчий дар, видатну силу духу і слова. Харизмою володіють герої, великі полководці, маги, пророки і провидці, геніальні художники і письменники, видатні політики, засновники держав і світових релігій (Будда, Христос, Магомет, Олександр Македонський, Цезар, Наполеон та ін.). Харизматичний тип легітимного авторитету є протилежністю традиційному. Якщо останній тримається завдяки звичці, прихильності до звичаю, то харизматичний, навпаки, спирається на щось надзвичайне, що ніколи раніше не визнавалося. М. Вебер розглядає харизму як «велику революційну силу», здатну змінити позбавлену динамізму структуру традиційних суспільств. За цього типу авторитет пов'язується з особистою прихильністю до лідера, наділеного в очах його послідовників винятковими якостями мудрості, героїзму, святості. Як бачимо, попри всю відмінність і навіть протилежність традиційного і харизматичного типів

влади у них є і дещо спільне, а саме і той, і інший спираються на особисті стосунки між керівником і підлеглим. У цьому плані традиційний і харизматичний типи владарювання протистоять формально-раціональному як безособовому. М. Вебер неодноразово наголошував на нестійкості та слабкості легітимності влади індустріального суспільства, тому легально-раціональний тип державної влади уявлявся йому найбільш відповідним, але таким, що вимагав деякого «підкріплення».

Отже, парламентська демократія, що визнається класичним лібералізмом єдино правомірно законодавчим (таким, що легітимує) органом, не маючи достатнього авторитету серед мас, повинна бути доповнена або спадкоємним монархом (чії права обмежено парламентом), або плебісцитарним вибраним політичним лідером. Як бачимо, в першому випадку легітимність легального панування посилюється за допомогою апеляції до традиції, в другому — до харизми. У традиційних суспільствах влада (авторитет) належала людині в особі пана або монарха і була спадковою, спосіб управління був високоперсоналізованим та обмеженим звичаєвими нормами й обов'язками. На протигагу авторитету «традиції» «раціональний» авторитет відокремлював посаду від людини з її обов'язками. Це призвело до того, що «раціональний» тип влади авторитету перетворився на постійну діяльність досвідчених професіоналів, обраних завдяки їх здібностям. Отже, раціональний тип авторитету зумовив розширення

сфери компетенції і підвищення ступеня гнучкості політичної та управлінської систем.

При цьому М. Вебер вирізняв раціонально-легальну як владу, що здійснюється згідно з позитивно визначеними принципами та нормами і не залежить від етичних та політичних принципів чи міркувань. Так, одним із важливих практичних питань концепції влади авторитету, за Вебером, було те, яким чином можна обмежити розростання бюрократії і як поставити бюрократичну адміністрацію під політичний контроль. Це питання стало головним в його теорії демократії як механізму продукування політичного лідерства, на якому ґрунтується його основоположне філософське припущення стосовно того, що політичні принципи чи цінності не можуть бути вкоріненими у розумі чи в історичному процесі, а є справою суб'єктивного сприйняття й утвердження. Тому саме харизматичний принцип був новаторським поглядом на суспільне життя, що йшов урозріз з усталеними нормами, вказуючи на авторитет, який випромінювала особистість керівника, а не традиція чи правила управління окремою сферою.

Таким чином, стосовно дефініції поняття «авторитет» спостерігається встановлення протиставлення авторитету «традиції» і «харизми» його «раціональному» типу, що визначив розширення сфери компетенції в управлінській системі. Раціонально-легальна влада здійснюється згідно з позитивно визначеними принципами та нормами, вільними від

етичних та політичних принципів чи міркувань. Тож, у межах епохи Модерну поняття «державна», «влада» й «авторитет» розглядаються як природно-історичні явища, що закономірно виникають і розвиваються циклічно, наприклад, у Дж. Віко це «вік богів» (дитинство), «вік героїв» (юність), «вік людей» (зрілість), пов'язані з авторитетом традицій, авторитаризмом, раціональністю, прагматичністю, інтенціональністю. Водночас авторитет стає своєрідним ідеалом, який прагнуть пізнати і якому хочуть наслідувати. У роботах класиків марксизму розкрито об'єктивну — матеріальну необхідність авторитету, його зв'язок з проблемами здобуття влади та здійснення управління. Учені обґрунтовували необхідність авторитету для будь-якого соціального устрою, проте рішуче виступали проти «надмірної віри» в авторитети та проти культу особи. Однак найбільш повною рефлексією, своєрідним узагальненням сутності суспільно-історичного феномена «авторитет» стає визначення, яке дає нам М. Вебер.

Концепція М. Вебера одержала подальший розвиток у працях низки інших німецьких соціологів і філософів. На початку ХХ ст. науковці, засновники Франкфуртського інституту соціальних досліджень М. Хоркхаймер, Т. Адорно і Р. Маркузе активно зверталися до проблеми авторитету, що було обумовлено негативними явищами, якими вчені цікавилися. Так, Макс Хоркхаймер, німецький філософ і соціолог, у роботі «Авторитаризм і сім'я» розглядав авторитет як центральну історичну

категорію й аналізував його «інтеріоризацію» в структурі характеру, що здійснюється через посередництво сім'ї, церкви і соціальних інститутів. Він писав, що сім'я виступає найважливішою продуктивною владою, яка репродукує людський характер, як цього вимагає суспільне життя, і має переважно схильність до особливо виразних авторитарних відносин, від стану яких залежить буржуазний лад. Одним із джерел формування «авторитарного характеру» є послаблення конкретних емоційних стосунків. Під авторитетом М. Хоркхаймер розуміє правомірний визнаний вплив або «узгоджену залежність» у різних галузях і сферах суспільства від особи, групи або соціального інституту. Критикуючи систему панування пізнього капіталізму, він пише, що правителі широко використовують залежність від авторитету [44, с. 381, 398].

Т. Адорно спільно з колективом проводить соціологічне і психоаналітичне дослідження різних типів особистості з погляду схильності до обрання «демократичного» або «авторитарного» керівництва. Так, після тривалого вивчення людей, які мали авторитарний тип особистості, Адорно виявив, що вони мають такі спільні риси: схильні ідеалізувати своїх батьків, називаючи їх «зразком чесноти», виховувалися в дуже суворих умовах, проявляли ознаки пригніченої ворожості до своїх батьків. Пригнічена ворожість переноситься на інших людей, які сприймаються як ворожі до влади, яку уособлює авторитарна особистість.

Т. Адорно, Е. Френкель-Брунсвік, Д. Левінсон, Р. Сенфорд і М. Хоркхаймер [182] як учасники дослідницького проекту «Вивчення заобонів» (Каліфорнійський університет) виявили елементи особистості сучасної людини, що спонукають її до расової та релігійної ворожнечі, й описали їх у науковій праці «Авторитарна особистість». На думку авторів дослідження, головними рисами авторитарного типу особистості є такі: консерватизм — сувора прихильність до традиційних цінностей середнього класу, авторитарне підпорядкування (мазохістський елемент) — перебільшена, всепоглинаюча емоційна пристрасть до підпорядкування, потреба в сильному лідері, некритичне ставлення до влади, піддатливість зовнішньому маніпулюванню, авторитарна агресія (садистський компонент) — схильність до зневажання, засудження і покарання людей, які не дотримуються традицій, потреба у зовнішньому об'єкті для розрядки і стримування в «Ми-група» агресивних імпульсів, антиінтрацепція (термін Г. Мюррея для позначення точки зору на життя, яка є суб'єктивною, внутрішньо мотивованою, образною), протидія суб'єктивності, творчості, придушення фантазії й уяви, боязнь роздумів про людину, боязнь проявів почуттів і страх втрати самоконтролю, знецінення людини і переоцінка значущості об'єктивної фізичної реальності, упередженість і стереотип — віра у зовнішні (містичні та фантастичні) детермінанти індивідуальності долі, ригідність (у психології — ускладненість аж до певної

нездатності) змінити окреслену суб'єктом програму діяльності відповідно до невизначеності, схильність до примітивних і спрощених інтерпретацій людського світу, до перенесення відповідальності за свої вчинки на зовнішні невідконтрольні людині інстанції, нездатність до свободи і самовизначення, «комплекс влади» — особлива схильність до мислення в категоріях «владарювання — підпорядкування», «сили — слабкості», «вождя — прибічників», схильність до ідентифікації з наділенням владою постатями, орієнтація на конвенціональні атрибути «Его, перебільшення значущості сили і «твердості характеру», деструктивність і цинізм — загальна дифузна ворожість, схильність до «очорнення людської природи» і раціонально-емоційно-нейтрального обгрунтування «природної» ворожості проти «чужинців», проєктивність — схильність вірити в те, що світ злий і небезпечний (проєкція пригніченої агресивності ззовні). Також проводилося колективне соціологічне і психоаналітичне дослідження різних типів особистості з погляду схильності до схвалення «демократичного» або «авторитарного» керівництва. Результати дослідження показали небезпечність дрейфу людського світорозуміння у бік зміцнення автоматизму, сформованих стереотипів, дій за правилами, узаконеними звичкою.

Таким чином, учасники проекту «Вивчення забобонів» виявили симптоми формування антидемократичної структури суспільства через поєднання таких особистісних рис,

як конвенційність, покірливість владі, деструктивізм і цинізм. Під час дослідження була продемонстрована стійка кореляція між расовими та етнічними забобонами і певними глибинними рисами особистості, що утворюють, за висловом М. Хоркхаймера, «новий антропологічний тип» людини ХХ століття — авторитарний.

Е. Фромм описав декілька стратегій авторитаризму, визначаючи цей феномен як «утечу від свободи», як тенденцію поєднати самого себе з кимсь або чимось зовнішнім, щоб отримати силу, втрачену індивідуальним «Я». Так, мазохістська форма авторитаризму проявляється в надмірній залежності, покірливості і безпомічності; садистська форма — в експлуатації інших, домінуванні і контролі над ними; деструктивність — у подоланні почуття неповноцінності шляхом знищення, підкорення або приниження інших; конформність — як абсолютна покірливість соціальним нормам, що регулюють поведінку, через те, що людина стає такою, як усі інші, поводиться, як скрізь заведено.

Видатний психіатр ХХ століття Р. Крафт-Ебінг стверджував, що мазохізм часто зустрічається серед німців і росіян (росіянами він називає всі національності, що проживали на території Російської імперії) [107]. Так, у часи сталінського терору страждання людей досягли такого рівня, коли на несвідомому рівні вони почали одержувати патологічну, замішану на болю мазохістську насолоду. Водночас Сталін і його підручні як садисти одержували задоволення від мук і

страждань своїх жертв. Як бачимо, з одного боку, це поведінка, що характеризується пасивністю, конформністю, тобто є ремінною, з іншого — є Бог, ідол (відомо, що ще з давнини всі царі й боги асоціювалися з чоловіками), якому треба підкорятися. Доречним з цього приводу є висловлювання З. Фрейда про те, що до всіх мазохістських страждань потрібна одна умова — щоб вони походили від людини, яку люблять. Стосовно державного тероризму суттєвим є той факт, що завдавати страждання і піддавати покаранням навіть смертельним може та людина, яка є особливо значущою, любимою — це вождь, батько нації. Тому, щоб психологічно наблизитися до нього, необхідно перетерпіти біль від його руки, що дозволить знизити інтенсивність почуттів, що відчуваються, і в такий спосіб перенести вину на державу. Однак тоталітарна держава докладала великих зусиль, дбаючи про те, щоб почуття вини постійно мучило її громадян.

Німецько-американський філософ, політолог та історик, засновниця теорії тоталітаризму Ханна Аренд (1906–1975 рр.) вважає, що відмінною ознакою авторитету влади є її безумовне визнання тим, від кого вимагається покора, і при цьому не застосовується прямий примус. Тож, причиною визнання «авторитетної влади» за цих умов є те, що здійснення такої влади відбувається в ім'я «комунітарної» єдності суспільства, його ідентичності, спільних цілей та вірувань.

Проблема авторитарної влади вивчається низкою сучасних зарубіжних

науковців. Так, у дослідженні ізраїльського політолога Амоса Перлмуттера «Сучасний авторитаризм» увага зосереджується на зовнішньому, формальному боці авторитарного режиму [33]. Іспанський політолог Хуан Лінц, досліджуючи тоталітарні й авторитарні режими, уникає звичайної для ліберальних теоретиків тенденційності, а спосіб правління з «обмеженим плюралізмом» відносить до авторитарних режимів [265]. Відокремити авторитарну систему від інших суспільних форм допомагає стаття К.С. Гаджієва, що розглядає специфічні риси «громадянської держави», а також класичний нарис американських політологів Г. Алмонда і С. Верби про «громадянську» політичну культуру.

Уточнити сенс поняття «патримоніальне суспільство» (вотчина поєднання традиційного панування із сучасним) дозволяє робота бразильського соціолога Ф. Урикоєчі, де виділяються принципи патримоніального ладу. Представники цієї теорії вважають, що держава походить від права власника на землю (патримоніум). З права володіння землею влада автоматично поширюється і на людей, які на ній проживають [282]. Вплив національної армії на встановлення авторитарного ладу досліджується В.П. Тоцьким [201]. У дослідженнях Ю.Г. Сумбатяна [191] і М.Г. Делягіна [68] доводиться, що авторитаризм є категорією політичної влади, відповідно, постає питання: «Чи може новий російський авторитаризм стати ефективним?» Пошукам відповіді на нього присвячено роботи вчених.

Отже, видно доволі велику кількість праць, але природа авторитаризму і тоталітаризму розглядається головним чином за традицією, де визначається, що в цілому адміністративно-командна система породжувала усереднений варіант людини, який був не лише продуктом цієї системи, а і неодмінною умову її функціонування. Цей тип людини і соціальної системи передбачали одне одного і характеризувались причинно-наслідковими зв'язком.

Тоталітарна система нетерпимо ставилась до всього, що могло похитнути її основи, тому дозволяла індивіду проявити себе, а відповідно свій талант і сміливість лише в рамках своєї професії, в решті ж випадків вимагала бути «як усі». Генетичні зв'язки авторитаризму й авторитету з колективним несвідомим, а також його взаємодія з індустріальною цивілізацією не стали ще предметом глибокого наукового аналізу.

Науковці постмодерної епохи інтерпретують феномен авторитету різним чином, однак впадає у вічі відсутність його раціонального пояснення. Так, актуалізується думка європейських аналітиків (П. Козловські) про те, що суспільство і культура завжди мають релігійний вимір, тому Постмодерн тяжіє до Середньовіччя з його безсумнівним авторитетом Святого письма і протистоїть Модерну. Проте у світових релігійних колах також виявилася криза авторитету. Підтвердженням цього може служити Другий Ватиканський собор (1962–1965 рр.), де йшлося про необхідність усунення «гіпертрофії авторитетних структур».

І цей факт також підтверджує потребу в пошуку чогось, що мотивує авторитет.

Зважаючи на науковий авторитет М. Вебера щодо цього феномену, сучасні вчені не всі погоджуються з його «ідеальними типами» авторитету правителя. Так, французький соціолог Іожеф Обана вважає, що навіть сама суть авторитету виключає раціональне мотивування. Розпорядженням керівника «підкоряються тому, що він має авторитет, а не унаслідок раціонального пояснення» [271, с. 38]. Ще далі йде його колега Л. Саллерон, який характеризує авторитет як індивідуальний феномен, як владу однієї людини, як владу духовного примусу і здатність наказувати [277, с. 23–24]. Учений прагне обґрунтувати персоналіфікацію влади і культ особи вождя. Він виводить основу влади з авторитета, а не навпаки, і при цьому виділяє легальність, що співпадає з офіційним законом, і законність, яку вчений розуміє як узгодженість з неофіційним законом, з людською і божественною свідомістю.

У соціопсихологічному аналізі двох способів існування сучасної людини в межах принципів «володіння» та «буття», здійсненому Е. Фроммом, ілюструється їх відмінність у реалізації влади. Влада за типом «бути» є безпосередньою, продуктивною. Вірні собі, впевнені люди не бояться втратити і перемогти за будь-яку ціну, спираючись не лише на необхідну компетентність щодо виконання певних соціальних функцій, а і на вимогу високого особистісного розвитку. Такі люди випромінюють авторитетність і

не потребують щоразу доводити свою силу наказами, погрозами і підкупамми. Не слова і вчинки, а сам образ таких високорозвинених індивідуумів — промовисте свідчення того, якого рівня розвитку може досягти людина. Отже, здійснюючи владу методом «буття» керівник досягає того, що підлеглі, яким потрібен авторитет, реагують на нього з величезною готовністю. Влада за типом «мати» будується на бажанні обов'язково щось отримати для себе. Використовуються становище, знайомства, зв'язки, зовнішність, нерідко застосовуються маніпуляції й тиск. Перспективи у керівника, що здійснює владу методом «мати», — хіба що отримати псевдо-авторитет від своїх підлеглих.

Отже, окреслюються дві ключові форми авторитету керівництва, а саме зовнішній і внутрішній. Перша форма авторитету характеризується проведенням реформ без ключових ризиків, а внутрішній авторитет — це здійснення соціально-економічних реформ із розумінням можливих ризиків і роботою на кінцевий результат. При цьому авторитет у перехідну фазу пов'язується як з наукою і раціональністю, так і з проявом свободи («вільного суспільства»). Інакше кажучи, окреслюються два типи авторитету — розуму і цінності. Саме у такому розділенні авторитета полягає головна психологічна тенденція до реалізації потреб людини з погляду «раціонального» (як прагнення до стабільності) і «ціннісного» (як прагнення до щасливого життя).

У сучасну епоху різновиди авторитету розрізняють також за його

походженням. Так, С. Московічі розрізняє дві значущі категорії авторитету — авторитет посади й авторитет особистості. При цьому вчений зауважує, що відносна значимість цих категорій еволюціонує. Єдиним авторитетом, яким можна впливати на маси, стає авторитет особистості, але авторитет посади надає йому вкрай необхідну законну підставу. Авторитет засновується на особливому дарі, і над цим даром необхідно працювати, направляти його, розробляти, доки він не стане справжнім талантом, соціально корисним і придатним для застосовування. Для цього ж необхідними є здатність вловити і передати емоцію, привабливість манер, тобто потрібен дар формулювання, який створює ефект, смак до театрального інсценування — все, що призначається для розпалювання уяви. Ці правила, якщо їх застосовувати розумно, породжують наслідування, збуджують захоплення, без якого немає управління [132].

Отже, авторитет посади має доповнюватися авторитетом харизматичної особистості, бо людина, яка має харизматичний авторитет, природно впливає на підлеглих, а це вже — традиція, що стала цінністю й архетипом.

Це твердження зобов'язує звернутися до інтерпретації поняття «традиція» і визначення її особливостей у сучасну епоху, оскільки криза перехідної фази Постмодерну може характеризуватися як «пошукова», що структурує проблему, й проаналізувати те, що відрізняє її від епохи Модерну. Тому сама ця назва, яка

визначає не щось конкретне, а лише оте «пост-», ховає безодню, глибинну невизначеність. Саме тому сучасний епохальний цикл може стати добою нового прояву традиції. Тому доречним вважаю звернутися до думки Ш. Айзенштадта про те, що традиційне суспільство постійно змінюється, і ці зміни можуть бути як малими, так і глобальними, що пов'язується з модифікацією всього соціального каркаса суспільства. У традиції присутня двоєдність — креативна і консервативна її складові. Перша пов'язана з потенцією традиції до експансії, що відбувається як на структурному, так і на символічному рівні соціального життя. На структурному рівні експансія виражається у спробі змінити межі груп, організацій і соціальних систем, у їх взаємодії і можливості розвитку нових ресурсів і нових рівнів структурної диференціації. На символічному рівні вона проявляється в комбінованій можливості розширення, раціоналізації та розвитку нових вимірів людського існування й нових аспектів існуючих вимірів. Тож, очевидним є тісний зв'язок між традицією і стереотипом. Якщо обмежитися розглядом поведінкової грані, то відтворення традиції передбачає приклад соціальної та індивідуальної поведінки, тобто домінування стереотипу над індивідуальним волевиявленням, особистісними рисами й прагненнями.

Отже, соціальний стереотип є механізмом реалізації традиції, проте динаміка соціальної традиції — це постійний процес подолання одних видів соціально організованих

стереотипів та утворення нових, інноваційних. У такому розумінні нівелюється різниця між традиційним та інноваційним. Традиція — це не «засушена спадщина», що передається від покоління до покоління по історичній «горизонталі», а те, що починається з «вертикалі», того архетипового, що пізнається інтуїтивно незалежно від будь-яких нашарувань часу, оскільки належить не минулому, а вічності. Така традиція не вимагає консерватизму, хоча в певні кризові моменти історії, коли усвідомлення вічної природи традиції перебуває в занепаді, консерватори вдаються до реставрації якоїсь замшілої архаїки, й виникають різні підробки під традицію. Традиція виступає духом радикального оновлення, однак новизна в ній має онтологічний характер і пов'язується не з поступовим удосконаленням чогось колишнього, а з утвердженням абсолютної досконалості, де вирішальну роль у досягненні успіху завжди відіграє «особистісний чинник». Презентабельність, точний стиль мовлення, простота суджень і швидкість у вхваленні адекватних рішень, здатність вловити і передати емоцію та привабливість манер породжують наслідування, викликають захоплення, без якого немає управління. І найголовніше: авторитетний керівник сучасності — людина зі стійким «Я», що акумулюється в архетипі «Самість», оскільки однією з тенденцій, що характеризують постмодерну епоху, є домінування плюралізму як ідеалу невизначеності, не співмірності, самодостатності, цілісності особистості, що протистоїть

уніфікаційним ідеям епохи Модерну — прогресу, універсальності світу та людської природи. Можливо, саме тому Постмодерн може стати епохою нового прояву традиції.

Юзеф Марія Бохеньський (1902–1995 рр.), польсько-швейцарський філософ, розрізняє два види авторитета: власне епістемічний, або авторитет знань і деонтичний, або цілеспрямований авторитет. Перший вид авторитета є тісно пов'язаним з наукою і раціональністю, другий — з проявом свободи («вільного суспільства») [249, с. 214]. Отже, перший тип можна назвати «авторитетом розуму», а другий — «авторитетом відчуттів». Саме у такому розділенні видів авторитета полягає головна психологічна тенденція до реалізації потреб людини з погляду «раціонального» (як прагнення до стабільності) й «емоційного» (як прагнення до щасливого життя).

С. Московічі визначає авторитет як ознаку, яка вимальовується через віру і мужність, якусь невизначену, але ефективну особливість вождя. Людина, яка її має, чинить чарівний, природний вплив. Одного її жесту або одного її слова достатньо, щоб змусити підкорятися, домогтися того, для чого іншим знадобилася б армія в стані війни чи бюрократія в повному складі. Цей дар — головна перевага вождя, а влада, яку він дає йому, здається демонічною. Він наділяє вождя ореолом: кожен жест захоплює його прихильників, кожне слово зачаровує аудиторію. Натовп намагнічується його присутністю, наляканий і зачарований одночасно, загіпнотизований його поглядом. Авторитет вождя стає

гіпнотичною силою, здатністю впливати на натовп. В авторитеті зливаються дві якості вождя: його блискуча перекопливість і вперта відвага.

Австрійський економіст Фрідріх Август фон Гаск (1899–1992 рр.) вважає, що авторитетна влада формується в результаті тривалого історичного процесу повільної адаптації свідомості індивідів, що втілюється у законах, традиціях, конвенціях і звичаях, за винятком тих суспільств, де політичний союз утворився внаслідок завоювання; люди сприймають авторитетну владу не тому, що вона може здійснюватися як завгодно, а тому, що вони ставляться з довірою до представника влади, якщо він діє згідно із суспільним баченням справедливості [261].

Сучасні вчені вирізняють також деякі окремі грані проблеми авторитету. Так, американський учений, професор політичних наук Р.Е. Флатман (Джордж Армстронг Келлі) відомий тим, що вперше в американській політичній науці застосував аналітичну філософію. Здійснюючи аналіз теорії та практики політичної влади, зокрема джерел авторитету й авторитарності, він зосереджувався на ролі людської індивідуальності [256]. Проблеми етики, примусу й авторитету розглядалися в роботі Т. Аираксінена [244], питання віри й авторитету — в А. Гамільтона [259]. На думку англійського політолога Д. Бітгема, «якщо державна влада надається та здійснюється зі згоди підвладних відповідно до конституційних норм, принципів і цінностей, ми маємо право назвати таку владу легітимною» [247, с. 35].

Цілком вузькоспеціальним є твір швейцарського релігійного філософа А. Ріха, присвячений господарській етиці. У ньому теж містяться цінні думки про те, як ідеальні цінності й етичні (трудові) ідеали перетворюються на повсякденну норму, а потім і на особливий вид суспільного авторитету [163]. Мішель Поль Фуко (1926–1984 рр.), французький філософ, теоретик культури й історик, створив першу у Франції кафедру психоаналізу. Учений наполягає на думці, що люди, які мають владу або авторитет, формують загальноприйняте ставлення до різних явищ, яке можна спростувати лише за допомогою ще авторитетніших конкурентів. Р. Нозі, американський вчений, філософ російсько-сврейського походження, ідеолог класичного лібералізму, професор Гарвардського університету, вважає, що авторитет державної влади ґрунтується на недопущенні порушення прав людини з боку держави. Оскільки держава — інструмент примусу, але примусу необхідного, такого, що захищає права та законні інтереси тих, хто дотримується умов існуючого правопорядку, потрібен авторитет закону. Водночас для будь-якої держави необхідно, щоб більшість громадян вірила в авторитет державної влади, бо саме віра в її авторитет є запорукою її легітимності. Отже, влада й авторитет — самостійні явища, однак авторитет — це безумовне визнання влади.

Американський соціолог і культуролог П. Сорокін (1889–1968 рр.) заперечує лінійний прогрес, замінюючи його на нелінійний, і наголошує, що за умов непередбачуваності

історичного розвитку очевидними є безцільні флуктуації. Авторитет належить до сфери ідеологічних смислів і певних зразків поведінки, властивих певним типам соціокультурних осіб та груп. У традиційних суспільствах домінує «духовний авторитет», а його «героями» є — Бог, ангели, святі й душа». Відповідно, особистість, мотивуючи витoki свого авторитету релігійними причинами (бачення Бога, Богоматері, святих, навіювання ними певної мети тощо), добивалася визнання завдяки відображенню у своїй діяльності якогось нагального завдання в контексті ідеаціональної культури — патріотичної (Сергій Радонезький, Жанна д'Арк), соціально-реформаторської чи загальногуманістичної (св. Тереза Калькутська). У релігійній мотивації авторитету присутні вікові мрії про досягнення у нетрадиційний, переважно містичний спосіб гармонії суспільних відносин. При цьому в масах завжди особливим попитом користувалися царі і вожді харизматичного зразка, яких наділяли божественними величезними силами, боялися і любили. Вождь уособлював ідеал божества, і маса ідентифікувала себе з ним. Практики, що володіють передовими знаннями та готовністю до прогресивних перетворень і закликають до кропіткої, творчої роботи, у традиційному суспільстві затребуваними не були. Проте в результаті приходу нової суперсистеми, ідеаціональна культура поступилася місцем культурі чуттєвій з авторитетами «брутальної сили», чуттєвих насолод, радості, задоволень, комфорту й добробуту, що проявляються у прагненні до влади і

слави. Відповідно, виникли й поширилися нові авторитети, які відображали відповідний тип особистості, це — щасливі політики, процвітаючі ділки, представники богеми, які дозволяли собі витрачати багато часу й енергії на чуттєві насолоди; стрибкоподібно виріс авторитет ринкових структур. Сформована ділова репутація і матеріальне процвітання стали мірилом успішності індивіда. Релігійні цінності не заперечуються, але визнаються лише формально. Виходячи з-під контролю колишніх суспільних норм, індивіди потрапляють у полон своїх біологічних спонукань і пристрастей, що призводить до численних конфліктів, криз і революцій. У такий спосіб відбуваються розпад чуттєвої культури й утвердження культури інтегральної.

Авторитети у низці інших базових цінностей визначаються тією соціокультурною суперсистемою, до якої вони належать. Так, релігійно-містичні основи авторитету найчастіше зустрічаються в традиційних громадських устроях, в яких домінує ідеаціональна культура. Чуттєва форма соціокультурної суперсистеми є визначальною в сучасних суспільствах. Проте ХХ століття ознаменувалося початком дезінтеграції чуттєвої культури — її моральних, правових, ідеологічних та інших цінностей та авторитетів, які раніше контролювали поведінку людей. Головний принцип суспільства, в якому панує цей тип культури, свідчить, що істинною реальністю-цінністю є «Невизначене Різноманіття», що має надчуттєві, раціональні та чуттєві форми, невіддільні одна від одної.

Його герої — частково боги, частково — у вищій ступені героїчні людські істоти. Це обставина прямо позначається на кількісних та якісних параметрах авторитетів — їх кількість стала швидко множитися в напрямку невідомого різноманіття. При цьому виникли небачені раніше парадоксальні сполучення авторитетів, здавалося б, абсолютно несумісні одне з одним.

Образно характеризує авторитет французький філософ і теоретик літератури, засновник деконструктивізму Ж. Дарріда. На відміну від традиційного театру, де текст п'єс є недоторканим, у сучасному театрі «диктатура автора закінчилася», його роль може грати будь-який бажаючий, ставши повним творцем своєї долі. Тим самим вчений заперечує будь-які зразки й авторитети, залишаючи лише саморефлекуючі структури, що можуть що можуть піддаватися впливу непередбачуваних флуктацій. Тож, у постмодерну епоху спостерігається плюралізм авторитетів.

У сучасних умовах актуальними стають роботи О.І. Фоміченка [214], Ю.Н. Вдовіна [41] та І.І. Єфремова [83]. У цих дослідженнях висвітлюються питання впливу демократизації політичного життя суспільства на авторитет офіцера збройних сил, співвідношення престижу військової служби й авторитету та підвищення авторитету офіцерських кадрів у сучасному російському суспільстві. Проблема державного «авторитету» і примусу розглядається в статті Г.І. Мусихіна «Співвідношення авторитету і традиції» [134], що викладає у стислому вигляді ідеї його ж

докторської дисертації, а також у філософському нарисі Е.І. Скаунова «Природа політичного насилля» [176]. У дослідженні О.О. Степанова авторитет визначається як вид влади, що реалізовує свої регулятивні функції за допомогою трансляції зразків діяльності, заснований на довірі з боку тих, на кого ця влада спрямована. Автор приділив велику увагу аналізу суті авторитету, його форм і видів, тоді як інші дослідники зверталися до питання суті авторитету взагалі. Аналіз суті авторитету, його форм і видів дозволив автору виявити онтологічні підстави і гносеологічні установки дослідження цього феномену [189].

Підсумовуючи викладене, можна зробити наступні висновки. В еволюційну епоху Постмодерну реалізується характерна для XX ст. смислова структура множинності. В усіх сферах свого прояву, осмислюючи досвід попереднього розвитку людства, повертаючись до витоків та основ, Постмодернізм готовий побачити через минуле і сьогодення те, що має сформуватися в майбутньому. Маючи спадкову (вроджену) потребу в упорядкованому, системно структурованому суспільстві, вільному від загадок і несподіванок, люди зацікавлені ще й у тому, щоб самим бути цілісними, чіткіше визначеними, і щоб їх власні можливості сприяли правильним орієнтаціям у соціумі. Тип авторитету влади формується внаслідок тривалого соціально-історичного циклу. Авторитетну владу люди сприймають не тому, що вона може здійснюватися як завгодно, а тому, що вони ставляться з довірою до представника влади,

якщо він діє згідно із суспільним баченням справедливості. Актуальним є питання щодо співвідносності в теорії і практиці «авторитету» й «авторитарності», проблем етики, примусу й авторитету, питання віри й авторитету. Очевидно, що для будь-якої держави необхідно, щоб більшість громадян вірила в авторитет керівників, оскільки саме довіра є запорукою його легітимності, що забезпечується здебільшого неформальними підставами: духовними настановами та нематеріальними цінностями. При цьому колективне несвідоме перетворює останні на «авторитетні» норми, які регулюють поведінку індивідів і груп.

Проведений аналіз генезису феномена авторитету відповідно до суспільно-історичного циклу дозволив зробити висновок про те, що кожен із згаданих циклів повторюється, складаючись з двох періодів — інволюції та еволюції. У межах кожного спостерігається продукування властивостей соціально-психологічного комплексу, що є типовим для особистості чи суспільства. Отже, універсалізм, абстрактність та інваріантність поступаються перед сприйняттям багатоваріантності суспільного життя та домінування нематеріальних цінностей; ірраціональна поведінка особистості поступається місцем раціональності та експерименту, а екстравертні, емоційні дії перетворюються на інтровертні й інтенціональні. У додатках 1, 2 і 3 представлено таблиці співставлень генезису авторитету циклів: Антична Греція — Античний Рим, Відродження — Просвітництво, Модерн — Постмодерн.

Розділ IV

ФЕНОМЕН СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ АВТОРИТЕТУ КЕРІВНИКА В УКРАЇНІ

4.1. Становлення авторитету правителів Київської Русі

Як відомо, одним із чинників, що вплинув на процеси державотворення й формування структур, форм і методів державного управління є геополітичне та географічне положення України, яке вважається згубним і невідгідним для становлення й утвердження її державності. Так, Степан Рудницький указує на відсутність природних захисних укріплень, що робило її відкритою для завойовників. Видатний політичний діяч, перший гетьман України Пилип Орлик, підтверджуючи залежність від геополітичного положення України, наголошував на тому, що Українська держава була своєрідним щитом для країн Європи від російського імперіалізму. З іншого боку, через те що Україна була розташована на перехресті міграційних, комунікаційних і транспортних шляхів, що пролягали зі Сходу на Захід і з Півночі на Південь, її геополітичне положення було вигідним. На цей факт указували українські вчені Михайло Драгоманов та

Антон Сиявський. Так, перший звернув увагу на вигідність геополітичного розташування України у зв'язку з її близькістю до Чорного моря, а другим — у зв'язку з тим, що Україна розташована на шляху зі Сходу на Захід. Торгівельний шлях із Півночі на Південь особливо активізувався у IX–X ст. через економічне піднесення Візантійської імперії та скандинавської держави норманів (варягів). Визначальним фактором у його формуванні були ріки, які, на думку Юрія Липи, відігравали вирішальну роль у створенні національних спільнот. «Річкова мережа формує єдність території, її торгівлі, влади, звичаїв, врешті мови і релігії. Ріки формують групу людності в Україні впродовж тисячоліть. Сітка внутрішніх доріг української території пристосована до мережі рік, до переправ, бродів і гирл. Як у біології індивідуальність зародку починається від пульсування окремої системи обігу крові в безформній плазмі, так духовний організм починається

в Україні від пульсування мережива річних і зв'язаних з ними суходолових доріг. І це пульсування аж донині оформлює значення української території і нарис її духовності» [113].

Як відомо, перші держави виникли саме поблизу (навколо) річок, зокрема Шумерія та Вавилон у Межиріччі, Стародавній Єгипет у долині річки Нілу тощо. В Україні теж з давніх часів існує мережа річок: Дніпро — «головний нерв України», Дністер, Південний Буг, Сіверський Донець і Дон, що течуть з півночі на південь до Чорного моря, а також Західний Буг.

Отже, особливостями геополітичного положення України є наступні:

- відсутність природних захисних утворень на сході України зробила уразливими її кордони, сприяла нападу кочовиків, що призводило до послаблення української держави, а в окремих випадках — до її ліквідації;
- розташування на перехресті двох основних міграційних, комунікаційних і торгівельних шляхів — зі Сходу на Захід, де Україна перебувала на самому пограниччі, та з Півночі на Південь.

Таким чином, наші предки жили на межі Європи й Азії. Наслідками такого геополітичного розташування України стало те, що вона перебувала під впливом як деспотичних, так і демократичних держав, що позначалося на формах державного правління і типах авторитету правителів. Зокрема, Україна зазнавала впливу деспотичних держав Сходу (Ассирії, Єгипту, Арабського халіфату) й античних держав Заходу (грецькі

міста-держави північного Причорномор'я). Тому для України на різних її етапах розвитку характерним було поєднання монархічних форм правління з республіканським — Антське царство, Київська Русь, Галицько-Волинське князівство, Запорозька Січ. До кінця XV ст. українські землі належали до ареалу православної візантійської цивілізації з поступовою інтеграцією в європейську цивілізацію, яка для більшості українських земель завершилася вже у XVI ст. Зважаючи на цей факт, можна констатувати, що історія українських земель була частиною історії Європи і мала більше спільних, ніж відмінних рис з історією своїх східних сусідів. Таким чином, відповідно до європейської періодизації Середньовіччя в Україні є епоха, що тривала із середини V до початку XVI ст. Застосування концепції універсального соціального циклу для соціально-історичного аналізу періоду існування Київської Русі дозволяє розглянути цю епоху як таку, що складається з двох періодів — інволюційного (умовно IX–XIII ст.) та еволюційного (умовно XIII–XVI ст.).

Як відомо, першими державним утвореннями на теренах України були Кіммерія, Скіфія і Сарматія. Проте часом становлення української державності, що виникає на основі Антського союзу племен, вважається період з IV ст. н. е. до часів Київської Русі. Східно-римський імператор із династії Юстиніанів Маврикій вважає, що «словени й анти мають однаковий спосіб життя та однакові схильності: вони є вільними й ніколи

не піддаються під ярмо чужої влади, а вже ніколи на власній землі».

В Іпатіївському списку «Літопису Руського», можна прочитати, що словени й анти «мали ж свої звичаї, і закони предків своїх, і заповіді, кожне — свій норув». Саме на цьому започатковуються норми управління суспільством. Так, візантійський пізньоантичний історик Прокопій Кесарійський пише, що «слов'янами й антами не володіє один муж, але споконвіку живуть вони громадпоравством і спільно рішають усе приемне та прикре» [97]. Вочевидь, йдеться про збори усіх членів племені. Однак посилення соціальної диференціації у союзах слов'янських племен призвело до виокремлення ради старійшин на чолі з вождем. Тож, у разі союзу племен народні збори ставали зібранням представників племен, тоді як рада старійшин — радою племінних вождів. На період війни один з авторитетних племінних вождів обирався командиром, а після встановлення миру залишався вождем племінного союзу. Отже, впровадження елементів державної влади, хоча її і очолювали вожді, воїни та жерці, поєднувалося з якостями, властивими громадському самоврядуванню з такою формою управління суспільством, як військова демократія. Однак елементи демократизму згідно із сучасним розумінням у суспільно-політичній практиці часу, що розглядається, були невиразними.

Водночас саме в цей період влада зазнала складної трансформації. Так, у X ст. відбувався процес об'єднання всіх давньоруських земель в єдину

державу, однак певної завершеності ці процеси досягають за Володимира Великого, коли в 988 р. було проведено адміністративну реформу. Її суть полягала в приєднанні до Києва основних союзів давньоруських племен, що призвело до ліквідації місцевих «племінних» княжінь, і замість цього виник новий адміністративний поділ Русі на області довкола міст, куди київський князь почав призначати намісників і посадників, насамперед своїх синів. Звідси бере початок авторитет династичного правління, який згодом став традиційним. На цьому етапі виникла дружинна форма державності. Її особливість полягала в тому, що дружина в руках намісного князя була засобом примусу — збору данини, підкорення нових земель та управління, що знаходило свій вираз у захисті інтересів країни від ворогів. Однак стосунки між князем і дружиною були неоднозначними — дружині не можна було наказувати, її необхідно було переконувати, що підтверджується фактами із «Повісті временних лет», де Ігор постає залежним від дружини князем, а отже влада князя не була достатньо сильною й авторитетною.

Нагадаю, що особливий жанр літератури — літописання — виник саме в Київській Русі. Він є надзвичайно цінним історичним джерелом, з якого можна дізнатися про окремі події та процеси, більше ніде не висвітлених. Однак відомо, що в тексти літописних зведень часто вносилися зумовлені політичною кон'юнктурою зміни, а саме в разі зміни політичного курсу чи ситуації літописи повністю

переписувалися, а за умов невинних усобиць з кінця 30-х років XII ст. це стало буденною подією. Фактично ворогуючі князі були замовниками у підготовці літописних редакцій, наполягаючи на необхідності ідеалізації своєї династичної гілки та осуду своїх конкурентів, що дозволяє говорити про застосування авторитарних методів правління. Однак літописцями були монахи, тому вони передусім намагалися використовувати Біблію, а тому дуже часто розпочинали опис з короткого переказу основних старозавітних подій: про перших людей, Великий потоп, розселення синів Ноя по світу тощо. Вочевидь, що ця стабільна, незалежна від змін у суспільному житті частина історичного передання мала на меті збереження традицій.

Нестор, будучи політичним діячем свого часу, всю відповідальність за негаразди своєї землі покладав на князів. Літописець наголошує, що центром згуртування давньоруських князівств має бути не великокнязівська влада, а церква, яка має допомогти вивести Руську землю з кризи, до якої призвели її правителі. При цьому, виступаючи за єдність руської землі, літописець покладається не на традиційний авторитет самодержця, а на братство і співробітництво між князями, однак з авторитетом церкви, оскільки все на землі перебуває під пильним оком Бога, тож будь-які події є наслідком божественного провидіння.

Таким чином, важливим фактором, що сприяв як об'єднанню Київської Русі і перетворенню її

на могутню державу, так і посиленню авторитету влади монарха, було введення у 988 році християнства на Русі — релігії, яку сповідувала на той час абсолютна більшість народів Європи та Близького Сходу. Саме вибір цивілізаційної приналежності і прийняття християнства пов'язується з входженням України-Русі в інволюційний період [11, с. 225]. Християнська церква стала суттєвим елементом державної структури, оскільки разом зі своїми церковними функціями вона виконувала тепер ще і функцію політичної ідеології. У такий спосіб християнська церква, зміцнюючи авторитет князя, стала його опорою, оскільки відповідно до традицій Візантії визнавався патронат князівської влади над церквою, саме через це церковний статут видавався від імені князя.

Разом з християнським ученням почали проникати нові політичні положення, за допомогою яких осмислювались актуальні питання суспільного життя — об'єднання земель і зміцнення державності Русі. Так, предметом політичних роздумів стали проблеми походження держави, законність панування правлячої династії та шляхи зміцнення авторитету княжої влади.

Філософи й літописці намагаються усвідомити моральний світогляд християнства, розкрити джерела і передумови становлення державності Київської Русі. Так, одним із документів давньоруської писемності є «Слово про закон і благодать» київського митрополита Іларіона. У ньому він говорить про пріоритет

християнської благодаті перед старозавітним законом, описує поширення християнства на Русі, обґрунтовує ідею її самостійності та права на рівність серед інших християнських народів. Так, у порівняннях, що характеризують закон і благодать, очевидно виглядає перевага благодаті над законом, зокрема: спершу тінь — потім істина, рабиня Агар — вільна Сарра, світло місяця — сонячне сяйво, нічний холод — сонячна теплота. Отже, благодать — християнське віровчення, викладене у Новому Заповіті Біблії — Іларіон вважає вищим авторитетом у розвитку людства. У своєму творі ім'я князя Володимира митрополит ставить в один ряд з апостолами Петром, Павлом, Іоанном Богословом і Марком та уподібнює його Константину — римському імператору: «Подібний ти до великого Константина, рівний розумом, рівний христоробством, рівний честю служителям його... Тож подібний тому еси, з ним однакової слави і честі достойний» [66, с. 200].

Твір також рясніє хвалебними характеристиками рівноапостольного Володимира: «чесний і славний між земних владик», «друг правди, розмислу вмістилище, милосердя гніздо», «у тебе розум вищий від розуму земних мудреців», «прохачам подавав, голих одягав, спраглих і голодних насичав, болящих всяку потіху посилав, боржників викупляв, рабам свободу давав». «Похвалімо ж і ми... того, хто велике і дивне діло створив, нашого вчителя і наставника, великого кагана нашої землі Володимира, онука старого Ігоря, а сина славного

Святослава, про мужність і хоробрість якого в літа його володарювання слух пройшов по багатьох сторонах, а звиятиги його і могутність поминаються і пам'ятаються ще й нині. Не в худародній бо і невідомій землі володарював той, а в Руській, про яку відати і чути на всі чотири кінці землі» [66, с. 197]. Очевидно, що, прославляючи Володимира, митрополит Іларіон намагається відкинути всі сумніви стосовно авторитетності князя. Водночас, прославляючи могутність Руської держави, митрополит наголошує на тому, що дотримання закону — це обов'язок людини перед Богом, проте такий, який не дає права на спасіння. Спасіння ж є можливим тільки через природність і віру — через благодать. Таким чином, закон визначає зовнішній авторитет, а віра — внутрішній.

Подальше становлення авторитету правителів Київської держави тривало під час правління наступника Володимира — Ярослава Мудрого (1015–1054 рр.). Після укладення в 1026 р. мирного договору між Ярославом та його братом Мстиславом зародилася колегіальна форма правління державою — дуумвірат. Держава була поділена між ними на дві частини, але така децентралізація влади в цілому позитивно вплинула на внутрішній розвиток країни. Особливо вона сприяла зростанню політичного впливу міст, що знайшло своє вираження у діяльності міських вічевих зборів. Розвиток міст зміцнював Київську державу та привів в органи управління велику кількість місцевого населення. Це вплинуло на те, що варязька знать, яка до цього панувала

в управлінні, залишилася лише у війську, а державними мужами ставали місцеві люди. Відомо, що в історію князь Ярослав увійшов як державний діяч, за якого закони було зібрано у збірник «Руська правда». Цей документ мав неабияке значення саме з політичної точки зору, оскільки утверджував Київську Русь як цілісне суспільство й державу й утверджував авторитет закону. Водночас Ярослав Мудрий підтримував утвердження і розповсюдження християнського віросповідання, підтримуючи авторитетом княжої влади ще не міцну церковну організацію. У «Повісті временних лет» описується діяльність Ярослава Мудрого як освіченого правителя. «Володимир Великий землю зорав і розпушив її, тобто просвітив християнством. А син же його Ярослав засіяв книжними словами, а ми тепер пожинаємо приємлемо серцем книжну науку. Велика-бо користь від навчання книжного. Книги — мов ріки, які напоюють собою увесь світ; це джерело мудрості, в книгах — бездонна глибина... в книгах знайдеш велику втіху і користь для своєї душі, бо той, хто часто читає книги, той веде бесіду з Богом і наймудрішими мужами» [114, с. 89] Тож, за часів князювання Ярослава Мудрого посилилася міць держави, що позначилося на підвищенні авторитету правителя безпосередньо в Київській Русі й у середньовічному світі. Отже, можна припустити, що Ярослава Мудрого характеризують властивості екстравертності — традиційний, міфологічний світогляд, який орієнтує на цінності навколишнього світу. Їх

можна спостерігати в описаннях процесу впровадження ним християнства та в його просвітницькій діяльності. Інтуїтивний спосіб світосприйняття можна побачити у схильності до всього нового, бажанні вирішувати нові завдання, якщо навіть це і не дає практичних переваг.

Детальніше необхідно зупинитися на функціонуванні тогочасних віче як органу прямого народовладдя. Віче — історично давній інститут, який вирішував усі публічні справи громади шляхом зібрання старших громадян міста, і рішення якого були обов'язковими для всіх. Оскільки у вічі брали участь князі й бояри, воно стало найвищим органом державної влади. Хоча вічеві зібрання були нерегулярними (окрім Новгород і Пскова) і не мали чіткого статусу, саме на них обиралися князі й укладалися договори з ними (так званий «ряд»), що обґрунтовано можна вважати започаткуванням вітчизняного параконституціоналізму як державно-правової практики.

Ще однією формою управління була боярська рада — збори бояр за участю князя для вирішення важливих державних справ. Бояри відігравали значну роль у житті держави: впливали на політику князя, підштовхували віче до ухвалення відповідних рішень. Особливо сильним боярство було в Галичині, де відчувався великий вплив західних сусідів, в яких багата шляхта володіла значними привілеями та правами. До боярської ради входили старші дружинники-землевласники та вищі церковні ієрархи. Проте вона як орган державної влади

не мала чітко виражених форм функціонування, що дало історикам підстави вважати боярську раду лише дорадчим органом при князеві. Тож, у разі збереження державності вона цілком могла розвинутися в представницький орган державної влади, однак цього не сталося через зміну політичної ситуації.

Найвищим органом місцевого самоврядування в селі стала громада — родова, чи територіальна община, що об'єднувала кілька сусідніх сіл, мала землю у колективній власності й виступала захисником своїх мешканців у стосунках із сусідніми общинами, боярами чи державними урядовцями. Зауважу, що громада виявилася надзвичайно стійкою структурою, проіснувавши, хоча і з втратами повноважень, аж до ХХ ст.

З метою запобігання міжусобної боротьби, яка після смерті Святослава стала хронічною хворобою держави, князь Ярослав запровадив принцип старшинства в розподілі влади між синами, де відповідно до віку вони отримували міста з більшим або меншим політичним значенням. Тільки-но в якомусь із цих князівств звільнявся престол, наступний із братів сходив на щабель вище, аж до київського престолу. Однак ця ідея Ярослава суперечила авторитету традицій — спадкоємності влади від батька до сина, оскільки це посилювало сепаратистські настрої місцевих князів і бояр, які прагнули окремої влади «свого» князя. Відомо, що після смерті Ярослава це призвело до запеклої боротьби між племінниками і дядьками. Таким чином, після

Ярослава Мудрого починається зміна форми правління в Давньоруській державі — авторитет одноосібної монархії поступово переростає в авторитет федеративної монархії.

Внук Ярослава Мудрого, Володимир Всеволодович Мономах (1053–1125 рр.), установив на Русі міцну централізовану владу. Він відмінив принцип сеньйорату (влада найстаршого сина в роді), ліквідувавши таким чином братовбивчі конфлікти. Саме завдяки об'єднанню більшості розпорочених земель Мономаху вдалося набути значного авторитету. Для забезпечення стабільності всередині країни він нерідко вдавався до рішучих дій проти порушень миру, але зазвичай проявляв до упокорених противників милосердя. Наприкінці правління Володимира під його безпосереднім управлінням і під владою слухняних батькові синів перебувало три чверті територій Київської Русі. Така консолідація сил забезпечила і князю Володимирі, і країні надзвичайно високий міжнародний авторитет. При цьому відомо, що Мономах був не лише видатним політиком, а і талановитим письменником. Так, у Лаврентіївському списку «Повісті временних лет» (1096 р.) розміщено твір Володимира Мономаха, відомий під назвою «Повчання дітям». На прикладі своїх життєвих ситуацій він формулює правила поведінки, що відповідають принципам християнської моралі: «Не вбивайте ні винного, ні невинного, навіть коли заслужить на смерть, не губіть душі людини». «Переїздячи по своїх землях, не дозволяйте службі кривдити ні своїх, ні

чужих, ні в селах, ні на полях — щоби вас не проклинали». «Де пристанете, напійте й нагодуйте вбогого, особливо ж уважайте на чужинців, звідкіля б вони не прийшли, малий чи великий, чи посол. Коли не можете їх чимось обдарувати, то дайте їм їсти і пити, бо вони потім розносять про чоловіка славу чи неславу по всіх землях. Відвідайте хворого, проведіть покійника, не минайте людини, не привітавшись й не сказавши їй доброго слова. Старих шануйте як батьків, молодих як братів. Бога ради, не лінуйтеся, я благаю вас... А коли добре щось умієте — того не забувайте, а чого не вмiєте — то того учитеся, так же як батько мій. Удома сидячи, він зумів знати п'ять мов, — а за се по честь єсть од інших країв». Отже, «Повчаня дітям» є значущим документом управлінської думки того часу. Для нащадків там «змальовано» виразний «портрет свого часу і себе самого» і представлено ідеальний образ правителя Русі, містяться практичні настанови щодо управління державою з наголосом на тому, що князь як державний муж є носієм закону і моральності, саме на цьому має ґрунтуватись його авторитет, у цьому сила його князівської влади.

У творі «Слово про погибель Руської землі» було синтезовано легенди про Володимира Мономаха, зокрема його державницький та воїнський авторитет, а через багато століть, у 1873 р. видатний учений Микола Костомаров у своїй «Руській історії в життєописах її найголовніших діячів» напише про те, що Володимир Мономах — князь діяльний, сильний

волею, котрий вирізнявся здоровим глуздом серед своєї братії, князів руських. Біля його імені обертаються важливі події руської історії в другій половині XI і в першій половині XII століття. Ім'я Володимира Мономаха було настільки шановане нащадками, що згодом склалася казка про те, що нібито візантійський імператор надіслав йому царські клейноди — вінець і барми, і через кілька століть після нього московські государі вінчалися вінцем, який назвали «шапкою Мономаха».

Отже, носієм верховної (монаршої) влади вважався Великий київський князь, хоча, не будучи абсолютним володарем, він у найважливіших державних справах, розділяв цю владу з народним віче або з боярською радою. Саме це зумовило необхідність періодичного скликання з'їздів, на які збирали не тільки князів, а і найвпливовіших бояр та представників церкви. Керував з'їздом Великий київський князь, обговорювалися і розглядалися на ньому лише загальнодержавні справи питання війни і миру, відносини між князівствами, державний устрій, питання успадкування земельних володінь тощо. Проте ці з'їзди не стали, як в європейських країнах, зачатками парламентських інституцій, бо цьому завадив процес занепаду Київської держави, де головною причиною збільшення внутрішніх протистоянь стали війни між князями та міжусобиці з очевидним бажанням будь-якими шляхами захопити престол.

Отже, інволюційний період, що переживала Київська Русь у IX — XIII ст.,

характеризується як традиційним авторитетом одноосібного монарха, так і авторитетом федеративної монархії, що також відповідає традиції. Однак відповідно до періоду, що розглядається, з великою часткою ймовірності припускаю, що правителі Київської Русі відповідають властивостям особистості з екстравертною установкою світогляду, що орієнтує їх на цінності навколишнього світу. Ірраціональність сприяє здатності гнучко змінювати рішення і поведінку, що залежать від поточної ситуації, прикладом чого може бути запровадження влади народного віче, проте з правлінням Великого київського князя. Бажання заволодіти владою першого престолу характеризує налятованість правителя на пріоритет матеріальних ресурсів.

У XIII ст. в західноукраїнських землях виникла інша велика українська держава — Галицько-Волинське князівство, що є початком еволюційного періоду Київської Русі. Отже, на Заході — від Карпат до Дніпра — утворився новий сильний політичний організм, що запозичив спадщину Києва, який занепав. У внутрішній політиці князь зосередив увагу на зміцненні княжої влади як гаранта державності. Проте, пов'язані спільними інтересами, а саме збереженням своєї влади та землеволодіння й придрушенням опору народних мас, князь і боярська верхівка перебували у стані постійного протиборства за владу.

Яскравою постаттю цього періоду є князь Роман Мстиславович. Він намагався зосередити в своїх руках усю державну владу, спираючись, як

і в інших країнах Європи, не лише на свою військову дружину, а і на міську верхівку й стати абсолютним монархом. Тому в межах країни його називали «Самодержцем всея Русі», а західноєвропейські хроністи нарекли іменем короля русинів — Romanus Rex Ruthenorum. Зовнішня політика князівства базувалася на переможних походах проти половців, що дозволили Роману набути великого авторитету в Європі. Підтвердженням цього служить той факт, що у 1204 році папа римський Інокентій III пропонує Роману королівську корону. Отже, у побудові абсолютної монархії спостерігається поєднання традиційного та елементів харизматичного авторитету.

Продовження державотворчої традиції, яку започаткував Роман Мстиславович, й утвердження особистісного (харизматичного) авторитету спостерігаються у правлінні Данила Галицького. Утвердившись у Києві й поширивши свою владу на всю територію сучасної України від дельти Дунаю до Прип'ятського Полісся й від Карпат із верхів'ями Вісли до Дніпра, Данило Галицький об'єднав усі землі, що належали колись його батькові, і став наймогутнішим князем дому Рюриковичів. Для забезпечення свого панування над боярами князь Данило Галицький, як і його батько, прагнув заручитися підтримкою селян і міщанства. Для захисту смердів від сваволі бояр у села призначалися спеціальні урядники, формувалися військові загони із селян. Понад сорок років боровся князь Данило з боярською опозицією

і переміг її, тим самим зміцнивши верховну князівську владу й забезпечивши усталений тип авторитету на наступне століття. Але неминучість війни з Батисем була очевидною, і він розумів, що сам не зможе встояти перед монгольським військом, тому спрямував свої зусилля на створення загальноєвропейської коаліції проти монголів, які вже захопили простори Євразії від Японського моря до Дніпра. Однак країни католицької Європи ще не усвідомлювали масштабів загрози й сприймали монголів у першу чергу як природних союзників хрестоносців у боротьбі з мусульманами на Близькому Сході. Тому дипломатичні зусилля князя не увінчалися успіхом, і, як відомо, після падіння Києва Батий стрімко просувався на захід, захопивши основні центри Прикарпаття й Волині — Володимир і Галич, а навесні 1241 р. напали на Польщу й Угорщину. Решта Європи була врятована від розгрому завдяки тій обставині, що вже біля кордонів Італії у 1242 р. Батий одержав звістку про смерть великого хана Удегея і повернув військо, щоб устигнути в Монголію на вибори нового володаря Євразії і пов'язаний із цим перерозподіл володінь між представниками дому Чингізидів. Однак відомо, що навіть у цей страшний час монгольської навали усобиці між князями не вщухали. Так, у 1242–1245 рр. Данило Галицький вів завзяту боротьбу з Ростиславом Михайловичем, який теж повернувся з Центральної Європи. У серпні 1245 р. під Ярославом Данило Галицький розгромив Ростислава

з його угорськими й польськими союзниками, але перемога ця не дала йому сил.

Тим часом у 1242 р. Батий, міцно утвердившись на Нижній Волзі, почав будувати державу відому під назвою Золота Орда. Данило Галицький довше за всіх князів не їхав до ставки Батия, однак у 1246 р. наважився на подорож до берегів Волги. Батий прийняв його прихильно, і після запевнень у відданості й вірності, що супроводжувалися відповідними ритуалами, князь дістав ханську грамоту, яка підтверджувала його права на володіння Галицькою і Волинською землями. Однак Данило Галицький не збирався коритися хану й того ж року встановив контакти з Ватиканом. В обмін на обіцянку вступити з Римом у церковну унію (до якої тоді входив патріарх константинопольський) папа Інокентій IV зобов'язався організувати Данилові допомогу з боку Європи. Втім, Данило Галицький не гаяв часу і відновлював колишній авторитет Галицько-Волинської держави серед її сусідів. У 1248 р. він у складі значної коаліції боровся з литовським князем Міндовгом, котрий зміцнів унаслідок монгольського розорення Русі й претендував на частину Полісся, а в 1252 р. брав участь у конфлікті в Австрії, з дочкою герцога якої був одружений його син Роман. Повертаючись з Австрії, Данило Галицький зустрівся у Кракові з папськими послами, які несли йому «благословення й вінець і сан королівський» з обіцянками збройної підтримки в боротьбі з монголами. У 1253 р. Данило

Галицький був коронований цим вінцем і прийняв титул «короля Малої Русі». Переговори Данила з папою римським і центральноєвропейськими правителями були складовою розробленого ним широкомасштабного плану створення антимонольської коаліції християнських народів. Неодноразово переконавшись у тому, що не варто покладатися на допомогу Заходу, він хотів бачити своїми союзниками насамперед князів Русі. У 1252 р. Данило Галицький та його син Лев відбили атаки монгольських загонів, а наприкінці наступного року самі перейшли в наступ, завдавши татаро-монголам низку поразок. Успіхи князя Данила багато в чому зумовила реорганізація війська, відновлення та укріплення старих міст і фортець і водночас спорудження нових, зокрема міста Львів. Проте монголи були доволі сильними, мали військо в кілька разів численніше, ніж у Данила, якому годі було чекати допомоги. Єдиним способом уникнути повторного спустошення галицько-волинських земель здавалося виконання монгольських вимог, головною з яких було розібрання Данилом укріплень своїх міст. Виконанням цієї вимоги Південно-Західну Русь було врятовано від руйнування, але з надіями на звільнення від монгольського ярма теж довелося надовго розпрощатися. Для шістдесятирічного Данила, котрий усе життя провів у виснажливій боротьбі з численними ворогами, це стало тяжким ударом. Помер він у 1264 р. в місті-фортеці Холмі, передавши владу хоча і в залежній від Золотої Орди, але цілком відновленій і

зміцнілій державі своєму синові Леву, який зберіг за собою і королівський титул. Данило Галицький усіма силами прагнув звільнення від монголів, шукаючи для цього союзу із Заходом, хоча і не отримав звідти нічого, крім королівського титулу, хоча цей факт підносив його авторитет серед інших князів і допомагав під час встановлення дипломатичних відносин з європейськими державами.

Свідомо зупинившись на деяких історичних подіях, що характеризують правління видатної постаті українського середньовіччя Данила Галицького, утверджуюсь у думці про те, що це — харизматична особистість. Данило Галицький упродовж усього життя проявляв надзвичайну стійкість і відвагу, постійно йдучи всупереч обставинам, оскільки історична доля народу часто-густо залежить від якості правителя — людини сильного характеру, віри, патріотизму й обов'язку. Інакше кажучи, Князь Данило Галицький спрямовував свої думки і почуття, інтереси та схильності на благо своєї Батьківщини, цілком відповідаючи вислову Бісмарка про те, що абсолютизм у першу чергу вимагає від володаря безпристрасності, чесності, відданості своєму обов'язку, енергійності і духовної скромності. Можна зробити висновок, що він — доволі раціональна людина, налаштована на теперішнє життя з відчуттям навколишнього світу, а практичність та активність указують на вміння реально оцінювати факти і події. Це людина з підвищеною рефлексивністю, що обумовлює розвиток її духовної культури,

прагнення до нових досягнень, що домінують над спокоєм. Інколи це призводило до виникнення планів, які не завжди підтверджувались очікуваними результатами. Однак налаштований на реальні справи Данило відчайдушно їх захищав. Наприклад, незважаючи на несприятливі умови ворожого оточення протягом сорока років він вів війну з боярською опозицією й здолав її. Князь об'єднав Галичину й Волинь, докладав величезних зусиль до згуртування Південної Русі. Ще однією його ідеєю було звільнення Русі від монголо-татарських поневолювачів, однак цей задум не був реалізований — слабкою була Русь, бо залишалася роз'єднаною.

Ідею про об'єднання руських земель в єдину, міцну державу під одноосібним правлінням монарха художньо-емоційно викладено у відомій пам'ятці давньоруської літератури «Слово о полку Ігоревім». Цей твір не має собі рівних серед середньовічних літературних пам'яток, оскільки це — гімн-прославлення рідної землі, спогад про її колишню могутність (за князів Володимира Мономаха, сина його Юрія Долгорукого і внука Всеволода Велике Гніздо) і роздуми про «хворобу» — усобиці, що значно послаблювали силу Русі після смерті Ярослава Мудрого. Оповідь про ті трагічні для історії вітчизни події ясніше образністю й емоційністю — поєднанням двох протилежних начал: звеличення і прославлення рідної землі та плач над її гіркою долею, метафоричністю та алегорією, надаючи реальним фактам і подіям нереальних рис, які узагальнюють

їх і підносять до рівня символів, що архетипно закріпилися в характері українців, і відповідає емоційній та ірраціональній властивості інволюційного періоду.

Отже, якщо підбити підсумки викладеному, становлення авторитету правителів Київської Русі мало два періоди. Перший з них, інволюційний, охоплює приблизно IV–IX ст. Стародавні джерела, насамперед візантійські (Маврикій Стратег, Прокопій Кесарійський, Іпатіївський список), свідчать про наявність в антив і слов'ян військових союзів племен під керівництвом вождів. Східні слов'яни вийшли з рамок родоплемінного ладу і стали союзом племен з «військовою демократією». Тож, IX ст. — це час формування монархічної влади з традиційним авторитетом, що характеризується концентрацією політичної і військової влади, єдністю виконавчої та судової влади та зростанням ролі народних зборів. Розпочинається процес поділу влади між родичами володаря, князями та військовими, зростає роль віча, яке, однак, так і не стало постійним органом влади. Величезні простори держави створюють умови для зростання впливу місцевих органів управління, що зумовлює зародження причин падіння величезної монархії, тобто традиційний тип авторитету одноосібного монарха поступається авторитету федеральної монархії, однак тоді ж на Україну напочується татарська навала.

Таким чином, початок еволюційного періоду (з XIII ст.) пов'язується з існуванням Галицько-Волинського королівства. Процеси децентралізації,

зменшення впливу влади князя уповільнюються, проявляються тенденції формування абсолютної монархії. Властивості, що характеризують особистість цього періоду, втілились у постаті короля Данила Галицького. Очевидними є його налаштованість на теперішнє життя, добре відчуття навколишнього світу, практичність та активність, реалізм в оцінюванні фактів і подій. Він націлений на реальні справи, які відчайдушно захищає, і прагне до нових досягнень, що домінують над спокоєм.

У XIV ст. Галичина потрапила до складу Польської держави, а Волинь і Наддніпрянщина перейшли під владу Великого князівства Литовського, де вся влада — законодавча, виконавча, військова та судова — була сконцентрована в руках Великого князя, який користувався абсолютною владою — авторитаризмом. Однак у ці часи спостерігається розквіт еволюційного періоду України-Руси. Виявлення покірності волі Великого князя молодими, які виконували роль радників, дозволило Литві залишитись цілісною державою. Звісно, що литовське панування внесло ґрунтовні зміни в устрій України, оскільки централізована система управління була запроваджена Литвою і на її території. Верховна влада з рук українських князів була передана литовським намісникам, здебільшого синам та родичам Великого князя з династії Гедиміновичів, які здійснювали адміністративне управління від імені князя. Таким чином, українська титулована знать втратила становище державних володарів і стала васалами Великого

князя. Проте, як відомо, литовське панування було більш задовільним, ніж татаро-монгольське гноблення. З часом через брак людей для управління своїми величезними володіннями литовці почали дозволяти місцевій українській знаті обіймати високі адміністративні посади в центральних державних установах та урядах. Хочу нагадати відомий історичний факт про те, що українська мова на ті часи стала офіційною мовою уряду, і на ній складено всі без винятку документи, акти й урядові книги; водночас утверджується також привілейоване становище православної церкви.

Зрозуміло, що така політика захоувала українську знать приєднуватися до переможців, яких сприймали не як цілковитих іноземців. Велику роль тут відіграло християнство, оскільки владна верхівка литовців-язичників, потрапляючи під культурні впливи своїх слов'янських підданих, проявляла незмінну повагу до місцевих звичаїв, підтвердженням чому є збереження традицій Київської Русі, на чому наголосував М. Грушевський. Водночас українські князі і пани, обіймаючи посади міністрів і гетьманів, мали рівноправне становище з корінними литовцями й були глибоко прив'язаними до Литовської держави, патріотично служачи їй, дбаючи про її розквіт та могутність і таким чином утверджуючи свій авторитет. Магдебурзьке право, яке отримало чимало українських міст, сприяло розвитку місцевого самоврядування. У Великому князівстві Литовському існували адміністративно-територіальні

одиниці, які посідали особливе місце в структурі адміністративно-правового підпорядкування держави. Це насамперед — Запорізька Січ, яка, як відомо, виникла на дніпровському острові Хортиця в середині XVI ст., де зароджувався визвольний козацький рух. Інакше кажучи, попри всі недоліки перебування під владою Великого князівства Литовського, було створено сприятливі умови для розвитку українського державотворення. Хоч українські князі і підкорялися литовцям, однак мали великий авторитет у суспільній, економічній, релігійній та культурній царинах життя.

Отже, еволюційний період першого епохального циклу, прожитий у Великому князівстві Литовському, мав позитивне значення для розвитку українського державотворення і становлення авторитету правителя, адже фактично влада в українських землях належала місцевій знаті, яка посідала свої місця як у центральних органах управління, так і на місцевому рівні, обіймаючи майже всі вищі посади, й створювала етос — свій окремий, місцевий стиль життя, вкорінюючи авторитет традиції.

Однак з Люблінською унією 1569 року литовсько-руська доба в історії України закінчується. Не дивлячись на те, що українські землі склали основну частину Речі Посполитої, яка перетворилася на найбільшу в Європі державу, було поставлено під сумнів саме існування українців як окремої етнічної спільноти. Після 1569 р. були ліквідовані залишки адміністративної системи давніх руських князівств, що зберігалися у Великому

князівстві Литовському. Федеративна польсько-литовська держава була абсолютною монархією, правитель якої обирався на єдиних виборах і коронувався одночасно як король польським і Великий князь литовський. Проте політична єдність Польщі та Литви ґрунтувалась, як і більшість таких союзів, на компромісах. Так, була досягнута єдність щодо державної влади: запроваджувався єдиний законодавчий орган — спільний сейм, куди входили магнати і шляхта та верхівка католицького духовенства. Українська шляхта за Волинським привілеєм (виняткове право на участь у виконавчій владі на Волині) прирівнювалась у правах до польської і могла обіймати всі посади, до сенаторської включно. Поступово Брацлавщина була прилучена до Волинського привілею, а Київщина одержала окремий привілей, ідентичний за змістом із Волинським. Як бачимо, українська знать, формально нічого не втрачаючи, отримала доступ до влади у великій централізованій державі, утверджуючись у західній цивілізації. Водночас український народ став об'єктом широкої колонізації, оскільки польські магнати були необмеженими володарями своїх областей. Обіймаючи найвищі посади в органах державного управління, вони безжально експлуатували природні багатства України та запроваджували авторитарні методи управління. Так, насаджувався католицизм, поширювалася польська мова й було обмежено самоврядування українського міщанства.

Контекст дослідження вимагає зосередитися на характеристиці

української аристократії того часу. Як вже зазначалося, аристократія (грец. «ρίστεύς» — знатне, благородне походження і «κράτος» — влада, держава, могутність) — це форма державного правління, за якого влада належить знаті (на відміну від одноосібного спадкового правління монарха, одноосібного виборного правління тирана або демократії). Тож, приклад привілейованого польського шляхтича чинив величезний асиміляторський вплив на українську знать. При цьому релігія та культура, визнаючи соціальний статус української аристократії неповноцінним, глибоко вражали її самолюбство. Тому внаслідок цього українські аристократи стали масово зрікатися віри батьків і приймати католицизм, а з ним польську мову та культуру. Тож, український народ був кинутий напризволяще, тому перед українською аристократією поставало питання необхідності визначитися, з ким вона буде: з народом чи з колонізаторами? Можливість такої альтернативи сформулював В'ячеслав Липинський у брошурі «Шляхта на Україні: її участь в житті українського народу на тлі його історії». У трактаті «Тренос, або Плач за Святою Східною Церквою» (1610 р.) Мелетій Смотрицький також говорить про втрату благородних, славетних, відважних і давніх домів руського народу, що на весь світ славилися могутністю, відвагою й авторитетом своїх провідників.

З поширенням колонізації серед української знаті, православ'я, українська мова та звичаї почали пов'язуватися насамперед із нижчими

верствами, які були в очах поляків предметом презирства. Тому амбіційні молоді українці були постійно змушені вибирати між відданістю власному народові й традиціям та асимілюванням у панівне суспільство і його культуру. Таким чином, українці втратили клас, який зазвичай здійснював державне керівництво, ставив певні політичні цілі, сприяв культурі й освіті, підтримував церкву й живив відчуття ідентичності суспільства. Скоріш за все причиною такої поведінки є відсутність єдності української громади з повним браком патріотизму, оскільки перехід на польські позиції призводить до утвердження егоїстичного «Я» через самоідентифікацію з пануючим етносом, а не з власним. Самоідентифікація з власним етносом не могла бути позитивною чи вигідною як з матеріалістичних положень, так і з психологічних, оскільки спрацювало усвідомлення своєї меншовартості і незначущості. Напевно, досвід бездержавного життя призвів до відсутності в українців, зокрема і в аристократів, вміння здобувати й утримувати владу, користуватися нею у своїх інтересах. Відповідно до такої тенденції і розвинувся брак самоповаги не лише до себе як до особи, а і до свого особистого національного «Я», до свого народу і своєї влади.

Однак в освічених колах людей усвідомлювалося, що примусові колонізація та покатоличення загрожують самому національному існуванню народу. Вирішення окреслених проблем бачили в поширенні писемності, освіти, створенні різноманітних шкіл, політичних та історичних творів,

підготовці вчителів, учених тощо. Інакше кажучи, польсько-католицькій експансії необхідно було протиставити вітчизняну самобутність та систему духовних цінностей і найголовніше — авторитет носіїв, організаторів, керівників, які б побачили цю тенденцію і, розуміючи необхідність її втілення, надихали, давали б віру у поступу до визволення.

Таким чином, становлення авторитету правителя інволюційного та

еволуційного етапів в Київській Русі мало свої особливості, а саме: традиційний тип авторитету одноосібного монарха поступився авторитету федеральної монархії, а експансія з боку Литви і Польщі призвела до того, що українські аристократи здебільшого вели пристосовницький спосіб життя, що негативно позначалося на «народжені» державців. Однак ця проблема була вирішена у наступному циклі, про який йтиметься нижче.

4.2. *Архетипи й властивості авторитету державця часів Українського відродження й просвітництва*

Відомо, що Відродження, яке почалося в Італії і розповсюдилося на всі держави Західної Європи, створило ґрунт для особистостей з новим психосоціальним типом, що фактично піднесло їх на новий рівень у суспільно-політичних відносинах, що трансформувались у нове гуманне розумне суспільство. Генераторами ідей Відродження виступають прогресивні мислителі, які продовжували і розвивали традиції античних філософів і політиків. Величезні соціально-економічні зміни, що відбувалися в епоху Відродження, знайшли своє відображення у багатьох соціально-політичних концепціях. У нових тлумаченнях державної влади як зовсім незалежної від релігійної санкції та церковного авторитету відбився факт становлення і зміцнення національних держав. Справедливо говорити про Відродження як про паневропейське явище, що охопило і Україну. Отже, появи й поширенню

ідей ренесансного гуманізму в Україні сприяла, передусім, сукупність факторів тогочасного політичного, соціально-економічного, релігійного і культурного життя. Українські гуманісти заперечували божественне походження влади й держави, виступаючи проти підпорядкування світської влади духовній та обстоюючи невтручання церкви у державні справи. Держава, на їхню думку, не походить від Бога, а виникла внаслідок угоди між людьми, які слухаються обраного правителя добровільно. Отже, властиві середньовічній історіографії провіденціоналізм і фаталізм були відкинуті гуманістами і поступилися місцем історично зумовленим вчинкам людей, які стають активними суб'єктами дії при всій своїй несхожості й полярності особистісних якостей. Інакше кажучи, актуалізується думка про відмінність і своєрідність індивідів і цінності особистісного «Я». Тож, різноманітні

типи людей представляють багатство Ідеалу, де закумулявалися їх кращі душевні властивості й активність та практичність особи Діяча-Правителя, поведінка якого може бути як милосердною, так і жорстокою. Інакше кажучи, визнання суспільного значення особистісного начала — усвідомлення власної унікальності й самоцінності — є внутрішньою якістю життя індивідуума у цей період.

Неможливо оминати увагою той факт, що у суспільно-політичному житті багатьох країн Європи XVI ст. велику роль відіграла Реформація. Цей могутній, антифеодальний в своїй основі рух, як і ренесансний гуманізм, був зумовлений глибокими соціальними суперечностями тогочасного суспільства і проявлявся у формі нових релігійних вчень. На відміну від гуманізму, носіями реформації виступили міські середні та нижчі прошарки, які були прив'язані до релігійних уявлень внаслідок умов свого існування і вимагали зміни церкви та її вчення й обмеження монопольного становища католицької церкви в усіх сферах життя тодішнього європейського суспільства

В Україні реформаційний рух розгорнувся в той період, коли у Речі Посполитій вже почався наступ контрреформації. Однак, як і скрізь, реформація була зумовлена місцевими соціально-економічними й політичними відносинами. Отже, при всіх своїх відмінностях гуманізм і реформація становили цілісний цивілізаційний процес, що мав загальноєвропейські виміри, знайшовши свій відбиток і в Україні.

Реформаційний рух характеризується багатовекторністю у викритті церкви як захисника інтересів панівних класів й відкиданні церковних догм та обрядів; також він був однією з форм опозиції політиці, зокрема насильницькому покатоличенню й колонізації населення. Критика вчення католицизму, залучення світських людей до керівництва церковними громадами, проповідь раціоналізму й виступи проти кріпосництва сприяли активізації суспільно-політичного життя в Україні. Водночас гуманістичний рух характеризується комплексом ідей усвідомлення особистісного начала, а саме унікальності й самоцінності, а також ідеями громадянського гуманізму, такими як національна самосвідомість, патріотизм, громадянське служіння, справедливість і політичні свободи. Провідну роль у цій справі відігравали світські кола: освічені люди, козацтво, братства — громадські об'єднання міщан. Саме через братства, навколо яких гуртувалися вчені, письменники, книговидавці, педагоги й політичні діячі, формуються ідеї походження держави, влади, авторитету, свободи особистості, соціальної рівності тощо.

Зачинателями гуманістичного руху вважають Павла Русина, Станіслава Оріховського, С. Пекаліда, К. Ставровецького, М. Смотрицького та ін. Так, Павло Русин звертав увагу на реальне земне життя та людську особистість, наголошуючи, що її треба шанувати не за багатства і титули, а за розум та інші чесноти. Концентруючись на проблемах держави і

державного управління, він наголошував, що правитель повинен бути мудрою людиною, мати світлий розум, утверджувати всі права і чесноти, і таким чином збільшувати повагу й авторитет у громадян.

Виступаючи проти теологічної теорії про божественну основу держави і влади, С. Оріховський вважав недопустимою підпорядкованість світської влади авторитету церковної. Учений зробив спробу розділити їх функції, де єпископ під час служби не є підданим короля, а сфера його авторитету обмежується стінами собору, водночас влада короля не поширюється на церкву. Однією з головних чеснот правителя він вважав здатність до самопізнання, яке допомагає досягти внутрішнього, духовного оновлення й морально-господарського самовдосконалення. Запорукою авторитету монарха мала бути його освіченість.

У творі «Зерцало Богослів'я» полеміста Кирила Ставровецького висловлюється думка про те, що політична мудрість та авторитет правителя зосереджуються на додержанні миру в усьому, не вдаючись до крайнощів, як в особистих, так і в суспільних справах, і в нагромадженні багатства та в прагненні почестей [188]. Основою життєздатності держави є узгодженість і гармонійність дій правителів, узгодження непримиримих інтересів через закони та мудрість государя.

Христофор Філалет з Волині висуває ідею обмеженої монархії, наголошуючи, що відносини між монархом і народом мають

грунтуватися на законах і добровільній згоді. На думку вченого, в земних, світських суспільно-державних справах монарх не має права вершити свавілля, беззаконня над народом.

Головною ідеєю концепції правління Івана Вишенського є ідея рівності всіх людей, оскільки природний авторитет — авторитет від Бога — не дозволяє підкорювати інших.

Як бачимо, у соціально-політичних поглядах вищезгаданих мислителів лейтмотивом проходить ідея суспільного договору і природного авторитету (авторитету Бога) з обмеженням влади монарха законом.

Як відомо, у 1576 р. за ініціативою князя Костянтина (Василя Острожського) був створений культурно-просвітницький центр. За словами його сучасників, князь був тією особою, яка намагалася зберегти традиції своїх предків, біля якої гуртувалася вся руська православна громада в Західній Русі. Саме завдяки йому була надрукована перша слов'яномовна Біблія, було багато зроблено для Києво-Печерської лаври, а створена ним Острозька академія стала першою вищою школою в Східній Європі. Серед вихованців Острозького такі видатні діячі української історії, як Северин Наливайко — козацький отаман, керівник антишляхетського повстання 1594–1596 рр. у Речі Посполитій, Петро Конашевич-Сагайдачний — козацький ватажок, кошовий отаман Запорозької Січі, гетьман Війська Запорозького, відомі письменники-полемісти Герасим і Мелетій Смотрицькі, першодрукар Іван Федоров та інші.

Постать Костянтина Острозького викликає багато дискусій серед істориків. Так, у листі до папи Льва X у 1514 р. Папський легат Пізо пише про Острозького: «у себе вдома він благочестивіший за Нуму, а відвагою не поступається Ромулу. Єдине, чого йому бракує до інших дарів і видатних чеснот, це те, що він схизматик, і якби його вдалося повернути до лона святої матері-церкви, то за ним потяглося б безконечне число люду, наскільки багато серед своїх важить його ім'я і авторитет» [85, с. 148]. І. Огієнко наголошував на тому, що діяльність Острозького була корисною, бо справді рятувала український народ. І. Франко вважав його одним із головних рушіїв національного життя Південної Русі у другій половині XVI ст. Водночас, на думку Михайла Грушевського, Костянтину Острозькому бракувало рішучості й ініціативи, що характеризує його як людину екстернальну, яка мислить традиційно.

Безсумнівно, К. Острозький — видатна особистість, яка в пам'яті українського народу навіки залишиться, як відомий і щедрий меценат, який обстоював інтереси православ'я і дбав про розвиток культури й освіти в Україні. Проте, незважаючи на неабияку політичну впливовість, у діяльності Костянтина Острозького простежується відсутність прагнення до створення незалежної української держави. Скоріш за все, пояснити це можна тим, що Острозький, будучи нащадком великих литовських князів, був лояльним до легальної державності Литовського князівства, задовольняючись його могутністю

і своїм магнатським статусом. Тому піднесення української культури й освіченості становило головну ідею в діяльності Острозької академії. Однак відродження культури на засадах православ'я, де прадавні слов'янські традиції поєднувалися з досягненнями тодішньої європейської школи й були підхоплені братствами. Так, у 1615 р. в Києві було створено першу братську школу, а восени 1631 р. другу — Лаврську, яку заснував архимандрит Києво-Печерської лаври Петро Могила, ім'я якого символізує українське Відродження. Незабаром Лаврська школа була об'єднана з Київською братською, і з вересня 1632 р. було утворено Києво-Могилянську академію, яка протягом тривалого часу була єдиним вищим всестановим навчальним закладом України, Східної Європи і всього православного світу.

Постать Петра Могили ніколи не переставала цікавити як його сучасників, так і більш пізніх істориків, викликаючи при цьому полярні думки й судження. Як відомо, Петро Могила був вихідцем з давнього молдавського боярського роду. У віці 11 років він потрапляє на західноукраїнські землі, тож подальша його доля була пов'язана з Україною. З цього моменту й до 1627 року — до висвяти Петра — існує дуже мало фактів, які стосуються як освіти майбутнього митрополита, так і його відданості православній вірі, і ті здебільшого є суперечливими. Однак безсумнівно, що Петро Могила був високоосвіченою людиною, навчаючись як в Україні, так і за кордоном.

Серед когорти європейських освічених митців-мислителів він вирізнявся тим, що до кінця життя так і не став уніатом або римо-католиком, інакше кажучи, не став справжнім європейцем, оскільки тоді справжнє європейство асоціювалось із західними конфесіями християнської віри. Прочитую висловлювання самого митрополита, який у своєму духовному заповіті писав: «У святій вірі, в котрій народився, виховався із волі Божої достоїнство митрополитанське недостойний на собі маю, в ній же хочу, вік свій закінчивши, стати перед маєстат Господа мого» [172, с. 134]. Зазначене не лише підтверджує факт відданості православної вірі, а має ще і смисл вищого свідчення перед авторитетом Бога і людьми про те, що всі діяння Петра Могили як у миру, так і в церковному сані здійснювались під знаком православної віри. На ті часи у Речі Посполитій існувала традиція менторства — коли молода людина після закінчення освітнього закладу поступала в двір до одного з магнатів, де здобувала знання з військового мистецтва та шляхетних звичок («шляхетство» — благородство, лицарство; первинне значення слова «лицар» — вершник, у Західній і Центральній Європі в Середні віки — феодал, важкоозброєний кінний воїн). У лицарському середовищі були вироблені поняття про благородство, честь та обов'язок, що ідеалізували лицарство. Отже, лицар — самовіддана, благородна людина, діяч на якому-небудь терені. Шляхетний лицар — це воїн, адміністратор і керівник, головною рисою якого є

відповідальність перед спільнотою за організацію державного устрою та справедливого контролю. Це людина, чітко націлена на становлення, збереження й розвиток, підтримання та створення добробуту, обстоювання інтересів нації на міжнародному рівні, дотримання високоморальних норм, вимогливість до власної особистості — йому потрібні висока освіченість, благородність, самоповага, жертовність, глибока національна самосвідомість, відданість обраному шляху [178, с. 504]. Петро Могила, ставши офіцером польської армії, отримує наставника в особі коронного канцлера і гетьмана Станіслава Жолкевського, двір якого орієнтувався на лицарство хрестоносців, що було природно для тодішньої католицької Європи. Вплив авторитету Жолкевського — людини щирої, безпосередньої, глибоко релігійної і патріотичної — на молодого Могилу був суттєвим і компліментарним. Однак Петро Могила як старшина польської армії бере участь у Цецорській битві, яка закінчилася поразкою коронного війська і загибеллю Станіслава Жолкевського. Тож, у дорослому віці він отримує нового покровителя — польського гетьмана Карла Хоткевича, з яким бере участь у Хотинській битві.

Відомою є роль козацтва у Хотинській битві — воно практично врятувало Європу від Турецької імперії. Тому в середовищі європейської шляхти стало модним відправляти юних нащадків прославлених дворянських родів Європи для осягнення військового мистецтва саме на Січ. Прикладом таких зв'язків може бути

хоча б і славетний полковник Максим Кривоніс, який, як відомо, був шотландцем за походження. Козак свідомо ставить суспільне над особистим, і це не подвиг чи прагнення, продиктовані власною вигодою, а психологічний стан лицаря, що відповідає інволюційному періоду суспільно-історичного циклу, який розглядається. Тож, призначення лицарства — творити державу, давати ладу суспільству на чолі з авторитетними керівниками.

Отже, західноєвропейська думка та козацька лицарська мораль з прогресивно-консервативними засадами братського світогляду створили новітнє світобачення майбутнього митрополита, а лицарська етика увійшла невід'ємним компонентом у дискурс духовного зростання Петра Могили і стала підготовчим актом до майбутнього духовного подвижництва. Тому отримання ще одного високого наставника, Іова Борецького, є знаковим свідченням духовного росту Петра Могили. Символічно ж схема «від виборного глави козацького війська до церковного ієрарха» вписується у соціально-психологічну парадигму доби, є одним із зримих її виявів.

Питання співвідношення церкви і держави знайшли відображення в його політичних поглядах. Стосовно перспективи розвитку Української держави та можливої її самостійності П. Могила виклав концепцію ідеального володаря. Він бачив його сильним, рішучим, добродішним і вірним православній вірі правителем. Щодо походження влади П. Могила дійшов висновку, що вона дається від Бога,

перед яким і відповідає за свої дії. Верховна державна влада діє у трьох напрямках: політичному, мирському та духовному. Таким чином, Україна, перебуваючи в орбіті розвитку європейської цивілізації, також зазнала такої метаморфози, хоча остання відбулася з деяким відставанням у часі і в дещо відмінних формах.

Інтереси гуманістів періоду українського Відродження спрямовувалися насамперед на людину. Тож, змінився профіль філософської думки — від богопізнання до природи і людини, визнання її цінності. Інакше кажучи, центральною ідеєю гуманізму стали актуалізація можливостей, закладених у людині, всебічне культивування людської гідності, утвердження права людини на задоволення земних потреб і насолоду, обґрунтування ідей свободи особистості та справедливого суспільства. Людська індивідуальність, на думку гуманістів, є співучасницею Бога у встановленні справедливого світового устрою.

Проблема людини, її соціального буття та морального світу виявилася чи не визначальною і в Україні. Спираючись на здобутки своїх попередників, вітчизняні ренесансні митці XVI ст. розвивали ідеї гуманістичного антропоцентризму з його трактуванням людини як найвищої цінності, обґрунтовували стихійне самоутвердження особистості в її суто земному втіленні.

Таким чином, Відродження в Україну прийшло з півночі Європи і відбувалося у формі гуманістичного і реформаційного руху,

віддзеркалившись у гостро полемічній та культурно-освітній (братській) течіях політичної думки — дивовижного мережива традиціоналістських і демократичних ідей. На цьому тлі політичне та культурне пожвавлення викликало розгортання руху за національне визволення.

Так, у кінці XVI — на початку XVII ст. Україною прокотилася хвиля селянсько-козацьких повстань під проводом Криштофа Косинського, Северина Наливайка та інших народних ватажків, що згодом переросла у визвольну війну українського народу під проводом Богдана Хмельницького. Для України цей факт був знаковим, переломним, Як відомо, головною силою кожної революції є її керівники (ватажки), й однією з граней їх місії є створення умов для виникнення релігійної, політичної чи соціальної віри або віри в справу, ідею, зрештою — в свою харизматичність, оскільки саме віра є найбільш могутньою і «може зсунути гори». Водночас необхідно бути пов'язаним з народом, духом нації і часу, бути кращим і завдяки своєму авторитетові бути обраним народом — долати перешкоди й перемагати супротивників, досягаючи поставлених цілей.

Вважаю за доцільне процитувати висловлювання Юліуса Еволи (1898–1974 рр.) стосовно суті ієрархічних стосунків у суспільстві та ролі вождів. Мислитель вважає, що суть ієрархії полягає в тому, що в деяких людях реально існує зародок духу, який в інших перебуває лише в стані ідеалу, передчуття, розсіяного зусилля. Тому

одних беззастережно тягне до інших, і їх нижче становище — це підкорення не зовсім чомусь чужому, а своєму власному істинному «Я». У цьому — таємниця готовності до пожертви, героїзму, вірності в традиційному світі, а, з іншого боку, престижу, авторитету та спокійної влади, на яку не міг би розраховувати важкоозброєний тиран [239].

Саме такою стала особистість Богдана Хмельницького, оскільки він узяв на себе місію очільника національної революції, що відродила українську державність, втрачену після занепаду Галицько-Волинського князівства. Уже з перших років свого гетьманування Богдан Хмельницький, маючи широку програму становлення української державності, порушує проблеми врегулювання стосунків із сусідніми державами. Завдяки своєму авторитету він добився визнання цієї державності з боку не лише Речі Посполитої, а і з боку багатьох європейських країн. Уже на початку 1649 року Туреччина визнала цю державність підписанням угоди з Україною. Так з'явилися відомий українсько-турецький Договір, якому налічується понад 360 років, та Зборівська угода 1649 року з Польщею, що надала Богдану Хмельницькому можливість відновити втрачену автономність. Договір означав фактичне визнання на міжнародному рівні статусу України як держави.

Аналіз управлінської практики тих часів дозволяє підтримати думку про те, що козацько-гетьманська держава — унікальний феномен XVII ст. Таке явище не мало прецеденту

в Європі, а було оригінальним, створеним українським народом, його думкою, спробою відновлення в нових історичних умовах втраченої державності. Ця спроба поєднала в собі традиціоналізм, який донесла історія, новаторство політичної думки тих часів та авторитет гетьманів, які очолювали державу. Українська держава, що виникла в ході національно-визвольної війни 1648–1654 років, була, з одного боку, результатом організаційного колективного генія народу, що за короткий час створив нові форми політичної організації країни і привів їх у рух. З іншого — це була цілеспрямована, свідомо діяльність Б. Хмельницького та його соратників. Республіканські принципи, вироблені в козацьких полках майже столітнім життям козацької республіки, були перенесені на нове військово-народне управління. Проте військова рада (як безпосередній законодавчий орган) поступово втратила своє значення, а обговорення й ухвалення поточних рішень стає прерогативою ради старшини. Дедалі частіше рішення цих рад вступали в суперечність, а конкуренція набрала характеру боротьби козацького демосу зі старшинською олігархією. Очевидною є спроба поєднати республіканські форми із суто військовим характером устрою, який вимагав дисципліни, ієрархії підпорядкування, авторитарної влади гетьмана. Такою владою і користувався Б. Хмельницький, авторитаризм якого проявився насамперед у прагненні перетворити козацьке самоуправління на загальнодержавне, центром рішень якого був гетьман. Інакше

кажучи, гетьман репрезентував себе як главу держави, якого українське населення поступово сприйняло саме як такого. Згодом і генеральна старшина, і рада старшин трансформуються у вищі органи держави. Проте самого гетьмана вже не обирають, а він стає володарем «землі нашої», якого благословляє патріарх, з яким листуються монархи інших держав. Посадові особи вже призначаються і змінюються самодержавною владою гетьмана. Нарешті запроваджується і династичний шлюб (одруження сина Хмельницького з дочкою молдавського володаря) та династичне правління (спадкоємцем гетьмана стає його молодший син Юрій). Фактично монархічна ідея, заснована на традиційному авторитеті, вступає у суперечність з козацьким управлінням, і цей факт, безумовно, послаблював державу, що використовувалось її ворогами, розхищувало інституційні основи суспільного устрою України, ослабило козацьку державність і, зрештою, в останній чверті XVII ст. закінчилося капітуляцією української старшини перед Московією.

Як відомо, історія українсько-російського договору бере початок із Переяслава, а остаточний його текст вичерпувався 11 статтями та жалуваними грамотами в редакції 27 березня 1654 р. Ця угода гарантувала Війську Запорізькому наступні права: самостійність у діяльності адміністрації та судочинстві, стосунках з іноземними державами, збиранні податків для українського скарбу й утримання 60-тисячного війська. Але московський уряд принципово залишив

за собою право безпосередньо управляти в Україні [158, с. 50]. Нагадаю, що історики (І. Огієнко, Я. Кочмарик, С. Плохій, В. Смолій, В. Степанков) стверджують, що від самого початку повстання Б. Хмельницький прагнув до незалежності України, а військово-політичний союз з Московською державою був не метою, а засобом досягнення цієї мети.

Таким чином, сформоване в XVI–XVII ст. козацьке республіканське державне утворення, що здійснив бездержавний народ, було унікальним історичним прикладом і свідченням його владоспроможності. Це утворення спиралося на організаційні військові принципи, на звичаєве право та на народні традиції, що поєднували в собі демократизм з авторитаризмом. Новостворена українська держава, що сформувалася протягом визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, створює нову форму державного ладу. Характер влади гетьманату зумовлювався боротьбою двох тенденцій — авторитарно-монархічної і республіканської з переважанням у другій половині XVII ст. першої, яка знайшла свій вираз в особі самого гетьмана. Б. Хмельницький став яскравим типом керівника з усіма рисами вождя, що дав віру в заснування української нації і держави, віра ж надала владі гетьмана легітимність. Дарувати людині віру означає подесятити її сили, оскільки, як пишеться в Євангелії, віра «може зсунути гори».

Проте на момент смерті Б. Хмельницького у 1657 р. в козацькій Україні політичні та соціально-економічні

суперечності загострилися до краю, а будівництво національно-державних основ було далеким від завершення. Наприкінці XVII ст. дуже складний і важкий період в історії України увінчався сумною подією — поділом України між Польщею, Росією та Туреччиною. Цей період соціально-історичного розвитку визначається як інволюційний за своїм характером і пов'язується з подальшим існуванням Лівобережної України у складі Росії. Тож, ідея відновлення самостійності України й пошук альтернативного шляху зі спиранням на попередню політичну традицію виводять на авансцену постать Івана Мазепи — яскраву особистість, але, за словами Д. Донцова, і «трагічну постать нашого ренесансу».

Постать Івана Мазепи, його життя та діяльність уже з XVII століття перебували в полі зору не лише його найближчого оточення, але й широкої громадськості — пересічних людей, літописців, політичних діячів та дипломатів і кореспондентів вітчизняних та зарубіжних газет. Існує величезна історіографічна традиція, причому з найширшим спектром думок та оцінок цієї непересічної особистості. Так, М. Драгоманов, М. Грушевський, а також сучасні дослідники Р. Іванченко, В. Смолій та інші наголошують на відсутності авторитету І. Мазепи з точки зору українського народу. Проте, як відомо, одним із показників відсутності авторитету влади та її правителів у ті часи були бунти і заворушення, але за цим показником протягом двадцятирічного правління І. Мазепи жодного антигетьманського

народного повстання не було. Цей факт дає право стверджувати, що І. Мазепа був авторитетним для українського народу. Люди відчували захищеність від свавілля можновладців, про що свідчить низка універсалів гетьмана, спрямованих на полегшення життя селян. Зокрема, у 1691 р. у зверненні до старшини гетьман картає тих, хто «тяглих селян без необхідності обтяжує повинностями, а козаків неволить йти в селяни або викидає їх з маєтків». У 1692 р. був розісланий універсал, в якому наголошувалося на тому, «щоб ніхто з володарів не осмілювався роботами великими і поборами вигаданими обтяжувати людей в селах, собі даних... чинити їм образи і насильства, і щоб володіли ними в міру, нічого вище не накладаючи. У тих же, хто потоптав ці застереження, помістя будуть відібрані, а людям, яких обтяжували, буде вчинено свободу» [144, с. 226].

Відповідно до зазначеного доречно нагадати пораду Н. Макіавеллі про те, що «государ може не остерігатися змов, якщо користується авторитетом народу, і навпаки, повинен боятися всіх і кожного, якщо народ ставиться до нього вороже і з ненавистю. Мудрий государ уживає всіх заходів для того, щоб не озлобити знать і буди бажаним народу — це належить до найважливіших турбот тих, хто править» [123, с. 56]. І. Мазепі вдавалося вести саме таку політику. Скоріш за все він належав до тієї породи правителів, яких Н. Макіавеллі влучно назвав «лисицями». Тож, будучи природженим дипломатом, І. Мазепа легко входив у довіру до перших осіб

багатьох держав. Завдяки повній довірі московського царя гетьман мав надійний тил, забезпечивши себе від доносів і в такий спосіб не боючись старшинських змов та інших претендентів на гетьманську булаву. Як відомо, польські королі Август II і Станіслав Лещинський та шведський король Карл XII також перебували в приятельських стосунках з Іваном Мазепою. Про прихильність до гетьмана правителів низки держав свідчать його численні нагороди, привілеї й титули. Так, у 1700 році він одержує російський орден Андрія Первозванного, у 1702 році — польський орден Білого Орла, а у 1707 році І. Мазепа став князем Священної Римської імперії. Реально не маючи королівського титулу, він за обсягом владних повноважень був справжнім «малоросійським королем», і справедливою є думка Данієля Дефо про те, що гетьман був рівним королю щодо влади і в будь-якому плані був рівним, якщо за заданих обставин не перевершував тодішнього польського короля Августа II. З урахуванням цих особливостей, зокрема і в стосунках з правителями названих держав, можна визначити як сильні, так і слабкі сторони гетьмана як правителя. Наприклад, у кінці XVII — на початку XVIII ст. у Московській державі міцно вкоренилося кріпосництво, і насаджувалася рабська психологія. Волелюбній неугодні люди часто-густо намагалися знайти порятунок у межах Гетьманщини, тому на неодноразові вимоги про негайність відправлення тієї чи іншої людини, що втекла, назад до Москви, Іван Мазепа відповів

відмовою. «Но она хотя и карлица, возрастом і образом самая безделица, однако роду доброго козацького и заслуженого, понеже и отец ее на службе монаршеской убит: для того трудно мне оной карлице неволею и насилье чинить, чем бы самым наволоком на себя плачливую от родственников ее жалость и от сторонних людей в вольном народе порицание» [144, с. 161]. Зазначений факт характеризує суспільний лад Гетьманщини під керівництвом І. Мазепи як такий, для якого кожна людина була цінністю з непорушним правом свободи вибору. Водночас на пропозицію Петра I завести в Україні такі самі порядки, що і в Росії, І. Мазепа відповів відмовою, за що зазнав фізичного і психологічного приниження від московського царя. «Початок загальних недуг наших пізнав я на самому собі, адже вам відомо, що за відмову мою в задумах його, убивчих для нашої Вітчизни, бив мене по щоках...» [34, с. 100]. Цей факт красномовно підтверджує, що Петро I — це правитель «різнобічних інтересів», який, як відомо, не тільки особисто голів бороди, але й рубав голови.

Отже, реалії часів другої половини XVII ст. — татарські набіги, зазіхання польських і московських можновладців на землі України й утиски своїх панів — вимагали від держави захистити українця. І. Мазепа дбав про благополуччя свого краю, приділяючи увагу як соціальному захистові пересічних людей, суворо попереджаючи і караючи тих, хто зловживав владою, так і зміцненню кордонів держави. Проте, одержавши

спадщину Руїни — розполовинення України, І. Мазепа вже не мав такої активності в діяльності, яку мав Б. Хмельницький. Свою місію йому довелося виконувати в умовах суспільного розпаду, як матеріального, так і духовного зубожіння народу. Безсумнівно, що як політик і полководець І. Мазепа намагався об'єднати Батьківщину, шукаючи гідних союзників у цій справі. Доречно пригадати, що союз України зі Швецією було укладено на наступних умовах: перехід України під протекцію шведського короля, нейтралітет українських військ у російсько-шведській війні, в разі майбутнього примирення всіх воюючих держав Україна ставала незалежною державою. Дуже важливим історичним фактом є і те, що Франція та Німеччина погодилися дати Мазепі гарантії безпеки, що підтверджує його авторитетність на міжнародній арені. Хоча Україна вимушено і ставала театром війни, «хитрий лис» усе повернув таким чином, що вона лише надавала свою територію для бойових дій. Тож, цей українсько-шведський договір є зразком дипломатичного мистецтва Івана Мазепи, а думка О. Субтельного про те, що у такий спосіб Мазепа рятував свою країну від страшної небезпеки, що загрожувала їй з боку імперії-монстра, є справедливою, оскільки з приходом до влади Петра I у Росії було встановлено тоталітарний політичний режим [190, с. 142]. Відповідно до зазначеного постає запитання, чому І. Мазепа ніколи відверто не йшов на розрив з Москвою, але при цьому ще і знищував патріотично

налаштованих людей, які залюбки виступили б з ним проти імперії Петра І. Може, властивості екстравертної людини «не дозволяли» йому діяти інноваційно, а екзекутивність вимагала сильного та вольового союзника? Тож, страта авторитетних на Гетьманщині генерального судді Василя Кочубея та полковника Івана Іскри внесла розкол у лави старшини і відштовхнула їх від гетьмана, зокрема і чернігівського полковника Павла Полуботка. Можливо, у найрішучіший момент гетьману забракло бійцівських якостей «лева», оскільки в ситуації, що тоді склалася, не достатньо було бути «лисом».

Вочевидь Мазепа не був бунтівником. Проте у цей період історії України, коли інволюція є часом не лише згортання соціальних процесів, а і поступового засвоєння нових, гетьман зосередився на культурному будівництві, яке стало одним із каменів фундаменту у збереженні ідентичності українського народу. Інакше кажучи, хоча в культурному творенні гетьмана є очевидним політичний сенс, проте саме цей факт є визначальним для збереження української ідентичності у творенні державності й авторитету її правителів. Так, І. Мазепа розумів необхідність збереження історичної пам'яті народу, і тому боротьба за наступне покоління, що стало б вільним від скалічених предків доби Руїни, була для гетьмана пріоритетною. Цим пояснюється його неймовірне піклування й жертвність у культурній царині. Центром його меценатства була Києво-Могилянська, а за часів Мазепи — Могилянсько-Мазепинська

академія, справжній центр українського Просвітництва. І хоча історичний перебіг подій не дозволив реалізувати визначені пріоритети, все ж таки саме тут, в академії, було створено атмосферу, де зберігся дух національної ідентичності українського народу.

Після смерті Івана Мазепи в Україні виникла складна ситуація. Через це стало невідкладним питання щодо визначення особистості гетьмана, який продовжуватиме політику І. Мазепи. 5 квітня 1710 року під Бендерами, в першій українській еміграції, на загальній раді козацька старшина і запорожці одноставно обрали новим гетьманом Пилипа Орлика. Того ж дня було затверджено складену ним демократичну Конституцію України, де було задекларовано станову виборчу гетьманську монархію парламентського зразка (формально в таких монархіях король зберігає статус глави держави і зазвичай призначає уряд, але фактично він найчастіше «панує, але не править»). Гетьман П. Орлик та його оточення створили принципово нову концепцію державотворення. Визначальною рисою Конституції П. Орлика є пункти, що обмежували гетьманську владу на користь старшинської ради — своєрідного козацького парламенту, до якого мали увійти не лише генеральна старшина й полковники, а і представники Запоріжжя та полків — від кожного по одній визнаній особі, що робить цей документ однією з найдемократичніших конституцій серед усіх тогочасних схожих державних актів. Важливою особливістю, що відрізняла її

від звичайних гетьманських статей і робила подібною до пізніх європейських конституцій, було те, що вона укладалася не між гетьманом і монархом, а між гетьманом та козацтвом, яке виступало від імені всього українського народу.

Отже, автори Конституції прагнули об'єднати в єдине ціле Дух минулого: нації, особистості й авторитет і часто-густо — авторитарність таких провідників, як Б. Хмельницький, І. Мазепа та П. Орлик, як необхідність, зумовлену часом.

Відомо, що текст Конституції П. Орлика дійшов до нас у латинській та неповній українських редакціях. Однак, не зважаючи на те, що її копії неодноразово публікувалися, питання ідентичності з оригіналом залишається відкритим. Водночас відомо, що латинська версія є повнішою за рахунок викладення в ній легенд про походження народів та опису поведінки й характеру старшини в Україні. А легенди або міфи, як відомо, — поетичні оповіді чи усні народні оповідання про ту чи іншу історичну подію, чудесну пригоду, котра сприймається як достовірна, і вони у такий спосіб закріплюють ідентичність — відчуття приналежності до нації і до сумісних цінностей, що нею розділяються. Відповідно до зазначеного зауваження деяких авторів стосовно того, що цей документ ніколи не називався «Конституцією», а правильна його назва «Договір і постанова прав і вольностей Війська Запорозького», є зовнішнім боком проблеми. Вважаю, що більш цінною і важливою є внутрішня грань — ідея

повної незалежності України від Польщі та Росії, причому з визначенням кордонів з Польщею по річці Случ, як за Богдана Хмельницького. Гетьман призначався главою держави, поряд з ним мала діяти Генеральна старшинська Рада, що певною мірою обмежувала владу гетьмана й регулювала його відносини з народом. При цьому було прописано, що кожен мав відповідати за свої слова та вчинки, навіть гетьман. Так, на думку П. Орлика, керівництво — це вимога: сильної особистості, більшого обов'язку праці, більшої самодіяльності й більшої відповідальності. Керівництво — це поділ та організація праці відповідно до здібностей особистості. Керівництво — синтез та еманация всіх творчих сил нації для піднесення її могутності та творчості. «Треба нам якнайбільше плекти культ просвітництва і авторитет» [85, с. 140].

Очевидно, що у розглянутих характеристиках Пилипа Орлика як керівника можна побачити властивості інтровертності й прагматичності, що відповідало духу доби Просвітництва.

Григорій Саввич Сковорода (1722–1794 рр.) вважав царську владу винною у тому, що високі чини, права і землі роздавалися за принципом розподілу військової здобичі: військові начальники — дворяни забирали все, солдатам — селянському «чорному» люду — не залишалось нічого. На його думку, розповсюджене серед можновладців і знатних членів суспільства сріблολюбство і лихварство було породжене владолюбством і ледарством. Людей, що вступають

у життя не за вродженими здібностями, Г. Сковорода називав «людьми без Мінерви». Існують спогади про те, що, стикаючись із похлотивим військовим начальником чи суддею-«колядником», філософ з досадою говорив, що це «люди без Мінерви». Одного разу, побачивши зображення Катерини II, він сказав: «Ось голова з Мінервою!» Свій соціальний ідеал філософ бачив у суспільстві, формою правління якого буде республіка, заснована на справедливості, рівності й дружбі, де кожна людина зможе працювати і приносити користь собі і суспільству. У цьому суспільстві існуватимуть закони, які забезпечать свободу всім громадянам незалежно від матеріального становища, статі, расових та релігійних відмінностей, ніхто не перешкоджатиме громадянам обіймати посади навіть у вищих органах влади, державний апарат буде демократичним. Розуміючи, що суспільство — це сукупність взаємопов'язаних людей, і що саме їх діяльність утворює вигляд і зміст соціуму, він першочергову увагу приділяв людині та її сутності. Осмислення своїх потреб, інтересів та об'єктивної реальності стає передумовою творчої діяльності людини, в якій свобода набуває значення необхідної умови життя кожного індивіда.

Таким чином, Григорій Сковорода намагається сконструювати життєвий простір людини не лише за допомогою раціонально визначених філософських понять, а і за допомогою того, з чим повсякденно має справу людина і що для неї водночас має вирішальне значення, і це підтверджує

факт того, що людина просвітницького періоду є інтровертною, схильною інтерпретувати всі значимі для неї події як результат власної діяльності, оскільки така людина є ініціативною, рішучою та впевненою в собі. І, як доводить суспільно-історична практика, керівник з такими якостями здатен успішно здійснювати авторитарне керівництво.

Коротко звернуся до історичних подій, що відбувалися у ці часи. Як відомо, у 1762 р. на російський престол зійшла цариця Катерина II, яка була рішучою прихильницею політики централізації й русифікації всіх земель, які отримала Росія. Тому її рішення остаточно скасувати автономію України й ліквідувати гетьманство було прогнозованим. Прагнучи показати освіченість російського апарату управління порівняно з українським, Катерина II у 1767 р. засновує «Комісію для сочинення нового уложения», що мала зайнятися складанням нового кодексу. Українська сторона, скориставшись нагодою, заявила про наміри відновити гетьманство та повернути давні українські вольності. Все це викликало значне занепокоєння імперського уряду, і засідання комісії було назавжди відкладено. Як відомо, після російсько-турецької війни 1768–1775 рр. Рум'янцев завдає рішучих ударів по українській автономії: перший він спрямовує проти Запорізької Січі, яка у 1775 р. була зруйнована російськими військами, у результаті другого було знищено полковий устрій Гетьманщини. Апогеєм змін 1783 р. в Україні став указ Катерини II про

загальне закріпачення селянства, однак українська еліта в результаті цих трагічних змін лише виграла. Як відомо, на підставі «Жалуваної грамоти дворянству» 1785 р. малоросійська знать урівнювалась у правах з російським дворянством, після чого верхівка колишньої Гетьманщини без будь-якого спротиву погодилася з остаточною ліквідацією автономії. Однак кожен, хто претендував на дворянство, повинен був доводити своє походження або від справжньої шляхти польських часів, або від вихідців-дворян з інших країн. У пошуках дворянського коріння виникає цілий рух, що спирається на історичні традиції козацької України. Однак протистояння представників українського дворянства політиці російського уряду захистом своїх привілеїв і обмежується, у чому проявляється їх лояльність у ставленні до імперії. Отже, в епоху українського Просвітництва авторитарна русифікаторська політика імперії, скасування Запорозької Січі та зросійщення української шляхти призвели до того, що Україна втратила цілий клас з високим соціальним статусом, який мав стосунок до управління країною. Безсумнівно, така позиція суперечила загальному розумінню таких категорій, як відповідальність, обов'язок і гідність. Однак прагнення до «розумного порядку» та встановлення «царства розуму» дозволяли, особливо псевдопросвітникам, невпинно виправдовувати будь-які дії, що нібито ведуть до цієї вельми благородної мети. Яскравим прикладом є антиукраїнська політика таких «освічених» монархів, як Петро I

та Катерина II. Водночас спостерігається відсутність управління українською нацією, яке повсякчас мало було б найкращим виразником її волі. Йдеться про керівників, авторитет яких засновувався б на їх духовних і ділових якостях і успішному втіленні в життя національно-державницької політики саме для України, а не для інших держав. Проте державців цього періоду можна охарактеризувати як осіб зі слабкими характерами, які, зрусифікувавшись за незначним винятком та переставши служити національним інтересам, зайняли конформістські позиції і почали потроху вироджуватись. Цей факт сприяв зміцненню самодержавства і кріпосництва на території України. Як відомо, у 1795 р., після третього поділу Польщі, Росія зайняла Правобережну Україну і Волинь, зумівши зросійщити ці українські землі. Це була жорстока нетолерантна і безальтернативна експансія.

Однак на зламі XVIII–XIX ст., ґрунтуючись на концепції суспільного договору й ідеях природної рівності та свободи всіх людей, з критикою тиранії та кріпацтва виступали В. Карзін, Я. Козельський, В. Лукашевич, В. Капніст та ін. Відповідно до часткової лібералізації суспільно-політичного життя Російської імперії за Олександра I і традицій абсолютизму в українських колах дедалі частіше лунали заклики до обмеження авторитаризму царської влади й скасування кріпацтва. У творчості В. Капніста спостерігається вплив Георгія Сковороди, де значущою є соціально-психологічна характеристика

українця. Останній є представником високодуховної нації, для якого прагнення до матеріальних благ є чужим, але характерними є покійність істинного християнина й глибока релігійність. Він не буде, мов «чижик», кружляти перед «яструбом гладним», шукаючи багатства. Справжній українець живе за законами і покликанням серцем. Отже, для українця значущими є нематеріальні цінності — духовність. У 1811 р. побачила світ трагедія В. Капніста «Антигона» як заклик до боротьби українського народу за власну долю проти авторитаризму царського режиму. Сюжет цієї трагедії зображає проблему влади царя, акцентуючи увагу на тому, що закон, коли ним користується правитель-деспот, стає страшною зброєю проти його народу та конкретної особистості [14, с. 12–65].

У цей період частина українських земель Західної України — Галичина, Буковина і Закарпаття — перебувала під владою Австро-Угорщини. Хоча державний устрій як Російської, так і Австро-Угорської імперій був застарілим, проте з деякими відмінностями. Так, поширюючи свою владу на нових підданих, династія Габсбургів різко не міняла традиційних форм управління новоприсєднаних територій. Це пояснювалося не лише бажанням Габсбургів уникнути опору, а і тим, що державі бракувало сильного централізованого державного апарату, необхідного для уніфікації державного управління на зразок російського. Відтак, аж до середини XVIII ст. імперія була децентралізованим державним механізмом, який час від часу

охоплювали кризи як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. У 1740 р. імператриця Марія Терезія розпочинає адміністративну реформу, спрямовану на зміцнення центральних і місцевих органів державного управління. Будучи прихильником тогочасних європейських традицій державного правління, син Марії Терезії цар Йосиф II продовжив реформаторську діяльність матері і присвятив свою діяльність впровадженню ідей освіченого абсолютизму. Своєю метою імператор ставить покращити долю селян, оживити занепаду економіку, підняти ефективність державного управління і вдосконалити освіту. Керуючись абсолютистськими принципами, він намагається скасувати особливі права і привілеї окремих земель, що ускладнювали, на його думку, державне управління та проведення реформ.

Ці реформи мали величезне значення для українців, оскільки проводилися в час приєднання у 1772 р. до Австрійської імперії Галичини, котра тоді найгостріше потребувала змін. Цар Йосиф II був особливо зацікавлений у цій провінції, до якої у 1775 р. була приєднана Буковина. На першому етапі Відень мав щодо Галичини подвійну мету: по-перше, демонтувати стару систему управління, в якій панувала шляхта, й замінити її дисциплінованими і підпорядкованими центральним органам державними службовцями; по-друге, покращити становище пересічного населення. З метою підготовки освічених державних службовців і священників Йосиф II у 1784 р. засновує Львівський університет — перший вищий

учбовий заклад такого зразка на українській землі.

Наведені вище факти дозволяють зробити висновок про те, що до традицій в управлінні «повертався» раціонально-легальний тип авторитету еволюційної епохи циклу, що розглядається. Проте у Східних і Центральних землях України, що перебували у складі Російської імперії, не залишилося жодного українського навчального чи культурного закладу.

Таким чином, українське Відродження — це період, який не тільки відповідає провідним ідеям

античності та Ренесансу західних країн, а саме вірі в необмежені можливості людини, це — період своєрідного способу життя, мислення й світобачення людини-борця. В еволюційний період українського Просвітництва визначається архетип перетворень, що відповідає раціоналізації, цінностям успіху, завзятості людини та корисності її справ. Однак характерним це було для людей, що проживали на територіях Західної України, а для тих, хто перебував під владою Російської Імперії, характерними є авторитаризм та уніфікація.

4.3. Генезис авторитету керівника в умовах українського Модерну та Постмодерну

Початок українського циклу Модерн — Постмодерн (кінець XVIII — початок XIX ст.), зокрема його інволюційний період, визначаються специфічними тенденціями державного життя Російської імперії, під владою якої перебувала значна частина українських земель. Такими тенденціями є зовнішня експансія, зміцнення самодержавства і кріпосництво. Водночас революції 1848 р., що охопили більшу частину Європи, внесли докорінні зміни у майбутній устрій Австрійської імперії. «Весна народів» зумовлювалася не лише прагненням до політичних та соціально-економічних реформ, але і ще більше — прагненням до національного суверенітету, що завдало нищівного удару консервативній багатонаціональній імперії. Очевидно, що визрівання, характер і спрямованість

демократичних революцій цього періоду перебували під впливом Французької революції (1789 р.). Так, у роки Великої Французької революції остаточно визначається принцип «національності», перетворившись на одну з найбільш цінних складових національної ідеї. Тож, Французька й Американська революції (1775–1783 рр.) стали наслідком і свідченням переходу людства до часу індустріального суспільства, чинили величезний епохальний вплив на розвиток світової політичної та етнополітичної думки і на тодішні й сучасні політичні та етнополітичні процеси. Водночас вони завершили донаціональну еру в історії людства і започаткували нову — еру заключного процесу формування націй та національного існування. Інакше кажучи, почалася епоха Модерну.

Центром українського національного руху 1848–1849 рр. в Австрійській монархії стала Східна Галичина, а його серцевиною — місто Львів. Під час революції розпочалось реформування суспільного життя на демократичних засадах, і одним із найважливіших її результатів було скасування кріпосництва. Повалення абсолютизму і проголошення Австрії конституційною монархією конституційною грамотою від 25 квітня 1848 р., декларування демократичних свобод — особистісної, совісті і визнання, друку, зборів, організацій тощо, гарантування всім народам монархії недоторканності їх національності і мови, обговорення в загальноімперському парламенті проекту перетворення Австрійської монархії на федерацію вільних і рівноправних націй породили серед галицьких українців великі надії і стимулювали значне поживлення українського національного руху та набуття цим рухом політичного характеру. 2 травня 1848 року у Львові, група провідних діячів греко-католицької церкви і представників світської інтелігенції утворила Головну Руську (українську) Раду — першу українську легальну політичну організацію. Її керівником став єпископ Григорій Яхимович — людина, надзвичайно мудра і талановита, яка захищала церкву і народ від політичних та релігійних утисків. Так, вітаючи створення політичної організації, митрополит повідав притчу про женця Русина, що встав пізно до роботи на полі, а як став опісля жати, то порівнявся з сусідами, та, поки сонце заходило, він

перегнав усіх женців. «Таких Русинів нам треба, — казав він, — бо сонце високо, та сусіди давно в полі, а чим довше ми заспали, тим пильніше берімося до роботи, щоб вони не насміхалися з нас і щоб ми порівнялися з ними» [65]. У цьому зверненні очевидним є відчуття Г. Яхимовичем знакового, переломного моменту в житті українського народу і необхідності якнайкраще і ще більше працювати для добра нації. А той, хто краще творить і краще організовує життя, хто власним прикладом підносить інших і проявляє мудрість — той стає провідником і здобуває авторитет.

Авторитет мудрого правителя визнав головною умовою в управлінні державою Йосиф Міхневич. Мудрий правитель — це індивідуальна особистість, розумна, досвідчена, така, що володіє інтуїцією, здатна знаходити рішення різноманітних проблем в управлінні державою, уникаючи часом логічних операцій. Безсумнівно, ця характеристика відповідає екстравертності керівника. З огляду на той факт, що суспільство є продуктом взаємодії індивідів, основу якої становить асиміляція людьми установок, вірувань і почуттів інших, тобто повторення різних форм соціального буття, зокрема позитивних, має сформувати якісний тип людини. Ця думка підтверджується характеристиками індивідів періоду, що розглядається. Так, українці Галичини здобули репутацію людей високоорганізованих і суспільно дисциплінованих, особливо в порівнянні з їх співвітчизниками на сході. Однією з причин того, що галицькі українці розвинули ці риси,

була нагода застосовувати їх. Не дивлячись на своє невідне становище порівняно з поляками, після 1861 р. українці Австрії жили за правління конституційної монархії, що надавала їм набагато ширшу свободу слова та асоціацій, ніж це було можливим у Російській імперії. Зростанню організаторської діяльності, яке спостерігалося в Східній Галичині наприкінці XIX — на початку XX ст., сприяла і низка інших чинників. Західні українці зазнавали впливу таких суспільно високодисциплінованих народів, як німці та чехи. Ще безпосередніше впливали на них поляки, які стали на шлях політики «органічної праці», спрямованої на зміцнення їх спільності шляхом мобілізації та розвитку економічних і культурних ресурсів. Якщо західні українці хотіли змагатися з поляками, вони з усією очевидністю мали б застосувати аналогічний підхід. Звідси і таке гасло народовців, як «Спірайся на власні сили». Нарешті, в 1880-х роках серед західних українців сформувався новий тип керівництва, уособленням якого став громадський діяч. Саме такий тип керівництва, на думку І. Франка, мав закріпитися у суспільстві, що утверджувало б авторитет народної влади.

З другої половини XIX — початку XX ст. М. Драгоманов, В. Вернадський, В. Винниченко, М. Хвильовий, С. Подолинський, М. Грушевський, В. Липинський, Д. Донцов та інші вчені досліджували процеси, що відбувалися у цей час в Україні, зокрема висловлювали погляди на управління державою та авторитет її керівництва. Визначалося, що

засобом переходу від імперського способу правління до європейських демократичних форм державності є принцип федералізму і децентралізація влади. Сергій Подолинський стояв на позиціях автономно-федеративного централізованого управління суспільно-політичним життям. У такій державі адміністративний апарат не височіє над народом, не діє всупереч йому, оскільки саме народ обиратиме керівників різних рангів. Авторитетність останніх визначатиметься забезпеченням ними потреб у розвитку людства.

Учений, історик і політичний діяч Михайло Грушевський вважав, що генезис суспільства зумовлюють біологічні, економічні та соціопсихологічні чинники. Його погляди на державу, форми правління та авторитет керівництва поєднуються з роллю героя і народу в історії. Учений обґрунтував ідею демократичної держави як форми правління, що забезпечує свободу особи як складової частини суспільства, віддаючи перші позиції в керівництві саме народу, а не особі правителя. Протилежною є думка В'ячеслава Липинського, суттю якої є необхідність сильної влади в руках одноосібного правителя. Ідеальною формою правління в Україні він вважав спадкову монархію на чолі з гетьманом, однак владу останнього повинен обмежувати закон. У такій державі обов'язково має існувати прошарок аристократії, що складатиметься з найдостойніших за своїми здібностями, духом та активною діяльністю представників народу. Безсумнівно, народу завжди

потрібні керівники — у державних, політичних і громадських справах часто-густо від рівня їх компетентності, моральності та патріотизму залежить найцінніше. Мірилом значущості керівника зазвичай є не походження чи суспільний стан, а його сила духу, відданості ідеї й обов'язку. Очевидно, що Іван Франко, Михайло Грушевський і В. Липинський — це рушії всіх творчих елементів цілої нації, які вказували дорогу у невідоме майбутнє, що, як відомо, є доволі не просто. Аналіз становлення і розвиток авторитету керівника в контексті універсального соціального циклу дозволяє стверджувати про можливість ефективності одноосібного правління у переломні моменти будь-якого суспільства. Наприклад, це правління Теодора Рузвельта в період «великої депресії», що спостерігалася в американському суспільстві на початку ХХ ст.

У період, що розглядається, українські землі перебували у складі двох імперій, а саме Австро-Угорщини та Росії. Колоніальна політика Російської імперії, про яку першим заявив М. Міхновський, була продовжена з 1922 р. у складі СРСР, а з 1939 р. в таких умовах опинилася вся Україна.

Як уже зазначалося, у ХХ ст. виник «новий антропологічний тип» людини — авторитарний із садистським і мазохістським компонентами, які можна побачити, звертаючись до обставин, що сприяли реалізації авторитаризму і терористичного устрою в СРСР часів сталінської епохи. Позитивне ставлення суспільства до такого устрою відрізнялося самовідданістю,

одержимістю і майже містичною вірою людей у можливість побудови ідеального суспільства. При цьому віра в те, що особистісне у порівнянні із суспільним — це ніщо, утверджувала впевненість у тому, що досягти соціальної справедливості можна у будь-який спосіб. Яскравим прикладом реалізації таких переконань став період колективізації та індустріалізації 30–40-х рр. ХХ ст., коли суцільний терор приймався більшістю радянського населення, і бажання міцної руки проявлялося у збереженні ідеї царя або вождя. У цей період авторитаризм фактично розглядався як противага авторитету «традиції» і «харизми». Він скоріше приймався як «раціональний» тип авторитету, що відокремлює посаду від людини з її обов'язками і в цілому владу як професійну діяльність «обраних чи призначених» — номенклатуру, як підкреслював колись М. Восленський. І все ж таки це був квазіраціональний тип авторитету, який розширював сферу компетенції керівника, однак підвищував ступінь гнучкості політичної та управлінської систем, що функціонувала згідно з позитивно визначеними принципами та нормами і не залежала від етичних та політичних принципів чи міркувань.

Звернуся до обставин, що сприяли реалізації авторитаризму і терористичного устрою в СРСР часів сталінської епохи.

Спочатку був Ленін, потім Сталін, а у період Другої світової війни яскравим прикладом авторитарної особистості є Жуков. Відповідно до зазначеного слухним є

висловлювання М. Бердяєва, «що російський народ не хоче бути мужнім творцем, його природа визначається як жіноча, пасивна і покійна у державних справах... Це підтверджується і російською революцією, де народ залишився духовно пасивним і покійним новій революційній тиранії, але у стані злобно одержимості. Чому вільний духом народ начебто не хоче вільного життя?» [24, с. 5–6]. Напевно, сталінізм, який, прикриваючись комуністичною ідеологією, проголошував рівність і свободу націй, організовуючи геноцид проти них і винищуючи еліту, був впровадженням політики макіавеллізму, яка, як відомо, «народилася» в епоху високого Відродження, що ідентифікується з еволюційним періодом в Італії.

Наприкінці 60-х — початку 70-х років минулого сторіччя у Радянському Союзі спостерігалася активність у дослідженні проблеми авторитету. Цей феномен виступає предметом міждисциплінарних досліджень, зокрема і соціологічних. Істотне значення у цей період мають роботи П. П. Посохова [158], М. М. Семенова [175], Л. П. Буєвої [35], Д. М. Санкиним [174] і В. Є. Солдатова [184], що розглядають соціальну суть проблеми авторитету як суспільного явища, роль авторитету в суспільному житті та вплив соціального середовища на свідомість особи, а також моральний авторитет та авторитет посади й авторитет особистості. Проблеми авторитету є також предметом вивчення соціальної психології. Привертають увагу роботи В. Д. Комарова [9103], Б. Ф. Поршнева [157], Е. М. Ткачова

[198] та Л. І. Уманського [203]. У цих дослідженнях авторитет розглядається як набір особистісних якостей, що здатні впливати на інших людей. У центр уваги тут потрапляє питання лідерства або ж стосунки «начальник — підлеглий». Психологами феномен авторитету аналізується або у напрямі функціонування психічних механізмів цього феномена в реальних емпіричних групах, локалізованих у просторі та часі буття, та його стимулів, зачіпаючи і соціальний аспект, або ж у напрямі обґрунтування окремих явищ психічної діяльності носія авторитету, головним чином лідера. Так, В. І. Міхеев аналізує авторитет через призму соціально-психологічного в управлінській діяльності керівника [128]. Значну увагу дослідженню авторитету у співвідношенні з владою приділяє М. М. Кейзеров. Концептуальною базою його монографії «Влада і авторитет», виданої у 1973 р., служить ортодоксальна марксистсько-ленінська методологія, але окремі висновки стосовно міжгрупового впливу сьогодні, як і раніше, мають наукову цінність [96]. Проблема авторитету через аспект влади працівників державної служби досліджується С. І. Трифоновою. У кандидатській дисертації авторка визначає психологічні умови формування авторитету [202].

Сутність авторитету командира, його роль та особливості прояву у військовій сфері досліджуються низкою військових філософів, соціологів, політологів, педагогів і психологів, а саме Ю. В. Кисельовим [98], О. О. Першиним [150], Г. В. Бажовим

[15] і Р. М. Тімошевим [196]. У роботах військових психологів і педагогів, зокрема В. К. Луценка [121], Н. Ф. Феденка [205] та Я. В. Подоляк [154], аналізуються, перш за все, педагогічні і психологічні аспекти авторитету керівника, командира. Проблеми авторитету відображаються і в роботах, присвячених діяльності полководців (М. П. Скирдо [177], Б. М. Теплов [194]). Особливу цінність мають погляди на військовий авторитет великих російських полководців — Олександра Невського, Петра Великого, П. О. Румянцева, О. В. Суворова, М. І. Кутузова, М. Д. Скобелева, військового теоретика О. О. Драгомирова та ін., а також полководців інших країн — Олександра Македонського, Ганнібала, Юлія Цезаря, Наполеона, Велінгтона, Гранту, військових мислителів К. Клаузевіца, А. фон Шліффена та ін.

В. С. Богданов, який досліджував соціально-філософський аспект проблеми авторитету, пропонує таке його найбільш повне та об'ємне бачення. «Свідомо не порушуючи сфери трансцендентального — „темні глибини доісторії” і віддалене майбутнє», автор визначає авторитет як соціальний феномен у межах емпіричного просторово-часового відрізка, що бере свій початок у матеріально-доказових знахідках перших відомостей про людину, а завершується у вигляді матеріально-детермінованої антиципації; на думку В. С. Богданова, необхідно перейти від дискретного, уривчастого до безперервного (континууму) [27].

Очевидно, що трактування В. С. Богдановим феномену авторитету, обертаючись навколо

філософсько-теоретичного аспекту дослідження, базується на традиційному концепті, за яким авторитет — це форма і результат соціальної взаємодії, де структурування й моделювання наукової системи щодо авторитету відповідає контексту історико-економічної та соціокультурної еволюції людства. Однак постмодерна доба замість віри в однозначність прогресивного соціального розвитку відроджує образ циклічності соціально-історичного часу як нову тенденцію в культурному і психосоціальному самоусвідомленні розвинених суспільств, де заперечення і протистояння проявляються повною мірою. Постмодернізм має імпульсивний, вибухоподібний характер процесу, спрямованого всередину, який можна пов'язати з «тріумфом» особистісної індивідуальності, що відбувається на тлі її внутрішнього пробудження — усвідомлення своєї відповідальності за процеси, що відбуваються в суспільстві і державі. Найбільш гідними й авторитетними членами соціуму виступають ті, хто найбільш повно концентрує в собі зразкову людину, спільний інтерес, колективні уявлення, суспільну волю і зміст колективного несвідомого. За цих умов уявлення про світ та авторитет керівника багато в чому формують засоби масової інформації, використовуючи знаки й символічні образи, відірвані від конкретних феноменів.

Отже, як уже згадувалося в підрозділі 1.3, розвиток феномену авторитету керівника у постмодерному суспільстві відзначається новими тенденціями. Символи замінили

собою колишні авторитети, що призводить до появи «віртуальних» авторитетів, які важко віднести до традиційного, легально-раціонального чи харизматичного його типів. Сучасні комунікаційні технології дозволяють створювати будь-який потрібний образ. Саме тому, осмислюючи авторитет керівника в сучасному суспільстві, актуальним стає символічний капітал — престиж, репутація, імідж.

Про престиж політичного керівництва заговорили в кінці XIX ст., його вплив базувався на повазі і захопленні співгромадян. Це явище може пояснюватися своєрідним рухом моди як результат наслідування керівнику-взірцю. Подальші дослідження показали, що людина дійсно схильна ідентифікувати себе з тим, хто має соціальний престиж, що зумовлювало прагнати до одержання престижної професії, запозичувати смаки і думки його носіїв. Тож, узагальнений, ідеалізований образ представників керівництва в органах державної влади, який створюється з власного досвіду і досвіду минулих поколінь і передається через жанри мистецтва, історію та ЗМІ, є джерелом престижу. Закріплюючись у стереотипі, цей образ переноситься спочатку на всю професійну діяльність, а потім на її типових представників, формуючи престижні оцінки. Процес формування престижних оцінок є результатом складної взаємодії двох факторів: оцінювання професійної діяльності керівника суспільством і групами, а також формування оцінок окремими індивідами. Якщо образ керівника має виражене негативне забарвлення,

то підвищення престижу діяльності керівника нерозривно пов'язується з руйнуванням стереотипу, що сформувався, якщо ж позитивне — то з необхідністю його підтримування. Проте і перше, і друге можуть бути нестабільними і тимчасовими, що є характеристиками престижу й авторитету.

Спільний зміст закладено у поняттях «авторитет» і «репутація», оскільки репутація й авторитет як суспільні явища функціонально пов'язуються з таким поняттям, як довіра, яке допомагає особам скорочувати у часі процеси формування авторитету і репутації. Тож, керівник може мати переваги, якщо він характеризується позитивною репутацією, яка вимагає миттєвого встановлення і, акумулюючись в реальній образ, дозволяє скоротити дистанцію у взаємодії між людьми. На відміну від репутації, існує її нереальний образ — імідж. Імідж людини — це думка про неї, що виникла у людей в результаті сформованого в їх психіці образу цієї людини, який виник внаслідок прямого їх контакту з цією людиною або внаслідок отриманої про неї інформації від інших людей. Імідж — уявний образ дійсності, що стійко відтворюється в індивідуальній або масовій свідомості, подоба, копія, символ, зразок, характеристика об'єкта, представлена в рекламі і здатна програмувати певну поведінку людей. Відповідно до згаданих визначень, поняття «імідж» асоціюється з таким засобом комунікації, як маніпуляція. Маніпуляція — спосіб впливу на людей через програмування їх поведінки. Цей вплив здійснюється приховано і має

за мету змінити думки, мотиви й цілі людей та їх поведінку у потрібному напрямку. Маніпулятивний характер іміджу проявляється у тому, що в деяких випадках треба змінювати не характер людини або її погляди, а враження, яке вона справляє, а це часто-густо залежить від ЗМІ. Один із перших теоретиків іміджу Н. Макіавеллі визначав його сенс як уміння вибудовувати міжособистісні комунікації, прогнозуючи реакції з боку інших людей і співвідносячи свої дії з цими реакціями. У такий спосіб встановлюється позитивна інтеракція. Відповідно до того, що авторитет керівника — це здатність переконувати або ефективно впливати на підлеглих, корекція авторитету може здійснюватися в рамках процесу іміжування — низки навмисно побудованих моделей поведінки.

Сьогоднішнє соціально-політичне і духовне життя буквально все «від політики до поезики стало театральним» [89, с. 184]. У сучасному суспільстві більше не існує істини чи реальності, а замість них володарюють шоу-політика, шоу-правосуддя, шоу-культура. Таке відчуття театральної прозорості, нереальності життя проявилось у 80-х роках ХХ ст., і воно ж стимулювало процеси переосмислення індивідуальної особистості у постмодерному суспільстві. Зазвичай люди вибирають собі ролі, які є їм близькими в цьому сенсі, однак це не повний образ вибраної ролі, оскільки є ще зворотний бік, що стосується несвідомого і називається Тінню. Тінь — це підсвідомі бажання, несумісні із соціальними

стандартами, це якийсь нижчий рівень свідомості відносно сучасного суспільства, і це хтось, що хоче робити те, чого людина собі не дозволяє. Часто-густо людина підозрює в собі цю чужу особистість, коли, ввійшовши в раж, потім виправдовує себе: «Це не я, на мене немов падає така пала». А те, що на неї «пало», це первісна, неконтрольована, тваринна частина особистості — Тінь. Інакше кажучи, віртуальна реальність, гра може виявляти «тінь» людини і таким чином ставати її «доповненням» до образу авторитету через створення чи знищення віртуального авторитету і перенесення одержаного образу в реальний.

Таким чином, відбувається заміщення, вказування на інше — те, що є невидимим, але що може бути припущене. Інакше кажучи, знак, символ — це начебто відсутність реальності, але водночас і існування реальності — уявної, віртуальної.

Знаки, образи й символи Ж. Бодрійяр називає симулякрами, які він трактує як символи самодостатньої реальності. Учений вважає, що симулякри розповсюдились на всі сфери суспільного життя і стали реальностями. Тож, світ, в якому ми живемо, замінено на копію світу, в якій ми знаходимо тільки штучні стимули — симулякри й нічого іншого. Проте, симулякр — це зовсім не те, що приховує істину — це істина, яка приховує, що її немає. Симулякр — істина [246]. Ж. Бодрійяр упевнений, що переважна більшість цінностей та авторитетів, що з'явилися в останні десятиліття, є ні чим іншим, як

симулякрами — чи то популярний політик, чи то нова марка питної води. Проте особам, що сприймають ці віртуальні авторитети як реальність чи як власні переконання, здається, що вони є повністю вільними у своїх актах споживання, не здогадуючись, що це обмежує їх свободу. Таким чином, зникають межі між реальністю і вигадкою, між істиною і неправдою, між авторитетом і феноменом, що ним позначається. Тож, реальність та істина перестають існувати.

Нагадаю, що витoki слова «симулякри» містяться в понятті «копія копії», введеного Платоном, яке вказує на те, що багаторазове копіювання зразка призводить до втрати ідентичності образу. Відповідно до зазначеного, симулякри набувають автономного смислу, який не співпадає з реальністю. Однак у сучасному суспільстві вони сприймаються завдяки тому, що реальність замінюється знаками, і в такий спосіб утверджується ілюзія реальності. Тож істиною є те, що людина живе у знаковому середовищі, в оточенні образів та імітацій, які в сучасному суспільстві сприймаються завдяки асоціаціям з конкретними об'єктами, явищами і подіями. Інакше кажучи, заміна реальності знаками реального надає можливість існувати ілюзії реальності. Рух у цьому напрямі призвів до повної незалежності знака-символа від реальності, до гіперреальності, що є поняттям постмодерністської філософії й означає уявний світ свідомості, яка не здатна відрізнити дійсність від фантазії. Підкреслюю, що гіперреальність — це світ, в якому

переважають симулякри — самодостатні знаки-символи, які вже не віддзеркалюють зовнішню реальність, не відсилають до предмету, тепер вони — єдина реальність. З такого розуміння не можна зробити висновок, що будь-яка реальність стає відсутньою, навпаки, вона наповнюється якісно новим змістом, який створює людина. Далеко не завжди існує можливість висловити словами все те, що ми відчуваємо та розуміємо. Є речі, стани та події, суть яких неможливо «розкласти по полицях», пояснити раціонально, оскільки в глибинах людської душі «живе» колективне несвідоме — архетипи, тобто первинні природні образи, ідеї й переживання, властиві людині як суб'єктові колективного несвідомого, які містять у собі «тисячу і один» зміст переживань і таємниць, які будь-якої миті можуть проявитися й акумулюватися в ідеал, образ чи символ.

У своїй книзі «Проблеми душі нашого часу» К. Г. Юнг пише про те, що розуміє під символом не алегорію чи простий знак, а деякий образ, котрий повинен, наскільки це можливо, охарактеризувати всього лише невиразно передбачувану природу духу. Символ не передбачає і не пояснює, а показує через самого себе ще і на той, що лежить осторонь, незрозумілий, лише невиразно передбачуваний сенс. Отже, архетипи, проявляючись через символи й образи, надають можливість побачити багатоманітність, множинність соціального життя цілісно, без домінування тих чи інших його сторін. Знаки-символи, образи й моделі є природним для людини,

а ілюзія — одна з граней її світогляду, яка з успіхом перетворює моделі на реальність, а реальність — на моделі. Тож, у такій соціальній динаміці постають інші можливості — «знімання копій з оригіналу», коли копія є не гіршою за оригінал. У такий спосіб відбувається тиражування образу керівника, де його авторитет, представлений символами, начебто втрачає реальність. Однак цей факт, як уже згадувалось, призводить до появи «віртуальних авторитетів», які вже не можна віднести до класичних його типів: традиційного, легально-раціонального чи харизматичного, оскільки новітні комунікаційні технології дозволяють створювати необхідний імідж, що унеможливило розгледіти їх справжність. Інакше кажучи, завдяки розповсюдженню інформаційних технологій як тенденції постмодерного суспільства з'являється віртуальна реальність, що створює привабливий імідж і необхідну систему симулякрів, породжуючи асоціацію з потрібним образом.

Таким чином, до авторитетів, які мають основу в реальному житті, додаються численні віртуальні авторитети. Очевидно, що можливість вибору є позитивною подією, але такою, що створює складність. Однак затребуваність віртуальної реальності допомагає подолати цю складність, оскільки творчість сучасного суспільства визначається не виробництвом, а споживанням (через його образи, манери, стилі). Споживання може відбуватися через ігроізацію — впровадження принципів «гри» та її елементів у прагматичні життєві

стратегії [161; 105]. У поняттях «гра» й «ігроізація» є відмінності. Так, перша — це те, що не по-справжньому, формально; в ній беруть участь зазвичай люди близькі за віком і лише одного соціального статусу, для неї визначається час. В ігроізацію втягуються всі прошарки людей, вона залучається в трудову діяльність. Так, політики стають ігровими образами — героїв, рятувальників, лідерів, вождів тощо. І вони починають гратися, хто на чому й хто у що: хтось керує літаком або скеровує переліт птахів, хтось купається в ополонці, а хтось із вилами з'являється в аеропорту. Звісно, що той чи інший авторитет чи образ можуть порушуватись, проте це — не завершення, оскільки виникає інша гра, за рахунок якої можна виправити свій авторитет. Отже, ігроізація — це реалії сучасного суспільства, що торкнулися і державного управління. Престиж, репутація й імідж керівника як моделювання і підтримка віртуальної реальності створюють віртуальний авторитет, який позначається на суспільній думці, а вона, як відомо, є значущою в актуалізації авторитету керівника.

Підсумовуючи викладене можна зробити наступні висновки. В епоху українського Модерну, що відповідає інволюційному періоду універсального соціального циклу, універсалізм, абстрактність та існування тоталітаризму відтворюють типові властивості соціально-психологічного комплексу особистості та суспільства, а саме: екстравертність, інтуїтивність, екстернальність, екзекутивність, інтуїтивність та ірраціональність.

В епоху українського Постмодерну, що відповідає еволюційному періоду універсального соціального циклу, проявляється характерна для цього часу смислова структура множинності. Типовими властивостями соціально-психологічного комплексу особистості та суспільства є наступні: інтроверсія, прагматичність, раціональність, сенсорність, інтенціональність та інтернальність. У розвитку феномену

«авторитет» з'явилися нові тенденції, а саме психосоціальне переосмислення суб'єктивного фактору в управлінській діяльності, усвідомлення керівником органів державної влади, що його дії здійснюються не лише в певному політичному й економічному, а і в духовному середовищі. Нематеріальні цінності, норми моралі, символічний капітал і віртуальна реальність обумовлюють авторитетний образ керівника.

Розділ V

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ АВТОРИТЕТУ КЕРІВНИКА В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

5.1. Етос управлінця як єдність етичних традицій та моральності особистості керівника

У процесі свого розвитку будь-яке суспільство, зокрема і українське, має потребу в стабільності та гармонії, першоосною яких є певні етичні цінності й етичні норми. Авторитетний учений С. П. Капиця у своїй оцінці сучасності переконливо говорить про те, що все людство вступило в дуже глибоку кризу. Вона виражається у загальній кризі моральних цінностей, якими людство жило тисячоліттями, у все гострішій невідповідності між механізмами управління і фундаментальними цілями суспільства. У суспільстві, як відомо, взаємодіє безліч груп, кожна з яких дотримується певної системи цінностей і має своєрідний стиль поведінки. Взаємодія етосів може призводити до конфліктних ситуацій унаслідок відмінностей у системах моральних норм. Один із способів уникнення цього полягає в тому, що етос управлінців як конкретний зразок має висуватися на домінуючі позиції у суспільстві.

Давні греки вважали, що дії кожної людини обумовлюються її незмінною природою — «fysis» і мінливим етосом (грец. «ηθος — вдача, характер, місцеперебування»). Спочатку етос означав житло, місцезнаходження. Геракліт називає цей феномен «деймоном» (здатність окремих людей знаходити раціональні та взаємовигідні рішення), у стоїків — це джерело життя. Аристотель трактував етос як спосіб зображення характеру людини через стиль її мови і через цілеспрямованість як головну ознаку людської діяльності [179, с. 331].

Вищенаведені визначення солідаризуються одне з одним у тому, що етос — явище для людини, яке проявляється в її свободі та постійності, що забезпечує можливість екзистенції життя. Водночас етос означав властиву кожній людині природжену вдачу, що забезпечувала стійкість її природи. Інакше кажучи, етос був тим, що в людській природі є підвладним

самій людині і є предметом її морального вибору.

Давні греки, а згодом і римляни приписували наявність етосу музичним ладам і стилям ораторського мовлення. Так, оратор Лісій вважався неперевершеним майстром етопеї — зображення характеру людини через стиль мовлення, вкладеного їй в уста. Етос як вчення про психологію слухачів і способи впливу ораторів на аудиторію був складовою частиною риторики — одного з семи вільних мистецтв. Водночас велика увага приділялася особливостям сприйняття слухачем творів мистецтв, зокрема поетичного або музичного, що має певну етичну установку, звичку, усталену думку, переконання щодо характеру прекрасного. Вплив епічної поезії й музики на психіку людини був предметом спеціального вивчення, а етос — предметом навчання і виховання. Тому формування певного етосу вважали у давній Елладі справою державної важливості. У подальшому термін «етос» стали розуміти ширше — як «міру речей», характерну для певної культури або певної стадії її розвитку, співвідношення протилежних начал — раціонального й емоційного, конструктивного і деструктивного, статичного і динамічного. Наприклад, у візантійській і давньоруській естетиці поняттям «етос» позначали стан внутрішньої зосередженості, стриманості, духовного напруження художника або зображуваної особи [50, с. 826].

Із словом «етос» пов'язана назва етики як науки про норми людської поведінки, що була оформлена

у працях Аристотеля як самостійна філософська дисципліна [208, с. 720]. Отже, у давнину поняття «етос» мало широкий спектр значень, а саме: звички, звичаї, характери, темпераменти, душевний склад людини. Предметне коло етосу становив особливий зріз людської реальності — певний клас індивідуальних якостей, співвіднесених з певними звичними формами громадської поведінки. Етос — це категорія з нестійким термінологічним статусом, що зазнавала змін і протиставлялася фізісу — природі людини, що є незмінною.

Г.В.Ф. Гегель визначав етос як *Sittlichkeit* — моральність, що тлумачиться як більш розвинута форма, ніж мораль, насичена конкретним життєвим і соціальним змістом. Мораль — сукупність усвідомлюваних людьми принципів, правил і норм поведінки, а моральність — це втілення цих принципів, правил і норм у реальній поведінці людей та їх стосунках. У XIX ст. від слова «етос» було утворено поняття «етологія» для позначення «науки про характер» (Дж.С. Милль), «науки про поведінку тварин» (Ж. Сент-Ілер), «науки про психології народів» (В. Вундт). Р. Мертон застосував поняття етосу в рамках соціології науки, позначаючи набір правових норм як соціальний код, що емоційно сприймає комплекс інституційно схвалених і захищених правил, приписів і суджень, які тяжіють над «науковою спільнотою». М. Вебер визначив поняття «господарський етос», що не лише характеризується сукупністю правил життєвої поведінки та практичної мудрості,

але й дозволяє розширити розуміння об'єктивної моралі, втіленої в устрій життя та світовідчуття людей. М. Шелер цим поняттям позначав структуру вітальних потреб і схильностей нових поколінь людей, що відрізняє їх ментальність від типів думки і спілкування, властивих попереднім поколінням. У наш час воно інколи використовується для визначення моральної етнографії.

За визначенням М. Оссовскої, етос — це стиль життя якоїсь суспільної групи, спільна орієнтація якоїсь культури, узвичаєна в ній ієрархія цінностей, яка може бути або вираженою *explicitе*, або виводитися з поведінки людей. Розглядаючи моральні норми, які забезпечують стабільність спільноти, треба враховувати її соціокультурні умови, стиль життя її членів, спрямованість прагнень і домагань соціальної групи [210, с. 26]. Згідно з Е. Анчел, етос, на відміну від моралі, концентрує в собі такі етичні засади, які не проявляються у повсякденному житті і вказують на потреби людини у позаемпіричному моральному порядку [6].

Як бачимо, смисл, який охоплюються поняттям «етос», виходить за рамки шкали моральних цінностей і містить у собі не лише риси, що підлягають етичному оцінюванню, але і риси, які визнаються звичай етично індиферентними. Тобто сучасне розуміння поняття «етос» надає можливість «провести розмежувальну лінію» між «різношерстими» вдачами людей і мораллю. Для чіткого визначення відмінностей використовують поняття «габітус» (грец.

«ἡβητις») — звичай), яке дозволяє відрізнити «мораль за звичаєм» з її реально-належним від безумовної моралі як ідеалізовано-належної. За П. Бурдье, габітус — це необхідність, що стала чеснотою [36, с. 23–25].

З плином часу відбулося зміщення розуміння етосу з індивідуального до суспільного, тож етос — це поняття, що охоплює фактичний стан норм моральності, а також сукупність звичаїв деякої соціальної групи, що створюють характерний і неповторний стиль життя її членів у конкретних історичних умовах. Згідно з цим визначенням моральна норма (від лат. «*norma*» — керівне начало, правило, взірець) є елементарною формою моральної вимоги, певним взірцем поведінки, що відбиває усталені потреби людського співжиття і відносин та має обов'язковий характер. Зв'язок моральних норм з реальною практикою людського життя зумовлюється тією обставиною, що норма — це ще і певна усталена риса або показник того чи іншого об'єктивного масового явища чи процесу. Стосовно зазначеного цікавим виглядає те, що мовне джерело цього слова — латинське «*norma*» — походить від дієслова «*normo*» (пізнаю, впізнаю, розпізнаю) й первісно позначає ніщо інше, як трикутник, який прикладають до ліній та площин з метою їх випрямлення і виправлення. Від цього елементарного уявлення сучасне поняття норми успадковує вказівку на деяку повторюваність істотного, що її слід розпізнати в тій чи іншій ситуації й узяти до керівництва. Отже, моральна норма теж постає своєрідним

трикутником, який ми прикладаємо до хитромудрої реальності людських стосунків, де існують свої істотні повторюваності, що вимагають додержання.

Водночас на характер моральних норм можуть впливати як позитивні вимоги, що зобов'язують людину здійснювати певні вчинки і реалізувати в них певні якості («Поважай батьків!», «Повертай борги!» тощо), так і заборони, що накладаються на відповідні діяльнісні волевияви людини («Не вбивай!», «Не кради!», «Не кажи неправду!» тощо). Як відомо, основоположні норми моралі закріплено в людській свідомості у вигляді релігійних заповідей. Заповідь — це така норма моральності, стосовно якої існує переконання, що вона походить від певного авторитету, насамперед авторитету Бога, класичним прикладом чого слугує «Десять заповідей». Важливо, що будь-які моральні норми мають і певні спільні сутнісні риси, які визначають їх приналежність до сфери моралі. Це, насамперед, імперативність, тобто обов'язковість втіленого в них веління, де обов'язковість моральних норм має не гіпотетичний, умовний, а категоричний характер: людина в принципі має виконувати їх незалежно від будь-яких сторонніх міркувань. Небагато чого варті були б у моральному плані чесність або ввічливість особи, якби за ними стояло, скажімо, лише бажання сподобатися. Такі «чесноти» через це і називаються демонстративними — на відміну від справжніх. Отже, обов'язковість закладається в моральній нормі і незалежно від

зовнішніх обставин має категоричний характер.

Сучасний досвід переконує, що в різних регіонах світу, в різних народів чи в різних шарах культури можна зустріти найрізноманітніші за змістом моральні імперативи. Отже, будь-яка норма моралі містить відповідний універсалізуючий потенціал. Кожну з таких норм можна інтерпретувати таким чином, щоб вона за певних обставин набувала множинного значення. Це і очевидно, оскільки в галузі моралі таких норм, які були б обов'язковими для одних осіб і не стосувалися інших, не може існувати. Це мораль «подвійного стандарту», яка засуджується всім цивілізованим суспільством. Своєрідною «нормою норм» постає «золоте правило» моралі, що передбачає взаємність, суть якого полягає у наступному: я маю вимагати від себе того, чого вимагаю від інших, відповідно, від кожного вимагається те, що і від кожного іншого.

Суттєвою конструктивною особливістю сукупності моральних норм є їх ієрархічний характер. За всієї обов'язковості й безумовності кожної з норм вони можуть розглядатися як більш або менш важливі; існують обставини, зважаючи на які саме моральні міркування інколи змушують відмовлятися від виконання навіть фундаментальних норм заради таких, які мають більшу життєву вагу. Наприклад, якщо діти вмирають від голоду, а в тебе є нагода непомітно вкрасти шматок м'яса, в якому його власник не відчуває такої гострої потреби, — кради, але тільки не вважай, ніби ти чистий перед людською

мораллю: крадіжка за будь-яких умов лишається крадіжкою, явним порушенням однієї з фундаментальних, категорично обов'язкових моральних норм.

Щодо суспільної й людської цікавості до цієї проблеми слід зауважити, що вона протягом недавніх десятиліть значно знизилася внаслідок істотної недооцінки самої ідеї норми. «Нормальна людина», «нормальна поведінка», «нормальний учинок» — такі визначення почали сприйматися як щось сухе й прісне, мало не принижуюче, насамперед через те, що саме суспільство у своєму розвитку, забувши про ідеал норми, тривалий час орієнтувалося переважно на екстремальні, якщо не екстремістські взірці, на те, що в культурно-історичному та антропологічному плані інакше як аномалією не назвеш. Замість рівномірної конструктивної праці й творчої самореалізації на благо собі та іншим як взірці висувалися якісь неймовірні титанічні зусилля, безперервні подвиги, що переходили будь-яку розумну межу. Гонитва за екстремальним, орієнтація на аномальні зразки глобально панували протягом минулої епохи, позначаючи певний етап розвитку світової цивілізації.

Функції контролю і критичного осмислення моральності людини реалізуються такими її формами, як совість і сором — внутрішнє духовне осмислення людиною цілісності своєї життєвої реалізації. Інакше кажучи, сором і совість — потайна, захована внутрішня здатність людини, яка важко узгоджується з гучним оприлюдненням. Сократ був першим

з античних філософів, хто окреслив проблему совісті, вважаючи її джерелом моральних суджень людини про себе. Згодом Аристотель, використовуючи іншу термінологію, зазначає, що совість — це «правдивий суд доброї людини». Пізніше про «внутрішнє судилище» совісті розмірковує І. Кант, згідно з яким на такий «судовий розгляд» людина потрапляє остільки, оскільки вона порушує моральний закон, тобто відходить від вимог закону. Філософ стверджує, що особа може скільки завгодно хитрувати, намагаючись виправдати свою аморальну поведінку, висувати незаперечні, здавалося б, докази власної невинності, однак усе це не примусить замовкнути неблаганного обвинувача такого процесу, якщо тільки ця особа усвідомлює, що під час скоєння несправедливості вона мала здоровий глузд і могла користуватися свободою. Отже, совісті відводиться роль суворого внутрішнього прокурора, який невідступно стежить за тим, щоб людина дотримувалася загального закону, обов'язку як вищого принципу своєї моральності. За традицією совість нерідко сприймається безпосередньо як голос Божий, який лунає в серці людини. Проте етос вимагає і раціонального пояснення моральних феноменів на основі реального існування людини. До того ж саме відчуття совісті підказує, що в її «особі» ми маємо справу з чимось невіддільним від внутрішнього ества власного «Я».

Отже, природа етосу складається з духовних і практичних наслідків прийнятої у суспільних групах ієрархії цінностей, що визначає певне

розуміння об'єктивних моральних норм, а також сукупність звичаєвих норм, яким приписується моральна якість. Відповідно до зазначеного категорія «етос» дозволяє виділити нормативно-ціннісну складову в професійно локалізованих соціокультурних практиках. Наприклад, у Середні віки в Західній Європі це лицарський етос — братство, привілейований соціальний прошарок, приєднання до якого розцінювалось як королівська нагорода за державну службу. Принциповими цінностями лицарства були побожність, честь, доблесть, шляхетність і вірність. Отже, це — кодекс поведінки і честі, якого середньовічні лицарі дотримувалися. Про шляхетну людину Д. Донцов говорить, що «шляхетні — вони не для своїх матеріальних благ жили, а найвище ставили Бога, честь і свою велику справу, над всім дочасним, особистим. Мудрі, знали вони таємні закони розцвіту й занепаду спільнот, проникаючи зором на поверхню явищ, заслону часу, в їх суть і майбутнє. Мужні вміли ставити чоло небезпеці і здійснити ризикові задуми, служити тільки ідеалові, правді своїй, не підлешуючись ні царям ні юрбі, ні подіям. Ці три прикмети: шляхетність, мудрість, відвага — три основні прикмети володарського класу ... шляхетного не підкупиш, мудрого не обдуриш, мужнього не залякаєш!» [72, с. 234]. Очевидно, що саме ці риси мають бути притаманними особистостям, які обрали своїм професійним шляхом управління.

Тож, на сьогодні реальністю стає етос управлінців. Обираючи

професію управління, людина робить свідомий вибір, погоджуючись на суворі обмеження (чим вищою є посада, тим більше обмежень), що вимагає така професія. Державні управлінці користуються суспільною довірою, що аргіогі наділяє їх посадовим авторитетом. Отримання тієї чи іншої посади в органах державної влади — це та винагорода, своєрідний бонус, що дається особистості і який вона повинна підтвердити заслугами через виконання своїх службових обов'язків, керуючись положеннями Конституції і чинного законодавства, нормами моралі й особистої моральності.

Проте, як історично доведено, управління і моральність — це не проста «пара». Відомо, що проблему співвідношення етики й управління вперше поставив у центр уваги Н. Макіавеллі. Він розробив особливе політичне мистецтво створення твердої державної влади будь-якими засобами, не зважаючи на жодні моральні принципи: «мета виправдовує засоби». На протигагу макіавеллівській парадигмі політики у доповіді «Політика як покликання і фах» М. Вебер наголошує на тому, що «хто хоче займатися політикою взагалі й зробити її своїм єдиним фахом, має усвідомити ці етичні парадокси й свою відповідальність за те, що під їх впливом вийде з нього самого. Він, я повторюю, сплутується з диявольськими силами, котрі підстерігають його під час кожної акції насильства» [45, с. 654].

Функціонування сучасного державного апарату неможливо увявити без раціонально розроблених, твердо

встановлених та обов'язкових формальних правил, де інструментом і результатом суворої професіоналізації механізму управління є особистість державного службовця. Безумовно, управлінець має нести особисту відповідальність за свої дії, яка передбачає наявність у суб'єкта цієї відповідальності власних морально-етичних позицій і переконань, пам'ятаючи, що етика державної служби є тісно пов'язаною із соціальною структурою конкретного суспільства і чітко визначається нею. Тому в управлінській діяльності не можна ігнорувати те, що позначається поняттям «людський вимір», тобто є значущим збереження відповідності професійного і морально-етичного аспекту в діяльності державних службовців.

Проте, як відомо, специфіка діяльності державного управліня полягає у виконанні обов'язків і повноважень, що є подекуди неординарними. Так, посада керівника органу державної влади накладає табу на ту чи іншу дію, яку б він мав право робити як приватна особа. Наприклад, у керівника є обов'язок ставитися до всіх підлеглих однаково, проте як приватна особа він (і це є цілком зрозумілим) віддає пріоритет своїм друзям. Суворе дотримання писаного закону, безсумнівно, є одним із найважливіших обов'язків посадовця. Проте закони необхідності ухвалення рішення з метою самозбереження чи збереження якогось об'єкту або стабільності в країні є значно вищими. Тому втратити можливість, наприклад, виходу з кризового стану через скрупульозне дотримання писаного

закону означало б втратити свободу чи інші блага.

Так, Ньюболд зауважує, що «коли державні службовці, вибрані, або призначені, ухвалюють екстраординарні рішення, які підносять їх над рівнем державців, незважаючи на можливі етичні наслідки для їхніх індивідуальних самостей, вони забезпечують захист тієї самої держави, з якою внутрішньо пов'язане адміністрування» [269, с. 669–675]. Прикладом цього може служити програма Т. Рузвельта під відомою назвою «Новий курс». Нагадаю декілька ключових моментів — це справедливий перерозподіл суспільного багатства, збільшення купівельної спроможності нижчого і середнього класів за рахунок економіки попиту. Необхідно зауважити, що одним із головних механізмів соціального перерозподілу став державний бюджет і свідоме збільшення дефіциту бюджету задля фінансування соціальних виплат. Реалізуючи системну стратегію, уряд Теодора Рузвельта вперше втрутився також у питання виробничої сфери і кредитно-фінансових операцій, запровадивши кодекс чесної конкуренції та започаткувавши страхування приватних банківських внесків до 5 тисяч доларів, створивши комісію з торгівлі акціями, яка контролювала фондові біржі, здійснивши рефінансування боргів. Додатковим джерелом розвитку американської економіки стали прибутки від військового виробництва під час Другої світової війни. Наслідком «нового курсу» Т. Рузвельта було народження держави загального добробуту, фундаментом

якої став американський «середній клас» як основа демократичної системи США. Ще одним прикладом, коли державний діяч може діяти морально неправильно, є поведінка М. Хрущова у період Карибської кризи. Його обов'язок полягав у гарантуванні миру для СРСР, що і було досягнуто. Вочевидь, гарантія блага для нації — це виправдання поведінки та піднесення особистості державного діяча і досягнення високого рівня авторитету.

Неважко зрозуміти, що сама наявність у людини власної вдачі вже передбачає її здатність обирати для себе ті чи інші рухи, жести, поведінку чи позицію в житті, тобто передбачає свободу її самовияву в певному життєвому просторі. Актуальною є думка одного з найвидатніших філософів ХХ ст. М. Гайдеггера про те, що місцеперебування та звичайні умови життя людини є для неї простором, де може відкритися Божество.

Українська нація склалася під впливом географічних та історичних чинників на основі особливої ментальності (інтелектуально-емоційних особливостей індивіда), засадничими цінностями якої є такі: хазяйновитість, патріархальність, традиційність, сентименталізм, працелюбство, егоцентризм та індивідуалізм — моральний, політичний і соціальний світогляд, який підкреслює індивідуальну свободу, першорядне значення особистості, особисту незалежність і сповідує принцип «покладатися на самого себе». Так, індивідуалізм (від лат. «Individuum» — неподільне) як характерна риса української

ментальності базується на тому факті, що українські чорноземи надавали селянам можливість отримувати гарний врожай не об'єднуючись, а працюючи індивідуально. Це і зумовило те, що впродовж багатьох століть в українського селянина формувалася риса індивідуаліста, який сам собі хазяйнував (і зазвичай доволі вдало) на власному земельному наділі. Тому і потреби систематично вести переговори, враховувати думку сусіда не було. Результатом цього стала відсутність уміння колективно вирішувати ті чи інші питання, спрямовані на досягнення успіху. Саме ця риса перевищувала колективний дух і почуття спільної відповідальності українців навіть у найвідповідальніші моменти в разі військово-політичної загрози ззовні, коли правляча верхівка не знаходила між собою спільних позицій, що призвели б до об'єднання. М. Костомаров зауважує, що індивідуалістичні установки українців були розповсюдженими і в цивільному житті Запорізької Січі. То було суспільство, де дух свободи був пов'язаний з духом терпимості. Створення братських шкіл та академій, їх прагнення відмежуватися від світу соціальної несправедливості і морального занепаду сприяли тому, що індивідуалізм українців обумовлювався етикою «інтелектуалізму». Вочевидь просліджується дві тенденції щодо проблеми українського індивідуалізму, які проявляли себе, з одного боку, як «моя хата з краю...», а з іншого — «на одну булаву три гетьмани», що, як уже зазначалося, обумовлювалося і етикою «інтелектуалізму». Через

зазначене актуалізується цікавість до відповідних моментів ідейної спадщини Аристотеля, яка отримує «нове дихання», оскільки позитивні сподівання сучасного українського суспільства, хоча і здебільшого на когнітивному рівні, виявляються багато в чому співзвучними аристотелівському баченню державного управління як «спілкування вільних людей» і відомим історичним фактам щодо «союзу вільних особистостей» Запорізької Січі, Магдебурзького права тощо.

Отже, поєднання вільного вибору і традиції складає те, що називають етосом, який проявляється у стосунках не лише між людьми, але і між

людиною і річчю, місцем, де людина працює і живе; це стосунки, що зберігають пам'ять та ідентичність людини. Звернуся до результатів оцінного опитування, покликаного з'ясувати тенденції інтеграції українського суспільства у 2012 році задля виявлення ступеню притаманності українському соціуму головних психологічних рис (шкала від -10 до +10 балів).

Опитування було проведено відділом соціальної експертизи Інституту соціології НАН України). Для дослідження була вибрана дихотомія певних психологічних рис українського соціуму. Нижче, у таблиці 3, представлено його результати.

Таблиця 3.

**Ступінь притаманності українському соціуму
головних психологічних рис
(шкала: від -10 до +10 балів)**

Дихотомічні риси		Індекси (I=A+B)
А	В	
Шкала (від 0 до +10 балів)	Шкала (від -10 до 0 балів)	
Індивідуалізм	Колективізм	2,5
Комунікативність	Ізоляційність	-1,2
Цілеспрямованість	Безвільність	-0,3
Раціональність	Емоційність	-0,4
Демократичність	Авторитарність	-0,8
Гідність	Меншшвартисть	-0,9
Відповідальність	Розхлябаність	-0,1
Оптимізм	Песимізм	-1,1
Ініціативність	Пасивність	-1,9

Дихотомічні риси		Індекси (I=A+B)
А	В	
Шкала (від 0 до +10 балів)	Шкала (від -10 до 0 балів)	
Аскетизм	Гедонізм	-2,1
Пасіонарність	Апатичність	-2,7
Духовність	Матеріальність	-3,1
Владність	Підлеглість	-3,1
Інноваційність	Консервативність	-3,3
Ризикованість	Обережність	-4,4

Експерти зауважують, що у дихотомічній парі «індивідуалізм — колективізм» перша ознака як позитивна риса демонструє позитивний загальний індекс (2,5 бали). Однак загальноновизнано, що колективістський світогляд передбачає перекладання відповідальності з індивіда на колектив, що є типовим для психокультури азіатських країн, де почуття відповідальності за всіх означає особисту безвідповідальність. Інші риси характеру українського соціуму мають негативні оцінки, особливо такі, як ризикованість (- 4,4 бали), інноваційність (- 3,3 бали), владність (- 3,1 бали), духовність (- 3,1 бали) та пасіонарність (- 2,7 бали) [173, с. 10–11].

Отже, в українському соціумі соціетальна ідентичність, характерна для сучасної епохи, ще не сформувалася.

У зміні цієї ситуації управлінський етос, який проявляється в духовно-вольових якостях, «мудрості, благородстві і хоробрості» керівництва мав би відіграти провідну роль.

Сьогодні етос сучасних управлінців є біполярним: з одного боку, це прагнення демократичних змін, а з іншого — намагання збереження звичаєвості. Інакше кажучи, в умовах безперервного суспільного руху етос управлінців позиціонується разом як з індивідуалізмом, демократизмом, підприємницькою ініціативою, самостійністю в мисленні та діях, інноваційністю, конкурентоспроможністю й прагненням до успіху, так і з присутністю традиційних цінностей, а саме опіки, загальної зрівняльності, наголошенні на суспільній справедливості, солідарності.

Певно, що такі традиційні цінності, як безпека, справедливість і свобода, слушно називають вічними. Так, роль безпеки відзначається протягом усієї історії, оскільки саме вона є фактором, що визначає утворення суспільства та його життєздатність, оскільки разом легше вижити, продовжити рід, протистояти небезпекам тощо. Розподіл ресурсів, благ і

впливів породжує виникнення конкуренції, яка, в свою чергу, викликає симпатію, антипатію та інші оціночні ставлення одних членів суспільства до інших, що часто-густо призводять до конфліктів у суспільстві. Намагання подолати цей дискомфорт і зумовлює необхідність у справедливій оцінці, справедливому вирішенні конфлікту, справедливому правосудді, бо саме встановлення справедливості й гармонії інтересів, їх збалансування є тією цінністю, що дозволяє зберегти цілісність суспільства, а в нашому випадку його об'єднати.

Як відомо, свобода — це та цінність, що пов'язується з формуванням автономної відповідальної особистості, оскільки свобода — це не відсутність обмежень. Між владою і свободою завжди є присутнім конфлікт. Так, управлінці, які возвеличують свою авторитарність, часто вважають повагу, таку потрібну для свободи, певним видом невинуватої схильності до стихійності, а ті, хто уявляє, що свобода не має меж, завжди бачать авторитаризм у кожному виправданому застосуванні влади. Безсумнівно, правильна позиція, хоча і найважча — це демократична позиція, цілісна у своєму утопічному прагненні до справедливості.

У контексті зазначеного актуально звучить думка Е. Фромма стосовно того, що подолання «людської деструктивності», досягнення відчуття захищеності і психологічного комфорту отримуються в межах етосу, яку б локалізацію в просторі — фізичному і соціальному — той не мав [217]. Однак дуже тривалий період

поневолення населення в українських землях Російською й Австро-Угорською імперіями, а потім тоталітарним комуністичним режимом призвів до того, що в Україні етос управлінців досі перебуває в процесі творення. Зрозуміло, що у такому процесі просто необхідно є «робота» покоління — просвітницька й культурна, результати якої акумулюються в одній із складових психіки людини — колективному несвідомому. Доречно нагадати про те, що на територіях, які перебували під владою Австро-Угорщини у XIX ст., зароджувалися громадські організації, а потім партії, бо, як відомо, її влада дозволяла українцям брати участь у виборах. На цьому позитивному енергетичному тлі декількох поколінь було сформовано загопи Січових Стрільців і полки Української Галицької Армії, які воювали за незалежність в Армії Української Народної Республіки. У Східній Україні можна спостерігати найкращих здебільшого серед військових — С. Петлюру, що був головним отаманом Української народної республіки, В. Петріва, М. Капустянского та ін., проте державних керівників на ті часи бракувало — М. Грушевський та В. Винниченко не були успішними у справі керівництва державою. Безсумнівно, для того щоб стати державцем, треба «визріти», бо однієї мудрості для цього замало. Як уже згадувалося вище, мудрих, напевно, у нас достатньо, а ось хоробрих і благородних — замало. Благородство — це висока моральність, самовідданість і чесність. Благородна людина — впевнена у собі, яка любить

своє оточення, людина, яка не зрадить, допоможе, пояснить. Благородна людина має бути чесною і мудрою. Якщо вслухатися у слово «благородний» (благо + рід), то його звучання надає можливість зрозуміти, що це — людина всього роду, багатьох поколінь, благо накопичене і примножене. Тож, благородна людина — це людина з почуттям власної гідності, впевненості, вмінням і готовністю нести відповідальність за свої слова, справи і рішення.

Однак за останні десятиріччя моральні цінності всього суспільства, а отже і цінності у професійній діяльності змінилися. Часто-густо людина прагне збагатитися та досягти успіху за рахунок когось. Очевидно, що такий підхід — це шлях у пірву, тому професійна діяльність має бути спрямована на досягнення двох цілей — індивідуального і суспільного блага, невід’ємних одне від одного.

Для управлінця це означає ще і те, що його професійна діяльність має об’єднувати. Фокусом цієї консолідації є поняття людської і професійної моральності — відповідальність, професійна честь, гідність, справедливість. Однак результати опитування оцінки деяких якостей нинішньої влади (шкала від 0 до 10 балів) показують наступне. По-перше, схильність до хабарництва сягає 8,5 бала з 10-ти і продовжує зростати, тож комітет по боротьбі з корупцією Президента працює на тотальне нарощування корупції. По-друге, це надзвичайно низький рівень культури — коректність публічної поведінки набирає всього 3,0 бали. Влада добре

закрилася від суспільства. По-третє, рівень моральності перебуває на жахливому рівні в –1,6 бала. Отже, українська влада — це антигуманна, антидемократична, антиєвропейська влада, з якою цивілізований світ відмовляється здійснювати інвестиційні проекти. Влада не створила для цього законодавчої бази, не досягла цивілізованої поведінки чиновництва, не створила справедливую судову систему, відірвалася від мас і замкнулася у своєму вузькому колі й відсунула в андерграунд справжню інтелектуальну еліту, особливо її молоде прогресивне покоління. Це спричинило глибоку соціально-політичну кризу в суспільстві.

Наявність ознак довготривалої кризи політичної системи в Україні не є новиною ані для жодного з незалежних експертів чи політиків, ані для народу. За сучасних українських реалій криза втілюється у політичних конфліктах не стільки між владними інституціями, скільки між особами, що очолюють ту чи іншу політичну силу [173 с. 6].

Отже, етос сучасних управлінців не відповідає базовим цінностям соціального життя, бо корупція пронизує українську державу й суспільство знизу догори і є найбільш небезпечною річчю для держави. В економіку країни, де панує влада крадіїв, не будуть інвестувати, вона ніколи не стане успішною, оскільки унеможливує чесну конкуренцію, примушуючи будь-який бізнес платити гроші за його відносно спокійне існування і діяльність. Однак керівник постійно перебуває в центрі уваги, його знають

усі, про нього говорять, з нього беруть приклад. Тому така поведінка не передбачає зміцнення засад публічності, розгортання громадського дискурсу як основи морально-етичної легітимації влади. Вочевидь, необхідною є моральнісна орієнтація у співробітництві суспільства з управліннями, що є головною регулятивною ідеєю «буття в етосі». Толерантність, миролюбність, солідарність, відповідальність, самодисципліна, некорупційність, співчуття, милосердя, правовий захист, прозорість, гнучкість пристосування до змін у потребах суспільства — це ті нові цінності, які є характерними для «демократії співучасті», за якої справи громадян будуть для керівника органів влади такими ж само близькими й важливими, як їхні особисті справи, або за якої благо спільноти стане особистою справою кожного управлінця. Проте

бути відкритим і здатним до співпраці у форматі діалогу як з рівноцінним світом, так і з іншим «Я» — це, скоріш за все, найскладніше сьогодні в державному управлінні, бо, як відомо, Сократ визначав «гідність» і «вчинок» центром життя і зауважував, що «прекрасне є важким».

Таким чином, етос управлінців — це система, яка базується на діалектичній єдності моральності та звичаєвості і створює певний стиль життя. Але звичаєві норми можуть бути такими, що відповідають моральності, нейтральними або такими, що моральності не відповідають, тому очевидно є необхідність постійної корекції етосу. При цьому етос має на увазі прийняття іншого — людини, речей, середовища, традицій чи ідентичності, фокусуєчись у вертикальній і горизонтальній його композиції.

5.2. Соціальний капітал — ціннісний пріоритет керівника в сучасному українському суспільстві

В умовах становлення і розвитку постмодерного суспільства базовим ціннісним пріоритетом стають люди на та її соціальний капітал як головний чинник й інтегральний показник впливу на суспільний розвиток. Відтепер саме в цій формі накопичення знаходять своє віддзеркалення багатоманітність соціального життя, множинність його ціннісних начал і динаміка їх взаємодії. Саме на цьому — психологічному — «полі битви» відтепер іде змагання за зразки людської поведінки, основа яких міститься

у полі тяжіння тих або інших архетипів колективного несвідомого.

Справедливим є твердження Ф. Фукуями про те, що соціальний капітал зазвичай створюється і передається через такі механізми, як релігія, традиція та історична звичка [257]. Спрямованість на пошук нових форм і змісту людської поведінки робить актуальним питання переосмислення місії державної служби і механізмів реалізації функцій державного управління, які віднині є безпосередньо пов'язаними з функціонуванням

і розвитком соціального капіталу й авторитетом керівників.

Термін «капітал» (від лат. «*capitales*» — головний, основний, фундаментальний, дуже важливий) має багато значень. Він може трактуватись і як деякий запас матеріальних благ, і як дещо, що складається з матеріальних й нематеріальних елементів, таких як людські здібності чи освіта. Поняття «капітал» вийшло досить далеко поза межі свого первісного сенсу. Широко вживана нині в різних сферах знання, ця категорія вперше була використана в економічній науці, що виражає суспільно-виробничі відносини капіталістичного способу виробництва та є обов'язковим елементом ринкового господарства. У широкому сенсі капітал — це все, що має здатність приносити його власникам дохід у вигляді прибутку від його використання, або ресурси, створені людьми для виробництва товарів та послуг [115, с. 335]. Капітал — певна сума благ у вигляді матеріальних, грошових та інтелектуальних засобів, що використовуються як ресурс у подальшому виробництві, тобто капітал є сумою так званих капітальних благ, інакше кажучи, благ з виробництва інших благ [234, с. 335]. У соціологічному словнику (Colins) під час визначення поняття «капітал» дають два його тлумачення, одне з яких стосується економічної сфери, а друге надає підстави використовувати його в інших сферах суспільного життя — у значенні накопиченого багатства, реалізованого в засобах виробництва або здатного (хоча б потенційно) їх створити чи допомогти придбати. К. Маркс вважає, що

капітал — це приватна власність, що використовується для виробництва додаткової вартості. Водночас Маркс наполягає на тому, щоб капітал розглядався не тільки як річ, а як соціально-економічні відносини, які є лише подібними до речей. У більш широкому сенсі капітал — це «власність», потенційно придатна для використання як джерела прибутку (наприклад, людський капітал, культурний капітал) [32, с. 272]. У такому розумінні капітал існує в усіх суспільствах.

Тож, учені зосереджуються на поясненні його впливу на економічний і соціальний розвиток — на умови життя, здоров'я, освіти, навколишнє середовище, приплив інвестицій, розвиток інформаційних технологій тощо. Французький соціолог П. Бурдьє у статті «Форми капіталу» (1983) першим у соціології вказав на види капіталу, де обґрунтував виокремлення економічного, соціального, символічного та культурного капіталів [38]. В. Радаєв, спираючись на концепцію П. Бурдьє, навів вісім різновидів капіталу окремого суспільства: економічний, фізичний, культурний, людський, соціальний, політичний, адміністративний та символічний.

Отже, соціальний капітал є одним із різновидів капіталу. Ф. Фукуяма наголошує, що ідея соціального капіталу була закладена ще французьким політичним діячем та істориком Алексісом де Токвіллем. У 1831–1832 рр. він перебував у США з метою вивчення американського досвіду організації системи виконання покарань. Його праця «Демократія в Америці», що була написана після

цієї поїздки у 1835–1840 рр., набула широкої популярності. Не застосовуючи поняття «соціальний капітал», учений охарактеризував процеси, що відбувалися в США у 30-ті роки XIX ст. як «мистецтво об'єднання». Головною ідеєю цієї праці є визнання історичної неминучості занепаду аристократії та постійного і неухильного руху суспільств у напрямі свободи і демократії. Алексіс де Токвіль стверджує, що поступовий розвиток рівноправ'я, яке вчений ототожнює з демократією, є незаперечним, однак демократія, існуючи в усьому світі, виходить з-під влади людини. Разом з тим Алексіс де Токвіль велику увагу приділяв організації державної влади, яка за демократії має особливо велике значення, підкреслюючи важливе значення «системи стримувань та противаг» і теорії розподілу влад, які знайшли закріплення в американській конституції. Але, на думку вченого, недостатньо закріпити ті чи інші положення у конституції, оскільки устрій держави залежить і від інших факторів. Так, географічні умови мають менший вплив, ніж закони, а закони — набагато менший, ніж звичаї — вся сукупність знань, уявлень, думок та ідей, з яких утворюється звичайний спосіб життя, традиційний та інтелектуальний устрій народу. Тож, демократизм американського суспільного життя і стабільність політичного устрою пояснюються саме демократизмом американських звичаїв. Інакше кажучи, коріння свободи і демократизму американських звичаїв учений убачав у системі громадського самоврядування, що історично

склалася в Новій Англії. Тому саме в традиції громадського самоврядування містяться корені народного суверенітету й відбувається утвердження на практиці принципів свободи. Проте ні закони, ні інші чинники не врятували Америку від стану, який Токвіль назвав «тиранією більшості», коли у справі управління державою більшість може робити все, що завгодно. На думку вченого, існує вищий закон — «справедливість», яким встановлено «межі права кожного народу» і водночас право кожного індивіда апелювати «від верховної влади народу до верховної влади всього людства».

Актуальною для процесів, що відбуваються в сучасному українському суспільстві, є також інша думка Токвіля, який бачив «тиранічний» прояв американської демократії насамперед у пануванні громадської думки. Ця думка у зв'язку з прагненням кожного здобути підтримку інших громадян в умовах демократії неминує стає думкою мас і тому володіє колосальною примусовою силою, яку неможливо порівняти ні з якими законами. Учений наголошував на тому, що масі немає потреби вдаватися до законів, щоб покарати тих, хто думає інакше, їй достатньо висловити своє несхвалення, і почуття гнітючої самотності і безсилля доведе їх до відчаю. Коли люди є рівними за своїм становищем, то завжди громадська думка з величезною силою тисне на розум кожного індивіда, керуючи ним, охоплюючи і пригнічуючи, а це залежить не стільки від політичних законів, скільки від складу самого

суспільства. Тому якою би не була врівноваженою та розподіленою влада в демократичному суспільстві та як би юридично не гарантувалися основні громадянські права і свободи, висловлювати думки, які суперечать думці маси, стає надзвичайно важко. Таким чином, звільнившись від тиранії держави, американці створили у суспільстві свою власну тиранію — тиранію одноманітного мислення і поведінки людей, що не терпить інкомислення.

Разом з тим Токвіль особливо виділяє авторитет, яким користувалися в ті часи юристи. В умовах американської демократії вони становили привілейовану касту і були аристократами за способом мислення, манерами та смаками, сповідували інстинктивну любов до порядку й формальностей і неприязнь до дій мас. І водночас, належачи за інтересами і походженням до народу та користуючись його довірою, юристи обираються на всі більш або менш значні державні посади. У результаті авторитет юридичної професії виходить далеко за межі суддівської або адвокатської діяльності. Як наголошував учений, рідко яке-небудь питання, що виникло, рано чи пізно не набирає статусу юридичного, і внаслідок цього всі сторони змушені вдаватися до ідей та мови, характерних для юридичних процедур, а державні діячі, які також здебільшого були юристами, вносять звичаї та технічні прийоми своєї професії у здійснення суспільних і державних функцій. При цьому Алексіс де Токвіль вважав, що індивідуалізм є стрижневою ознакою

демократичного етосу і зосереджував увагу на двох аспектах. По-перше, індивідуалізм — це свідоме відмежування людини від широкого загалу, готовність замикатися у вузькому сімейному і дружньому колі. Цей аспект має демократичне походження і з вирівнюванням умов існування людей посилюватиметься. По-друге, індивідуалізм свідчить про зближення людей, чому сприяє і те, що вони є рівними між собою. За умов демократії люди позбавляються слухняності, більше апелюють до власного розуму, і хоча зв'язки між ними послаблюються, вони поважають права одне одного, цінують взаємодопомогу і співпрацю. На думку вченого, американці самовдоволено показують, як основна турбота про самих себе постійно підштовхує їх до бажання допомогти один одному і зобов'язує їх добровільно жертвувати частину свого часу і власності в ім'я благополуччя Штатів [245].

Сенсаційні численні прозріння і висновки, які зробив Алексіс де Токвіль у своїй праці «Демократія в Америці», не застаріли дотепер. Значущість теоретичного осмислення вченим демократії полягає в її осягненні як глобального соціального явища з акцентуалізацією на природних і невід'ємних правах людини, з такими політичними формами державної організації, де людина має максимальні шанси для самопрояву і самореалізації.

Розуміння процесів глобалізації як нелінійної схеми і центральної теми суспільної теорії дозволяє стверджувати, що вона є спадкоємицею

дискусії про модерність і постмодерність — два абсолютно різні культурно-історичні типи, проте такі, що взаємодіють один з одним. Утім, поворот від модерного до постмодерного суспільства наповнився складними, суперечливими й різними за своєю сутністю явищами. У такій ситуації актуалізується осмислення суспільного поступу відповідно до універсального соціального циклу, де інволюція є часом не лише згорання соціальних процесів, а і поступового засвоєння нових, пов'язаних із відкриттям внутрішніх ресурсів розвитку суспільства, зокрема виявленням нової домінанти у необмеженому ціннісному полі. Зазначене дозволяє висловити думку про можливість внутрішньої трансформації державних службовців та оптимізує припущення про те, що потенційною силою їх авторитету може бути цілісна самість як принцип об'єднання свідомої і несвідомої частини психіки, що наповнюватиме соціальний капітал сучасного українського суспільства.

Вважається, що підходи до визначення сутності поняття «соціальний капітал» як до капіталу суспільних відносин, норм і цінностей, на відміну від фізичного, економічного й інтелектуального капіталів, були започатковані класиками політичної економії А. Смітом та Д. Рікардо [78, с. 170]. Водночас у працях Е. Дюркгейма і М. Вебера також закладаються основи дослідження концепції соціального капіталу, де базовим компонентом цього феномену вчені вважають довіру, що за певних умов з індивідуальної якості особистості може

розповсюдитися на соціальну групу чи суспільство в цілому. Існує також думка про те, що вперше термін «соціальний капітал» вжила Ліда Джайсон Ганіфан на початку ХХ ст. Так, американський дослідник у книзі «Общинний центр» (1921 р.) у дискусії щодо сільських шкіл і міського співтовариства використав це поняття для характеристики значущих обставин, що впливають на повсякденне життя кожної людини, серед яких необхідність виховання доброї волі, братерства, симпатії один до одного, вміння налагоджувати соціальні відносини і комунікацію [260]. Цей термін також використовувався у класичній праці Джейн Джекобс «Смерть і життя великих американських міст», в якій вона пояснювала, що густа соціальна мережа, яка існувала в старіших міських забудовах змішаного призначення, складала форму соціального капіталу, що сприяв громадській безпеці [263].

Як зазначалося вище, значущим внеском у визначення і розвиток категорії «соціальний капітал» є вчення французького філософа і соціолога П. Бурдьє. Його теорія відрізняється розумінням можливості існування соціального капіталу на двох рівнях. Так, на першому рівні — генетичному — соціальний капітал визначається як ресурс, заснований на родинних відносинах членів групи, що трансформується як сукупність актуальних або потенційних ресурсів; другий рівень — це взаємозв'язок між соціальним, фізичним, культурним і людським капіталами. На основі цієї взаємодії вчений визначив

соціальний капітал як диференціюючий та конструюючий чинник соціальної поведінки. «Користуючись довірою та накопиченим капіталом зв'язків, люди здатні, як то кажуть, „прийшовши з порожніми руками, забрати із собою увесь ринок, маючи замість грошей своє обличчя, ім'я та честь” і навіть ручатися в сенсі „розпочинати справу”, незалежно від того, чи є в них гроші, чи немає» [39, с. 66]. Як бачимо, природа соціального капіталу, за П. Бурдьє, передбачає трансформацію сталих відносин у такі, що передбачають тривалі суб'єктивні комунікації особливої природи, а саме позитивно-емоційні зв'язки, побудовані на довірі.

У роботах Г. Лоурі досліджується ринок праці, де розглядається нерівність у поділі доходів відповідно до расової приналежності. Так, учений вважає, що ця нерівність може зберігатися через декілька причин, а саме: через успадкування бідності чорношкірих батьків, яка передається дітям у формі малих матеріальних ресурсів, що обмежує можливості для здобуття гідної освіти та через більш слабкі зв'язки молодих чорношкірих із біржею праці й відсутність у них повної інформації про свої можливості [266]. Очевидно, що поняття «соціальний капітал» є змінною величиною, оскільки в цьому процесі вміння індивіда долати труднощі відіграє значущу роль.

Дж. Коулмен використовує поняття соціального капіталу для аналізу стосунків усередині групи людей, об'єднаних спільністю норм, цінностей і світогляду, а також взаємними

зобов'язаннями й очікуваннями. На думку вченого, «соціальний капітал» виникає з таких змін у відносинах людей, які полегшують їх взаємодію. Так само як фізичний або людський капітал, соціальний капітал вносить свою лепту в результати виробничої діяльності. Тому спільнота людей, що має надійну репутацію і великий потенціал довіри, може досягти значно більших успіхів, ніж аналогічна група осіб, яка не володіє цими якостями. Як основоположну норму, що бере початок у традиційних суспільствах, але являє собою одну з найважливіших форм соціального капіталу сучасних суспільств, Дж. Коулмен виділяє норму колективізму. На думку вченого, соціальний капітал — це ресурси соціальних відносин, їх мережі, які полегшують дії індивідів завдяки формуванню взаємної довіри, визначенню взаємних зобов'язань та очікувань, формулюванню і встановленню соціальних норм, утворенню асоціацій. Важливо, що Дж. Коулмен бере до уваги значення інформації для соціального капіталу і наголошує на його ролі у формуванні людського капіталу, оскільки останній складається зі знань, навичок та здатності людей створювати один з одним певну спільноту [104].

Таким чином, згадані форми соціального капіталу Дж. Коулман об'єднує спільною для всіх функцією — полегшенням певних дій агентів: довіра між акторами полегшує надання певних послуг, інформаційні канали уможливають отримання нової інформації без витрат інших ресурсів, а норми, сприяючи колективній

дії, зрештою діють на користь усього суспільства. Учений визначає дві складові, необхідні для створення та сприяння розвитку форм соціального капіталу, — соціальні відносини та соціальні структури. Перші утворюються акторами свідомо й тривають доти, доки приносять користь, другі через деякі свої властивості особливо сприяють розвитку окремих форм соціального капіталу. Тож, підґрунтям для виникнення соціального капіталу є соціальні відносини, побудовані на взаємній довірі та взаємодопомозі, що знаходять своє відображення в зобов'язаннях та очікуваннях, інформаційних каналах, соціальних нормах і санкціях; норми колективізму, що діють у межах тієї чи іншої соціальної групи не тільки посилюють зв'язок між її членами, а і мінімізують соціальну напруженість у такій групі.

Підхід, який запропонував Р. Патнем, базується на положенні, що соціальний капітал може існувати не лише на рівні окремої ізольованої громади, а і на рівні суспільства в цілому. Соціальний капітал трактується як колективне благо, а не індивідуальна власність, як соціокультурний феномен — культура довіри і толерантності, де формуються мережі добровільних асоціацій. Проведенні Р. Патнамом дослідження підтвердили, що мережа місцевих добровільних організацій утворює соціальний капітал — громадянські цінності, навички та знання, що зміцнюють демократичні принципи в управлінні державою. При цьому, на думку вченого, соціальний капітал складається з трьох компонентів, а саме: з

моральних принципів і норм, соціальних цінностей та соціальної інфраструктури [149]. Отже, за Р. Патнамом, фундаментом соціального капіталу є довіра та загальноприйняті цінності членів тих чи інших інститутів, що спрощують створення активних взаємозв'язків між людьми. Інакше кажучи, у такий спосіб утверджуються приклади взаємодії людей, що дозволяє ефективно функціонувати цим інститутам.

Таким чином, соціальний капітал спирається на довіру, норми і цінності, що розділяються суспільством, тобто це здатність людської спільноти й окремих товариств до самоорганізації і колективних дій. Успіх співпраці, заснованої на довірі, полягає в тому, що, по-перше, такі відносини не вимагають залучення третьої сторони або підписання додаткових документів для забезпечення дотримання взятих зобов'язань, які нерідко порушуються; а по-друге, не потребують додаткових ресурсних витрат. У відносинах довіри забезпечується повне дотримання зобов'язань, адже махінації, непрозорість дій і шахрайство стають причиною зневіри та отримання репутації людини, якій не можна довіряти та мати з нею будь-які справи. У постмодерному суспільстві, що характеризується множинністю в усіх сферах соціальних відносин, спостерігається відхід від раніше пануючої уніфікації, відбувається формування нової системи стимулів і мотивів діяльності індивідуума, заміщення матеріальних орієнтирів на знакові, символічні — нематеріальні цінності.

Серед вітчизняних учених триває дискусія як щодо визначення засновників концепції соціального капіталу так і щодо пояснення його сутності. К.С. Доскаленко підтримує думку про те, що на початку XIX ст. поняття «соціальний капітал» у науковий обіг запровадила американська дослідниця Л. Дж. Ханіфан [75]. О.І. Клімова вважає, що поняття соціального капіталу відоме з 20-х рр. XIX ст., однак концепція соціального капіталу набула поширення і стала предметом дискусій з моменту опублікування праці професора Гарвардського університету Р.Д. Патнема та його колег [100]. О.В. Захарченко стверджує, що вперше ґрунтовне пояснення поняттю «соціальний капітал» дав П. Бурдьє. О.Б. Кіреєва вважає, що це поняття набуло популярності після виходу світ праць П. Бурдьє, Дж. Коулмана та Ф. Фукуями [99]. Водночас політолог Ю.В. Савко, визначаючи три найважливіших структурних компоненти соціального капіталу: соціальні відносини, завдяки яким індивіди можуть мати доступ до ресурсів їх партнерів по спілкуванню, обсяг та якість доступних ресурсів партнера по спілкуванню й відносини взаємності обміну, — вказує, що термін «соціальний капітал» увійшов у науковий обіг лише нещодавно [171]. У цьому питанні він посилається на думку британського дослідника А. Пассі, який вважає, що його виникнення відбулося 10–12 років тому [275]. Дозволю не погодитися з цією думкою, оскільки, як показано вище, основи категорії «соціальний капітал» були закладені американським суспільством ще у XIII ст.

На думку А. Колодій, соціальний капітал є ознакою зрілості та ефективності громадянського суспільства, а також його головним продуктом, який забезпечує його вплив на інші сфери суспільного життя. При цьому вчена наголошує, що громадянське суспільство асоціюється з цінностями довіри, розсудливості і толерантності, тому його члени з довірою ставляться до своїх колег по діяльності та інших людей і суспільних інститутів, визнають право інших громадян на особисту думку. У межах структур громадянського суспільства формуються громадянська добродійність і громадянська позиція, що виражається у понятті соціального капіталу. А. Колодій визначає наступні компоненти соціального капіталу: мережа горизонтальних зв'язків поміж рівними і вільними громадянами, норми взаємної довіри, навички колективних дій, громадянськість в її неполітичних проявах [102].

Зрілість громадянського суспільства спостерігалось у часи «Майдану» — це було реальне об'єднання українського народу. При цьому люди, втомлені від бюрократії та неефективних керівників, почали шукати нових. Як відомо, не зважаючи на «параліч» опозиції, свої обіцянки керівники Майдану не виконали. Однак у межах великої групи людей різної освіти, віку, статі, майнового стану й соціального та політичного досвіду був досягнутий високий рівень колективної громадської дії на основі неформальних норм і цінностей. Українське суспільство, вимагаючи визнання потреби людини

бути суб'єктом політичних рішень, продемонструвало своєрідний еталон дієвості громадянської взаємодії. Стосовно цього феномену актуальною є думка Ф. Фукуями про те, що соціальний капітал — це не рідкісне культурне багатство, як його часто зображають, що передається від одного покоління до наступного, і в разі втрати не поновлюється. Навпаки, він твориться спонтанно і постійно людьми, які живуть своїм щоденним життям.

Отже, фундаментальна узгодженість у думках і діях громадян не може забезпечуватися лише законом, а потребує звернення до цінностей — концентрованих форм, в яких віддзеркалюються ідеологічні та світоглядні уявлення людей. Однак, на думку Л.К. Абрамова та Т.В. Азарова, може існувати більш широке розуміння поняття «соціальний капітал» в разі висвітлення його як позитивних, так і негативних аспектів, розгляду не тільки горизонтальних, але і вертикальних зв'язків між людьми, а також поведінки організацій та відносин між ними. Такий підхід бере до уваги, що горизонтальні зв'язки забезпечують спільнотам ідентичність і спільність цілей, але водночас за відсутності вертикальних зв'язків, що об'єднують різні соціальні групи (релігійні, етнічні, соціально-економічні), внутрішньогрупові зв'язки можуть стати підставою для переслідування вузьких інтересів і перешкоджати доступу до інформації та матеріальних ресурсів [2]. Нагадаю, що Ф. Фукуяма також зауважував, що соціальний

капітал може бути деструктивним. Проте, вказуючи на значущу роль у сучасному житті неформальних організацій для визначення соціальних уявлень, учений наголошує на тому, що з модернізацією суспільств соціальні уявлення мають тенденцію створюватися саме владою. Втім, терміни, «раціоналізація», «бюрократизація», «перехід від статусу до контракту, від спільноти до суспільства», такі вчені, як Генрі Майн, Макс Вебер, Еміль Дюркгейм та Фердинанд Тьонніс також пов'язували з модернізацією.

Таким чином, категорія «соціальний капітал» в соціології, економіці і політології, віддзеркалює соціальні уявлення — ідеї, думки, образи, цінності та архетипи, зокрема авторитет керівника, які сприяють співпраці та самоорганізації суспільства, збільшуючи його індивідуальну та групову продуктивність.

Вважаю доцільним застосування інституціонального підходу, принципи якого в умовах розбудови української державності та реформування державної служби активно проявляються в діяльності українських чиновників. Державна служба як система інститутів — це сукупність взаємодіючих підсистем у досягненні спільної мети, де кожна окремо виконує певну функцію, але внаслідок синергетичного ефекту здобуває нові властивості — цілісність, збалансовану рівновагу, розподіл сфер і способів діяльності, єдність підходів до рішення завдань певного рівня, формування і застосування нових цінностей, норм, правил і стандартів.

Як зазначається в енциклопедії державного управління, у демократичних суспільствах соціальні інститути діють на засадах сталої системи суспільних цінностей, що часто закріплюються в конституціях, де визначаються повноваження основних інститутів політичної системи суспільства, установ соціального контролю й управління [80, с. 263].

Серед науковців дотепер точаться дискусії щодо визначення поняття «соціальний інститут». При цьому категорія соціального інституту є дуже об'ємною й такою, що характеризується множинністю цінностей, норм, звичаїв, традицій і правил, що захищають як інтереси людей, так і механізми їх реалізації. Звернуся до найбільш прийнятних визначень поняття «соціальні інститути». На думку Герберга Спенсера, інститути — це «регулярні форми взаємодії індивідів, які роблять можливою і продуктивною їх спільне життя» [169, с. 140]. Макс Вебер вважає, що інститут — це «раціонально впорядкований союз», якщо під останнім мати на увазі об'єднання, в якому «кожен індивід буде орієнтувати свої дії на раціональний порядок» [44, с. 536–538]. Для існування та нормального функціонування соціальних інститутів необхідною є легітимність, що досягається через максимально генералізовані цінності та сенси, через правові норми, що конкретизують генералізовані цінності, та через спільноти, до яких належить або прагне належати індивід. На думку П. Бергера і Т. Лукмана, соціальний інститут — це типові реакції індивідів на типові ситуації;

інстанції соціалізації, кінцева мета яких — «виробництво» індивідів, адекватних вимогам того чи іншого суспільства [23].

Е. Дюркгейм розумів під інститутами «всі вірування, всі способи поведінки, що встановлюються групою» [76, с. 405]. Учений зауважував, що соціальні інститути мають практично необмежену владу над окремими індивідами в плані нав'язування обов'язкових способів дії (стандартів та зразків поведінки). Проте влада проявляється тільки тоді, коли індивід вступає у конфлікт із способами дії, й інститут змушений застосовувати до індивіда санкції.

М. Дюверже називав інститутами «відомі моделі людських відносин, з яких копіюються конкретні відносини, набуваючи <...> характеру стабільних, стійких і згуртованих», до складу яких входять «колективні уявлення, що мають більший або менший зв'язок із цінностями» [253, с. 103–104].

Значний внесок у вивчення соціальних інститутів зробив П. Сорокін, який, здійснивши їх класифікацію й аналіз їх функцій у системі соціальної взаємодії суспільства, визначив соціальні інститути як механізми соціального тестування, селекції й розподілу індивідів у суспільстві. Ця класифікація є важливою з огляду на роль державної служби й авторитету її керівників як нової нематеріальної цінності, що поділяється членами групи та робить можливою її співпрацю.

Безперечно, в інституті державного управління такі поняття, як

«закон», «договір» і «доцільність» — ціннісні категорії, проте в сучасну епоху вони не є достатньо міцною опорою стабільності і добробуту суспільства, тому «запрацювати» на повну силу вони зможуть, опираючись на такі істотні цінності, як взаємодія, моральні зобов'язання, відповідальність перед суспільством, довіра й авторитет. Значущим у цьому процесі є такий соціальний інститут, як громадська думка. Аналіз громадської думки віддзеркалює соціопсихологічний підхід під час аналізу феномену авторитету. Як уже зазначалося, в підгрунтя поняття «авторитет» закладено концепт довіри, тому у суспільстві з високим рівнем довіри є вищим рівень визнання публічної влади, а отже знижуються затрати на примус і контроль. Інакше кажучи, авторитетне керівництво, потрібне сучасному українському суспільству, має спиратися на стійке і щире схвалення громадян. Проте результати дослідження Центру «Соціальний моніторинг» у співпраці з УІСД імені О. Яременко, що у березні 2012 р. проводив моніторинг громадської думки з вимірювання рівня довіри до основних соціальних та політичних інститутів країни, характеризуються негативними очікуваннями і позначаються на оцінках роботи всіх політичних інститутів країни. Так, негативно оцінюється робота Верховної Ради України (її роботи дали негативну оцінку 78%), Кабінету Міністрів (негативно оцінили його діяльність в цілому 73%) тощо. Від'ємні показники довіри зафіксовано також щодо НБУ

та правоохоронних органів (міліції, СБУ, прокуратури). Через півтора роки після проведення місцевих виборів населення знову негативно оцінює діяльність усіх без винятку представників влади на місцях. Позитивний баланс довіри традиційно зберігається за церквою та засобами масової інформації [129]. Очевидно, що відсутність довіри і підтримки з боку населення призводить до загального зниження ефективності в усіх сферах суспільної діяльності й падіння авторитету управлінців.

При всій множинності системи поглядів щодо розуміння феномену «соціальний капітал», визначення його сенсів сьогодні потребує практичної конкретизації, що надасть можливість відповісти на питання, які виникли в процесі теоретичного аналізу, зокрема: «Чому фіксуються ті чи інші цінності і через які механізми вони передаються суспільству?», «Чи є керівництво органами державної влади в українському суспільстві джерелом соціального капіталу?» та «Яким є зв'язок між індивідуальним соціальним капіталом і соціальним статусом особи?»

Знайти відповіді на ці та інші запитання дозволила участь у програмі емпіричного дослідження «Роль соціального капіталу у формуванні та/або збереженні статусних позицій державними службовцями». Емпіричним об'єктом дослідження були державні службовці в органах державного управління в українському суспільстві. Предметом дослідження стало використання державними службовцями соціального капіталу

в досягненні, утриманні та підвищенні своєї статусної позиції. Дослідження проводилося серед державних службовців на регіональних курсах підвищення кваліфікації в м. Києві, м. Харкові та м. Львові у період жовтень-грудень 2010 року. Тому до вибіркової сукупності потрапили не лише представники Київської, Харківської та Львівської областей, а і державні службовці ще п'ятнадцяти областей України й Автономної Республіки Крим. Наукове керівництво здійснювалося професором О. А. Куценко з організаційною підтримкою професора Е. А. Афоніна, за участі доцента О. А. Котукова, здобувачки Ковязіної К. О. та з мою участю. Методом напівструктурованого інтерв'ю було опитано 253 особи, які презентують 4–15 ранги системи державної посадової ієрархії.

У цьому параграфі монографії представлено фрагмент дослідження, зокрема результати завдань щодо виявлення структури соціального капіталу державних службовців. Для збору необхідних емпіричних даних методом роздаткового анкетування (Додаток 5) було проведено опитування державних службовців в Україні як професійно-статусної групи, зайнятої у системі державної служби. Головним критерієм відбору державних службовців було визначено ранг державного службовця, що присвоюється кожному працівнику державних органів згідно з посадою, яку він обіймає, рівнем професійної кваліфікації та результатами роботи (відповідно до статті 26 закону України «Про державну службу» [86]).

Ранг державного службовця пов'язується з його посадою, функціями та повноваженнями, а також з розміром заробітної плати. Це все вказує на статусну позицію в ієрархічній структурі державного управління. Відбір респондентів здійснювався за такою логічною схемою: існує п'ятнадцять рангів державних службовців, перший вважається найвищим, а п'ятнадцятий — найнижчим рангом. На підставі цього було сформовано три групи: до першої групи увійшли ранги з 1 по 5 (називатимемо їх в дослідженні високими рангами), до другої групи — ранги з 6 по 10 (називатимемо їх в дослідженні середніми рангами), до третьої групи — ранги з 11 по 15 (називатимемо їх в дослідженні низькими рангами). Наповненість кожної групи відповідно до встановленого мінімуму, що дозволяє стверджувати про статистичну значущість результатів, мала становити не менше 30 осіб, проте через складність доступу до цієї соціальної групи населення, а особливо до представників високих рангів, анкетування було проведене без дотримання вимог теоретичної моделі відбору респондентів. Загалом у вибірку сукупність потрапило 253 особи, які мають ранг державного службовця від 3 до 15 (Додаток 6, таблиця 1). Проте, як бачимо, третій та четвертий ранги презентовані лише чотирма та однією особою відповідно. Така кількість представників високих рангів є дуже малою для здійснення статистичних розрахунків. Через це було визначено інші три групи державних службовців за рангами: перша група,

«високі ранги» — з 5 по 8 ранг, друга група, «середні ранги» — з 9 по 11 ранг, третя група, «низькі ранги» — з 12 по 15 ранг (Додаток 6, таблиця 2). Наповненість цих груп (57%, 96% і 57% осіб відповідно) є достатньою для проведення статистичного й математичного аналізу та отримання статистично значущих результатів. Представники високих рангових позицій, яких немає у новому групуванні, є елітою державної служби — досить специфічною, закритою соціальною групою, дослідження якої вимагає окремої уваги та відповідних методів вивчення. Відсутність цієї групи у запропонованому аналізі не впливає на можливість робити аналітичні висновки та екстраполювати їх стосовно більш-менш однорідної групи респондентів без великих розривів між соціальними позиціями індивідів в ієрархічній структурі. Вибіркова сукупність характеризується наступними соціально-демографічними показниками. Представленість за гендерною ознакою є майже рівною, із незначним, статистично незначущим переважанням чоловіків над жінками (49,8% проти 49,0%). За віковою характеристикою до вибіркової сукупності потрапили представники віком від 22 до 59 років, тобто маргінальні позиції посідають особи, які тільки-но отримали диплом про вищу освіту, і ті, хто завершує свою трудову діяльність. Середнє значення дорівнює 35 років, що вказує на те, що в цьому віці людина вже могла мати змогу змінити свій соціальний статус в ієрархії — отримати підвищення

чи більш високий ранг державного службовця, вищу заробітну плату тощо. Кількість респондентів, які мають повну вищу освіту, становить 93,3%, що є очікуваним, адже для роботи в державних органах влади наявність вищої освіти є необхідною умовою (Додаток 2, таблиця 5). Понад половина респондентів (56,9%) перебуває у зареєстрованому шлюбі, 22,5% — ніколи не перебували у шлюбі, 7,9% опитуваних є розлученими офіційно. Свій матеріальний стан 42,3% респондентів визначають як такий, що дозволяє їм купувати все необхідне, окрім речей тривалого використання; для 25,3% опитаних коштів вистачає на все необхідне, а також є можливість робити заощадження. Можемо дійти висновку, що більшість респондентів має середній заробіток, а чверть респондентів має високий рівень доходів. За ознакою місця (області) проживання більшість опитаних проживає у м. Києві (30,8%), у Харківській області — 24,9%, у Львівській — 7,1%, що є логічним, адже опитування проводилося саме в цих областях.

Для характеристики вибіркової сукупності за професійною ознакою використано такі показники, як ранг державного службовця, посада в державній установі та стаж трудової діяльності на державній службі. Більшість респондентів (37,9%) має ранг державного службовця, що належить до другої визначеної нами групи рангів (з 9 по 11 ранг), до першої та третьої групи увійшла однакова кількість респондентів — 22,5%, причому, якщо подивитися на розподіл

за гендерною ознакою в кожній з трьох груп, то і серед чоловіків, і серед жінок найбільше представників належить саме до другої групи рангів. Посади в державній установі поділяються на керівні (їх обіймають 38,3% опитаних), посади спеціаліста з керівними функціями (16,2% респондентів) та посади спеціаліста без підлеглих (40,7% респондентів). Цікавим є те, що керівну посаду у 70,8% випадків обіймають чоловіки, а 69,3% жінок є спеціалістами без підлеглих. Що ж до посади спеціаліста з управлінськими функціями, то кількість чоловіків та жінок тут є майже однаковою (51,2% та 48,8% відповідно). Стаж державного службовця, що впливає на заробітну плату, респонденти мають доволі різний — 23,3% опитаних працюють в державних установах 5–9 років, 20,2% — до 2-х років, 19,4% — 3–4 роки, 15,4% — 10–14 років. Такий розподіл указує на те, що більшість опитаних є або більш досвідченими, або молодими працівниками, причому у категоріях «до 2-х років» та «10–14 років» майже однаковою є представленість чоловіків та жінок, а в категоріях «5–9 років» та «3–4 роки» превалюють жінки. Представники категорій, які відображають стаж роботи понад 20 років («стаж 20–24 роки» та «стаж понад 25 років»), до вибірки майже не потрапили.

Таким чином, типовим представником вибіркової сукупності є чоловік або жінка віком 35 років з вищою освітою, що перебуває у шлюбі, має з 9 по 11 ранг державного службовця, посідає посаду спеціаліста без

владних повноважень, якщо це жінка, і керівну посаду, якщо це чоловік, працює в державних органах влади 5–9 років та має середній дохід.

Одним із теоретичних конструктів соціального капіталу державних службовців є довіра (у нашому дослідженні це довіра до інших), допомога, загальні норми та норма взаємності, або відносини взаємності. Отже, можна побачити, що норма допомоги іншим добре циркулює у відносинах між соціальними акторами (кумулятивний відсоток тих, хто вважає, що люди мають допомагати один одному, складає 90%) і тим самим обслуговує соціальні обміни, тобто є передумовою їх виникнення. Проте довіру, що відіграє одну з головних ролей під час соціального обміну, до більшості людей готові проявити лише 15% опитаних, інші вважають, що, маючи справу з людьми, треба бути обережним. Такий результат можна пояснити тим, що респонденти характеризуються наявністю у них переважно соціального капіталу, що зв'язує, дія якого спрямована усередину групи, а питання стосувалося довіри до людей в цілому, до незнайомих, що є більш властивим для соціального капіталу, який сполучає, спрямованого назовні й невластивого українському суспільству. Через це не можна стверджувати, що серед респондентів немає довіри до інших. Швидше за все, ця довіра стосується лише їх близького оточення та знайомих людей. Що ж стосується норми взаємності, без якої не можна говорити про соціальний капітал в цілому,

то вона діє в переважній кількості соціальних обмінів (63,2% опитаних стверджують, що можуть розраховувати на повернення «боргу» в майбутньому, надаючи послугу сьогодні). Повний аналіз проведеного дослідження виявив, що соціальний капітал чинить значний вплив на формальний соціальний статус у групі державних службовців у сучасному українському суспільстві і є тим ресурсом, завдяки якому соціальні актори можуть посідати та/або

зберігати статусні позиції. Соціальний капітал і статусні позиції є безпосередньо пов'язаними між собою.

Отже, в соціальному капіталі закладено те психологічне підґрунтя, що консолідує народ, расу, націю чи професійну групу, тобто ті цінності, що об'єднують людей у суспільстві — взаємодія, моральні зобов'язання, відповідальність, довіра й авторитет, що має складати ціннісні пріоритети в управлінській діяльності керівника.

5.3. Імперативи і максими легітимності авторитету сучасного керівника

Як уже зазначалося, Самість — архетип цілісності особистості, який об'єднує свідоме і несвідоме, що взаємно доповнюють одне одного. Таким чином, особистість індивідуалізується, завдяки чому вона є здатною до самоусвідомлення своєї авторитетності. Інакше кажучи, людина оцінює рівень професійної компетентності, моральність інтересів, ідеалів і мотивів поведінки. Водночас складовою авторитетності керівників органів державної влади сучасного суспільства визнається довіра. Інакше кажучи, рівень довіри до влади є показником її авторитету. Очевидно, що низький рівень довіри з боку населення призводить до втрати авторитету керівників органів державної влади. Підтвердження зазначеного представлено у таблицях 4 і 5, де зафіксовано результати національного репрезентативного

опитування дорослого населення методом отримання інформації — особисте формалізоване інтерв'ю згідно з анкетною (face to face) за місцем проживання. Це опитування було проведено Центром «Соціальний моніторинг» й Українським інститутом соціальних досліджень ім. Олександра Яременка у березні 2012 р. та у квітні 2013 р. Те, що воно здійснювалося двічі, дозволяє порівняти результати опитування стосовно рівня довіри до політичних діячів. Опитуваним було запропоновано відповісти на запитання щодо міри довіри до кожного з названих політичних діячів. Якщо ж ім'я якогось із політиків для них було невідоме, пропонувалося сказати про це.

Нижче, у таблицях 4 і 5, показано розподіл відповідей респондентів на запропоноване запитання (у %).

Таблиця 4.

Рівень довіри до політичних діячів: березень 2012

	Я не знаю цього полі- тика	Зовсім не до- віряю	Здебіль- шого довіряю	Здебіль- шого довіряю	Цілком довіряю	Важко відпові- сти
Азаров Микола, Прем'єр-міністр	0,2	38,0	30,0	22,5	5,8	3,5
		68,0		28,3		
Богатирьова Раїса, віце-прем'єр міністр України, Міністр охорони здоров'я	8,2	31,7	28,6	19,6	2,9	9,0
		60,3		22,5		
Гриценко Ана- толій, лідер партії «Громадянська позиція»	16,5	28,6	21,7	20,9	4,3	8,0
		50,3		25,2		
Кличко Віталій, лідер партії «Удар»	0,5	22,1	20,8	32,8	14,2	8,6
		42,9		47,0		
Королєвська На- талія, лідер Україн- ської соціал-демо- кратичної партії	23,9	24,5	19,9	17,1	2,6	12,0
		44,4		19,7		
Литвин Воло- димир, Голова Верховної Ради	0,5	39,	32,6	20,4	2,2	4,8
		71,5		22,6		
Симоненко Петро, лідер Комуністич- ної партії України	0,9	43,5	29,0	16,2	5,1	4,8
		73,0		21,3		
Тимошенко Юлія, лідер партії «Бать- ківщина»	0,1	40,9	22,0	20,6	11,2	5,2
		62,9		31,8		
Тігіпко Сергій, Ві- це-прем'єр-міністр	0,6	37,3	29,0	23,1	4,1	5,4
		66,8		27,2		
Тягнибок Олег, лі- дер ВО «Свобода»	10,0	39,2	23,2	15,2	4,9	7,5
		62,4		20,1		

ЧАСТИНА ДРУГА Генезис авторитету керівника в контексті універсального соціального циклу
(національно-державний рівень)

	Я не знаю цього політика	Зовсім не довіряю	Здебільшого довіряю	Здебільшого довіряю	Цілком довіряю	Важко відповісти
Хорошковський Валерій, перший віце-прем'єр-міністр	21,2	30,9	22,4	12,7	1,2	11,6
		53,3		13,9		
Янукович Віктор, Президент України	0,1	38,9	25,9	22,2	8,7	4,2
		64,8		30,9		
Яценюк Арсеній, лідер партії «Фронт змін»	0,9	32,5	25,0	26,6	7,3	7,7
		57,5		33,9		

Таблиця 5.

Рівень довіри до політичних діячів: квітень 2013

	Я не знаю цього політика	Зовсім не довіряю	Здебільшого довіряю	Здебільшого довіряю	Цілком довіряю	Важко відповісти
Азаров Микола, Прем'єр-міністр	0,2	39,8	29,2	20,4	6,8	3,5
		69,0		27,3		
Кличко Віталій, лідер партії «Удар»	0,2	21,3	24,8	32,8	13,6	5,3
		46,0		48,5		
Луценко Юрій, лідер опозиційного громадського руху	0,3	4,0	24,6	28,5	35,4	7,2
		28,6		63,9		
Симоненко Петро, лідер Комуністичної партії України	0,4	48,2	29,2	12,4	5,8	4,1
		77,3		18,2		
Тимошенко Юлія, лідер партії «Батьківщина»	0,0	43,0	23,8	18,2	10,5	4,5
		66,8		28,7		

	Я не знаю цього полі- тика	Зовсім не до- віряю	Здебіль- шого довіряю	Здебіль- шого довіряю	Цілком довіряю	Важко відпові- сти
Тягнибок Олег, лідер ВО «Свобода»	2,9	39,3	23,1	20,9	8,9	4,9
		62,4		29,8		
Янукович Віктор, Президент України	0,0	40,5	25,3	19,0	11,8	3,4
		65,8		30,8		
Яценюк Арсеній, лідер партії «Фронт змін»	0,2	35,3	26,8	24,6	8,7	4,3
		62,1		33,3		

Порівнявши таблиці результатів опитування, можна констатувати, що переважна більшість населення не довіряє провідним політичним керівникам, які представляють як опозицію, так і владу. Рівень довіри населення до діючого Президента України В. Януковича майже не змінився: у 2012 р. — 30,9%, у 2013 р. — 30,8%; щодо лідера партії «Фронт Змін» А. Яценюка показник трохи зменшився: у 2013 р. — 33,3%, тоді як у 2012 р. він відповідав цифрі 33,9%. Єдиним політиком, що має мінімальний позитивний баланс довіри, на сьогодні залишається В. Кличко — йому довіряє майже половина опитаних: 47,0 у 2012 р. і 48,5% у 2013 р. Однак найвищим є показник довіри до Ю. Луценка, лідера опозиційного громадського руху — 63,9% [227].

Цілком природно постає питання щодо причин недовіри до більшості політичних діячів. Доцільним вважаю звернутися до подій 2004 року, які стали прикладом нового ідеалу людської гідності, високого рівня

колективної громадської дії з пріоритетом нематеріальних норм і цінностей, але відсутністю особистості, яка «дійшла до розуміння нового і мимоволі стала» авторитетним керівником. Своєю участю в політиці громадяни намагалися змінити стан справ, висуваючи ті чи інші вимоги, оскільки вважали те чи інше явище справедливим або навпаки несправедливим. «Майдан» — це було реальне об'єднання українського народу. Люди, втомлені від бюрократії та неефективних керівників, почали шукати нових. Проте, як відомо, керівники Майдану не виправдали довіру народу, яка була надана їм як бонус, свої обіцянки не виконали, незважаючи на «параліч» опозиції. Напевно, цю ситуацію можна пояснити двома факторами. По-перше учасники «Помаранчевої революції» розраховували на повну відданість і жертвовність керівників у виправданні й виконанні ідей «Майдану». Однак, отримавши кредит довіри, або кредит легітимності під чесне слово, вони не стримали його

і не понесли відповідальність за невиправдану довіру, що закарбувалося в пам'яті народу. Довіра як імператив легітимності авторитету формується «не словом, а справою», тому не треба говорити про чесність, а просто необхідно діяти чесно, однак очевидно, що це не просто.

Водночас під час Майдану велика спільнота людей, поділяючи найважливіші спільні цінності, продемонструвала небувалу в Україні солідарність. Інакше кажучи, люди зробилися відповідними собі з вірою у власну правоту і з покладанням на власні сили (а це вже — властивості людей-інтровертів), стали індивідуальним народом — Самістю, до якої несвідомо прагне кожен народ. Однак у керівників Майдану, на відміну від громади, спільні цінності не проявилися.

Відповідно до зазначеного виникає ще декілька запитань: по-перше, чому так коротко проявилася самоорганізація громади; по-друге: чому так і не з'явився авторитетний керівник. Напевно, українське суспільство здебільшого орієнтується на традиційність та універсальність, ніж на сучасність. Така позиція проявляється у бажанні «твердої» руки або героя, який вирішить проблеми і захистить від негараздів. Однак за таких обставин громадяни втрачають залишки відповідальності за свою діяльність, не можуть «виросити» авторитетного керівника.

Наведені вище умовиводи знаходять своє підтвердження у результатах дослідження «Український характер», проведеного Центром соціальних досліджень у березні 2011.

Виявлено, що на символи успіху, пов'язані з професійною діяльністю, вказало менше третини опитаних. В ієрархії атрибутів життєвого успіху пріоритетними виявились символи благополуччя, безпосередньо пов'язані з приватним життям (матеріальний добробут — 74%). Слід наголосити на невідповідності високого значення, яке респонденти надають матеріальному добробуту (вища позиція в рейтингу), і порівняно невисоких рейтингових показників атрибутів, покликаних забезпечити добробут: «престижна робота», «кар'єра», «приватний бізнес», «гарна освіта». Отже, на професійній ниві українські громадяни не дуже амбіційні, в них немає особливого бажання «горіти» на роботі. Поміркованість і професійна неамбіційність українського характеру проявляються, зокрема, і в тому, що більшість (57%) опитаних вважає, що «у житті краще не ризикувати, а поступово, планомірно йти до наміченої мети». Лише третина (36%) респондентів поділяє точку зору, що «для досягнення успіху треба ризикувати, лише так можна досягти бажаного». Такі риси менталітету навряд чи можна вважати адекватними ринковим реаліям, конкурентним вимірам. Стосовно створення нових проектів, ділового й організаторського новаторства, творчості, креативу, пошуку нових шляхів вирішення проблеми українці є дуже пасивними. Вони легше і навіть з певною задоволеністю сприймають те, що на керівну роль ідуть інші люди, навіть іноземці [81].

Отже, як уже вказувалося, віра в те, що чужинці будуть керувати краще, ніж свої, «спрацьовує» на рівні колективного несвідомого. Пасивність і залежність характеризує українське суспільство як екзекутивне, що уникає інновацій і спрямованості у майбутнє.

Результати «Європейського соціального дослідження» свідчать, що українські громадяни більше, ніж громадяни інших європейських країн, демонструють схильність до таких цінностей, як «безпека», «комфортність», «збагачення» й «традиція» і менше — до таких цінностей, як «відкритість для змін», «самостійність», «ініціативність» [57]. Однак у період помаранчевої революції український соціум демонстрував силу, скоріш навіть «м'яку силу» з активною і відповідальною поведінкою, хоча з відсутністю авторитетних керівників. Останнє є одним із чинників повернення до традиційного комплексу цінностей, як-то потреба в державному захисті, консерватизм і безініціативність у сполученні з жадобою збагачення. Зазначене добре ілюструє відоме висловлювання А.С. Макаренка, перифразування якого зберігає його сенс: не лише суспільство — це уламок органу державного управління, а орган державного управління — це уламок суспільства.

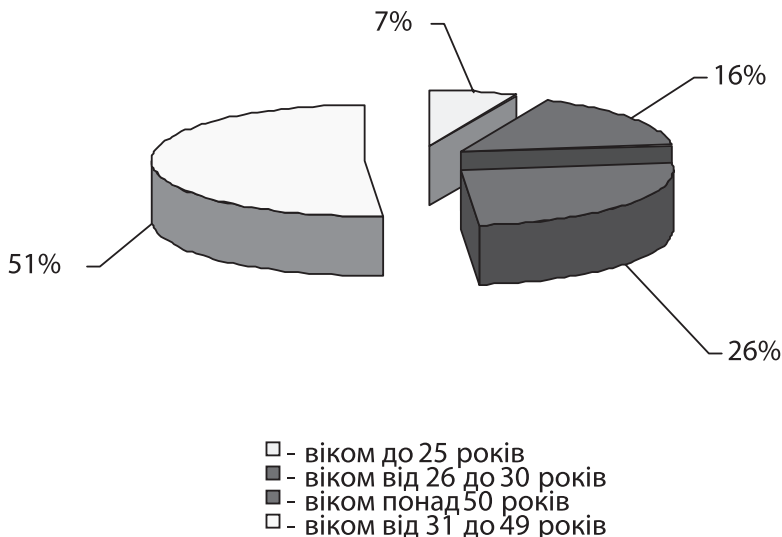
Тож, імперативи і максими, якими керується у своїй діяльності сучасний керівник, створюють позитивний чи негативний образ «уламку суспільства». Задля конкретизації інформації про закони і ті правила поведінки, які вибирають державні службовці у своїй діяльності, що власне і створює їх

авторитет, було проведено опитування у фокус-групі чисельністю 83 особи.

Для досягнення поставленої мети було розроблено опитувальник. Під час проходження курсів підвищення кваліфікації в групах начальників (завідувачів) відділів (управлінь) освіти районних державних адміністрацій і міськвиконкомів, заступників начальників (завідувачів) відділів (управлінь) освіти районних державних адміністрацій і міськвиконкомів, а також спеціалістів відділів (управлінь) освіти районних державних адміністрацій і міськвиконкомів (без виділення профілю) було проведено опитування. Усього в ньому взяли участь 83 респонденти. Вікова структура опитаних (діаграма 1) складається з наймолодшої групи державних службовців, а саме спеціалістів відділів (управлінь) освіти районних державних адміністрацій і міськвиконкомів (без виділення профілю) віком до 25 років, яка у дослідженні репрезентована 6%. Цю групу державних службовців склали особи, які закінчили вищі навчальні заклади декілька років тому. Молоді державні службовці, віком від 26 до 30 років, які вже мають хоча і невеликий, але досвід роботи, становили 16% респондентів. Більше половини (51%) опитаних — державні службовці віком від 31 до 49 років. Найстаршу і більш досвідчену групу державних службовців віком понад 50 років становила група начальників (завідувачів) і заступників начальників (завідувачів) відділів (управлінь) освіти районних державних адміністрацій і міськвиконкомів (26%).

Діаграма 1.

Вікові групи державних службовців

Очевидно, що найбільшу частину опитуваних склали державні службовці віком від 31 до 49 років. Опитування здійснювалося очно, письмово, із застосуванням методу спостереження та порівняльного аналізу відповідей. У результаті спостереження та опитування було зафіксовано 83 інтеракції, які в процесі опрацювання групувалися й узагальнювалися. Одним із перших запитань, запропонованих респондентам, було запитання стосовно особистої задоволеності своєю роботою. Досить велика частка (45%) респондентів не змогла дати однозначну відповідь, зокрема таких, хто був цілком або частково задоволений, наше дослідження виявило близько третини

(39%), водночас частка незадоволених становила 16%. Такий рівень задоволеності роботою свідчить, що багато хто з державних службовців не має цілісного позитивного почуття від того, що робить. А це, у свою чергу, може свідчити про наявність внутрішнього особистісного конфлікту, про вибір професії не за покликанням, низьку оплату праці, неадекватний соціально-психологічний клімат у колективі, поганий стан здоров'я тощо. На думку державних службовців, рейтинг факторів, що формують авторитет будь-якої людини, це, в першу чергу, високий рівень компетентності особи (цю тезу підтримала переважна більшість респондентів — 67%), а по-друге,

чесність (за цей чинник висловилося 63% опитаних). Вищезазначені обставини авторитету, на думку респондентів, є фундаментальними і саме вони є його основою.

Із застосуванням методу ранжування було визначено самооцінку особистісних якостей державних службовців. Аналіз відповідей викладено у таблиці 6.

Таблиця 6.

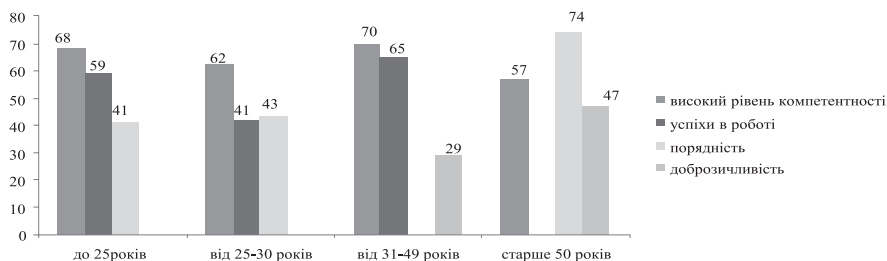
Результати ранжування самооцінки якостей державних службовців, %.

Ранг	Якості	%
1	Відповідальність	68
2	Порядність	52
3	Доброзичливість	50
4	Працьовитість	31
5	Справедливість	28
6	Почуття гумору	27
7	Обов'язковість	24
8	Єдність слова і діла	24
9	Скромність	21
10	Самокритичність	19
11	Комунікабельність	18
12	Совість	18
13	Тактовність	14
14	Хазяйновитість	12
15	Принциповість	12
16	Ініціативність	10
17	Розумність	7
18	Толерантність	6
19	Прагматичність	1

Як бачимо, більшість респондентів на перші позиції висунули такі важливі якості особистості державного службовця, як відповідальність, порядність, доброзичливість.

З діаграми 2 можна з'ясувати, яким саме особистісним якостям віддають перевагу ті чи інші вікові категорії державних службовців.

Діаграма 2.
Ранжування державними службовцями власних якостей (залежно від віку)

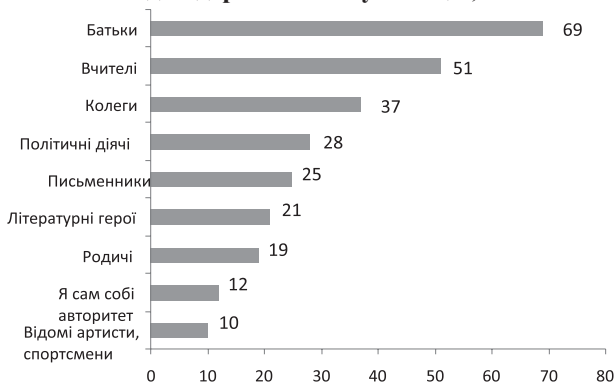

Як видно з діаграми, для всіх вікових категорій значущими є такі чинники, як високий рівень компетентності особистості державного службовця. Його рейтингові показники коливаються від 70% (для респондентів віком 31–49 років) до 57% (для респондентів віком старше 50 років).

Відомо, що в усі часи актуальним є питання про те, яка особистість є авторитетною для тієї чи іншої людини. Відповідно до зазначеної тези і було поставлене таке запитання респондентам. Результати рейтингу «взірців для наслідування» показано у діаграмі 3.

Діаграма 3.

Постаті і категорії людей, які є авторитетом для державних службовців, %

Як видно з діаграми, незаперечними авторитетами для більшості респондентів є батьки та вчителі. Останні місця у рейтинговому переліку дісталися відомим артистам і

спортсменам. Аналіз одержаних відповідей дозволив скласти рейтинг якостей, що є значущими в авторитетних для державних службовців людях (таблиця 7).

Таблиця 7.

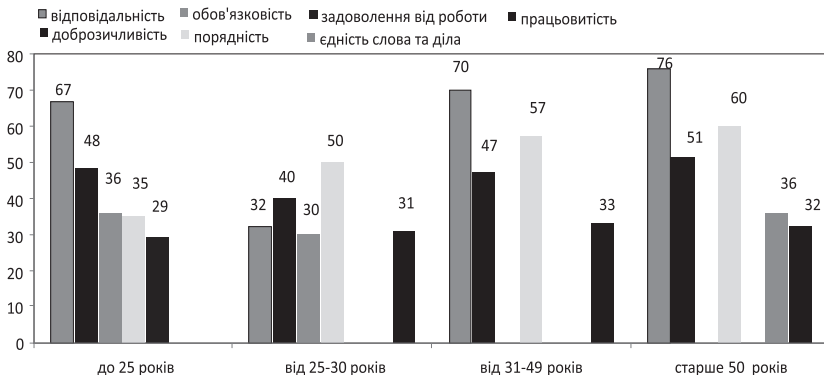
**Перелік значущих якостей в авторитетних
для державних службовців людях, %**

Ранг	Якості	%
1	Чесність	68
2	Відповідальність	53
3	Доброзичливість	45
4	Єдність слова і діла	43
5	Справедливість	37
6	Працьовитість	30
7,5	Розумність	23
7,5	Почуття гумору	23
9	Тактовність	18
10	Організованість	15
11	Комунікабельність	14
12	Совість	12
13	Скромність	13
14	Толерантність	11
15	Самокритичність	10
16	Хазяйновитість	9
17	Принциповість	8
18	Ініціативність	5
19	Прагматичність	1

Нижче, у діаграмі 4, представлено особистісні якості авторитетних людей, що є значущими для різних вікових груп державних службовців.

Діаграма 4.

Якості, що цінуються державними службовцями різних вікових груп в авторитетних людях, %

Як видно з діаграми, найбільш значущими якостями для всіх вікових категорій державних службовців визнаються «відповідальність» та «доброзичливість».

У процесі опитування стояло завдання визначити чинники, що сприяють підвищенню авторитету державних службовців (таблиця 8), а також ті, що заважають його росту (діаграма 5).

Таблиця 8.

Чинники, що сприяють підвищенню авторитету державних службовців, %

№	Чинники	%
1	Довіра до державних службовців	71
2	Позитивні риси характеру	67
3	Високий рівень професійної компетентності	60
5	Переконливі досягнення в роботі	36
6	Здоровий соціально-психологічний клімат у колективі	21
7	Вдало обрана професія	20
8	Стабільна сім'я	18
9	Справедлива оцінка вашої роботи керівництвом	14
10	Особистісна привабливість	12

№	Чинники	%
11	Яскраво виражені здібності	7
12	Наявність ділових зв'язків	5

Як видно з таблиці, серед основних чинників, що сприяють формуванню авторитету державного службовця, респонденти називають довіру до державних службовців (71%), позитивні риси характеру (67%), високий рівень професійної компетентності (60%). Дещо менший відсоток отримав такий важливий чинник, як переконливі досягнення в роботі (36%). У сприянні авторитету не останнє місце посідає здоровий соціально-психологічний клімат у колективі (21%), де працює державний

службовець, і вдало обрана професія (20%). Найменш значущим чинником з тих, що сприяють підвищенню авторитету державних службовців, респонденти назвали наявність ділових зв'язків.

Визначення чинників, що сприяють підвищенню авторитету державних службовців серед найближчого оточення, надало можливість з'ясувати, які саме чинники заважають державним службовцям досягти бажаного рівня авторитету. Результати цього опитування показано у діаграмі 5.

Діаграма 5.

Чинники, що заважають державним службовцям досягти бажаного рівня авторитету, %

Як видно з діаграми, на першому місці фігурує такий чинник, як «дефіцит ділових зв'язків», що викликає деяке здивування, оскільки цей чинник уже визначався як такий, що сприяє підвищенню авторитету, однак там

він посідає останню позицію. Цей факт можна пояснити нестійкістю цінностей, що панують у суспільстві взагалі, зокрема і в представників такої його категорії, як державні службовці.

Отже, дослідження надало можливість зафіксувати реальний стан думок, поглядів і позицій опитаних державних службовців щодо законів і правил поведінки, необхідних для легітимності їх авторитету. Пріоритет раціональності і гуманістичних мотивів в управлінській діяльності

спостерігається ще не достатньо. Цей факт можна пояснити несумісністю двох типів мислення — технологічного і гуманістичного, що спрямовує до пошуків, визначення й утвердження нової ціннісної домінанти як суспільства, так і органів державної влади.

5.4. Наставництво — важливий чинник формування авторитету молодих керівних кадрів

Перехідний етап розвитку сучасного українського суспільства зумовлює потребу у професіоналах з високим рівнем компетентності у будь-якій сфері життєдіяльності, особливо в галузі державного управління. Дотримання імперативу цінності людини є важливим не лише у налагодженні взаємодії органів влади з громадськістю, а і в кадровій політиці, що здійснюється в контексті реформування владно-управлінських інститутів. Кадрова ситуація потребує якісного оновлення підготовки молодих керівників, які усвідомлюють необхідність здійснення суспільних реформ, що відповідають сучасним вимогам та європейським стандартам. Однак для того щоб бути провідниками реформ, керівники-початківці повинні мати відповідну підтримку. Йдеться про інститут наставництва для молодих керівників — створення умов для їх розвитку, забезпечення можливостей обмінюватися досвідом та підвищувати свою кваліфікацію відповідно до вимог часу. Таким чином, окреслюються нові чинники становлення їх авторитету.

Феномен наставництва, інтегрований у різні сфери людської діяльності, є однією з найменш досліджених проблем відносин керівника і підопічного. Дослідження цього аспекту в українській науковій думці спостерігається здебільшого у педагогіці. Проте існуючі форми взаємодії між старшим і молодшим поколінням потребують дослідження і впровадження інструментарію наставництва у практику державного управління як методу підготовки молодих керівників до вирішення завдань у багатоваріантній управлінській діяльності. Наставництво як процес передачі досвіду і знань від старших до молодших членів суспільства і форма взаємовідносин між вчителем і учнем існувало вже в первісному суспільстві під виглядом обряду ініціації (від лат. «initiatio» — початок, посвячення). Цей обряд, суть якого полягає у переведенні молоді в ранг дорослості, був поширений у первісних суспільствах народів світу. Ініціація мала на меті підготовку підростаючого покоління до суспільного, виробничого, шлюбного і духовного життя. Підготовкою

до цього обряду опікувалися спеціальні наставники, які вчили молодих людей певним ритуальним правилам і вмінням [138, с. 162]. Поняття «наставник» (анг. «mentor») уперше було вжите у давньогрецькій міфології. Воно приписувалося Ментору — мудрому пораднику, що користувався довірою не тільки Одисея, який на час своєї тривалої відсутності доручив йому виховання сина, а і загалу. Історичні записи свідчать, що культура, цінності й навички здобувалися саме через наставництво. З плином часу теорія наставництва набувала розголосу і позитивної репутації. Тож, ідея наставництва веде свій відлік з античності й поступово укорінюється. Давні філософи намагалися визначити головні завдання у діяльності наставника і співвідносили їх з навчанням і вихованням.

Відомо, що бесіди Сократа як метод філософствування майевтика (грец. «maieutike» — повивальне мистецтво) базувалися на тому, що діалектичний спір підводить до істини за допомогою продуманих наставником питань. Це пробуджувало потенціал учня й допомагало «самозародженню» істини у його свідомості. Важливо, що у пошуках істини наставник та учень, перебуваючи у рівному положенні, керувалися тезою «я знаю тільки те, що нічого не знаю». Платон наголошував, що здійснювати виховання здатен насамперед наставник поважного віку, який має забезпечити поступове сходження учня до світу ідей [56].

Таким чином, головним інструментарієм наставництва був власний життєвий приклад і зразкова моральна

поведінка, проте головним завданням наставника є пробудження могутніх душевних сил учня. Тож, бути наставником у давніх суспільствах — велика честь і відповідальність.

Значущість ролі наставництва підсилюється традицією християнства. Так, вічні основи наставництва у своєму подвигу і навчаннях дав Ісус Христос. У Священному Писанні наведено приклади ранньохристиянського навчання і виховання, що проявляються у стосунках Христа та його учнів-апостолів, які не були обмежені у спілкуванні зі своїм наставником. Христос наставляв Апостолів й інших віруючих стосовно того, як необхідно вести земне життя, щоб потрапити у Царство Боже. Пізніше цю роль узяли на себе священики, які стали «духовними наставниками» прихожан. Таким чином, ідея наставництва як методу навчання і виховання дорослих уперше реалізувалася у християнстві.

Вінсент із Бове бачив особливу цінність у гідному прикладі, який може дати мудрий, зрілий учитель своїм учням. Від наставника вимагаються п'ять якостей: талановитий розум, чесне життя, смиренність знання, природні ораторські здібності та досвід [48, с. 113].

До вкорінення наставництва у ремісничих спеціальностях призвів розвиток середньовічного міста, де наставництво втілювалося у формі стосунків «майстер — учень». Наставник приймав здібного учня і розкривав йому всі таємниці свого мистецтва. Практика наставництва тривала і в епоху Відродження; зокрема, в Італії авторитетом користуються керівники,

які намагалися гармонійно виховувати своїх підопічних. Традиційно такий підхід спостерігається у вихованні майбутніх правителів. Наприклад, гуманіст Гуаріно з Верони викладав у Флоренції, Венеції та рідний Вероні і завжди був взірцем для наслідування. Так, у 1429 р. він був запрошений вихователем до спадкоємця феррарського престолу Леонелло Д'есте. Особливою заслугою Гуаріно у справі навчання і виховання було те, що він започаткував практичне застосування знань наставника, що виводить цей феномен за рамки теорії.

У творі «Виховання Християнського государя» Еразм Роттердамський детально розглядає цілу низку питань, пов'язаних з духовно-моральним наставлянням правителя, а також зі суспільною значущістю цієї справи. Істотну частину твору присвячено роздумам про місце і роль у вихованні самого наставника. «Хто б не взяв на себе завдання бути наставником государя, той нехай подумає і про те, що йому належить надзвичайно важлива, проте й надзвичайно небезпечна справа... Подумай, наставник, якою мірою ти зобов'язаний вітчизні, яка довірила тобі все своє благополуччя» [167, с. 17]. У творі Н. Макиавеллі «Государь» та Мартіна Лютера «Про світську владу й якою мірою їй слід підкорятися» визначається роль наставника у вихованні ідеального правителя [123; 125]. Ж.-Ж. Руссо вважав, що головне і найбільш складне місцецтво наставника — вміти нічого не робити зі своїм підопічним, вважаючи, що на нього впливають три фактори: природа, люди і суспільство. Кожен з

цих факторів виконує свою роль: природа розвиває здібності та почуття, люди навчають, як ними користуватися, суспільство збільшує досвід, що разом забезпечує природний розвиток учня. Отже, завдання наставника — привести в гармонію вплив цих сил.

Найдавнішою вітчизняною літературною пам'яткою, в якій порушуються питання наставництва, є філософсько-педагогічний трактат морально-патріотичного спрямування «Слово про закон і благодать», написаний київським митрополитом Іларіоном між 1037–1050 рр. У середньовічній Європі «Повчання дітям» Володимира Мономаха (1096 або 1117 р.) було першим твором, який написала світська особа. Там, також уперше, було обґрунтовано необхідність переходу від релігійно-аскетичного виховання до наставництва, що пов'язувалося з практичними потребами людини. Мономах вважав, що основою всіх успіхів людини є праця й особистий приклад наставника.

Інститут наставництва також був розвинений у Запорізькій Січі і ґрунтувався на народно-християнських принципах дружби, любові, взаємоповаги та демократизму. Послідовність і системність цього процесу досягалися завдяки піклуванню досвідчених козаків, їх товариській підтримці молодих лицарів.

Таким чином, починаючи з античності, ролі наставника в підготовці молодого покоління до тієї чи іншої діяльності приділяється велика увага. Так, наставництво впроваджується і в управлінську сферу — у становленні і розвитку майбутнього правителя особливу роль відіграє особистість

наставника. В останній третині ХХ століття у США актуалізується роль наставника як спонсора і захисника кар'єрного росту молодшого партнера, котрим наставник опікувався. Тож, за такого підходу молодшого партнера процесу часто називали протеже (фр. «protégé»), тобто особою, яка повинна бути захищеною. В Європі концепція наставництва втілюється у практику, передбачаючи не передачу накопичених знань і досвіду наставника, а лише створення фундаменту, на якому підопічний має вибудовувати власний багаж знань теорії і практики. У 30-ті роки минулого століття в СРСР також застосовується такий метод навчання, як наставництво. По всій державі досвідчені працівники брали під патронаж молодих працівників з метою навчити їх своїм методам праці. Сенсом такого руху було те, що навчання відбувалося безпосередньо на робочому місці. Згодом наставницький рух зосередився у системі професійно-технічної освіти та виробничого навчання, однак передбачав уже не лише навчання спеціальності, а і моральне та культурне виховання молодого робітника.

Відповідно до вищезазначеного актуалізується одне із визначень поняття «наставництво» — це «форма професійної підготовки і цілеспрямованого виховання висококваліфікованих робітників, здійснювана робітниками-наставниками. Наставник поряд із навчанням професії вводить нового робітника у сферу соціально-психологічних стосунків, через які відбувається реалізація професійної ролі робітника» [137, с. 227]. Актуальними також є роздуми про проблеми наставництва

К.Д. Ушинського, який наголошував на співпраці наставника та підопічного і на необхідності безперервного самовдосконалення особистості вчителя. Л. Тілман називає наставництво «навчальним партнерством між двома або більше особами, які мають бажання ділитися досвідом або розвивати спільний інтерес» [280, с. 609].

Таким чином, зміст наставництва постійно еволюціонує, а його процес відбувається в будь-якій сфері — соціальній, релігійній чи професійній, проте вимоги до особистості наставника є незмінними — у будь-який час він має бути мудрим, досвідченим і моральним. Наставник надає консультативну допомогу своєму підопічному; у таких стосунках спостерігається позитивний емоційний зв'язок, який проявляється у повазі й довірі один до одного.

З огляду на той факт, що в органах державної влади нині співпрацюють люди декількох поколінь, цілком логічним стає відновлення в нових умовах інституту наставництва. Це має сприяти актуалізації потенціалу молодих кадрів, культивуванню інноваційного, сильного й авторитетного управління. Як відомо, принципом становлення демократії сучасного українського суспільства є гуманність, яка визначає цінність людини і є тим постулатом, на якому має будуватися вся система державного управління. Тож, пріоритетним уявляється не рівень посади, а ступінь впливовості керівника, діяльність якого передбачає вміння вести працівників за собою до спільної мети, орієнтуючись на сучасні цінності.

Указуючи на безумовну важливість того, у що людина вірить, заради чого

вона живе, до чого прагне і чим керується у своїх виборах, цінності, якими керується у своєму житті людина, є своєрідним індикатором її якості. Однією з істотних ціннісних засад управлінського загалу сучасного суспільства є його орієнтація на образ (ідеал) успішної людини, здатної реалізовувати себе на рівні високих досягнень. Відомий американський психолог Абрахам Маслоу, який досліджував процеси самоактуалізації, відніс таких людей до особистостей, котрі самоактуалізуються. Їм зазвичай 60 чи більше років, але є люди, котрі рухаються в цьому напрямі, в напрямі зрілості. Процес актуалізації передбачає розвиток чи відкриття свого істинного «Я» і розвиток наявного чи латентного потенціалу. Конкретизуючи шлях до самоактуалізації, А. Маслоу описує типи реальної поведінки людини для її досягнення:

1. Самоактуалізація означає переживання повне, живе, самовіддане, зосереджене і заглиблене, тобто переживання без підліткової сором'язливості. У момент самоактуалізації індивід є цілком і повністю людиною. Це мить, коли «Я» реалізує саму себе <...> Ключем до цього є безкорисливість.
2. Якщо мислити життя як процес виборів, то самоактуалізація означає: у кожному виборі вирішувати на користь зростання. Вибрати розвиток замість страху десять разів на день — значить десять разів просунути до самоактуалізації, що є безперервним процесом й означає багаторазові окремі вибори: брехати чи залишатися чесним, красти або не красти. Отже, самоактуалізація

означає вибір з цих можливостей для зростання.

3. Актуалізуватися — значить ставати реальним, існувати фактично, а не лише в потенційності. Оскільки Самість — серцевина, або природа індивідуума, що охоплює темперамент, унікальні смаки та цінності, тож самоактуалізуватися — це бути у злагоді зі своєю внутрішньою природою.
4. Чесність і взяття на себе відповідальності за свої дії — суттєві моменти самоактуалізації. Щоразу, коли людина бере на себе відповідальність, вона самоактуалізується.
5. Процес розвитку своїх можливостей і потенціалу — це також самоактуалізація. Це означає використання своїх здібностей і розуму заради того, щоб робити добре те, що ти хочеш робити.
6. Учитися вірити у свої судження та інстинкти і діяти відповідно до них — і це є самоактуалізацією. Це призводить до кращих виборів у житті, зокрема у виборі професії».

А. Маслоу окреслює перехідні моменти самоактуалізації і називає їх «пік-переживання», стверджуючи, що під час них людина є більш цілісною, більш інтегрованою, такою, яка краще усвідомлює себе. У такі моменти вона думає, діє і відчуває найбільш чітко і точно. Людина більше любить, більшою мірою приймає інших, вона є більш вільною від внутрішнього конфлікту і тривожності, більш здатною конструктивно використовувати свою енергію. Важливий крок до самоактуалізації — це виявлення своїх

«захистів». Знайти самого себе, розкрити свою істинність, що для тебе добре, а що погано, яка мета твого життя — все це вимагає викриття власної психопатології. Людині потрібно краще усвідомлювати, як вона спотворює образи себе й образи зовнішнього світу за допомогою репресій, проєкцій та інших механізмів захисту [127].

Таким чином, на думку А. Маслоу, кожна людина має вроджене прагнення до самоактуалізації, що є найвищою людською потребою. Проте не всі люди прагнуть досягти життєвого успіху, остерігаючись повною мірою використати свій потенціал. Небажання людини реалізувати свої природні здібності, уникаючи відповідальності, А. Маслоу називає комплексом Іони — від лат. «complexus» — поєднання та імені біблейського персонажу, який вважав себе недостойним бути пророком.

Відомо, що термін «самоактуалізація» використовувався К. Г. Юнгом. На його переконання, самоактуалізації можна досягти лише в середньому віці (між 35 і 40 роками). К. Юнг розглядав цей вік як критичний для особистісного розвитку — рубіж, на якому особистість зазнає глибоких психічних перетворень у досягненні цілісності свого «Я». Очевидно, що для Юнга саме зрілі роки у житті людини є найбільш важливим етапом особистісного розвитку, а не дитинство, як це було у З. Фрейда. Проте досягти індивідуалізації — це дуже непростий процес, тому кінцева стадія розвитку особистості є доступною тільки здібним і високоосвіченим людям, які мають для цього певний час. Тому через ці міркування самоактуалізації не досягає переважна

більшість людей. «Хоча об'єктивно психічне означає ту ж саму передумову для всіх людей, але воно має індивідуалізуватися. Тож, шлях людини у цьому напрямку є унікальним, тому лише той, хто свідомо може сказати „так” силі внутрішнього покликання, той стає особистістю» [243, с. 385]. Іншими словами, внутрішня впевненість у собі як в особистості — це розуміння свого покликання і призначення у житті як професіонала. Дотримання цього імперативу є важливим у контексті державно-інституційних змін, що відбуваються у сучасному суспільстві, однак не лише у налагодженні взаємодії органів влади з громадськістю, а і в кадровій політиці, оскільки процес такого реформування складають люди. З огляду на це, від керівника в органах державної влади очікується відповідальність не лише за результати діяльності з надання послуг населенню, а і за персонал. Тож, керівник органу державної влади — наставник для молодих працівників і новопризначених керівників.

Поняття «наставник» інколи визначається як «той, хто надає поради, навчає; учитель; наглядач» [138, с. 315]. Очевидно, що таке розуміння наставництва є досить обмеженим, воно не характеризує цей феномен об'ємно і не відповідає потребам сучасності. Суттєво доповнює його зміст англійський учений Девід Меггінсон, який стверджує, що наставництво — суттєва допомога персоналу, «який потребує бачення перспективи, бачення майбутніх можливостей» [71]. Наставник має досвід і владу в організації, є для молодого робітника особистим

радником, інструктором і тренером, що сприяє кар'єрному зростанню свого протеже [279]. Загалом наставництво є складним та багатограним процесом, в якому наставник може брати на себе наступні ролі: тренер, довірена особа, друг, провідник, слухач, партнер, натхненник, учитель [70].

Таким чином, наставництво можна визначити як тандем людей, де одні особистості самоактуалізувалися, інші ж у прагненні цього проявляють готовність до повного використання своїх талантів, здібностей і можливостей. Отже, сучасні керівники мають створити систему підтримки, яка базується на двосторонній комунікації між наставником і молодим працівником. Ці умовиводи знаходять своє підтвердження у визначенні поняття «керівник», в якому робиться акцент на тому, що це «той, хто спрямовує чиясь діяльність»; наставник, вихователь, а лише потім — той, хто очолює установу, організацію тощо; посада особи, яка завідує чимось, або особа, що обіймає таку посаду» [84].

Отже, наставник — це авторитетна особистість. Тому особливе місце

в структурі особистості керівника органів державного управління мають посідати індивідуальні норми і цінності, що зазвичай не до кінця відповідають стереотипам. Інакше кажучи, керівник-наставник повинен сполучати те, що важко суміщається. З погляду емоційного схвалення людей, він не повинен ламати нічого звичного, оскільки будь-які зміни обертаються втратою чогось, а люди ніколи не люблять втрат. Тож, керівник має розглядати світ як контекст власної діяльності і, виконуючи роль наставника для молодих керівників, бути готовим до творчої взаємодії з ними. У такому процесі неминуче встановлюються відносини партнерства, де авторитет керівника-наставника гармонізує взаємодію протилежностей. Отже, для утвердження нових стандартів у керівництві органами державної влади сучасний керівник-наставник зобов'язаний бути піонером — уміти ставити нові цілі та їх досягати, але за допомогою змін у стилях керівництва. На рисунку 2 зображено зміст змін керівництва від директивного до авторитетного.

Рисунок 2.

ВІД ДИРЕКТИВНОГО КЕРІВНИЦТВА

ДО АВТОРИТЕТНОГО КЕРІВНИКА

На рисунку зображено характеристику авторитарного (фр. «autoritaire», лат. «auctoritas») — влада, вплив) стилю керівництва, який характеризується об'єктивним (посадовим) авторитетом, лінійністю та директивністю. Такий стиль характеризує керівника, який покладається на жорсткі накази і розпорядження, що не допускає будь-яких заперечень або особистої думки підлеглих. Проте авторитарний стиль управління загрожує перерости в командно-адміністративне керівництво, що призводить до різних зловживань владою (зазначу, що історія знає випадки, коли авторитарний стиль керівництва — в екстремальних ситуаціях — може бути ефективним). У разі авторитетного стилю керівництва поряд з об'єктивною складовою (посадовий авторитет) існують його суб'єктивні складові — професійна і моральна. Однак навіть якщо керівник не прагне до завоювання авторитету, не думає про нього, то все одно той у нього або є, або ні. Ця обставина обумовлюється тим, що авторитет це — невід'ємний атрибут, символ спільності кожного колективу, обов'язкова умова його

соціально-психологічної характеристики. Інакше кажучи, авторитет як архетип — рухливий і динамічний соціально-психологічний феномен — може розвиватися й зміцнюватися чи, навпаки, знижуватися, втрачати силу. Очевидним є і те, що посада керівника в органах державної влади — це певний соціальний статус особистості, який, надаючи владу зобов'язує його виконувати не лише посадові функції, а і певні моральні обов'язки, одним з яких є наставництво.

Можна визначити наступні принципи керівника-наставника в управлінській діяльності:

- набувати авторитету шляхом утвердження суспільних цінностей у сучасному державному управлінні, відкритість до людей, до їх думок;
- уміти формувати та передавати іншим бачення майбутнього;
- вчити на власному прикладі вмінно аналізувати, адаптуватися, бути активним, безперервно збагачувати себе різноманітним досвідом;
- демонструвати гнучкість;
- сприймати множинність в освоєнні цінностей і командного духу, залучаючи етичні важелі часто

в суперечливих умовах управлінської діяльності.

Таким чином, наставництво є складним та багатограним процесом, в якому наставник — це довірена особа, друг, фасилітатор, провідник, партнер, натхненник, учитель, особистість яка самоактуалізувалася — досягла стану Самості.

Реальний приклад авторитетного керівника-наставника коригує та зміцнює ціннісно-мотиваційну сферу молодого керівника. Так, самоповага, почуття власної гідності, внутрішня віра у себе і впевненість наставника сприяють становленню цих рис у молодого управлінця. Як зворотний зв'язок для наставника можна очікувати також підвищення його мотивації й самоповаги, адже мати статус наставника — означає бути визнаним авторитетом, удостоєним такої честі за особисті й професійні заслуги. Високоякісне наставництво пов'язується з високим рівнем компетентності, досвідом і чітким визначенням ампула наставника — підтримувати, сприяти, відкривати перспективи, а не інструктувати, наказувати й обмежувати. Отже, наставництво — це спосіб дії людини, що акумулюється в її авторитеті. Сила сучасного наставника — в його вмінні утвердити у молодого керівника

стратегічне мислення та нелінійне бачення вирішення професійних проблем. Інакше кажучи, це — процес «відкриття карт», що не є абсолютно істиною, а виступає тільки імпульсами до дії, передаючи фокус направляє до розуміння, усвідомлення й застосування того, що треба робити в управлінській діяльності. Саме у такому процесі закладатиметься фундамент авторитету молодого керівника. Отже, для формування авторитету молодих керівників та їх здатності дієво очолювати органи державної влади потрібна ефективна діяльність наставників, що відповідає сучасним вимогам. Однак наставник повинен не призначатися, а бути обраним і відповідати цій місії «за покликом серця»; співпрацю між наставником і підопічним необхідно формувати на основі взаємної довіри, відкритості та поваги; дотримання наставником стилю життя, що відповідає образу сучасного керівника в органах державної влади, сприятиме розвитку професіоналізму, ціннісних засад особистісних якостей молодого керівника, а отже і формуванню його авторитету; необхідно пам'ятати про те, що ефективно наставництво здатне суттєво вплинути не тільки на молодого керівника, але і на владний орган, який втілює інститут наставництва.

Післямова

Культурні архетипи, закладені у первісному суспільстві, відтворюються і розвиваються в подальшому з кожним новим поколінням, з кожним новим етапом еволюції суспільства. У такому безкінечному процесі на сучасну людину впливають як загальноцивілізаційні соціальні, психологічні й культурні передумови, так і особливі надбання суспільно-історичних епох розвитку конкретних національних суспільств, які, наче фарватер для пароплава, визначають найбільш важливий для цієї культури архетип, який проявляється в людських діях певними «універсаліями», характеризується схожістю проявів на всьому шляху цивілізаційного розвитку і віддзеркалюється на цьому етапі суспільно-історичного процесу. Феномен циклічності при цьому розглядається як регулярне повторення послідовності соціальних дій і властивостей соціальних суб'єктів, станів і процесів соціальної системи.

Для дослідження генезису феномена авторитету керівника було визначено три соціальні цикли. Перший: антична Греція – античний Рим, другий: середньовічне Відродження – Просвітництво, третій: Модерн – Постмодерн. Це дозволило дійти наступних висновків. Античній Греції, середньовічному Відродженню і Модерну властивий в цілому інволюційний – спрямований на згортання соціальних процесів – характер соціальної системи, в якій феномен авторитету проявляє такі типові особливості, як актуалізація духовності й етики правителя – справедливості, совісті, честі й гідності. Правитель може набувати свого авторитету, покладаючись на свою моральну (ідеологічну) компетентність і волю, а також підбираючи здібних людей для виконавчої влади, можливо, навіть заперечуючи авторитет Бога. Поряд з авторитетом Церкви ставиться авторитет Правителя, як людини-борця, людини-підприємця. Авторитет стає своєрідним ідеалом, який прагнуть пізнати і якому хочуть слідувати. Архетипно проявляються авторитет традицій, розуму та мудрості, що їх «вінчає» феномен тоталітаризму.

Античний Рим, Просвітництво, Постмодерн – епохи еволюційного періоду, в якому феномен авторитету характеризується наступними типовими проявами: реалістичний правитель, зокрема правитель авторитарного зразка, авторитет знань та емансипація розуму; з розвитком науки значущим стає «благородний правитель» з такими якостями, як мудрість, справедливість, поміркованість, передбачуваність і піклування про спільне благо, та наголос на тому, що авторитет має велику цінність. Архетип перетворень проявляється в практичному заклик «Людина, створи себе!» Архетипічно встановилося прагнення особистості до самоповаги, самоорганізації, самореалізації, самоусвідомлення й розвитку. Розвитку авторитету керівника як безумовній цінності сучасного українського суспільства має сприяти формування етосу державних службовців як концентрату цивілізаційних процесів, творення соціального капіталу, де закладено чинники, що об'єднують суспільство, та дотримання законів і принципів управлінської діяльності під кутом зору не лише соціальної, політичної й економічної реальності, але передусім гуманістичної сутності епохи.

**Список
використаної
літератури**

1. Абашкина Е. Политиками не рождаются: как стать и остаться эффективным политическим лидером : Часть 1 / Е. Абашкина, Е. Егорова-Гантман и др. — М. : Наука, 1993. — 424 с.
2. Абрамов Л. К., Азарова Т. В. Центр місцевої активності на базі будинку культури: методологія та технологія розвитку територіальної громади / Л. К. Абрамов, Т. В. Азарова. — Кіровоград : ІСКМ, 2010. — 116 с.
3. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человековедения / Б. Г. Ананьев. — М. : Наука, 1977. — 380 с.
4. Антисери Дж. Західна філософія від витоків до наших днів / Дж. Антисери, Дж. Реалі. — СПб : Пневмо, 2002. — Т. II : Від Відродження до Канта. — 437 с.
5. Антонян Ю. М. Великая Мать: реальность и архетипы / Ю. М. Антонин. — М. : Универ. кн. ; Логос, 2007. — 280 с.
6. Анчел Е. Этнос и история / Е. Анчел — М. : Мысль, 1988. — 127 с.
7. Аристотель. Сочинения : в 4-х т. : Т. 4. / Аристотель ; [пер. с древнегреч. ; общ. ред. А. И. Доватура]. — М. : Мысль, 1983. — 830 с.
8. Армаш Н. О. Адміністративно- правовий статус керівників органів виконавчої влади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Н. О. Армаш. — К., 2005. — 200 с.
9. Асмус В. Ф. Декарт / В. Ф. Асмус. — М. : Госполитиздат, 1956. — 372 с.
10. Афонин Э. А. Цвет и психика = Color and Psyche / Э. А. Афонин // Аэропорт. — 2006. — № 1. — С. 52–55.
11. Афонін Е. А. Суспільний розвиток від Різдва Христового = Social development AD / Е. А. Афонін, О. М. Бандурка, А. Ю. Мартинов ; Укр. т-во сприяння соц. інноваціям ; Атлантична рада України ; Відділ інф.-бібл. забезпечення апарату Верховної Ради України ; пер. з укр. В. В. Кухтіна. — К. : Парлам. вид-во, 2000. — 316 с.
12. Афонін Е. А. Психокультура України: «помаранчевий перехід» / Е. А. Афонін, О. А. Донченко, В. О. Антоненко // Соціальна психологія. — 2006. — № 4. — С. 77–93.
13. Афонін Е. А. Велика розтока (глобальні проблеми сучасності: соціально-історичний аналіз) / Е. А. Афонін, О. М. Бандурка, А. Ю. Мартинов ; Укр. тов-во сприяння соц. інноваціям ; Відд. інф.-бібл. забезпечення Апарату Верховної Ради України. — К. : Видавець Парапан, 2002. — 352 с.
14. Бабкин Д. В. В. Капнист. Критико-библиографический очерк : Т. 1 / Д. В. Бабкин // Капнист В. В. Собрание сочинений : в двух томах / В. В. Капнист. — М. ; Л. : Издательство АН СССР, 1960. — 796 с.
15. Бажов Г. В. Авторитет командира: философско-социологический анализ : автореф. дис. ... канд. филос. наук / Г. В. Бажов. — М : ВПА им. В. И. Ленина, 1975. — 18 с.
16. Бакунин М. А. Философия. Социология. Политика / М. А. Бакунин. — М., 1989. — 624 с.
17. Бауман З. У пошуках центру, що тримає / З. Бауман // Глобальні Модерності / за ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона ; [пер. з англ. Т. Цимбала]. — К. : Ніка-Центр, 2008—400 с.
18. Бахофен И. Предисловие и введение / И. Бахофен ; перевод выполнен Е. В. Рязановой по изданию : Bachofen J. Das Mutterrecht. Stuttgart // Материнское право. — 2007. — 499 с.
19. Башляр Г. Новый рационализм / Г. Башляр — М. : Прогрес, 1987. — 243 с.

20. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек ; пер. с нем. Б. Сидельника, Н. Федоровой. — М. : Прогресс-Традиция, 2000. — 384 с.
21. Бекон Ф. Новый Органон // Соч. : в 2 т. / Ф. Бекон. — М., 1978. — Т. 2. — С. 15.
22. Спіноза Б. Теологічно-політичний трактат / Б. Спіноза ; [пер. з лат. В. Литвинов]. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. — 237 с.
23. Бергер П. Социальное конструирование реальности / П. Бергер, Т. Лукман. — М., 1995. — 323 с.
24. Бердяев Н. А. Судьба России. Опыты по психологии войны и национальности / Н. А. Бердяев. — М., 1990. — 325 с.
25. Библия. Комментарии // Российское библейское общество. — М., 1997–688 с.
26. Словник української мови : у 11 т. / Білодід І. К., Бурячок А. А. та ін. — К. : Наук. думка, 1973. — Т. 4 : (І–М). — С. 775.
27. Богданов В. С. Феномен авторитета в истории и развитие современной цивилизацией : автореф. ... дис. канд. филос. наук / В. С. Богданов. — К., 1991. — 18 с.
28. Богданов В. С. Авторитет як предмет соціально-філософського аналізу : дис. ... докт. філос. наук / В. С. Богданов. — К., 1997. — 30 с.
29. Большая советская энциклопедия : т. 1. А-АНГОБ / гл. ред. А. М. Прохоров. — 3-е изд. — М. : Советская Энциклопедия, 1970. — 672 с.
30. Ребер А. Большой толковый психологический словарь : в 2-х т. / А. Ребер. — М. : Вече ; АСТ, 2000. — 1152 с.
31. Ушаков Д. Н. Большой толковый словарь современного русского языка / Д. Н. Ушаков. — М. : Альта-Принт, 2007.
32. Большой толковый социологический словарь (Collins) : Т. 1 : (А-О) / пер. з англ. — М. : Вече, АСТ, 1999. — 544 с.
33. Большой толковый социологический словарь (Collins) : Т. 2 : (П-Я) / пер. з англ. — М. : Вече, АСТ, 1999. — 528 с.
34. Борщак І. Мазепа. Орлик. Войнаровський : Історичні есе / І. Борщак. — Львів : Червона калина, 1991. — 255 с.
35. Буева Л. П. Социальная среда и сознание личности / Л. П. Буева. — М. : Изд-во МГУ, 1968. — 268 с.
36. Бурдые П. Начала / П. Бурдые ; пер. Шматко Н. А. — М. : Socio-Logos, 1994. — 288 с.
37. Бурдые П. Социология политики / П. Бурдые. — М. : Педагогика, 1993. — 260 с.
38. Бурдые П. Формы капитала / П. Бурдые // Западная экономическая социология : хрестоматия современной классики / [сост. и науч. ред. В. В. Радаев ; пер. М. С. Добряковой и др.]. — М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. — С. 519–536.
39. Бурдые П. Формы капитала / П. Бурдые // Экономическая социология. — 2002. — № 5. — Т. 3. — С. 60–74.
40. Бэкон Ф. Новый Органон / Ф. Бэкон. — М. : Директ-Медиа, 2002. — 417 с.
41. Вдовин Ю. Н. Престиж воинской службы (философско-политологический анализ) : автореф. дисс. ... канд. филос. наук / Ю. Н. Вдовин. — М. : ГАВС, 1992. — 18 с.
42. Вебер М. «Объективность» социально-научного и социально-политического познания // Избранные произведения / М. Вебер ; [пер. с нем.]. — М., 1990. — С. 345–415.
43. Вебер М. Типы господства [Электронный ресурс] / М. Вебер. — Режим доступа : <http://ukrstor.com/ukrstor/levizkij-politdumki01-21.html>

44. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма // Избранные произведения / М. Вебер ; [пер. с нем.].— М. : Прогресс, 1990.— С. 44–309.
45. Вебер М. Политика как призвание и профессия // Избранные произведения / М. Вебер ; [пер. с нем.].— М., 1990.— 808 с.
46. Вико Д. Основания новой науки об общей природе наций. «Художественная литература»: [Книга 4. О поступательном движении, совершаемые нациями] / Д. Вико.— Л. : Госиздат, 1940.— 658 с.
47. Виндельбанд В. Прелюдии. Философские статьи и речи / В. Виндельбанд.— СПб, 1904.— С. 298.
48. Винсент из Бове. О наставлении детей знатных граждан / Винсент из Бове // Антология педагогической мысли христианского средневековья : Т. 2. Мир переломился в книге. Воспитание в средневековом мире глазами ученых наставников и их современников.— М., 1994.— С. 104–137.
49. Власов В. Г. Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства : в 10 т. / В. Г. Власов.— СПб : Азбука-классика, 2004–2009.— III : Г–З.— СПб : Азбука-классика, 2005.— 752 с.
50. Власов В. Г. Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства : в 10 т. / В. Г. Власов.— СПб : Азбука-классика, 2004–2009.— Т. X : Ф–Я.— СПб : Азбука-классика, 2009.— 927 с.
51. Галилео Галилей. Избранные труды : в двух томах : Т. 2 / Галилео Галилей.— М. : Наука, 1964.— 572 с.
52. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук / Г. В. Ф. Гегель ; [пер. с нем. Б. А. Фохта].— М. : Госполитиздат, 1956.— Т. 3. Философия духа.— 371 с.
53. Гельвеций К. А. Сочинения : в 2-х т. / К. А. Гельвеций ; [пер. с франц. Х. Н. Мамджяна].— М. : Мысль, 1974.— Т. 2. О человеке.— 687 с.
54. Гесиод. Работы и дни. Земледельческая поэма / Гесиод ; [пер. В. Вересаева].— М. : Недра, 1927.— 88 с.
55. Гидденс Э. Последствия модернити / Э. Гидденс // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / под ред. В. Л. Иноземцева.— М. : Academia, 1999.— С. 101–122.
56. Гладкий В. Д. Древний мир. Энциклопедический словарь : в 2-х томах / В. Д. Гладкий.— М. : Центрполиграф, 1998.— Т. 1.— 510 с.
57. Головаха Є. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження» 2005–2007–2009 / Є. Головаха, А. Горбачик.— К. : ІСНАНУ, 2010.— С. 94.
58. Гольбах П. А. Избранные произведения : в 2-х т. / П. А. Гольбах ; [пер. с франц. Х. М. Момджяна].— М. : Соцэкгиз, 1963.— Т. 1. Материализм французский, 18 в.— 715 с.
59. Гомер. Илиада. Одиссея [Электронный ресурс] / Гомер.— М. : Художественная литература, 1967.— Режим доступа: http://gumer.info/bibliotek_Vuks/Fiction/gomer/index.php
60. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко.— К. : Либідь, 1997.— 375 с.
61. Гроф С. Путешествие в поисках себя. Измерение сознания. Новые перспективы в психотерапии в исследовании внутреннего мира / С. Гроф ; [пер. с англ. Н. И. Папуша, М. П. Папуша].— М., 1994.— 458 с.

62. Губин В. Д. Русская культура и феномен насилия / В. Д. Губин // Вопросы философии. — 1995. — № 5. — С. 3–5.
63. Гусейнов А. А. Этика ненасилия / А. А. Гусейнов // Вопросы философии. — 1992. — № 3. — С. 72–82.
64. Гуревич А. Я. Время как проблема истории культуры / А. Я. Гуревич // Вопросы философии. — 1969. — № 3. — С. 108–119.
65. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. Давні владики: Михайло Левицький і Григорій Яхимович, 1813–1863. На підставі споминів написав д-р Кость Левицький [Електронний ресурс] / Кость Левицький. — Режим доступу : <http://ukrstor.com/ukrstor/levizkij-politdumki01-21.html>
66. Давня українська література : хрестоматія / упоряд. М. М. Сулима. — 3 вид. — К., 1996. — 312 с.
67. Декарт Р. Правила для руководства ума // Сочинения : в 2 т. / Р. Декарт. — М., 1989. — Т. 1. — С. 264–265.
68. Делягин М. Г. Сможет ли новый российский авторитаризм стать эффективным? / М. Г. Делягин // Мир России. — М., 2000. — С. 114–138.
69. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики : / за заг. ред. Б. Авер'янова. — К. : Факт, 2003. — 384 с.
70. Державне управління в Україні : навчальний посібник / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. Б. Авер'янова. — К., 1999. — 432 с.
71. Джой-Меттьюз Д. Развитие человеческих ресурсов / Д. Джой-Меттьюз, Д. Меггинсон, М. Сюрте ; пер. с англ. Р. Л. Ткачука. — 3-е изд. — М. : Эксмо, 2006. — 432 с.
72. Донцов Д. Дух нашої давнини / Д. Донцов. — Дрогобич : Відродження, 1991. — С. 341.
73. Донченко Е. А. Социетальная психика / Е. А. Донченко ; НАН України, Институт социологии. — К. : Наук. думка, 1994. — 208 с.
74. Донченко О. А. Архетипи соціального життя і політика. (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) / О. А. Донченко, Ю. В. Романенко. — К. : Либідь, 2001. — 334 с.
75. Доскаленко К. С. Соціальний капітал та його роль у регіональному розвитку [Електронний ресурс] / К. С. Доскаленко // Теоретичні та прикладні питання державотворення : Online збірник наукових праць ОРІДУ НАДУ при Президентові України. — 2007. — № 1. — Режим доступу : www.nbu.gov.
76. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Э. Дюркгейм ; пер. с нем. — М. : Наука, 1991. — 576 с.
77. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение Реальные и «ценностные» суждения / Э. Дюркгейм ; пер. с фр., составление, послесловие и примечания А. Б. Гофмана. — М. : Канон, 1995. — 352 с.
78. Дятлов С. А. Теория человеческого капитала / С. А. Дятлов. — СПб : УЭФ, 1996. — 325 с.
79. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. — К. : НАДУ, 2010. — 820 с.
80. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. — К. : НАДУ, 2011. —

- Т. 1 : Теорія державного управління / наук.-ред. колегія: В.М. Князев (співголова), І.В. Розпукенко (співголова) та ін. — К. : НАДУ, 2011. — 748 с.
81. Ермолаев А. «Вишневы сад» украинского традиционализма [Електронний ресурс] / А. Ермолаев, А. Левцун // Зеркало недели. — 2011. — С. 11. — Режим доступу : http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/vishnevyy_sad_ukrainskogo_traditsionalizma.html
82. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні ; редкол. О.С. Мельничук (гол. ред.) та ін. — К. : Наук. думка, 1982. — Т. 1 : А–Г / укл.: Р.В. Болдирев та ін. — К. : Наукова думка, 1982. — 632 с.
83. Ефремов И.И. Авторитет как феномен общественной жизни и его проявление в Вооруженных силах: социальное-философский анализ : дисс. ... докт. фил наук : 09.00.11 / И.И. Ефремов. — М., 2005. — 417 с.
84. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный / Т.Ф. Ефремова — М. : Русский язык, 2000. — 1536 с.
85. Жижко С.А. Перетворення / С.А. Жижко. — К. : Видавничий центр «Просвіта», 2011. — 440 с.
86. Про державну службу : Закон України : від 16.12.93 [Електронний ресурс]. — 1993. — № 52. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3723-12>
87. Зарецькі Е. Народження ідентичної політики. 1960-ті роки: психоаналіз і поділ на громадське і приватне / Е. Зарецькі // Глобальні Модерності / за ред. М. Фезерстоуна, С. Леша Р. Робертсона ; [пер. з англ. Т. Цимбала]. — К. : Ніка-Центр, 2008. — 400 с.
88. Зейдлер Г.Л. Політична думка Стародавнього світу / Г.Л. Зейдлер. — Львів : Вид-во Львівського університету, 1959. — 343 с.
89. Ильин И.П. Постмодернизм от истоков до конца столетия. Эволюция научного мифа / И.П. Ильин. — М., 1998. — 265 с.
90. Историки античности. Древняя Греция. Древний Рим / [пер. с древнегреч., сост. М. Томашевской]. — М. : Правда, 1989. — 662 с.
91. История правовых и политических учений [Електронний ресурс] / под общей редакцией академика РАН, доктора юридических наук, профессора В.С. Нерсесянца. — М. : Норма, 2000. — Режим доступу : <http://bibliotekar.ru/istoria-politicheskikh-i-pravovyyh-ucheniy-2/79.htm>
92. Історія філософії : підручник для вищої школи / В.Г. Кремьєн, В.С. Афанасенко, В.І. Волович та ін. — Харків : Прапор, 2003. — 768 с.
93. Кант И. Критика чистого разума // Сочинения : в шести томах / И. Кант. — М., 1964. — Т. 3. — 799 с.
94. Кант И. Сочинения : в 6-и т. / И. Кант ; [пер с нем. В.Ф. Асмуса]. — М. : Мысль, 1965. — Т. 4 : Ч. 1. — 544 с.
95. Каптерев С.Е. Авторитет государственной власти и процессы трансформации в современной России : монография / С.Е. Каптерев ; под. общ. ред. акад. О.А. Колобова ; научный редактор д.и.н., профессор С.В. Устинкин. — Н. Новгород : Изд-во Нижегородского госуниверситета им. Н.И. Лобачевского, 2005. — 605 с.
96. Кейзеров Н.И. Власть и авторитет / Н.И. Кейзеров. — М., 1973. — 264 с.
97. Проконий Кесарийский: личность и творчество [Електронний ресурс] / А. Чекалова. — Режим доступу : http://gumer.info/bibliotek_Buks/History/Prokor3
98. Киселев Ю.В. Роль авторитета в общественной жизни : автореф. дисс. ... канд. филос. наук / Ю.В. Киселев. — Л., 1966. — 18 с.

99. Кіреєва О.Б. Тенденції розвитку теорії «соціального капіталу» [Електронний ресурс] / О.Б. Кіреєва.— Режим доступу : <http://www.nbuiv.gov.ua/e-journals/Patp/2009-01/KireevaStat.pdf>
100. Клімова О.І. Концепція соціального капіталу в сучасному економічному просторі [Електронний ресурс] / О.І. Клімова // Україна наукова : VI всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., 21–23 грудня 2009 р.— Режим доступу : <http://intkonf.org/klimova-oi-kontsepsiya-sotsialnogo-kapitalu-v-suchasnomu-ekonomichnomu-prostorі>
101. Коллинз Р. Социология философий. Глобальная теория интеллектуального изменения / Рэндал Коллинз; [пер. с англ. И.С. Розова, Ю.Б. Вертгейма].— Новосибирск : Сибирский хронограф, 2002.— 1275 с.
102. Колодій А.Ф. «Соціальний капітал»: зміст та евристична цінність концепції / А.Ф. Колодій // Громадянське суспільство і соціальні перетворення в Україні : тези наукової конференції (ЛНУ ім.І.Франка, філософський факультет, кафедра філософії. 13–15 грудня 2001 р.).— Львів, 2001.— С. 54–55.
103. Комаров В.Д. К проблеме авторитета в социологической теории / В.Д. Комаров // Вестник ленингр. ун-та.— 1967.— № 11.— Вып. 2.— С. 86–96.
104. Коулмен Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулмен // Общественные науки и современность.— 2001.— № 3.— С. 122–139.
105. Кравченко С.А. Игразация общества: блага и проблемы / С.А. Кравченко // Сб. науч.-популярных статей — победителей конкурса РФФИ 2007 года / под ред. чл.-кор. РАН В.И. Конова.— М. : Октопус-Природа, 2008.— Вып. 11.— С. 270–276.
106. Кравченко С.А. Социологический энциклопедический англо-русский словарь / С.А. Кравченко.— М. : Руссо, 2002.— С. 134.
107. Крафт-Ебінг Р. Половая психопатия [Електронний ресурс] / Р. Крафт-Ебінг ; пер. с нем. д-ров мед. наук Н.А. Вигдорчика и Г.И. Григорьева//Практическая медицина : журн.— СПб, 1909.— Режим доступу : <http://www.medklassika.ru/krafft-ebing>
108. Кузнецов В.Н. Философское творчество Вольтера и современность / В.Н. Кузнецов // Вольтер. Философские сочинения / Вольтер.— М., 1996.— 560 с.
109. Лаэртский Диоген. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Диоген Лазоский; [перевод с древнегреческого Л. Гаспарова].— 2-е изд., испр.— М. : Мысль, 1986.— 576 с.
110. Гоббс Т. Левиафан или материя форма и власть государства церковного и гражданского : в 2 т. / Т. Гоббс; [пер. с англ. и лат. Е.М. Веймана].— М. : Мысль,— 1991.— Т. 2. О государстве.— 296 с.
111. Ленин В.И. Поли. собр. соч. : Т. 14 / В.И. Ленин.— Изд. 5-е.— М. : Изд. политической литературы, 1965–1975.— 325 с.
112. Лиотар Ж.Ф. Состояние постмодерна / Ж.Ф. Лиотар; [пер. с фр. Н.А. Шматко].— М. : Институт экспериментальной социологии; СПб : Алетейя, 1988.— 356 с.
113. Липа Ю. Призначення України / Ю. Липа.— Львів : Відродження, 1991.— 287 с.
114. Літопис руський за Іпатським списком / [переклав Л. Махновець].— К. : Дніпро, 1989.— 592 с.
115. Лозовский Л.Ш. Современный экономический словарь [Електронний ресурс]/Л.Ш. Лозовский, Б.А. Райзберг, Е.Б. Стародубцева.— 2-е изд., испр.— М. :

- Инфра-М, 1999. — 479 с. — Режим доступу : <http://ebk.net.ua/Book/Ses/k/0212.htm>
116. Локк Д. Избранные философские произведения : в 2-х т. / Д. Локк ; [пер. с англ. И. С. Нарского и А. Л. Субботина]. — М. : Соцэргиз, 1960. — Т. 1. Опыт о человеческом разуме. — 734 с.
117. Лоренц К. Агрессия (так называемое «зло») / К. Лоренц ; [пер. с нем.]. — М. : Издательская группа «Прогресс» ; Универс, 1994. — 272 с.
118. Лосев А. Ф. Гомер / А. Ф. Лосев. — М. : ГУПИ, 1960. — 352 с.
119. Лосев. А. Ф. Диалектика мифа // Философия. Мифология. Культура / А. Ф. Лосев. — М., 1991. — 525 с.
120. Лоусон Т. Социология А-Я : Словарь-справочник / Т. Лоусон, Д. Гэррод. — М. : Фаир-Пресс, 2000. — С. 393.
121. Луценко В. К. Психолого-педагогические основы авторитета советского офицера : автореф. дисс. ... канд. психолог. наук / В. К. Луценко. — М., 1970. — 18 с.
122. Афонін Е. А. Людська ідентичність та особливості її впливу на політику й державне управління / Е. А. Афонін // Концептуальні засади взаємодії політики й управління : навч. посіб. — К. : НАДУ, 2010. — С. 265–289.
123. Макиавелли Н. Государь / Николло Макиавелли ; [пер. с ит.]. — М. : Планета, 1990. — 84 с.
124. Маркс К. Соч. : Т. 18 / К. Маркс, Ф. Энгельс. — 2-е изд. — М. : Изд. политической литературы, 1959. — 826 с.
125. Мартин Лютер. О светской власти, в какой мере мы обязаны ей подчиняться // Время молчания прошло : Избранные произведения 1520–1526 гг. / Мартин Лютер ; пер. с нем., ист. очерк, комментарии Ю. А. Голубкина. — Харьков : Око, 1992. — 352 с.
126. Мартинов А. Ю. Исторична соціологія (циклічна парадигма). монографія / А. Ю. Мартинов ; Національний університет внутрішніх справ ; Українське товариство сприяння соціальним інноваціям. — К. : УІАД «Рада», 2004. — 288 с.
127. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы [Электронный ресурс] / А. Маслоу. — М. : Смысл, 1999. — Режим доступу : <http://www.psylib.ukrweb.net/books/masla03/txt26.htm>
128. Михеев В. И. Социально-психологические аспекты управления. Стиль и методы работы руководителя / В. И. Михеев. — М., 1975. — 181 с.
129. Моніторинг громадської думки: березень 2012 р., м. Київ [Електронний ресурс] / Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка. — Режим доступу : http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/Stok/PR_SMC&UISR_March-1_2012.pdf
130. Монтень М. Проби : Кн. 1–3 / Мішель Монтень ; [переклад з французької Анатоль Перепадя]. — К. : Дух і Літера, 2005–2007. — 365 с.
131. Монтескье Ш. О духе законов // Избран. прозведен. / Ш. Монтескье. — М., 1995. — С. 159–733.
132. Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс / С. Московичи ; [пер. с франц.]. — М. : Центр психологии и психотерапии, 1998. — 480 с.
133. Московичи С. Машина, творящая богов / С. Московичи ; [пер. с фр.]. — М. : Центр психологии и психотерапии ; КСП+, 1998. — 514 с.

134. Мусихин Г.И. Соотношение авторитета и традиции / Г.И. Мусихин // Вопросы философии. — 2002. — № 10. — С. 62–75.
135. Настольный Энциклопедический Словарь товарищества «Бр. А. и И. Гранат и К» : издание с 4-го тома : Т. 1 : Выпуски 1–14 : А-Ботанический залив [Электронный ресурс]. — 2-е стереотипное изд. — М., 1894. — 666 с. — Режим доступа <http://zavantag.com/docs/index-21798235-1.html?page=2>
136. Ницше Ф. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей / Ф. Ницше ; [пер. с нем. Е. Герцк и др.]. — М. : Культурная Революция, 2005. — 880 с.
137. Новейший философский словарь / сост. А.А. Грицанов. — Мн. : изд. В.М. Скакун, 1998. — 896 с.
138. Новий глумачний словник української мови : у 4-х : Т. 2 / уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. — К. : Аконті, 1999. — 912 с.
139. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка : 8000 слов и фразеологич. выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова; РАН, Ин-тут русского языка им. Виноградова. — Изд. 4-е., дополн. — М. : Азбуковник, 1999. — 944 с.
140. Оксфордский толковый словарь по психологии [Электронный ресурс] / под ред. А. Ребера. — 2002. — Режим доступа: <http://oim.ru/category/entsiklopediya/oksfordskii-tolkovyi-slovar-po-psykholologiiipod>
141. Омаров А.М. Руководитель: размышления о стиле управления / А.М. Омаров. — М. : Прогрес, 1984. — 118 с.
142. Основи управління в органах внутрішніх справ : навч. посіб. / [О.М. Бандурка, В.М. Бевзенко, В.М. Василенко та ін.]; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. — Х. : ХНУВС, 2011. — 591 с.
143. Оссовская М. Рыцарь и буржуа: исследования по истории морали / М. Оссовская — М., 1987. — 528 с.
144. Павленко С. 3 міфів про Івана Мазепу. Україна скрізь віки : навчальний посібник з історії України : зб. статей / С. Павленко. — К. : Ярославів Вал, 2000. — 232 с.
145. Павлица К. Социально-психологические исследования авторитета командиров ЧНА : автореф. дисс. ... докт. психол. наук / К. Павлица. — М. : ВПА, 1980. — 40 с.
146. Парсонс Т. Общий обзор // Американска социология. Прспективи. Проблеми. Методи / Т. Парсонс. — М., 1972. — С. 360–378.
147. Парсонс Т. Социальная система // О социальных системах / Т. Парсонс ; пер. с англ. В.Ф. Чесноковой, Г. Беляевой, В. Герчикова, Н. Осиповой ; подред. В.Ф. Чесноковой и С.А. Белановского. — М. : Академический Проект, 2002. — С. 73–520.
148. Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории / Б.Д. Парыгин. — М., 1971. — С. 310–311.
149. Патнам Р. Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Р. Патнам, Р. Нанетті. — К. : Основи, 2001. — 300 с.
150. Першин А.А. Проблема авторитета руководителя в системе управления социалистической армии : автореф. дис. ... канд. филос. наук / А.А. Першин. — М. : ВПА им. В.И. Ленина, 1971. — 19 с.
151. Платон. Государство // Собр. соч. : Т. 3 : ч. 1 / Платон. — М, 1971. — 341 с.
152. Платон. Сочинения : в 3-х т. / Платон. — М., 1972. — Т. 3 : Ч. 1. — 567 с.
153. Платон. Сочинения : в 3-х т. / Платон — М., 1972. — Т. 3 : Ч. 2. — 710 с.
154. Подоляк Я.В. Личность и коллектив: психология военного управления / Я.В. Подоляк. — М. : Воениздат, 1985. — 151 с.

155. Политология : Энциклопедический словарь / общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов. — М. : Изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. — 431 с.
156. Попов А. Ценности в политике / А. Попов, Л. Зуева // Вестник МГУ. — 2000. — № 1. — С. 3–12. — (Серия 12).
157. Поршнев Б. Ф. Социальная психология и история / Б. Ф. Поршнев. — 2-е изд. — М. : Наука, 1979. — С. 86–96.
158. Посохов Л. П. Социальная сущность и политическое значение проблемы авторитета : автореф. дисс. ... канд. филос. наук / Л. П. Посохов. — М., 1961. — 19 с.
159. Конюхов Н. И. Прикладные аспекты современной психологии : термины, законы, концепции, методы : справочное издание / автор-составитель Н. И. Конюхов. — М., 1992. — 171 с.
160. Рассел Б. История западной философии : Т. 1 / Бертран Рассел. — М., 1993. — С. 401.
161. Ретюнских Л. Т. Философия игры / Л. Т. Ретюнских. — М. : Вузовская книга, 2002. — 256 с.
162. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре / Г. Риккерт. — СПб, 1911. — С. 44–128.
163. Рих А. Хозяйственная этика / А. Рих ; [пер. с нем. Е. М. Довгань]. — М. : Посев, 1996. — 810 с. — Библиогрф. : с. 691–752.
164. Робеспьер М. О политическом положении республики // Избр. произведения : в 3 т. / М. О. Робеспьер. — М., 1965. — Т. 3. — С. 40–70.
165. Розов Н. С. Ценности в проблемном мире: философские основания и социальные приложения конструктивной аксиологии / Н. С. Розов. — Новосибирск : Изд-во Новосибирского ун-та, 1998. — 292 с.
166. Российский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. — М. : Большая Российская энциклопедия, 2001. — Кн. 1 : А-Н ; Кн. 2 : Н-Я. — 2015 с.
167. Роттердамский Эразм. Воспитание христианского государя / Эразм Роттердамский ; пер. з лат. Маркиш С. П. // Знакомство с Эразмом из Роттердама / С. П. Маркиш. — М. : Мысль, 2010. — 223 с.
168. Роттердамский Эразм. Похвала глупости [Электронный ресурс] / Эразм Роттердамский ; пер. с лат. П. К. Губера. — М. : Государственное издательство художественной литературы, 1960. — Режим доступа : <http://lib.ru/FILOSOF/ERAZM/pohwala.txt>
169. Рыбаков А. В. Политические институты: теоретико-методологический аспект анализа / А. В. Рыбаков, А. М. Татаров // Социально-гуманитарные знания. — 2002. — № 1. — С. 139–150.
170. Рыгина Л. С. Гендер и безопасность: анализ политик региональной прессы / Л. С. Рыгина // Научные проблемы национальной безопасности России. — Саратов : Юл, 2003. — С. 164–169.
171. Савко Ю. Громадянське суспільство, соціальний капітал і політична участь [Електронний ресурс] / Ю. Савко // Вісник Львівського університету. — 2002. — Вип. 4. — 352 с. — Режим доступа : <http://www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/Visnyk/Visnyk4/Politologija/Savko.htm> — (Серія : філософські науки).
172. Садовяк Д. Петро Могила — митрополит Київський / Д. Садовяк. — К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2000. — 160 с.

173. Саєнко Ю. Експертні оцінки тенденцій інтеграцій українського суспільства / Ю. Саєнко, В. Піддубний // Універсам.— 2012.— № 11–12.— С. 11–18.
174. Санкин Д. Н. Авторитет как общественное отношение / Общественные отношения, их виды и структура / Д. Н. Санкин.— Рязань, 1980. С. 91–114.
175. Семенов М. Н. Моральный авторитет и его роль в воспитании нового человека : автореф. дисс. ... канд. филос. наук / М. Н. Семенов.— М., 1967.— 174 с.
176. Скакунов Э. И. Природа политического насилия / Э. И. Скакунов // Социологические исследования.— 2001.— № 12.— С. 22–30.
177. Скирдо М. П. Народ, армия, полководец / М. П. Скирдо.— М. : Воениздат, 1970.— 206 с.
178. Словник української мови : в 4-х т. / упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко.— К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958.— Т. 4.— С. 504.
179. Словарь по этике / под ред. И. Кона.— 4-е изд.— М. : Политиздат, 1981.— 430 с.
180. Словарь практического психолога / сост. С. Ю. Головин.— Минск : Хорвест, 1998.— 806 с.
181. Словарь русского языка : в 4-х т. / РАН, Ин-т лингвистических исследований ; под ред. А. П. Евгеньевой.— 3-е изд., стер.— М. : Рус. яз. ; Полиграфресурсы, 1985.— Т. 1. А-Й.— 736 с.
182. Социальная психология. Словарь / под ред. М. Ю. Кондратьева // Психологический лексикон. Энциклопедический словарь в шести томах / ред.-сост. Л. А. Карпенко ; под общ. ред. А. В. Петровского.— М. : ПЕР СЭ, 2006.— 176 с.
183. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров.— 3-е изд.— М., 1985.— 1600 с.
184. Солдатов В. Е. Авторитет должности и авторитет личности : автореф. дисс. ... канд. филос. наук / В. Е. Солдатов.— Свердловск, 1990.— 19 с.
185. Сорокин П. Социокультурная динамика // Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин.— М. : Политиздат, 1992.— С. 425–524.
186. Сорокін П. Соціологія революції. Зміна людської поведінки у революційні епохи / П. Сорокін — К., 1999.— 63 с.
187. Социологический энциклопедический словарь / ред. Г. В. Осипова.— М. : Норма, 2000.— 488 с.
188. Старовецький К. Зерцало Богослов'я [Електронний ресурс] / К. Старовецький.— Режим доступу : <http://litopys.org.ua/biletso/bilo.htm>
189. Степанов А. А. Научный авторитет: философские проблемы / А. А. Степанов.— Томск : Томск, гос. пед. ун-т, 2000.— 136 с.
190. Субтельний О. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. / О. Субтельний.— К. : Либідь, 1994.— 240 с.
191. Сумбатян Ю. Г. Авторитаризм как категория политической социологии / Ю. Г. Сумбатян // Кентавр.— 1994.— № 5.— С. 139–151.
192. Суспільний розвиток від різдв Христового = Social development AD / Укр. т-во сприяння соц. інноваціям ; Атлантична рада України ; Відділ інф.-бібл. забезпечення апарату Верховної Ради України ; пер. з укр. В. В. Кухтіна.— К. : Парлам. вид-во, 2000.— 316 с.
193. Творения блаженного Августина Епископа Иппонийского / пер. Киевской духовной академии (1879–1908 : в 11 ч.) : переиздание этого перевода : в 4 т. / сост.

- С.И. Еремеева. — СПб : Алетейя ; К. : Уцимм-пресс, 1998. — Т. 1. Об истинной религии. — 752 с.
194. Теплов Б.М. Ум полководца / Б.М. Теплов. — М. : Педагогика, 1990. — 197 с.
195. Тернер Дж. Структура социологических теорий / Дж. Тернер ; [переводчики: Гавриш О.С., Каганов З.В., Осипов В.Г., Перцов Н.В., Погостин В.М., Шкаликос А.В.]. — М. : Директ-Медиа, 2007. — 829 с.
196. Тимошев Р.М. Методологическая культура военно-управленческой деятельности : автореф. дисс. ... докт. филос. наук / Р.М. Тимошев. — М. : Воен. ун-т. 1997. — 50 с.
197. Типы и синдромы. Методологический подход (фрагменты из «Авторитарной личности» Т. Адорно) // Социологические исследования. — 1993. — № 3. — С. 75–85.
198. Ткачев Э.М. Проблема авторитета в социологии и социальной психологии : автореф. дисс. ... канд. филос. наук / Э.М. Ткачев. — М., 1971. — 30 с.
199. Тойнби А. Философия культуры. Становление и развитие / А. Тойнби. — СПб : Лань, 1988. — 352 с.
200. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. — М. : Русский язык-Медиа, 2008. — 2716 с.
201. Тоцкий В.П. Политика режима военной диктатуры в Бразилии (1964–1974) : рукопись : депон. в ИНИОН РАН / В.П. Тоцкий. — М., 1976. — 178 с.
202. Трифонова С.И. Власть и авторитет. Психологические проблемы профессиональной деятельности кадров государственной службы / С.И. Трифонова. — М., 1997. — 140 с.
203. Уманский Л.И. Психология организаторских способностей : автореф. дисс. ... докт. психол. наук / Л.И. Уманский. — М., 1968. — 30 с.
204. Утченко С.Л. Политические учения Древнего Рима / С.Л. Утченко. — М., 1977. — 209 с.
205. Феденко Н.Ф. Очерки по психологии личности советского воина / Н.Ф. Феденко. — М. : ВПА им. В.И. Ленина, 1966. — 228 с.
206. Богданов В.С. Феномен авторитета в истории и развитие современной цивилизацией : автореф. дисс. ... канд. филос. наук / В.С. Богданов. — К., 1991. — 22 с.
207. Философия : Энциклопедический словарь / под ред. А.А. Ивина. — М. : Гардарики, 2004. — 1072 с.
208. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. : Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. — М. : Сов. энциклопедия, 1983. — 840 с.
209. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. : Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. — М. : Сов. Энциклопедия, 1989. — 840 с.
210. Философский энциклопедический словарь / под ред. А.М. Прохорова, Л.И. Абалкина и др. — [2 издание]. — М. : Советская энциклопедия, 1989. — 816 с.
211. Философская энциклопедия : в 5 т. : Т. 1. / гл. ред. Ф.В. Константинов. — М. : Советская энциклопедия, 1960. — 504 с.
212. Філософія політики : Короткий енциклопедичний словник / авт.-упоряд. : В.П. Андрущенко та ін. — К. : Знання України, 2002. — 670 с.
213. Філософська думка в Україні : біобібліогр. словник / авт. кол. : В.С. Горський, М.Л. Ткачук, В.М. Нічук та ін. — К. : Унів. вид-во «Пулсари», 2002. — 244 с.
214. Фомиченко А.И. Демократизация политической жизни общества и ее влияние на авторитет офицера вооруженных сил : автореф. дисс. ... канд. филос. наук / А.И. Фомиченко. — М., 1992. — 19 с.

215. Фрейд З. «Я» и «Оно» // Труды разных лет : в 2 кн. : книга 1 / З. Фрейд. — Тбилиси : Мерани, 1991. — 398 с.
216. Фрейд З. Психология бессознательного / З. Фрейд. — М., 1989. — 448 с.
217. Фромм Э. Мати чи бути? / Еріх Фромм ; пер. з англ. — К. : Укр. письменник, 2010. — 222 с.
218. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм ; пер. с нем. — М. : АСТ, 2006. — 640 с.
219. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм ; [пер. с англ. А. Лактионова]. — М. : АСТ ; АСТ-Москва, 2009. — 288 с.
220. Фромм Э. Психоанализ и этика / Э. Фромм. — М., 1993. — С. 229–272.
221. Фукидид. История / Фукидид. — СПб, 1994. — Т. 1. : Кн. 1. — 171 с.
222. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне / Ю. Хабермас ; пер. с нем. М. М. Беляева и др. — М. : Весь мир, 2003. — 416 с.
223. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер ; пер. с нем. В. В. Бибихина. — СПб : Наука, 2002. — 450 с.
224. Хайек Ф. Право, законодательство та свобод / Ф. Хайек. — К. : Сфера, 2000. — Т. 3. — 252 с.
225. Халипов В. Ф. Власть. Политика. Государственная служба : словарь / В. Ф. Халипов, Е. В. Халипова. — М. : Луч, 1996. — 271 с.
226. Хиллман Д. Архетипическая психология / Джеймс Хиллман ; [перевод с англ. Ю. Донца и В. Зеленского]. — СПб : Б. С. К., 1996—157 с.
227. Рівень довіри та електоральні орієнтації: квітень 2013 року [Електронний ресурс] / Центр «Соціальний Моніторинг»; УІСД імені Олександра Яременка. — Режим доступу : http://uisr.org.ua/img/upload/files/uisr/PR_SMC-UISR_2013_04_26.pdf
228. Юнг К. Г. Человек и его символы / К. Г. Юнг, М.-Л. фон Франц, Д. Хендерсен и др. ; пер. на рус. яз. под общ. ред. В. Зеленского. — СПб : Б. С. К., 1996. — 454 с.
229. Шепель В. М. Имеджелогия: секреты личного обаяния / В. М. Шепель. — М., 1994. — С. 53.
230. Шилов В. Политические ценности: специфика и функции / В. Шилов // Социально-гуманитарные знания. — 2003. — № 6. — С. 116–125.
231. Шпет Г. Г. *Philosophia Natalis* / Г. Г. Шпет // Избранные психолого-педагогические труды / отв. ред.-составитель Т. Г. Щедрина. — М. : РОССПЭН, 2006. — 624 с.
232. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка ; пер. с англ. А. С. Дмитриева ; под ред. В. А. Ядова. — М. : Аспект Пресс, 1996. — 416 с.
233. Штирнер М. Единственный и его собственность / М. Штирнер. Харьков : Основа, 1994. — 560 с.
234. Экономика / [ред. д-р экон. наук, проф. А. С. Булатова]. — 3-е изд., перераб., доп. — М. : Юримтгь, 2002. — 896 с.
235. Эмерсон Р. Нравственная философия [Электронный ресурс] / Р. Эмерсон. — Мн. : Харвест ; М. : АСТ, 2001. — 384 с. — Режим доступу : <http://nbSPACE.ru/emerson>
236. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства / К. Маркс, Ф. Энгельс. — Изд. 2-е. — М., 1970. — Т. 21. — С. 28–178.
237. Энциклопедический словарь : Т. 1 / под ред. проф. И. Е. Андриевского. — СПб, 1890. — 1055 с.
238. Энциклопедический словарь товарищества «Бр. А. и И. Гранат и К^о» : Т. 1. — 7-е перераб. изд. — М., 1911. — 640 с.

239. Эвола Юлиус. Традиция и раса / Юлиус Эвола; [пер. с ит.].— Новгород : Толерантность, 2007.— 72 с.
240. Юнг К. Г. Душа и мир. Шесть архетипов / К. Г. Юнг; [пер. с англ.].— К. : Порт-Рояль; М. : Совершенство, 1997.— 384 с.
241. Юнг К. Г. Человек и его символы / К. Г. Юнг, М.-Л. фон Франц, Д. Хендерсен; [пер. с нем.].— СПб, 1996.— 454 с.
242. Юнг К. Г. Архетип и символ / К. Г. Юнг; пер., предисл. А. М. Руткевича; примеч. В. М. Бакусева и др.— М. : Знание, 1994.— 340 с.
243. Юнг К. Г. Психология бессознательного / К. Г. Юнг.— М. : Канон, 2001.— 397 с.
244. Airaksinen T. Ethics of coercion and authority: A philosophical study of social life / T. Airaksinen.— Pittsburgh (Pa) : Univ. of Pittsburgh press, 1988.— 232 p.
245. Alexis de Tocqueville. Democracy in America / Alexis de Tocqueville; edited and abridged by Richard D. Heffner // Penguin Books, USA Inc.— New York, 1984.— 321 p.
246. Baudrillard J. Simulations / J. Baudrillard.— New York : Semiotext (e), 1983.— P. 45–57.
247. Beetbam D. The Legitimation of Power / D. Beetbam.— London, 1991.— 267 p.
248. Bhabha, Homi K. “Race”, time and the revision of modernity / Bhabha, Homi K. // Oxford Literary Review.— 1991.— P. 193–219.
249. Bochenski J. Freiheit, Glaube. Sozialphilosophische Studien / J. Bochenski.— Munchen ; Wein : Philosophia Verlag, 1988.— P. 214.
250. Brechon P. Les parties politiques / P. Brechon.— Paris : Montchrestien, 1999.— P. 158.
251. Brockhaus Enzyklopädie: Deutsches Wörterbuch / Reh-Zz Günther Drosdowski Ausgabe : 19.— Herausgeber : Brockhaus, 1995.— p. 1360.
252. DuBois D. Handbook of Youth Mentoring / D. DuBois, M. Karcher.— Sage Publications Inc, 2005.— 624 p.
253. Duverget M. Sociologie politique / M. Duverget.— P., 1968.— 506 p.
254. Elvin Mark. A working definition of “moderniti”? / Mark Elvin // Past and Present.— 1986 (November).— P. 209–213.
255. Erikson Erik. The problem of ego identity / Erik Erikson // Journal of the American Psychanalytic Association.— 1956.— № 4. P. 56–121.
256. Flathman R. E. The practice of political authority: Authority the authoritative / R. E. Flathman.— Chicago ; London : Univ. of Chicago press, 1980.— 288 p.
257. Fukuyama F. The Great Disruption. Human nature and the reconstitution of social order / F. Fukuyama.— London : Profile Books, 1999.— 386 p.
258. Giddens A. The Consequences of Modernity / A. Giddens.— Cambridge : Polity Press, 1996.— 186 p.
259. Hamilton A. The authority of avowals and concept of belief / A. Hamilton // Europ. j. of philosophy.— Danvers (Mass.), 2000.— № 1.— Vol. 8.— P. 20–39.
260. Hanifan L. The Rural School Community Center / L. Hanifan // Annals of the American Academy of Political and Social Science.— 1916.— No. 67.— P. 130–138.
261. Hayek E. The Political Order of a Free People / E. Hayek // Law, Legislation and Liberty.— N. Y., 1979.— P. 103.
262. Horkheimer M. Autoritarianism and the family / M. Horkheimer // The family, its function and destiny.— N. Y., 1959.— P. 381–398.

263. Jane Jacobs. *The Death and Life of Great American Cities* / Jane Jacobs.— New York : Vintage, 1961.— P. 138.
264. Legowicz J. *Historia filozofii sredniowiecznej Europy zachodniej* / J. Legowicz.— Warszawa, 1986.— P. 512.
265. Linz J.J. *Totalitarian and Authoritarian Regimes. I Handbook of Political Science* : vol. 3 / ed. by Greenstein F.— 1975.— 343 p.
266. Loury G.A. *A dynamic theory of racial income differences* / G.A. Loury // *Women Minorities and Employment Discrimination*.— Lexington (MA), 1977.— P. 153–186.
267. Luhman N. *Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives* / N. Luhman // *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations (elektronik edition)* / ed. by D. Gambetta.— Oxford, 2000. Ch.— P. 94–104.
268. Meyers W. *The Image-Makers* / W. Meyers.— N.Y. : The Times Books, 1984.— P. 158.
269. Newbold Stephanie. *Statesmanship and Ethics: The Case of Thomas Jefferson's Dirty Hands* / Stephanie Newbold // *Public Administration Review* : T. 65.— 2005.— № 6.— S. 669–675.
270. Nye J. *The Power of Persuasion: Dual components of US leadership : The conversation with J. Nye* // *Harvard International Review*, Winter.— 2003.
271. Obana J. *Puovoir politigue et pouvoir spirituell* / J. Obana.— Paris, 1955.— 174 p.
272. Olszewski H. *Historia doktryn politycznych i prawnych* / H. Olszewski.— Warszawa, 1984.— 467 p.
273. *Oxford advanced learners Dictionary of Current English*.— Oxford, 1995.— P. 1281.
274. Pannwitz R. *Die Krisis der europoischen Kultur* / R. Pannwitz.— Nornberg, 1917.— P. 64.
275. Passey A. *Social Capital: Autonomy and Embeddedness* / Andrew Passey // *The Third Sector: For What and For Whom?*— Dublin : Ireland, 2000.— 34 p.
276. Perlmutter A. *Modern authoritarianism* / A. Perlmutter.— L. : *A Comparative Institutional Analysis*, 1981.— 194 p.
277. Salleron L. *Le fondement du poueir dans Uenterpris* / L. Salleron.— Paris, 1965.— 164 p.
278. Theodor W. Adorno, Else Frenkel-Brunswik, Daniel J. Levinson, R. Nevitt Sanford, *The Authoritarian Personality*.— N.Y., 1950.— 990 p.
279. Anna Britnor Guest, Coach, a Mentor... a What? [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://coachingnetwork.org.uk/resourcecentre/articles/ViewArticle.asp?artId=72>
280. Tillman L.C. *Mentoring new teachers: Implications for leadership practice in an urban school* / Linda Tillman // *Educational Administration Quarterly*.— 2005.— № 41 (4).— P. 609–629.
281. Toynbee A.J. *A study of history* / A.J. Toynbee.— London, 1961.— T. 12. *Reconsideration*.— 740 p.
282. Uricoechea F. *The patrimonial foundation of the Brazilian bureaucratic state* / F. Uricoechea.— Berkeley, 1980.— P. 425–453.
283. Weber M. *Economie et societee* / M. Weber.— Paris : Pion, 1971.— T. 1.— P. 101.
284. Weber M. *Economy and Society: an Outline of Interpretive Sociology* / M. Weber.— N.Y., 1967.— Vol. 1.— P. 21.
285. *Max Weber on Law in Economy and Society* / ed by M. Rheinsein.— Cambridge, Mass., 1966.— P.63–64.

Глосарій

Авторитет – як соціальна категорія пов’язується з поняттям «влада»; це право і здатність управляти, впливати, давати розпорядження.

Auctor – той, хто щось започатковує, здійснює вплив, виступаючи в ролі автора.

Авторитет керівника як персоніфікованого суб’єкта постмодерного суспільства – це ціннісний комплекс системи домінуючих соцістальних показників, які конкретизує архетип, відповідно до чого встановлюються пріоритети у виборі імперативів, принципів досягнення легітимності та методів управління, що використовується для здійснення поставлених управлінських цілей.

Архетипи – успадковані загальні зразки, символи й стереотипи психічної діяльності та поведінки.

Влада – це здатність і можливість особи, соціальної групи, інституту чи організації втілювати у життя свою волю через певні засоби та канали впливу на діяльність і поведінку людей та їх спільноти.

Вплив – одна з форм реалізації влади, де об’єктивними критеріями її корисності слугують загальнолюдські цінності й інтереси суспільства.

Генезис («породжую, створюю») – опис процесу виникнення, становлення і розвитку, що призвів до певного стану, виду, предмету чи явища і пов’язується з перервою у наступності, нерівномірним (неритмічним) переходом у нову якість чи стан.

Геній – творча, продуктивна особистість, що володіє тією чи іншою методологією, готова до подолання стереотипів і конвенційних установок.

Глобалізація – продукт прискорення соціокультурної та соціопсихологічної динаміки в масштабі всього світу, що призвело до об’єднання географічно, соціально й культурно віддалених локальностей у єдиний просторово-часовий континуум.

Довіра – це той ресурс влади, за наявності якого люди з готовністю підкоряються наказам, оскільки вважають владу авторитетною.

Еволюційний період – період набуття суспільством нових соціальних характеристик з актуалізацією ознак власного попереднього періоду розвитку або атрибутів, властивих суспільствам, які перебувають в історичному розвитку на вищому щаблі.

Етос управлінців – це система, яка базується на діалектичній єдності моральності та звичаєвості, що створює певний стиль життя.

Ідеал – уявлення про найдосконаліші предмети чи явища; ідеал – це найвища мета, до якої прагнуть люди.

Імідж керівника – це образ, який не виникає спонтанно, а спеціально формується, завдяки цілеспрямованим зусиллям самого керівника, професійного оточення і результату діяльності конкурентів за допомогою ЗМІ тощо.

Імператив – наказ, закон, обов'язковість.

Інволюція – згортання соціальних процесів спрощення соціальної структури та традиціоналізм. Історичним призначенням інволюційного періоду є засвоєння якостей, що були набуті суспільством у попередній період розвитку.

Керівник – посадова особа, наділена адміністративною владою.

Коллективне несвідоме – природжений глибокий прошарок несвідомого – загального центру та ядра психіки, що має не індивідуальну, а спільну природу, яка репрезентує досвід попередніх поколінь людства і містить у собі надособистісний універсальний зміст, зразки, виступаючи спільною підставою душевного життя людини.

Компаративізм – це світогляд, що заперечує будь-яку абсолютизацію, розбудовує свої ідеї шляхом порівняння загального й окремого, одиничного і множинного, монологічного і діалогічного, окреслюючи спорідненні, суміжні, а також відмінні, контрастні явища та поняття.

Легітимність – показник ефективності політичної влади, що відображає ставлення громади до неї, коли більшість визнає владу законною і справедливою.

Лідер – той, хто користується владою завдяки підтримці своїх послідовників і прихильників.

Максима – загальний принцип поведінки, головне правило.

Мода – сукупність смаків, поглядів і цінностей, що панує у тому чи іншому суспільстві у певний час, зазвичай у короткий період.

Модерне (сучасне) – це те, що сприяє об'єктивному виразу актуальності духу часу, який спонтанно оновлюється.

Моральний авторитет – світогляд керівника-лідера, його цінності, етичні, вольові й емоційні якості, котрі проявляються у ставленні до себе та оточуючих.

Моральність – синтез доволі складних почуттів; бути моральним означає мати тверді правила поведінки і не відступати від них, нести відповідальність за наслідки своїх дій.

Наставник – це довірена особа, друг, фасилітатор, провідник, партнер, натхненник, учитель, що є авторитетною особистістю.

Постмодерн – нова тенденція в культурному і психосоціальному самоусвідомленні розвинених суспільств. Перспективи соціальної трансформації постмодерного суспільства пов'язують з триумфом особистісної індивідуальності.

Престиж – це вага, значущість, яку людина набуває завдяки думкам оточуючих людей про неї, а також ступінь її психологічного впливу на них.

Професійний авторитет керівника-лідера – діяльність відповідно до інтересів і потреб населення через процес сприйняття результатів своїх дій і відповідальність за них на основі людської етики, компетентності й особистісно-індивідуальних властивостей.

Репутація – термін, що відображає становище індивіда в суспільстві, а також позначає суб'єктивне відчуття поваги, що виникає у зв'язку з таким становищем.

Самість – це потенційна цілісність, що існує апіорі і є універсальним архетипом.

Соціальна довіра – відкриті, позитивні взаємовідносини між людьми, що ґрунтуються на впевненості в порядності та доброзичливості людини, з якою відбувається контакт.

Соціальний капітал – теоретичний конструкт, що описує мережу знайомств актора, яка надає йому доступ до ресурсів інших учасників цієї мережі, відносини між котрими засновуються на взаємній довірі, цінностях і нормах, що у результаті її функціонування надає актору можливість отримання прибутку.

Соціальний статус особи – це «місце», яке вона посідає в складній мережі взаємозв'язків соціальних відносин. У змістовному плані статус складається зі взаємних прав та обов'язків, якими володіють особи, що обіймають певні посади, зокрема керівник в органах

державної влади, який водночас структурно визначається як культурно-поведінковий взірець.

Соціетальна ідентичність – різновид ідентичності, притаманний індивіду постмодерного суспільства, що характеризує під кутом зору його ототожнення із самим собою в контексті безперервності власної зміни. Вирішальну роль у формуванні нової соціетальної ідентичності відіграють нематеріальні культурні цінності.

Успіх – значущі результати в роботі, талан у досягненні чогось, суспільне визнання.

Цикл («коло, окружність») – сукупність соціальних процесів, що складає кругообіг протягом відомого проміжку часу, де послідовність подій супроводжується схожою послідовністю по завершенню.

Цінність – позитивна або негативна значимість об'єктів навколишнього світу для людини, соціальної групи чи суспільства в цілому, що визначається не їх властивостями, а їх залученістю в сферу людської життєдіяльності, інтересів і потреб, соціальних відносин; критерії й способи оцінки цієї значущості, виражені в моральних принципах і нормах, ідеалах, установках і цілях. Розрізняють матеріальні, суспільно-політичні й духовні цінності, позитивні й негативні цінності. Цінності Постмодерну складають пріоритет самореалізації особистості.

Додатки

ДОДАТОК 1.

ПЕРІОДИ		
ІНВОЛЮЦІЙНИЙ		
Давня Греція		Київська Русь
№	Автор, період творчості	Ключова ідея
1.	Піфагор (580–500 рр. до н.е.)	«Після авторитету божества і демона слід більше поважати батьків і закони, підкоряючись їм за переконаннями, тобто внутрішньо, а не зовні й удавано». Авторитет традицій і звичаїв
2.	Геракліт Ефеський (535–474 рр. до н.е.)	Управління людьми передбачає у керівника високі моральні якості, а саме: доблесть, інтелект, благородство Авторитет морального керівника
3.	Фуکیدд (460 до н. е.)	«Під час боротьби за владу розкривається людська природа. Основний закон боротьби – право сильного владарювати над слабким». Авторитет сили
4.	Сократ (470–399 до н.е.)	Визначаючи поняття «однорозумності» мав на увазі відданість авторитету правителя і підпорядкування йому членів поліса на принципах законності та довіри, поваги, добровільної субординації, слухняності Авторитет традицій, звичаїв, поваги
5.	Платон (427–347 до н.е.)	Твердження про обов'язковість наявності начальника в усіх справах, підкорення його волі. Окреслюються питання протистояння керівництва і морального авторитету Авторитет традицій і моралі
6.	Аристотель (384–322 до н.е.)	Чим вищим є інтелект підлеглих, тим більше вміння вимагається від керівника. Те управління, що здійснюється на рівні вільних громадян, вимагає внутрішнього авторитету - включення психологічних зусиль чи інтелекту, тобто завойовування авторитету
7.	Плутарх (43–27 рр. до н.е.)	Порівняння життя видатних правителів Греції і Риму. Авторитет зберігається, якщо правитель дотримується «золотої середини в управлінні»
8.	Гесіод (VII–VI ст. до н.е.)	Необхідність дотримуватись моральних норм, однак з авторитарним доповненням.
9.	Сім мудреців (VII–VI ст. до н.е.)	Сформульовано «золоте правило моральності» як ідея рівності людей як суб'єктів моральної вимоги. На питання «Коли життя найкраще?» відповідь – «Коли ми не робимо того, що засуджуємо в інших» Авторитет моральності
10.	Піфагор (580–500 до н.е.)	Кращою формою правління вважав аристократію, яка здійснює свою владу на підставі авторитету законів

ДОДАТКИ

11.	Полібій (200–120 до н.е.)	Аналізував передумови зміни циклів форм правління – від демократії, олігархії, аристократії та тиранії до охлократії – і дійшов висновку, що вони змінюють одна одну відповідно до природного закону Визначав авторитет відважного лідера
12.	Митрополит Іларіон, «Слово про закон і благодать» (1037–1050 р.)	Благодать – християнське віровчення, викладене у Новому Завіті Біблії, вважає вищим авторитетом у розвитку людства
13.	Ярослав Мудрий, «Руська Правда» (1016 р.)	Утверджував Київську Русь як цілісне суспільство й державу на основі авторитету закону
14.	Нестор, «Повість временних лет», літопис (1096 р.)	Зміцнення держави, що позначилося на підвищенні авторитету правителя безпосередньо в Київській Русі й у середньовічному світі.
15.	Володимир Мономах, «Повчання дітям» (1377 р)	«Змальовано» виразний «портрет свого часу і себе самого» і представлено ідеальний образ правителя Русі; містяться практичні настанови щодо управління державою з наголосом на тому, що князь як державний муж є носієм закону і моральності, саме на цьому має ґрунтуватись його авторитет, у цьому сила його князівської влади
16.	Невідомий автор. «Слово про погибель Руської землі» (1237 або 1240 рр.)	Синтезовано легенди про Володимира Мономаха, зокрема про його державницький та воїнський авторитет
17.	Ольстин Олексич, «Слово о полку Ігоревім» (1177 р.)	Оповідь про трагічні в історії вітчизни події рясніє образністю, емоційністю, метафоричністю та алегоріями, надаючи реальним фактам і подіям нереальних рис, які узагальнюють їх і підносять до рівня символів; твір є поєднанням двох протилежних начал – звеличення і прославлення рідної землі та авторитету її правителів; плач над її гіркою долею.
ЕВОЛЮЦІЙНИЙ		
Давній Рим		Київська Русь
№	Автор, період творчості	Ключова ідея
1.	Е. Гіббон (англійський вчений, 1737–1794 рр.), «Велич і падіння Римської імперії»	За часів Андріана (117–138 рр.) встановився звичай, що воля імператора є законом. Чого б не забажав добродішесний імператор, що б він не наказав виконати, – на все його влада. Як він вирішить, так і має бути. За таких умов навіть розсудливий авторитарний правитель почував себе всемогутнім та непогрішним. Якщо ж ця абсолютна влада доповнювалася ще і твердістю його характеру, великою волею, безжалісністю, послідовністю у досягненні мети, перед нами повставала особистість, що відчувала право і навіть обов'язок панувати над усім живим у цьому світі Авторитарність, ореол божественності правителя

2.	Августин Аврелій (Блажений Августин) 354–430 рр.	Авторитет і віра є вищими за розум, оскільки авторитет (влада) може існувати тільки на основі віри без сприяння розуму
3.	Марк Тулій Цицерон (106–43 р. до н.е.)	«Коли верховна влада перебуває в одній людині, ми називаємо її царем, а такий державний устрій – царським правлінням». Авторитарність
4.	Степанов О.А. (російський учений; 2002 р.)	У змісті поняття «авторитет» учений виділяє інваріантну частину, смислом якої є те, що авторитет виступає не як формальне, а як загальновизнане джерело всіх видів влади; підставою авторитету є приклад для наслідування, спосіб, на який посилаються під час ухвалення рішень, але який не закріплено у формальному законодавстві, і зміст Авторитет довіри
5.	Єпископ Ісидор (Севілья, Іспанія, 560 р.)	Управлінець усіх рівнів повинен керуватись системою законів, побудованою на основі суворої ієрархії: а) закони божі; б) загальні закони; в) людські закони. Людина – істота земна, але авторитет керівників має бути беззаперечним, проте і керівник, і підвладний повинні постійно мати на увазі, що все, що є на землі і на небі, підкоряється волі божих законів. На землі ці закони репрезентують папа римський і духовенство Авторитет божих законів
6.	Сапфонов П.О. (Росія, XX–XI ст.)	Влада у Римі підпорядковувалася імперативу подвійного авторитету – законному і божественному
7.	Рендалл Коллінз (американський соціолог, XX–XI ст.)	«Папський престол в Римі був не більше ніж центром шанування, в якому зберігалися останки Св. Петра, що служили відчутним символом передачі харизматичного авторитету. Боротьба за верховний авторитет між світською і духовною владою Папа Бонафатій (Боніфатій) VIII оголосив, що імператори і королі є високопоставленими, але, з висоти папського авторитету, звичайними собі виконавцями влади папи. Схоластичному методу належало розквітнути у всій його архітектурній пишності; пізніше авторитетні позиції визначалися то на користь однієї точки зору, то на користь іншої, систематично спростовуючи, чи підтверджуючи їх і встановлюючи рівновагу ».

ПЕРІОДИ			
ИНВОЛЮЦІЙНИЙ Відродження			
№	Автор, період творчості	Держава	Ключова ідея
1.	Фома Аквінський (1257–1274 рр.)	Південна Італія	Найкращою формою управління державою є монархія. Щоб монарх не перетворився на тирана, слід перед його сходженням на престол поставити йому дві вимоги, а саме: не порушувати авторитет християнських норм , приписів церкви; дотримуватися чинного законодавства стосовно прав і обов'язків монарха
2.	В. Бурлачук (2000 р.)	Україна	Теоретична апологетика християнства закріпила домінуюче становища церковних владик, де авторитет папи був беззастережним, що продовжувало традицію політичних правителів авторитарного типу. Два образи влади, що існували в період Середньовіччя, це влада світська і церковна. На перетині цих двох образів влади виникає харизматичний тип влади-авторитету
3.	Марсіліо Падуанський (1275–1343 рр.)	Італія	Там, де йдеться про формування загальних теологічних норм управління, внутрішнього світу людини, – це сфера релігії і церкви. «Теологи і церква в цій сфері можуть сказати багато цінного, але там, де проявляється вміння людини організувати маси, повести їх за собою під час вирішення господарчих, військових, політичних проблем – останнє слово повинно належати авторитету світських установ». Система управління не може будуватися лише на авторитеті релігійних норм і принципів
4.	Вільям Оккам (1288–1347 рр.)	Англія	«Кожна спільнота може сама собі кого хоче поставити на чолі, оскільки люди народжуються вільними і рівними перед Богом, що означає можливість вибирати найбільш авторитетного керівника ».
5.	Данте Аліґ'єрі (1265–1320 рр.)	Флоренція, Італія	«Світом керують дурні і мерзотники. Серед них одні не знають, що таке управлінський авторитет , проте інші добре застосовують псевдоавторитет для того, щоб максимально використати керівні посади тільки для вирішення особистих справ. При цьому автор наголосивав, що той, хто керує людьми, повинен знати, що найдорожчим для них є мир і спокій у суспільстві». Люди є найвищою цінністю
6.	Кирило Ставро-вельський, «Зерцало Богослов'я» (1581–1646 рр.)	Україна-Русь	Політична мудрість і авторитет правителя зосереджуються у додержанні міри в усьому, не вдаючись до крайнощів як в особистих, так і в суспільних справах, і в нагромадженні багатства, і в прагненні до почестей

7.	Жан Боден (1530-1596 рр.)	Франція	Автор обмежував розгляд однією формою держави та її керівництва – абсолютною монархією . Проте безмежна влада суверена розповсюджувалася тільки на сферу державних стосунків, стосовно ж приватної власності, особистого життя громадян перебувала поза сферою впливу монарха – вони були недоторканими і священними. Ідея сильної централізованої монархії. Традиційний авторитет
8.	Рене Декарт (1596–1650 рр.)	Франція	«Щоб позбутися помилкових теорій та закласти першооснови міцного знання і відкрити собі всі шляхи, йдучи якими людина може підняти свої знання на вищий доступний їй щабель, їй потрібна велика сила характеру або ж настанови якогось мудреця». Трагування авторитету є неоднозначним. Заперечення авторитету, а також віра в розум, заснований на авторитеті Бога
9.	Рендалл Коллінз, американський філософ і соціолог (XX–XXI ст.)		Абстрактний підхід до з'ясування ролі авторитету, заперечення його позитивності спостерігалися і пізніше, в русі анти авторитаризму. Практика показала помилковість заперечення ролі авторитету і боязкого ставлення до нього . Створювалися нові і нові авторитети
10.	Франческо Петрарка (1304–1374 рр.)	Італія	Авторитет правителя і гідність особистості лежать в одній площині Авторитет моральності
11.	Микола Кузанський (1401–1464 рр.)		«Людина завжди є неповторною, індивідуальною, унікальною і тому є особливою цінністю». Автор відступає від традиційного християнського розуміння сутності людини, підкреслюючи ідею про єдність тілесного й духовного начал в людині Моральний авторитет правителя
12.	Еразм Роттердамський (1466–1536 рр.)	Нідерланди	Авторитет правителя формується завдяки його моральній поведінці, яка є прикладом для наслідування його підлеглими
13.	У. Шекспір (1564–1616 рр.)	Англія	Втрачаючи вищу посаду, король Лір втрачає і авторитет і опиняється в положенні найбільш знедолених людей. Очевидно, що формальна влада не гарантує авторитету
14.	Мішель Монтень (1533–1592 рр.)	Франція	Мислитель по-новому вирішує проблему співвідношення віри і розуму, релігії і науки, розділяючи сфери дії цих форм людської свідомості, а саме: компетенцією представників релігії є питання віри, а компетенцією науковців – пізнання природних законів. Визначає релігійний і науковий авторитет

ЕВОЛЮЦІЙНИЙ Просвітництво			
№	Автор, період творчості	Держава	Ключова ідея
1.	Галілео Галілей (1564–1642 рр.)	Італія (XVI– XVII ст.)	Як засновник експериментальної науки стверджує, що джерелом пізнання природи є досвід і спостереження Сліпа віра не зміцнює, а підриває авторитет
2.	Т. Гоббс (1588–1679 рр.)	Англія (XVI– XVII ст.)	Авторитетом називає того, чий розпорядження і чий приклад приймаються до дії з довірою до мудрості тієї чи іншої особистості Авторитет суверена – абсолютний
3.	Ніколо Макіавеллі (1469–1527 рр.)	Італія, Фло- ренція	Розробив підхід до з'ясування суті держави й управління нею, обґрунтовуючи концепцію фортуни і наголошуючи, що доля визначає тільки половину дій людини, в іншому людина вибирає свій шлях сама, відповідно до власних інтересів і устремлень Прихильність до авторитарної влади Авторитет правитель може здобувати, покладаючись на компетентність і волю, підбираючи компетентних і чесних людей для виконавчої влади
4.	Бенедикт Спіноза (1632 – 1677 рр.)	Нідерланди	«Необхідно допустити свободу мислення; людьми треба керувати так, щоб вони, відверто, сповідуючи різні й протилежні думки, все ж таки жили у згоді . І Ми не можемо сумніватися щодо того, що цей спосіб правління є найкращим і має найменші незручності, бо він найбільше узгоджується з природою людей і базується на авторитеті верховної влади». Допускає множинність авторитетів
5.	Джон Локк (XVII–XVIII ст.)	Англія	Авторитет – стосується людської природи, що дозволяє говорити про психологічну і соціально-психологічну його сутність . Авторитетність ґрунтується на відсутності можливості водночас поставити під сумнів поведінку авторитетної особи. Ця властивість психіки дуже часто використовується в процесі цільового спілкування.
6.	П. Орлик, український гетьман-емігрант (1672–1742 рр.)	Україна	«Тільки той, хто більше та краще працює, хто почувується до більшого обов'язку й відповідальності, хто краще творить і краще організує життя, хто власним прикладом підносить других і веде, хто проявляє сильнішу особовість – той стає провідником. Треба нам якнайбільше плекати культ просвітництва, авторитет і вартість проводу та якнайбільшу зорганізованість і дисципліну ». Харизматичний авторитет

7.	Дж. Віко (1668–1744 рр.)	Італія	Поняття «авторитет» походить від слова «власність» Визначається три види авторитету – божественний, традиційний (героїчний), авторитет людяності
8.	К. Гельвецій (1715 – 1771 рр.)	Франція (XVIII ст.)	«Основним мірилом авторитету є корисність вчинків його носія» (тобто їх зміст: раціональне або ефективно, але головне – корисне). Тим самим учений підкреслює відмінність перцептивних властивостей окремих об'єктів авторитету Авторитет ототожнюється із впливом
9.	П.А. Гольбах, французький філософ німецького походження, почесний член петербурзької академії наук (1723–1789 рр.) .	Франція	Авторитет – це потреба простої людини в тому, хто її розуміє і знає більше, а також рятує від страхів. Оскільки керівник «що винагороджує чесноту і карає злочин здатний вселити пошану до моральності <...>, чим примарний авторитет шанованого всіма бога Авторитет світського керівника
10.	Д. Дідро (1713–1784 рр.)	Франція	Джерелом авторитету визначав легітимність
11.	І.У. Гете (1749–1832 рр.)	Німеччина	Авторитет має велику цінність ; але тільки педант вимагає авторитету скрізь
12.	І. Кант (1724–1804 рр.)	Німеччина	Кожна особа не повинна вважати себе певною ізольованою самоцінністю, а покликана бути разом для процвітання, щастя спільноти рівних їй і вільних осіб, а всі вони, в свою чергу, покликані сприяти щастю цієї конкретної особистості. Мислитель сподівався, що, завдяки втіленню його етичного вчення, стане можливим усунення суперечності між індивідуальними і громадським, яке є головною проблемою соціального життя людей. Визначає передумови авторитету
13.	Ж.-Ж. Руссо (1712–1778 рр.)	Франція	Суверенітет народу є гарантом « розумного авторитету держави », суспільної рівності та свободи, що визначає раціонально-легальний тип авторитету
14.	Г. Гегель (1770–1803 рр.)	Німеччина	Авторитет – це суб'єктивна свобода і водночас інтелектуальна й емоційна потреба підкорятися авторитету. Авторитет – ідеал, який прагнуть пізнати і якому хочуть наслідувати

ПЕРІОДИ			
ІНВОЛЮЦІЙНИЙ Модерн			
№	Автор, період творчості	Держава	Ключова ідея
1.	Ф.В. Ніцше (1844–1900 рр.)	Німеччина	Наголосив на необхідності переоцінки всіх здебільшого християнських цінностей. Воля до влади – це не просто прагнення до панування сильного над слабким, але і прагнення зробити слабого сильним. Деформація волі до влади у «загадкових» випадках відбувається через те, що насправді правителі розглядають владу переважно як головний засіб для особистого збагачення. Авторитет – це інстинкт, а не цінність, яка має набуватися
2.	П. Прудон (1809–1865 рр.)	Франція	Вмотивоване веління правителя призводить до авторитету
3.	С. Соловйов (1853–1900 рр.)	Російська імперія	Наголосував на існуванні внутрішнього («серцевий взаємозв'язок») і зовнішнього («у перехідний момент») авторитетів Авторитет – «гармонія індивідуального і суспільного», його корисність, потреба
4.	М. Грушевський (1866–1934 рр.)	Російська імперія, СССР	Вважав, що генезис суспільства зумовлюють біологічні, економічні та соціопсихологічні чинники. Його погляди на державу, форми правління та авторитет керівництва поєднувались з роллю героя і народу в історії . Учений обґрунтував ідею демократичної держави як форми правління, що забезпечує свободу особи як складову частину суспільства, віддаючи перші позиції в керівництві саме народу, а не особі правителя
5.	В. Липинський (1882–1931 рр.)	Російська імперія, СССР	Необхідність сильної влади в руках одноосібного правителя . Ідеальною формою правління в Україні вважав спадкову монархію на чолі з гетьманом, однак владу останнього повинен обмежувати закон
6.	І.Франко (1856–1916 рр.)	Російська Імперія	Громадський діяч – тип керівництва, який мав закріпитися у суспільстві, що утверджувало б авторитет народної влади
7.	О. Бакунін (1814–1876 рр.)	Російська імперія	Існування професійного авторитету , відсутність постійності в авторитетності
8.	К. Маркс, (1818–1883 рр.) Ф. Енгельс (1820–1895 рр.)	Німеччина	Суспільство не може існувати без різного роду авторитету, інакше воно перетворилося б на щось аморфне, хаотичне. Автори виступали проти «надмірної віри» в авторитет, проти культу особи

9.	Гюстав Лебон (1841–1931 рр.)	Франція	«Найчастіше ватажки бувають психічно неврвно-важеними людьми, напівсхибленими, які стоять на грані безумства. Якою б не була безглуздою ідея, яку вони захищають, і ціль, до якої вони прагнуть, їхні переконання неможливо похитнути жодними доказами глузду». Виступав проти будь-якого авторитету
10.	В.І. Ленін (1870–1922 рр.)	Російська імперія	Робочому класу потрібні авторитетні керівники. Їхній авторитет повинен ґрунтуватися на великому знанні і досвіді, широкому політичному і науковому кругозорі . Особистість керівника має бути компетентною. Основою авторитету є довіра
11.	Е. Дюркгейм (1858–1917 рр.)	Франція	Визначає суспільство з «механічною солідарністю», де авторитети, будучи найважливішим атрибутом влади, задаються зверху і підтримуються авторитарними засобами. В умовах патології суспільства одночасно можуть існувати взаємовиключні авторитети й ідеали, що неминуче призводить до конфлікту між поколіннями
12.	Макс Вебер (1864–1920 рр.)	Німеччина	Визначив три ідеальних типи авторитету: легально-раціональний, традиційний, харизматичний Поняття «авторитет» і «легітимна влада» застосовуються як синоніми
13.	З.Фройд (1856–1939 рр.)	Німеччина	Існування авторитету пояснював переоцінкою сексуального об'єкту. Визначав вплив психологічних мотивів на поведінку людини. Коллективне несвідоме націлене на пошук авторитету героя, батька, керівника
ЕВОЛЮЦІЙНИЙ Постмодерн			
№	Автор, період творчості	Держава	Ключова ідея
1.	Макс Хоркхаймер (1895–1973 рр.)	Німеччина	Авторитет – вплив, залежність від особи . Сім'я виступає як найважливіша продуктивна влада, що репродукує людський характер, як цього вимагає суспільне життя, і має переважно схильність до особливо виразних авторитарних відносин. Одним з джерел формування «авторитарного характеру» є ослаблення конкретних емоційних стосунків
2.	Ю. Хабермас (1929 р.)	Німеччина, Франкфуртська школа	Формальна раціональність, позбавлена гуманістичного змісту , перешкоджає досягненню взаєморозуміння між людьми, однак сприяє утвердженню авторитаризму
3.	Т. Адорно (1903–1969 рр.)	Німеччина – США	У роботі «Авторитарна людина» зробив спробу за допомогою методів філософії, соціології та психології вивчити тип особистості, що стала або здатна стати поживним середовищем для фашизму або іншого виду тоталітаризму, тобто досліджував «тип ментальності», свідомість, цінності та психологію «потенційно фашистської особистості» Концепція авторитарної особистості

ДОДАТКИ

4.	Т. Адорно, Е.Френкель-Брун- свік, Д.Левінсон та Р. Сенфорд, М. Хоркхаймер (1950 р.)	США	Основними рисами авторитарного типу особистості є консерватизм – суворе відданість традиційним цінностям середнього класу ; авторитарне підпорядкування (мазохістський елемент) – перебільшена, всепоглинаюча емоційна пристрасть до підпорядкування, потреба в сильному лідері, некритичне ставлення до влади, піддатливість зовнішньому маніпулюванню, авторитарна агресія (садистський компонент) – схильність до засудження і покарання людей, які не дотримуються традицій, потреба в зовнішньому об'єкті задля розрядки
5.	Іожеф Обана (1955 р.)	Франція	Розпорядженням керівника покораються тому, що він має авторитет, а не унаслідок раціонального пояснення. Навіть сама суть авторитету виключає раціональне мотивування. Авторитетність – не піддається тільки раціональному поясненню
6.	В.І. Міхеев, В.М. Семенов (1970 р.)	СССР	Авторитет – певний вид суспільних відносин , що виникає між керівником і підлеглим
7.	Ю.В. Кисельов, М.П. Семенов (1966–1967 рр.)	СССР	Авторитет, на відміну від інших форм впливу, усвідомлюється і визнається тими, на кого цей вплив спрямовано Авторитет – визнаний вплив
8.	М.М. Бахтін (1895–1975 рр.)	СССР	Феномен авторитету стосується абсолютно різних розділів філософії, але де б він не розглядався, – він є однією з головних проблем
9.	Стефан Тулмін (1984 р.)	США	Вважає, що визначення інтелектуального авторитету є головним завданням філософії науки
10.	П.Л. Капіца (1894–1984 рр.)	СССР	Виховання авторитетного вченого-керівника – важливе завдання майбутнього науки
11.	П.П. Посохов (1968 р.)	СССР	«У соціології авторитетом називають будь-яке суспільне явище, що підпорядковує своєму впливу (керівництву або владі) дію або думку людей» Авторитет як форма влади
12.	П. Сорокін (1889–1968 рр.)	Росія – Америка	«Авторитети у низці інших базових цінностей визначаються тією соціокультурною суперсистемою, до якої вони належать. Так, релігійно-містичні підстави авторитету найбільш часто зустрічаються в традиційних громадських устроях, в яких домінує ідеаціональна культура. ХХ століття ознаменувалося початком дезінтеграції чуттєвої культури – її моральних, правових, ідеологічних та інших цінностей та авторитетів, які раніше контролювали поведінку людей. Основний принцип суспільства, в якому панує цей тип культури, свідчить, що істинною реальністю-цінністю є невизначене різноманіття» авторитету»ю

13.	Л. Саллерон (1965 р.)	Франція	Основа влади – авторитет. Автор розрізняє легальність (la legalite) та легітимність (la legitimite), розуміючи під першою відповідність закону писаному, а під другою – відповідність закону неписаному
14.	М. Фуко (1926–1984 рр.)	Франція	Люди, що мають владу або авторитет формують загальноприйняте ставлення до різних явищ, які можна спростувати тільки з допомогою авторитетніших конкурентів
15.	Р. Нозік (1938–2002 рр.)	Америка	Держава – інструмент примусу, але примусу необхідного, такого, що захищає права та законні інтереси тих, хто дотримується умов існуючого правопорядку Авторитет закону
16.	Ж. Дарріді (1930–2004 рр.)	Франція	Учений заперечує будь-які було зразки й авторитети, залишаючи лише саморефлексуючі структури, на які можуть впливати лише непередбачувані флуктуації. Множинність авторитетів у постмодерну епоху
17.	Ф. Гайек (1899–1909 рр.)	Австрія, Британія, США, Німеччина	Авторитетна влада формується у результаті тривалого історичного процесу повільної адаптації свідомості індивідів, що втілюється у законах, традиціях, конвенціях і звичаях, за винятком тих суспільств, де політичний союз утворився внаслідок завоювання; люди сприймають авторитетну владу не тому, що вона може здійснюватися, як завгодно, а тому, що вони ставляться з довірою до представника влади, якщо він діє згідно із суспільним баченням
18.	Ю. Липа (1900–1944 рр.)	СССР	«Провідник українських людей – це їх висловник. Він не накидає їм своїх фантастичних експериментів і не екситує екстагічними видамими... І це є традиція провідництва» Традиційно авторитет керівника зміцнюється, якщо він висловлює і втілює в життя помисли людей
19.	Д. Донцов (1893–1973 рр.)	СССР	«Мудреці й пророки, послані Богом Україні, знали добре, що провідна верства, коли вона дійсно є такою, – це зовсім інша порода людей. І розумом і серцем, і високо стоять вони над масою народу, над пересічною людиною» Наголошує на харизматичному авторитеті
20.	М. Оукшот, Х. Арендт (1902–1975 рр.)	Америка	Досліджують права соціальних спільнот (колективні права) оминаючи увагою індивідуальні права людини. « Причиною визнання „авторитетної влади“ за цих умов є те, що її здійснення відбувається в ім'я „комунітарної“ єдності суспільства, його ідентичності, спільних цілей та вірувань ». Відмінною ознакою авторитету влади є її безумовне визнання тим, від кого вимагається покора, і при цьому не застосовується прямиї примус

ДОДАТКИ

21.	Д. Бітгем (1991 р.)	Англія	Для будь-якої держави необхідно, щоб більшість громадян вірила в її авторитет. Якщо державна влада надається та здійснюється зі згоди підданих відповідно до загальновизнаних принципів, ми маємо право назвати таку владу правомочною, або легітимною. Віра в авторитет державної влади є запорукою її легітимності
22.	Юзеф Марія Боньєвський (1902–1995 рр.)	Швейцарія	Розрізняє два види авторитету: епістемічний , або авторитет знань, і деонтичний , або цілеспрямований авторитет. Перший є тісно пов'язаним з наукою і раціональністю, другий вид авторитету – з проявом свободи («вільного суспільства»). Отже, перший тип учений називає « авторитетом розуму », а другий – « авторитетом відчуттів »
23.	О.О. Степанов (2002 р.)	Росія	Усі авторитети ділять на два великі роди: епістемічний (раціональний) , або авторитет знань , пов'язаний з наукою і раціональністю, та деонтичний (цілеспрямований) , або авторитет, обумовлений розпорядженнями : правом, державними законами, моральними принципами, наказами, розпорядженнями, правилами, технічними нормами, традиціями, дією осіб, релігійними догмами, звичаями тощо. Це – авторитет традицій , що існує в суспільстві й визначає ті або інші дії людей, заснований на передачі історично природних, нормальних норм, що склалися, і цінностей. Механізмами авторитету є природний і формальний
24.	Д.М. Данкин (2000 р.)	Росія	Якщо для довіри мислення є першоосновою, то в нелегітимних формах авторитету основна роль відводиться емоційним і афектним чинникам.
25.	Е.Фромм (1900–1980 рр.)	Німеччина	Визначення двох способів існування сучасної людини. Здійснюючи владу методом «бути» керівник досягає того, що підлегли, які мають потребу в авторитеті, реагують на нього з величезною готовністю. Влада за принципом «мати» побудована на бажанні обов'язково щось отримати для себе
26.	В.С. Богданов (1991 р.)	Україна	«Соціально-філософський розгляд проблеми авторитету передбачає її найбільш повне та об'ємне бачення...» «Свідомо не порушуючи сфери трансцендентального» – «темні глибини доісторії» і віддалене майбутнє, визначає авторитет як соціальний феномен , що є цілком логічно і науково обґрунтованим
27.	В.О. Дмитрієв (2008 р.)	Росія	Наголошує на важливості розрізнення авторитету істинного і хибного . Окреслюється соціальний характер авторитетних відносин
28.	П. Бурдьє (1930–2002 рр.)	Франція	Для осмислення авторитету актуальним є символічний капітал – престиж, статус і його маніпулятивний характер впливу на свідомість індивідів за допомогою різних соціальних технологій, завдяки чому розвиваються авторитети і системи цінностей

29.	Г.Г. Гадамер (1900–2002 рр.)	Німеччина	Визначає значущість когніцій – чим більш знає людина, тим вона авторитетніша
30.	А. Шютц (1959 р.)	Австро-Венгрія	В індивідів під час засвоєння культурних цінностей складається певне бачення себе в «домашній» соціальній групі. У зіставленні свого «Ми» з іншими «Вони» формується соціальна самоідентифікація індивіда, яка і визначає його вибір життєвих цінностей та авторитетів. Певні відмінності в соціальній самоідентифікації можуть виникати у представників різних галузевих, регіональних та професійних співтовариств
31.	З. Бауман (1925 р.)	Англія	Символи замінили собою колишні авторитети, зв'язок між символами і реальністю відмирає. Це призводить до появи віртуальних авторитетів , створених за допомогою сучасних засобів масової інформації. Їх уже не можна зарахувати до традиційних авторитетів
32.	Т. Лукман (1927 р.)	Німеччина	Визначає можливість співіснування різних знань, моральних ідеалів та авторитетів в одному суспільстві. За таких умов толерантність стає найважливішою цінністю і визнаним авторитетом . Лише той, хто визнає плюралізм ціннісних орієнтацій і закликає до толерантного, той стає авторитетом
33.	Ж. Бодрійяр (1927–2007 рр.)	Франція	Знаки й образи, відірвані від конкретних об'єктів і явищ, назвав симулякрами, потворними мутантами, фальсифікованими копіями. Стверджує, що «... немає більше ні суперечностей буття, ні проблематики справжності та видимості... переважна більшість цінностей та авторитетів, що з'явилися в останні десятиліття, є ні чим іншим, як симулякрами
34.	В. Шахов (1939 р.)	СССР	Визначає авторитет влади як здатність, природжену або набуту, чинити домінуючий вплив на будь-яку групу; як прояв влади, що означає покору тих, хто їй підкорений. Авторитет влади передбачає, що накази та розпорядження тих, хто його має, є правильними й обґрунтованими, вагомими і виваженими у сприйнятті їх підлеглими. Авторитет має базуватися на спільній згоді в розумінні узвичаєних норм поведінки, які, у свою чергу, базуються на цінностях системи
35.	П.П. Посохов, Ю.В. Кісельов (кінець 60-х – початок 70-х років ХХ ст.)	СССР	Авторитет – явище соціальне і виникає як наслідок соціальних потреб, покликаний забезпечувати їх задоволення та ефективну діяльність. Тому існує потреба в особистостях з певними якостями, здатних адекватно реагувати на соціальні процеси, краще інших розуміти цілі і завдання
36.	Л.П. Буєва, Д.М. Санкин (1968 р., 1980 р.)	СССР	Авторитет досліджується у системі суспільних відносин, в процесі аналізу впливу соціального середовища на свідомість особи

ДОДАТКИ

37.	В.Є. Солдатов (1990 р.)	СССР	Авторитет розглядається як міра соціальної значущості суб'єкта, що складається в суспільній думці в процесі ефективної діяльності, спрямованої на задоволення об'єктивних соціальних потреб та інтересів. Він проявляється в неформальному, ненасильницькому впливу суб'єкта на об'єкт авторитету. Сутністю посадового авторитету є міра соціальної значущості суб'єкта – носія комплексу юридично закріплених владних повноважень, якими наділена посада
38.	Е. Бенвеніст (1902–1976 рр.)	Франція	Той, хто має авторитет, характеризується не стільки силою в енергетичному розумінні цього слова, скільки здібністю створювати щось
39.	М.І. Кейзеров (1973 р.)	СССР	Авторитет досліджується у співвідношенні з владою. Концептуальною слугує ортодоксальна марксистсько-ленінська методологія, але окремі висновки стосовно міжгрупового впливу сьогодні, як і раніше, мають наукову цінність
40.	Ю. Аверіні (1996 р.)	Росія	Харизматичний лідер є основою стабільності тоталітарної системи і через це – визначаючим суб'єктом тоталітарної держави. Водночас легальні авторитети притаманні суспільствам з органічною солідарністю
41.	В.П. Нечипуренко, А.В. Попов, С.І. Самігін (1999 р.)	Росія	Під авторитетом розуміють соціальний вплив, що виникає завдяки тому, що особам, групам або інститутам приписується перевага, яка отримує загальне визнання. «Авторитет» аналізується як тотожне поняттям «влада» і «панування», і зазначається, що «корисно було б знайти спільне родові визначення для понять „влада”, „панування” й „авторитет”, але годяще слово для цього не знаходиться».
42.	Ю.Г. Сумбатяна і М.Г. Делягіна (1999–2000 рр.)	Росія	Авторитаризм розглядається як самодіяльна політична надбудова або як форма тиранічного державного режиму. «Поняття „ авторитарне суспільство ” уживається в соціальних науках поки що рідко, а якщо і вживається, то не ув'язується з феноменом зрілої індустріальної системи »
43.	І. Зимня (1997 р.)	Росія	У педагогічній психології під авторитетом розуміють здатність безпосереднього емоційно-вольового впливу на учнів
44.	М.Ю. Кондрат'єв (1956 р.)	СССР	Авансування довірою – головний показник авторитетності. Відповідно до цього автор виділяє ознаки, на яких і ґрунтується авансування довіри: безпека (авторитетна особа нічого не робить на шкоду суспільству, значущість як авторитетної особи, так і інформації, про яку йдеться, і значущість оцінки цієї інформації). Отже, крім відповідальності (здатності ухвалити відповідальне рішення, оцінювати значущість міжособистісних стосунків) релевантними авторитету поняттями стають також довіра і безпека

45.	П. Штомпка (1944 р.)	Польща	Учений переконаний, що для більш глибокого розуміння сучасних соціальних процесів слід розглядати єдину агентно-структурну реальність через індивідуальну і колективну свідомість людей, об'єднаних спільними ідеалами. Очевидно, що всередині таких спільнот будуть формуватися свої авторитети й ціннісні норми, часом досить далекі від загальноприйнятих
46.	Амос Перлмуттер (1981 р.)	Ізраїль	Зосереджує увагу на зовнішній, формальній стороні авторитарного режиму
47.	Хуан Лінц (1975 р.)	Іспанія	Суспільство з обмеженістю множинності у думках і висловлюваннях є авторитарним
48.	Дж. Коулмен (XX–XXI ст.)	Англія	Розглядає довіру як безпосередню основу побудови суспільних відносин, фактично вказує на принципи, на яких базується авторитет. Довіра й авторитет формуються роками, а то і навіть десятиліттями
49.	Г. Алмонд і С. Верба (1992 р.)	Америка	Сутність роботи про «цивільну» політичну культуру дозволяє відокремити авторитарну систему від інших. Основними рисами цієї культури є майже повна відсутність у громадян знань, емоцій і суджень щодо держави, відсутність прагнень, аполітичність поряд із замкнутістю на місцевій чи етнічній солідарності. Підданський тип політичної культури вирізняється сильною позитивною орієнтацією громадян на політичну систему, але слабкою орієнтацією на активну участь у її функціонуванні. Елементи підданської культури трапляються і в сучасних суспільствах, зокрема у формі поклоніння верховним політичним лідерам
50.	Ф. Урикочі (1980 р.)	Бразилія	Уточнює сенс поняття «патримоніальне суспільство». Поєднує традиційний авторитет з сучасними реаліями
51.	В.В. Сумський (1987 р.)	СССР	Визначає співвідношення національно-культурних парадигм і авторитарних тенденцій
52.	В.П. Тоцький (1976 р.)	СССР	Вплив національної армії на встановлення авторитарного ладу показано у дослідженні «Політика режиму військової диктатури в Бразилії (1964-1974)».
53.	В.Д. Комаров (1968), Б.Ф. Поршнев (1971), Е.М. Ткачов (1979), Л.І. Уманський (1969 р.), Г.М. Андреева (2004 р.)	СССР, Росія	Авторитет розглядається як набір особистісних якостей , здатних впливати на інших людей, аналізується або у напрямі функціонування психічних механізмів цього феномена в реальних емпіричних групах, локалізованих у просторі та часі буття, його стимулів, зачіпаючи і соціальний аспект, або ж у напрямі обґрунтування окремих явищ психічної діяльності носія авторитету, зазвичай лідера (Соціальна психологія)

ДОДАТКИ

54.	В.І. Міхеєв (1975 р.)	СССР	Аналізує авторитет через призму соціально-психологічного в управлінській діяльності керівника. Визначає, що феномен авторитету є близьким до суті влади, статусу і залежності
55.	С.І. Тріфонова (1966 р.)	СССР	Авторитет досліджується через аспект влади працівників державної служби через визначення психологічних умов його формування.
56.	Ю.В. Кисельов (1975), О.О. Першин (1966), Г.В. Бажов (1970), О.І. Фоміченко (1975), Ю.М. Вдовін (1997 рр.)	СССР	Авторитет у військовій сфері досліджується низкою військових філософів, соціологів, політологів, педагогів і психологів. Спеціально проаналізовано й розкрито проблему суті авторитету керівника, його ролі й особливостей прояву у військовій службі. Досліджується авторитет командира, висвітлюються питання впливу демократизації політичного життя суспільства на авторитет офіцера збройних сил, підвищення авторитету офіцерських кадрів у сучасному російському суспільстві
57.	І. Єфремов (2005 р.)	Росія	Влада в державі є потенційно авторитетною, оскільки більшість членів суспільства будь-якої країни впевнена у необхідності держави і схильна до цього інституту влади, але може і не схвалювати керівництво. Потреба авторитетності і слави – природний і благородний стан особистості на протигагу пихатості (гонитві за славою заради дрібних, корисливих, жалюгідних мотивів)
58.	А. Маслоу (1943 р.)	США	За ієрархією потреб авторитет разом з потребою в повазі (шануванні), компетентності, досягненні успіхів, схваленні та визнанні перебуває на четвертій позиції
59.	С.А. Кравченко (2002 р.)	Росія	Визначає такі види авторитетів, як демократичний, духовний, особистий, професійний, службовий. «Авторитети не задаються апіорі, а соціально набуваються, тому так чи інакше сягають корінням у спосіб життя, культуру попередніх поколінь»
60.	О.В. Старовой-тенко (2006 р.)	Україна	«Найбільш гідними й авторитетними членами соціуму виступають ті, хто найбільш повно концентрує в собі зразкову людину, спільний інтерес, колективні уявлення, суспільну волю і зміст колективного несвідомого. Вожді, жерці, монахи, філософи, вчені та ін. виокремлюються і вивищується не через свою особисту винятковість, якою безумовно володіють, а через органічну спорідненість зі спільнотою, самовідреченість і здатність до вираження глибинного духу колективу. Вищою суспільною цінністю виступає „традиція” як єдине знання нелюдського походження, що має езотеричні і конкретно-духовні зв'язки (релігія, філософія, наука, мистецтво), форми, які підтримують зв'язок людей з Абсолютом»

61.	А. С.Макаренко (1914-1938 рр.)	СССР	Невміло сформований індивідуальний стиль керівництва сприяє виникненню у керівника помилкового авторитету (псевдоавторитету), що є, по суті, лише його ілюзією, привидом
62.	Г.Я. Дідух, О.В. Єгорова-Гатман, О. Кобилянська, О. Лабковська, А.І. Лисюк (XX–XXI ст.)	Україна, Росія	Розглядають авторитет як близьке до влади явище, люди підкоряються йому добровільно або під страхом лише законного легітимного примусу й аналізують його з позицій лідерства особистості
63.	Е. Дюркгейм (1858 – 1917 рр.)	Франція	У статті «Реальні й ціннісні думки» висловлює бачення того, як змогли б цінності перетворюються на «авторитетні» норми», що регулюють поведінку індивідів і груп
64.	А. Ріх (1996 р.)	Швейцарія	Твір «Господарська етика» релігійного філософа містить цінні думки про те, як ідеальні цінності й етичні (трудові) ідеали перетворюються на повсякденну норму, а потім і на особливий вид суспільного авторитету
65.	Л.І.Василенко (2000 р.)	Росія	Авторитетність харизматичного лідера є необхідною в разі невеликого ступеня зовнішньої організованості; у громадах духовно слабких авторитетність є єдиним засобом збереження їх від розпаду . Проте це є поживним ґрунтом для авторитаризму
66.	Г.Г. Майоров (1976 р.)	СССР	Необхідність розмежування авторитету розуму й особистісного (епоха Просвітництва). Недопустимо змішувати авторитет знань та авторитет посади
67.	Г. Гадамер (1900 – 2002 рр.)	Німеччина (XX ст.)	Авторитет – значення або вплив особи, письмового джерела тощо, які вважає за потрібне врахувати якась особа або певна група людей. Авторитет ґрунтується на визнанні й, отже, на дії особистого розуму , якій, усвідомлюючи свою обмеженість, вважає інших більш досвідченими. До сліпої покорі наказам цей правильно зрозумілий зміст авторитету не має взагалі жодного стосунку
68.	С. Московічі (1925 р.)	Франція	Авторитет – ознака, яка вимальовується через якусь невизначену, але ефективну особливість вождя. Автор розрізняє дві значущі категорії авторитету залежно від його походження: авторитет посади й авторитет особистості. Відносна значимість цих категорій еволюціонує. «Єдиним авторитетом, яким можна впливати на маси, стає авторитет особистості, але авторитет посади надає йому настільки необхідну законну підставу»

ДОДАТКИ

69.	Г. Грабович (1990 р.)	СССР	«Авторитет як універсальне людське явище можна визначити відповідно до різних контекстів або наукових дисциплін, але для наших потреб найбільш переконливу й функціональну модель знаходимо в політичній теорії і практиці, що по своїй суті близько пов'язана зі сферою релігійного та специфічно церковного». Авторитет обов'язково треба відрізняти від влади (сили), яка є чимось набагато підставнішим та не завжди надає (або проявляє) авторитетність чи легітимність
70.	Карл Фрідріх (1972 р.)	Британія	Авторитет – це спосіб і здатність переконування
71.	С.Є. Каптерев (2005 р.)	Росія	«Для політичної влади особливе значення має сприйняття влади як авторитетно-владного повноваження. Останнє визнається як вплив, заснований на легітимності: один суб'єкт політики має авторитетні повноваження відносно іншого суб'єкта, оскільки той оцінює домагання віддавати накази як правомірні. Влада зацікавлена у стабільних відносинах з об'єктом, тому прагне їх легітимізувати, тобто зробити авторитет основою своєї влади»
72.	Д. Ронг (1988 р.)	Британія, Оксфорд	Любов, повага, дружба або психологічна схильність до панування і покорі є основою персонального авторитету. Легітимний (легальний) авторитет владних стосунків – це суб'єкт володіє визнаним правом командувати, а об'єкт – визнаним обов'язком коритися
73.	В.Г. Ледаєв (1996 р.)	Росія	Поняття «легальний авторитет» є більш точним, оскільки чітко вказує на джерело авторитету – легальні норми, закони, статусні права
74.	Д. Ейстон (1958 р.)	США	Посилання на легітимність є правомірною, коли авторитет базується на легальних (формальних) нормах , наприклад стосовно традиційного авторитету перед використанням негативних санкцій
75.	Д. Белл (1775 р.)	Канада	Допоки накази і команди виконуються «автоматично», допоки мова авторитету «працює», і наділені ним особистості не повинні «звертатися» до мови впливу і влади, можна вважати, що авторитет функціонує
76.	У. Коноллі (1993 р.)	Британія, Оксфорд	Під час пояснення авторитету не потрібно змішувати два різних виду авторитету – добровільну покорі і реакцію на примус , використання якого є законним. Перший вид відносин – це авторитет, другий – легітимна влада
77.	С. Льюкс (1974 р.)	Британія, Лондон	Авторитет може бути формою влади, але не обов'язково
78.	Т.О. Бондаренко (2002 р.)	Росія	Досліджуються соціально-психологічні передумови формування авторитету співробітника міліції

79.	Г. Вепгруска (1991 р.)	Росія	Авторитет – це складне явище і стосунки. Визначаються особистісні характеристики керівника, що впливають на авторитет, – професіональні, організаційські, рольові, соціоособистісні й індивідуально-психологічні
80.	С. Гончаренко (1997 р.)	Україна	Авторитет учителя – загально визнана учнями та їхніми батьками значущість достоїнств учителя й заснована на цьому сила його виховного впливу на дітей. До таких достоїнств належать висока духовність, культура, інтелігентність, ерудиція, високі моральні якості, педагогічна майстерність. Професійний авторитет учителя значною мірою залежить також від його становища в суспільстві
81.	Т.І.Артемьева (1977 р.)	Росія	Поняття «влада» – це здатність підпорядкувати інших людей своїм бажанням, а поняття «авторитет» – якість, що дозволяє їм охоче прийняти право лідера давати вказівки. Авторитет спирається на такий соціально-психологічний феномен, як довіра
82.	О.А. Степанов (2002 р.)	Росія	Авторитет як специфічний вид влади існує у різноманітних сферах людської діяльності. «Авторитет» у чистому вигляді – це неформальний вид влади. Якщо формальна влада користується авторитетом, то, крім авторитетних методів (приклад для наслідування), вона у своєму арсеналі має і неавторитетні методи управління. Тому в неформальних організаціях авторитет є чи не єдиною формою управління спільною діяльністю людей, що належать до цієї організації

Кафедра соціальних структур та соціальних відносин
Факультету соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, вул. Володимирська, 60, к. 424;
тел. 044-239-32-67; 044-239-31-06
E-mail: k_kovyazina@mail.ru

Кафедра державної політики та управління політичними процесами
Національної академії державного управління при Президентові
України
м. Київ, вул. Е. Потьє, 20, к. 104; тел. 044-456-13-86
E-mail: tatnov9@yahoo.com

Робота здійснювалася в межах планової науково-дослідної теми

АНКЕТА для анонімного опитування

Шановний респонденте!

Це опитування присвячено вивченню проблем розвитку громадянського суспільства та суспільної довіри в Україні. Вас було обрано як експерта з цієї проблеми. Ми просимо Вас дати щирі відповіді на поставлені в анкеті питання. Немає правильних чи неправильних відповідей, кожна Ваша відповідь є дуже важливою та вагомою для дослідницьких цілей. Зі свого боку ми гарантуємо Вам конфіденційність та використання Ваших відповідей лише для наукового аналізу. Від Вашого особистого терпіння та щирості залежатиме якість цього дослідження.

Спочатку декілька слів про Вас:

1. Ваша стаття (*тут і далі обведіть кружком номер правильної відповіді*):

1. Чоловіча

2. Жіноча

2. Ваш вік: _____ повних років (*напишіть*)

3. Ваш сімейний стан:

1. Ніколи не був(ла) у шлюбі
2. Перебуваю у зареєстрованому шлюбі
3. Перебуваю у фактичному, незареєстрованому шлюбі
4. Розлучений(на) офіційно
5. Розійшовся(лась), хоча фактично не розлучений(на)
6. Вдівець (вдова)

4. Ваша освіта:

1. Середня загальна
2. Середня спеціальна (професійно-технічне училище, коледж тощо)
3. Неповна вища
4. Перша ступінь вищої освіти (бакалавр, закінчив технікум тощо)
5. Повна вища освіта (спеціаліст, магістр)
6. Маю науковий ступінь (кандидат, доктор наук)

5. Скажіть, в якому типі населеного пункту Ви отримали вищу освіту?

1. У столиці
2. У великому місті з населенням понад 250 тис. громадян
3. У невеликому місті чи селищі міського типу (з населенням менше 250 тис.)
4. У селі

6. Який найвищий рівень освіти отримав Ваш батько?

1. Початкова, неповна середня
2. Середня загальна
3. Середня спеціальна (професійно-технічне училище, коледж тощо)
4. Неповна вища
5. Перша ступінь вищої освіти (бакалавр, закінчив технікум тощо)
6. Повна вища освіта (спеціаліст, магістр)
7. Отримав науковий ступінь (кандидат, доктор наук)

7. Який найвищий рівень освіти отримала Ваша мати?

1. Початкова, неповна середня
2. Середня загальна
3. Середня спеціальна (професійно-технічне училище, коледж тощо)
4. Неповна вища
5. Перша ступінь вищої освіти (бакалавр, закінчив технікум тощо)
6. Повна вища освіта (спеціаліст, магістр)
7. Отримала науковий ступінь (кандидат, доктор наук)

8. В якому регіоні Ви переважно проживали в перші 17 років свого життя?

1. Західна Україна (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області)
2. Центральна Україна (Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області)
3. Південно-східна Україна (Крим, Дніпропетровська, Запорізька, Донецька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Херсонська та Харківська області)
4. Росія (РСФСР)
5. Інші республіки СРСР чи нові країни, які виникли після розпаду СРСР
6. Інші країни (напишіть) _____

9. В якому типі населеного пункту Ви переважно проживали в перші 17 років свого життя?

1. У великому місті з населенням понад 250 тис громадян
2. У невеликому місті чи селищі міського типу (з населенням менше за 250 тис.)
3. У селі

10. Де Ви зараз проживаєте?

1. Київ
2. Місто з населенням понад 250 тис. осіб
3. Невелике місто
4. Село

11. Який у Вас стаж державної служби?

1. До 2 років
2. 3–4 років
3. 5–9 років
4. 10–14 років
5. 15–19 років
6. 20–24 років
7. Понад 25

12. Яку посаду Ви обіймаєте:

1. Керівну (керівник, заступник керівника державної установи, керівник комітету, відділу тощо)

2. Спеціаліста/професіонала з управлінськими функціями (маю підлеглих)
 3. Спеціаліста/професіонала, підлеглих не маю

13. Чи маєте Ви право підпису на офіційних документах в установі, де Ви працюєте?

1. Так 2. Ні

14. Ви маєте велику родину?

1. Так 2. Ні

15. Чи згодні Ви з тим, що у людини має бути багато друзів?

1. Так 2. Ні

16. Як Ви вважаєте, у Вас багато друзів?

1. Так, в мене багато друзів
 2. Ні, друзів має бути не багато
 3. Ні, в мене не має друзів

17. Чи є у Вас друзі, яким ви повністю довіряєте?

1. Так 2. Ні

18. Як Ви вважаєте, у Вас багато знайомих?

1. Так 2. Ні

19. Чи знаєте Ви своїх сусідів (ім'я, чим вони займаються, де працюють тощо)?

20–24. Як часто ви спілкуєтесь (особисті зустрічі, телефонні розмови, Інтернет-чат чи листування) з:

(обведіть кружком номер правильної відповіді у кожному рядку)

	1. Дуже часто	2. Часто	3. Рідко	4. Дуже рідко, майже ніколи	5. Ніколи
20. Близькими родичами (батьки, рідні брат/сестра)	1	2	3	4	5

ДОДАТКИ

	1. Дуже часто	2. Часто	3. Рідко	4. Дуже рідко, майже ніколи	5. Ніколи
21. Дальніми родичами	1	2	3	4	5
22. Друзями	1	2	3	4	5
23. Знайомими	1	2	3	4	5
24. Сусідами	1	2	3	4	5

25. Скажіть, в яких Ви стосунках (більшою мірою) зі своїми колегами по роботі?

1. Відносини формальні, тільки з приводу роботи
2. Приятельські
3. Дружні

26. Ви є членом будь-якої громадської, політичної організації, спілки, товариства?

1. Так
2. Ні *(перехід до питання № 44)*

ПИТАННЯ 27–43 – ДЛЯ ТИХ, ХТО Є ЧЛЕНОМ ГРОМАДСЬКИХ,
ПОЛІТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ, СПІЛОК ЧИ ТОВАРИСТВ

27. Якщо Ви є членом громадської, політичної організації, то якої? *(позначте всі можливі варіанти)*

1. Професійна організація (об'єднання за фахом)
2. Політичні об'єднання, партії
3. Профспілкові організації
4. Церковні, релігійні організації
5. Волонтерські організації
6. Громадська організація, фонд, асоціація
7. Патріотичні організації (козацькі організації)
8. Організації споживачів
9. Благодійні організації
10. Організації по захисту оточуючого середовища, прав людини, інтересів людей з особливими потребами
11. Творча спілка
12. Спортивний клуб, товариство

ДОДАТКИ

- 4. Дуже рідко, майже ніколи
- 5. Ніколи

34. Як часто Ви проявляєте ініціативу у проведенні заходів або виконанні завдань, корисних для громадської, політичної організації?

- 1. Постійно
- 2. Часто
- 3. Рідко
- 4. Дуже рідко, майже ніколи
- 5. Ніколи

35. Чи підтримує організація, членом якої Ви є, зв'язки з іншими громадськими, політичними організаціями?

- 1. Так
- 2. Ні
- 3. Не знаю

36. Чи берете Ви участь у проектах, які проводить Ваша організація у співробітництві з іншими організаціями?

- 1. Так
- 2. Ні

37. Чи хотіли б Ви вступити в інші громадські, політичні організації, товариства?

- 1. Так
- 2. Ні

38. Скажіть, в яких Ви стосунках (більшою мірою) з іншими членами Вашої організації?

- 1. Відносини формальні, виключно з приводу роботи
- 2. Приятельські
- 3. Дружні

39. Чи довіряєте Ви іншим членам громадської, політичної організації?

- 1. Так
- 2. Ні

40. Чи проводяться у Вашій громадській, політичній організації заходи, які сприяють неформальному спілкуванню членів організації (як-то пікніки, екскурсії, колективні види відпочинку тощо)?

- 1. Так
- 2. Ні
- 3. Не знаю

(перехід до питання №42)

41. А чи хотіли б Ви, щоб були такі заходи?

1. Так, хотів би
2. Скоріше хотів би, ніж не хотів
3. Наскільки хотів би, настільки і не хотів
4. Скоріше не хотів би, ніж хотів
5. Ні, не хотів би

42. Якщо припустити, що Вам терміново знадобилися гроші, то чи дадуть Вам в борг інші члени Вашої організації (за умови, що в них ці кошти є)?

1. Так, дадуть
2. Скоріше дадуть, ніж не дадуть
3. Наскільки дадуть, настільки і не дадуть
4. Скоріше не дадуть, ніж дадуть
5. Ні, не дадуть

43. А якби до Вас звернувся хтось із членів організації з проханням дати в борг грошей, то чи погодились би Ви?

1. Так, погодився б
2. Скоріше погодився б, ніж не погодився
3. Наскільки погодився б, настільки і не погодився
4. Скоріше не погодився б, ніж погодився
5. Ні, не погодився б

ПИТАННЯ ДЛЯ ВСІХ

44–49. Скажіть, будь-ласка, коли у Вас (у Вашій родині) виникають проблеми у зазначених нижче сферах, як Ви ЗАЗВИЧАЙ їх вирішуєте (якщо у Вас таких проблем ніколи не було, то якщо б Ви з ними зіштовхнулись, як би Ви вчинили):

(обведіть кружком номер правильної відповіді у кожному рядку)

ДОДАТКИ

	1. Переважно вирішую самостійно	2. Здебільшого звертаюся за допомогою до свого оточення	3. Однаковою мірою вирішую самостійно та звертаюся за допомогою до свого оточення	4. Важко відповісти
44. У побутовій сфері (ремонт житла, купівля меблів, техніки для дому, продуктів харчування, одягу тощо)	1	2	3	4
45. У правовій сфері (будь-які питання, пов'язані із законодавством, наприклад отримання документів, оформлення спадщини тощо)	1	2	3	4
46. В освітній сфері (навчання у хорошій школі, вступ до коледжу, ВНЗ, освіта за кордоном тощо)	1	2	3	4
47. У державній сфері (звернення до державних установ /міністерства, суди, райони, міські адміністрації та ін./ з будь-якого питання)	1	2	3	4
48. В економічній сфері (отримання кредитів, банківські операції, купівля майна /житла, машини, заміського будинку, акцій тощо/)	1	2	3	4
49. У сфері відпочинку (купівля турів зі знижкою, квитків на популярну виставу, путівок через профспілку тощо)	1	2	3	4

50–66. Підтримка з боку близького оточення завжди мала велике значення для людини, особливо у скрутні часи. Зараз в умовах економічної нестабільності для багатьох наших співвітчизників коло їх знайомств відіграє важливу роль. А чи змогли б Ви вирішити наступні проблеми за допомогою свого оточення?

(обведіть кружком номер правильної відповіді у кожному рядку)

50. Отримати психологічне співчуття, моральну підтримку у складний час або у важливій ситуації	1. ТАК	2. НІ
51. Отримати підтримку у побуті, допомогу по господарству	1. ТАК	2. НІ
52. Отримати необхідні в господарстві продукти, речі	1. ТАК	2. НІ
53. Можливість взяти гроші в борг	1. ТАК	2. НІ
54. Отримати матеріальну підтримку під час купівлі дорогих речей (машини, квартири, антикваріату тощо)	1. ТАК	2. НІ
55. Вирішити проблеми, які вимагають володіння відповідними засобами та навичками (допомога у проведенні ремонту, наданні транспортного засобу, помешкання тощо)	1. ТАК	2. НІ
56. Отримати необхідної/нової інформації, або консультацій	1. ТАК	2. НІ
57. Отримати рекомендації та/або протекції у важливому для вас питанні	1. ТАК	2. НІ
58. Сприяння в отриманні освіти (влаштування в дошкільні заклади, гарну школу, коледж, ВНЗ тощо)	1. ТАК	2. НІ
59. Сприяння в підвищенні освітніх знань та кваліфікації (освітні лекції, програми, стажування в інших країнах або провідних організаціях)	1. ТАК	2. НІ
60. Отримати, особливо малодоступні, медичні послуги та лікування (влаштування в лікарню, на консультацію та на лікування до відомого спеціаліста тощо)	1. ТАК	2. НІ
61. Знайти роботу, отримати підвищення	1. ТАК	2. НІ
62. Отримати юридичні документи (закордонний паспорт, ліценції та ін.)	1. ТАК	2. НІ

ДОДАТКИ

63. Отримати допомогу в банківських, страхових операціях (надання кредиту/страховки за низькими відсотками, переказ коштів, ведення фінансових справ тощо)	1. ТАК	2. НІ
64. Отримати посередництво у доступі до посадових осіб	1. ТАК	2. НІ
65. Сприяння у вирішенні проблем з представниками влади (міліцією, армією, судом, прокуратурою)	1. ТАК	2. НІ
66. Придбати житло за ринковими цінами або відомче житло	1. ТАК	2. НІ

67. Як часто Ви звертаєтесь за допомогою або послугою будь-якого роду до своїх близьких, знайомих?

1. Постійно
2. Часто
3. Рідко
4. Дуже рідко, майже ніколи
5. Ніколи

68. А як часто до Вас звертаються за допомогою або послугою будь-якого роду Ваші близькі, знайомі?

1. Постійно
2. Часто
3. Рідко
4. Дуже рідко, майже ніколи
5. Ніколи

Працевлаштування завжди було важливою сферою життєдіяльності людини. Сьогодні знайти роботу іноді видається складно. Пригадайте, будь-ласка, як відбувалось Ваше працевлаштування в установу, де Ви зараз працюєте.

69. Звідки Ви дізналися про наявність посади в державній установі, де Ви зараз працюєте, і яку Ви вирішили отримати?

1. Від вашого оточення (друзі, знайомі, батьки)
2. З об'яви в ЗМІ (журналі, газеті тощо)
3. З біржі, центру працевлаштування тощо
4. Під час проходження навчальної практики в установі

Інше, що саме (напишіть) _____

ДОДАТКИ

82. А хто саме допомагав Вам у просуванні по службі (*відмітити всі варіанти*)?

1. Батьки
2. Друзі
3. Знайомі
4. Організація, членом якої Ви є
5. Колишній співробітник
6. Навчальний заклад, де я навчався
7. Інше, що саме
(*напишіть*) _____

Сьогодні вища освіта є необхідною умовою працевлаштування. Однак дуже часто вступити до ВНЗ виявляється не так вже й просто, навіть за наявності найкращих оцінок, тому багато хто звертається за підтримкою в цьому питанні до інших, хто здатен сприяти зарахуванню в навчальний заклад.

83. Скажіть, будь-ласка, як Ви до цього ставитеся?

1. Негативно
2. Наскільки негативно, настільки й позитивно
3. Позитивно

84. Згадайте, будь-ласка, як Ви поступали до ВНЗ, чи допомагали Вам Ваші батьки?

1. Так, допомагали	<i>перехід до питання №85</i>
2. Ні, не допомагали	<i>перехід до питання №86</i>
3. Не знаю	<i>перехід до питання № 86</i>
4. Не пам'ятаю	<i>перехід до питання № 86</i>

85. А якою була ця допомога?

1. Психологічна підтримка
2. Звернення до знайомих, які знали того, хто міг посприяти вступу до ВНЗ
3. Домовленість з іншою людиною, яка мала стосунок до (працювала у) ВНЗ
4. Звернення до «потрібних людей»

86. Після отримання вищої освіти зазвичай людина не перестає навчатися, особливо, що стосується її кваліфікації. Існує велика кількість пропозицій (*освітні курси, школи, конференції, спілкування з експертами, друга/ третя вища освіта, здобуття наукового ступеню тощо*) з удосконалення

професійних навичок. Скажіть, а Ви хоча б раз підвищували свою кваліфікацію, користуючись такими пропозиціями?

1. Так

2. Ні (перехід до питання №97)

87-94. Чи були у Вас складнощі в організації підвищення власної кваліфікації в тому, що стосується

(обведіть кружком номер правильної відповіді у кожному рядку):

87. Доступності інформації про необхідні для Вас освітні курси, школи, конференції тощо	1. ТАК	2. НІ
88. Можливості оплатити навчання на курсах, другу освіту тощо	1. ТАК	2. НІ
89. Можливості взяти консультацію в експертів з питань, важливих для Вашої кваліфікації	1. ТАК	2. НІ
90. Отримання рекомендації від авторитетної особи для участі в міжнародних курсах, програмах тощо	1. ТАК	2. НІ
91. Згоди керівництва з Вашим наміром взяти участь у формах підвищення кваліфікації з відривом від виробництва	1. ТАК	2. НІ
92. Вступу до закладів підвищення рівня освіти/кваліфікації (вступ до ВНЗ для другої/третьої вищої освіти, Інститут підвищення кваліфікації, Інститут післядипломної освіти тощо)	1. ТАК	2. НІ
93. В мене не було жодних проблем із підвищенням мого освітнього/кваліфікаційного рівня	1. ТАК	2. НІ

94. Інше (напишіть) _____

95. Скажіть, яку роль відіграли в усуненні згаданих вище складнощів Ваші близькі (батьки, родичі, друзі), якщо 1 – відіграли дуже значну роль, а 5 – ніяк не допомогли?

Дуже значну роль 1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5 Ніяк не допомогли

96. А як Вам в цьому допомогли Ваші знайомі, приятелі (наприклад, колишні однокурсники, однополчани, колеги тощо), якщо 1 – дуже допомогли, а 5 – ніяк не допомогли?

Дуже допомогли 1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5 Ніяк не допомогли

97. Скажіть, будь-ласка, чи працюєте Ви за сумісництвом?

1. Так

2. Ні

(перехід до питання №99)

ДОДАТКИ

98. А що це за праця? (оберіть всі можливі варіанти)

1. Наукова діяльність
2. Викладацька діяльність
3. Творча діяльність
4. Надання консультативних, експертних послуг
5. Медична практика
6. Керівництво громадською, благодійною тощо організацією
7. Інше, що саме
(напишіть) _____

99. Чи є у Вас заняття, хобі, якими Ви займаєтесь у вільний час і які приносять Вам додатковий дохід?

1. Так
(питання №108)
2. Ні
(перехід до питання №108)

100–106. Чи можете Ви сказати, що Ваше оточення посприяло такому додатковому доходу, зокрема в тому, що стосується:
(обведіть кружком номер правильної відповіді у кожному рядку)

100. Моральної підтримки на початку / в процесі додаткової діяльності	1. ТАК	2. НІ
101. Інформації про вакантне місце, яке Ви обіймаєте за сумісництвом	1. ТАК	2. НІ
102. Допомоги у призначенні на таку вакантну посаду	1. ТАК	2. НІ
103. Рекомендацій Вашому працедавцю на неосновному місці роботи	1. ТАК	2. НІ
104. Рекомендації Вас своїм знайомим як фахівця для співпраці з Вами	1. ТАК	2. НІ
105. Створення спільної справи, яка приносить прибуток	1. ТАК	2. НІ

106. Інше, що саме (напишіть) _____

107. А від кого БІЛЬШЕ ви отримали таку допомогу?

1. Від моїх найближчих родичів та друзів
2. Від моїх дальніх родичів
3. Від моїх знайомих, приятелів
4. Від організації/об'єднання, членом якої(го) я є
5. Від усіх потроху

108. Як Ви гадаєте, в цілому більшості людей можна довіряти, чи варто бути обережним, маючи справу з людьми? (де 1 означає, що потрібно бути обережним, а 5 – що більшості людей можна довіряти)

1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5

потрібно бути обережним

більшості можна довіряти

109. Як Ви вважаєте, наскільки справедливим, правильним є твердження, що люди мають допомагати один одному?

1. Правильно
2. Скоріше правильно
3. Важко відповісти
4. Скоріше не правильно
5. Неправильно

110. Як Ви вважаєте, яке значення відіграє коло знайомств людини у вирішенні проблем або задоволенні своїх потреб (як-то колишні співпрацівники, однокурсники тощо)?

1. Велике значення
2. Настільки ж велике, наскільки і не велике значення
3. Невелике значення

111. Як Ви вважаєте, яке значення відіграють родина та найближчі друзі людини у вирішенні проблем або задоволенні своїх потреб?

1. Велике значення
2. Настільки ж велике, наскільки і не велике значення
3. Невелике значення

112. На Вашу думку, чи необхідно в наш час мати «потрібні зв'язки» для вирішення особистих проблем?

1. Так, без них вирішити проблеми майже неможливо
2. Так, але у випадку, коли всі інші методи виявилися невдалими
3. Ні, в наш час майже всі проблеми можна вирішити самостійно, спираючись лише на власні сили.

113. Чи вважаєте Ви, що у Вас такі зв'язки є?

1. Так
2. Ні

114. Як часто Ви користуєтесь своїми «потрібними зв'язками» для вирішення проблем?

1. Постійно
2. Часто

ДОДАТКИ

- 3. Рідко
- 4. Дуже рідко, майже ніколи
- 5. Ніколи

115–119. Чи зверталися до Вас коли-небудь за допомогою (послугою):
(обведіть кружком номер правильної відповіді у кожному рядку)

115. Близькі родичі	1. ТАК	2. НІ
116. Далекі родичі	1. ТАК	2. НІ
117. Друзі	1. ТАК	2. НІ
118. Знайомі, приятелі	1. ТАК	2. НІ
119. Далекі знайомі (колишні однокласники, однокурсники, спів службовці тощо)	1. ТАК	2. НІ

120. Надаючи таку допомогу, чи можете Ви розраховувати, що в майбутньому також зможете звернутися до цієї людини з будь-яким важливим проханням, і вона Вам не відмовить?

- 1. Так
- 2. Ні

121–125. А як часто до Вас звертаються по допомогу?
(обведіть кружком номер правильної відповіді у кожному рядку)

	1. Постійно	2. Часто	3. Рідко	4. Дуже рідко, майже ніколи	5. Ніколи
121. Близькі родичі	1	2	3	4	5
122. Далекі родичі	1	2	3	4	5
123. Друзі	1	2	3	4	5
124. Знайомі, приятелі	1	2	3	4	5
125. Далекі знайомі (колишні однокласники, однокурсники, спів службовці тощо)	1	2	3	4	5

126. Скажіть, будь-ласка, ЗАЗВИЧАЙ до Вас звертаються за допомогою в якій сфері? *(азначте всі можливі варіанти)*

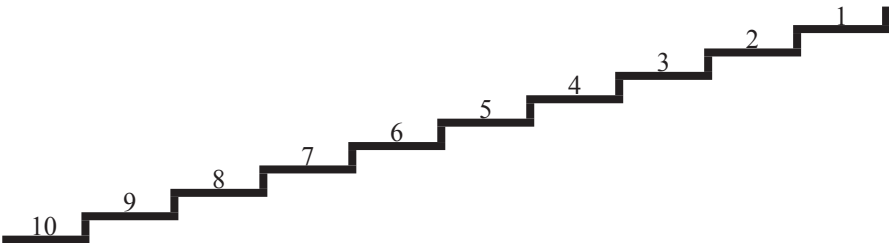
1. У побутовій сфері (ремонт житла, купівля меблів, техніки для дому, продуктів харчування, одягу тощо)
2. У правовій сфері (будь-які питання, пов'язані із законодавством, наприклад отримання документів, оформлення спадщини тощо)
3. В освітній сфері (навчання у хорошій школі, вступ до коледжу, ВНЗ, освіта за кордоном тощо)
4. У державній сфері (звернення до державних установ /міністерства, суди, райони, міські адміністрації та ін./ з будь-якого питання)
5. В економічній сфері (отримання кредитів, банківські операції, купівля майна /житла, машини, замиського будинку, акцій тощо/)
6. У сфері працевлаштування
7. У сфері відпочинку (купівля турів зі знижкою, квитків на популярну виставу, путівок через профспілку тощо)

127. Якою мірою Ви згодні з тим, що в Україні люди, подібні до Вас і Вашої сім'ї, мають добрі шанси досягти високих стандартів життя?

1. Цілком згоден
2. Згоден
3. Однаковою мірою згоден і не згоден
4. Не згоден
5. Зовсім не згоден
6. Важко відповісти

128. Уявіть собі, що на щаблях певної «драбини» розташовані люди з різним статусом у суспільстві: на нижньому щаблі (10) – ті, хто має найнижчий статус, а на вищому (1) – ті, хто має найвищий статус. На який із цих щаблів Ви б поставили себе?

(обведіть кружком номер правильної відповіді)

ДОДАТКИ

129. Визначте, будь ласка, матеріальний стан Вашої родини загалом за останні 2–3 місяці:

1. Не вистачає продуктів харчування – інколи голодуємо
2. Коштів вистачає лише на продукти харчування
3. Коштів вистачає і на продукти харчування, і на одяг, однак покупка речей довготривалого використання (телевізора, холодильника тощо) викликає деякі складнощі
4. Коштів вистачає на все необхідне, але нам не до заощаджень
5. Коштів вистачає на все необхідне, робимо заощадження
6. Живемо у повному достатку
7. Важко сказати

130. Де Ви працювали перед тим, як працевлаштувалися в держану установу, в якій зараз працюєте?

1. Центральні чи місцеві органи влади
2. Громадські, політичні організації
3. Державне підприємство, установа, організація
4. Приватне підприємство, фірма
5. Самозайнятий
6. Інше

131. Який ранг державного службовця Ви маєте?

(обведіть кружком номер правильної відповіді)

1 _ 2 _ 3 _ 4 _ 5 _ 6 _ 7 _ 8 _ 9 _ 10 _ 11 _ 12 _ 13 _ 14 _ 15

132. В якій області Ви проживаєте?

1. Вінницька	14. Львівська
2. Волинська	15. Миколаївська
3. Дніпропетровська	16. Одеська
4. Донецька	17. Полтавська
5. Житомирська	18. Рівненська
6. Закарпатська	19. Сумська
7. Запорізька	20. Тернопільська
8. Івано-Франківська	21. Харківська
9. Київська (без Києва)	22. Херсонська
10. Київ (місто)	23. Хмельницька

11. Кіровоградська	24	Черкаська
12. АР Крим	25	Чернігівська
13. Луганська	26	Чернівецька

Дякуємо за Ваші відповіді!

Таблиця 1.

Три групи рангів державних службовців: високі ранги (з 5 по 8 ранг), середні ранги (з 9 по 11 ранг), низькі ранги (з 12 по 15 ранг)

		Частота	Відсоток	Валідний відсоток	Кумулятивний відсоток
Валідні	5-8 ранг	57	22,5	27,1	27,1
	9-11 ранг	96	37,9	45,7	72,9
	12-15 ранг	57	22,5	27,1	100,0
	Усього	210	83,0	100,0	
Пропущені	Системні пропущені	43	17,0		
Усього		253	100,0		

Таблиця 2.

Розподіл даних за ознакою «стать»

Ваша стать

		Частота	Відсоток	Валідний відсоток	Кумулятивний відсоток
Валідні	Чоловіча	126	49,8	50,4	50,4
	Жіноча	124	49,0	49,6	100,0
	Усього	250	98,8	100,0	
Пропущені	Нема відповіді	3	1,2		
Усього		253	100,0		

Наукове видання

НОВАЧЕНКО Тетяна Василівна

**АРХЕТИПОВА ПАРАДИГМА КЕРІВНИКА
В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ**

Монографія

За науковою редакцією доктора соціологічних наук,
професора Е. А. Афоніна

Редактор	<i>М.В. Цветкова</i>
Корректор	<i>М.В. Цветкова</i>
Верстка, макетування	<i>Н.П. Гринь</i>

Підписано до друку 15.07.2013 р. Формат 64x80/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times. Умов. друк. арк.18,6. Обл.вид. арк. 20,0.
Наклад 300 пр. Зам. № 735.

Видавець і виготовлювач ПП Лисенко М.М.
16600, м. Ніжин Чернігівської області,
вул. Шевченка, 20
Тел.: (04631) 9-09-95; (067) 4412124
E-mail: milanik@land.ru

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.